

รายงานการวิจัย

เรื่อง

การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนา
ในจังหวัดพะเยา

Community Participation in the Buddhist Archaeological Management
in Phayao Province.

โดย

พระครูศรีวรพินิจ, ดร.

ดร. สหทัยา วิเศษ

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตพะเยา

พ.ศ. ๒๕๕๗

ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

MCU RS 0656090

รายงานการวิจัย

เรื่อง

การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนา
ในจังหวัดพะเยา

Community Participation in the Buddhist Archaeological Management
in Phayao Province.

โดย

พระครูศรีวรพินิจ, ดร.

ดร. สหทัยา วิเศษ

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตพะเยา

พ.ศ. ๒๕๕๙

ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

MCU RS 0656090

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

Research Report

Community Participation in the Buddhist Archaeological Management in Phayao Province.

by

Phakru SriWorapinit, Dr.

Dr. Sahathaya Wises

Mahachulalongkornrajavidyalaya University

B.E. 2557

Research Project Funded by Mahachulalongkornrajavidyalaya University

MCU RS 0656090

(Copyright Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

ชื่อรายงานการวิจัย:	การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดพะเยา
ผู้วิจัย:	พระครูศรีวรพินิจ, ดร. และ ดร.สหทัย วิเศษ
ส่วนงาน:	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตพะเยา
ปีงบประมาณ:	๒๕๕๗
ทุนอุดหนุนการวิจัย:	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

บทคัดย่อ

การศึกษานี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ (๑) สืบค้นสภาพของแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดพะเยา (๒) ศึกษาการจัดการแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดพะเยา และ (๓) วิเคราะห์แนวทางการจัดการแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดพะเยาโดยการมีส่วนร่วมของชุมชน การศึกษานี้ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ โดยใช้วิธีการศึกษาเอกสาร การสำรวจแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนา ๔๔ แห่ง และการสนทนากลุ่มผู้ที่เกี่ยวข้องทั้ง ๕ อำเภอๆ ละ ๑๕ คน รวมทั้งหมด ๑๑๕ คน

ผลการวิจัยพบว่า

๑) สภาพของแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดพะเยา แบ่งออกเป็น ๓ ด้าน (๑) ประเภทของโบราณสถานและโบราณวัตถุทางพระพุทธศาสนาที่สำคัญได้แก่ พระธาตุวihar อุโบสถ พระพุทธรูป รอยพระพุทธรูปจำลอง ศิลารีก เป็นต้น (๒) ลักษณะของตำนานและประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวกับแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนา ได้แก่ ตำนานทางพุทธศาสนาในท้องถิ่นที่มีความสัมพันธ์กับประวัติศาสตร์ของท้องถิ่น ตำนานทางพุทธศาสนาในท้องถิ่นที่มีความสัมพันธ์กับตำนานพระเจ้าเลียบโลก ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเมืองพะเยา และการสร้างวัดตามความเชื่อของกลุ่มชาติพันธุ์ในท้องถิ่น และ (๓) การประกอบประเพณีของแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนา จะเป็นการทำกิจกรรมตามประเพณีในวันสำคัญทางพุทธศาสนา ที่สืบต่อกันมาตั้งแต่โบราณกาล

๒) การจัดการแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดพะเยา แบ่งออกเป็น ๓ ด้าน (๑) รูปแบบการจัดการ ได้แก่ ๑) การจัดการโดยชุมชน เป็นรูปแบบการจัดการตามธรรมชาติ ไม่เป็นทางการ ทำด้วยแรงศรัทธาที่มีต่อพระพุทธศาสนา ๒) การจัดการโดยภาครัฐ เป็นการจัดการที่เป็นทางการ โดยกรมศิลปากร ๓) การจัดการโดยองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น โดยสนับสนุนงบประมาณให้แก่ชุมชนในการทำกิจกรรมตามประเพณีอย่างต่อเนื่อง ๔) การจัดการในรูปแบบการ

ศึกษาวิจัย เป็นการทำงานเชิงวิชาการที่ได้รับการสนับสนุนจากสถาบันการศึกษา และ ๕) การจัดการในรูปแบบพิพิธภัณฑสถานท้องถิ่น (๒) การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการ ประกอบด้วย การมีส่วนร่วมของวัดกับคนในชุมชน การมีส่วนร่วมของชุมชนกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น การมีส่วนร่วมขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นกับหน่วยงานภาครัฐ การมีส่วนร่วมของชุมชนกับหน่วยงานภาครัฐ และ การมีส่วนร่วมของชุมชนกับสถาบันการศึกษา และ(๓) สภาพปัญหาในการจัดการ ได้แก่ ๑) การเสื่อมสลายด้านกายภาพของแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาที่เกิดจากธรรมชาติ กาลเวลา และการกระทำของมนุษย์ ๒) ระบบในการจัดการไม่ชัดเจน ๓) การทำลายแหล่งโบราณคดีจากการท่องเที่ยว และ ๔) ขาดการมีส่วนร่วมของชุมชนอย่างแท้จริง

๓) แนวทางการจัดการแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดพะเยา โดยการมีส่วนร่วมของชุมชน ได้แก่ (๑) สนับสนุนให้มีการศึกษาวิจัย การสร้างองค์ความรู้ในลักษณะของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (๒) สร้างกระบวนการมีส่วนร่วมในการจัดการแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนา โดยจัดตั้งคณะกรรมการที่มาจากทุกภาคส่วน (๓) นำองค์ความรู้จากการศึกษาวิจัย มาทำแผนงานพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนา จัดทำเป็นสื่อเผยแพร่และประชาสัมพันธ์ผ่านเว็บไซต์และสื่อสาธารณะ และ (๔) การเตรียมความพร้อมในการถ่ายโอนอำนาจและภารกิจในการจัดการจากกรมศิลปากรให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น

Research Title: Community Participation in the Buddhist Archaeological Management in Phayao Province.

Researchers: Phakru SriWorapinit, Dr.
Dr. Sahathaya Wises

Department: Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Phayao Campus

Fiscal Year: 2557

ResearchScholarship sponsor: Mahachulalongkornrajavidyalaya University

ABSTRACT

This research is aimed to (1) survey existing conditions of Buddhist Archaeological in Phayao Province, (2) study the management of Buddhist Archaeological in Phayao province and (3) analyze management process for Buddhist Archaeological in Phayao province with the community participation in the area. This research implements qualitative methodology by gathering consistent historical documents as well as exploring 4 4 places of Buddhist Archaeological sites and by group discussion 135 people in 9 districts of Phayao province.

Findings in this study indicate that,

1) The existing conditions of Buddhist Archaeological sites in Phayao Province are categorized into 3 aspects: (1) the types of important Buddhist Archaeological in Phayao Province are Pagoda, Vihara , Chapel, Buddha Statues, Buddha footprint and stone inscription etc. (2) Characteristic of legends and histories involving Buddhist Archaeological such as local Buddhist legends related to the history of the area, local Buddhist legends related to the legend of Phra Chao Liab Loke and the local history of Phayao and the construction of temple influenced by the beliefs of people from different races and (3) ritual activities in Buddhist Archaeological sites celebrated regularly of traditional religion calendar.

2) The management of Buddhist Archaeological in Phayao province is divided into 3 aspects: (1) The Management Types can be divided into 5 types : 1 . The management by the community which is informal management according to their faith on Buddhism. 2 . The management by official authorities, which is Fine Arts Department. 3 . The management by local administrative organization which support budgets to the community for the traditional activities

4 . The management in the forms of research and academic supports given by educational institutes and 5. The management in the forms of local museum administration. (2) The Community Participation in the management including participation of the temple to the community, community participation with local administrative organization, participation of local administrative organization with the governmental organization, community participation with governmental organization , participation of the community with educational institutes. (3) The Management Problems are ; The physical deterioration of Buddhist Archaeological Remains sites caused by nature, time and human. The indistinctness of the management system. 3 . The deterioration of Buddhist Archaeological Remains sites caused by tourism. And 4. Lacking of the community participation.

3) The Management process for Buddhist Archaeological in Phayao province, by the community participation, are: (1) Support the research and knowledge gaining in forms of participatory action research (2) Support the creating of participation processes involving in the management of Buddhist Archaeological by forming the local committees of people from all of community parts (3) Apply knowledge from relevant research to make plans to develop religious tourism sites and to distribute such knowledge to public via medias and (4) Prepare to transfer the authorization and mission from Fine Art Department to Local Administrative Organization.

กิตติกรรมประกาศ

งานวิจัยชิ้นนี้ เป็นการต่อยอดแนวคิดในการอนุรักษ์แหล่งโบราณสถานในจังหวัดพะเยาของพระเดชพระคุณหลวงพ่อบุญมาจารย์ (ปวง ธรรมปญโญ) เจ้าอาวาสวัดศรีโคมคำ ผู้ก่อตั้งมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตพะเยา และผู้เป็นต้นแบบในการทำงานด้านองค์ความรู้ท้องถิ่นพะเยาของนักวิชาการหลายท่านในจังหวัดพะเยา

ขอกราบขอบพระคุณพระเถระชั้นผู้ใหญ่หลายท่านที่ได้ให้ความกรุณา ความเมตตา แก่คณะวิจัยในการให้ข้อมูลที่เป็นประโยชน์ต่อการทำงานวิจัยครั้งนี้

ขอขอบคุณพระมหาสุทิตย์ อาภากรโธ, ดร. ผู้อำนวยการสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ ที่ได้เมตตาอนุมัติทุนจากสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ เพื่อดำเนินงานวิจัย จนทำให้งานวิจัยนี้สำเร็จ สมบูรณ์

ขอขอบคุณผู้นำชุมชน และชาวบ้านในชุมชนที่ได้ข้อมูลที่เป็นประโยชน์ต่อการทำงานวิจัยครั้งนี้

ขอขอบคุณ พระนิสิตชั้นปีที่ ๓ วิชาเอกการจัดการเชิงพุทธ และนิสิตชั้นปีที่ ๒ วิชาเอกการปกครอง สาขาวิชารัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตพะเยา ที่ช่วยเหลือในการเก็บรวบรวมข้อมูลในการวิจัย

ผู้วิจัยหวังเป็นอย่างยิ่งว่างานวิจัยนี้จะเป็นประโยชน์สำหรับผู้สนใจ และผู้ที่เกี่ยวข้อง ในการที่จะเป็นแนวทางในการศึกษา การสืบค้น และจัดระบบข้อมูลแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดพะเยาในเชิงลึก เพื่อพัฒนาแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม หรือศูนย์ข้อมูลท้องถิ่นด้านวัฒนธรรมในอนาคต

พระครูศรีวรพินิจ และคณะ

๑๐ พฤษภาคม ๒๕๕๘

สารบัญ

บทคัดย่อภาษาไทย.....	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	ก
กิตติกรรมประกาศ.....	จ
สารบัญ.....	น
สารบัญรูปภาพ.....	ช
บทที่ ๑ บทนำ.....	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย.....	๔
๑.๓ ขอบเขตของการวิจัย.....	๔
๑.๔ นิยามศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย.....	๕
๑.๕ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	๕
๑.๖ กรอบแนวคิดการวิจัย.....	๒๓
๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย.....	๒๔
๑.๘ ประโยชน์ที่ได้จากการวิจัย.....	๒๕
บทที่ ๒ แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดพะเยา.....	๒๖
๒.๑ ข้อมูลทั่วไปของจังหวัดพะเยา.....	๒๖
๒.๒ ประวัติศาสตร์ความเป็นมาของจังหวัดพะเยา.....	๒๘
๒.๓ แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดพะเยา.....	๓๓
๒.๔ บทสรุป	๑๒๕
บทที่ ๓ การจัดการแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดพะเยา.....	๑๓๔
๓.๑ รูปแบบในการจัดการ.....	๑๓๔
๓.๒ การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการ.....	๑๔๕
๓.๓ สภาพปัญหาในการจัดการ.....	๑๕๔
บทที่ ๔ วิเคราะห์การจัดการแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดพะเยา โดยการมีส่วนร่วมของชุมชน.....	๑๕๘

๔.๑ กระบวนการจัดการแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในจังหวัด	
พะเยา.....	๑๕๘
๔.๒ วิธีการจัดการแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดพะเยา.....	๑๖๒
๔.๓ แนวการจัดการแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดพะเยา	
โดยการมีส่วนร่วมของชุมชน.....	๑๖๖
บทที่ ๕ สรุปผลการวิจัย ข้อค้นพบ และข้อเสนอแนะ.....	๑๗๐
๕.๑ สรุปผลการวิจัย.....	๑๗๐
๕.๒ ข้อค้นพบ.....	๑๗๕
๕.๓ ข้อเสนอแนะ.....	๑๗๘
บรรณานุกรม.....	๑๗๙
ภาคผนวก.....	๑๘๖
ภาคผนวก ก บทควมวิจัย.....	๑๘๗
ภาคผนวก ข กิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการนำโครงการวิจัยไปใช้ประโยชน์.....	๒๐๒
ภาคผนวก ค เครื่องมือในการเก็บข้อมูล.....	๒๐๓
ภาคผนวก ง รูปภาพแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดพะเยา.....	๒๐๖
ภาคผนวก จ ประวัติคณะผู้วิจัย.....	๒๒๕
ภาคผนวก ฉ แบบสรุปโครงการวิจัย.....	๒๒๙

สารบัญรูปภาพ

ภาพที่ ๑.๑ กรอบแนวคิดในการวิจัย.....	๒๓
ภาพที่ ๒.๑ แผนที่จังหวัดพะเยา.....	๒๓
ภาพที่ ๒.๒ แผนที่แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในอำเภอเมืองพะเยา.....	๓๕
ภาพที่ ๒.๓ แผนที่แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในอำเภอแม่ใจ.....	๖๕
ภาพที่ ๒.๔ แผนที่แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในอำเภอภูกามยาว.....	๗๔
ภาพที่ ๒.๕ แผนที่แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในอำเภอดอกคำใต้.....	๘๒
ภาพที่ ๒.๖ แผนที่แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในอำเภอจุน.....	๙๔
ภาพที่ ๒.๗ แผนที่แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในอำเภอเชียงคำ.....	๑๐๕
ภาพที่ ๒.๘ แผนที่แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในอำเภอภูซาง.....	๑๑๖
ภาพที่ ๒.๙ แผนที่แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในอำเภอปง.....	๑๒๑
ภาพที่ ๒.๑๐ แผนที่แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในอำเภอเชียงม่วน.....	๑๒๖
ภาพที่ ๕.๑ การจัดการแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดพะเยา โดยการมีส่วนร่วมของชุมชน.....	๑๗๗

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

โบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุเป็นทรัพยากรทางวัฒนธรรมที่จับต้องได้ มีฐานะเป็นทรัพย์สินของแผ่นดิน ในทางวิชาการเรียกรวมๆ ว่าเป็นทรัพยากรทางโบราณคดี ซึ่งหมายถึง สถานที่ สิ่งก่อสร้างรวมถึงวัตถุสิ่งของที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์ และวัฒนธรรมในทุกยุคทุกสมัย และเป็นสิ่งที่มีคุณค่า สามารถนำมาจัดการให้เกิดประโยชน์ต่อการดำรงชีวิตของคนสมัยปัจจุบัน และส่งผ่านต่อไปยังคนรุ่นต่อไปได้ใช้ประโยชน์ในอนาคต ในพระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๐๔ แก้ไขเพิ่มเติมฉบับที่ ๒ พ.ศ. ๒๕๓๕ ได้ให้ความสำคัญกับโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ การกำหนดว่าสิ่งใดมีสภาพเป็นโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ นั้นพิจารณาเรื่องลักษณะการก่อสร้าง ประวัติความเป็นมาของสิ่งก่อสร้างหรือวัตถุนั้นว่าเป็นประโยชน์ทางศิลป ประวัติศาสตร์ หรือโบราณคดีมาน้อยเพียงใด

ประเทศไทยทุกท้องถิ่นมีหลักฐานการอยู่อาศัย และตั้งถิ่นฐานของมนุษย์มาหลายแสนปี เรื่อยมาจนถึงไม่กี่สิบปีมานี้ จึงมีทรัพยากรทางโบราณคดีหลงเหลืออยู่เป็นมรดกสืบทอดอยู่มากมาย เกือบทั้ง สภาพดีบ้าง ชำรุดเสียหายบ้าง ได้รับการขุดค้นศึกษาวิจัย อนุรักษ์ และพัฒนาเพื่อใช้ประโยชน์ไปบ้างแล้ว และยังมีที่ฝังจมใต้ดิน ใต้น้ำ ในถ้ำ และได้ทิ้งทะเล ทรัพยากรทางโบราณคดีประเภทสำคัญที่มีอยู่ตามท้องถิ่นต่างๆ ได้แก่ โบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ ในมิติของการพัฒนาเรากำหนดคุณค่าของโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ หรือที่เรียกรวมๆ ว่าทรัพยากรทางโบราณคดีเพราะเรามองเห็นศักยภาพของทรัพยากรทางโบราณคดีชนิดนั้นๆ ซึ่งอาจไม่ใช่ศักยภาพดั้งเดิมในสมัยที่ถกสร้างขึ้นมาก็ครั้งแรกก็ได้^๑

พะเยา เป็นเมืองเก่าแก่เมืองหนึ่งในแถบลานนาไทย เดิมมีชื่อว่า ภูกามยาว หรือ พยาว มีอายุกว่า ๕๐๐ ปี ตามตำนานเมืองพะเยาระบุว่า สร้างขึ้นโดยขุนศรีจอมธรรม ราชบุตรขุนลาวเงิน หรือขุนเงิน เจ้าผู้ครองนครเงินยางเชียงแสน ซึ่งขณะนั้นมีพระชนมายุ ๒๕ พรรษา ได้นำกำลังพลช้าง ม้า เดินทางจากเมืองนครเงินยางเชียงแสนมาทางทิศใต้ ได้พบเมืองร้างแห่งหนึ่งปลายเทือกเขา

^๑ สายันต์ ไพรชาญจิตร์, การจัดการโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุและพิพิธภัณฑสถานโดยองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น, (กรุงเทพฯ : บริษัทศูนย์การพิมพ์แก่นจันทร์ จำกัด, ๒๕๔๘), หน้า ๑๐.

ด้วน ทรงเห็นมีชัยภูมิเหมาะสม จึงหักร้างถางพงแล้วสร้างเมืองขึ้นตามคำแนะนำของปุโรหิตาจารย์ แล้วเสร็จเมื่อปี พ.ศ.๑๖๓๘ ตั้งชื่อเมืองแห่งนี้ว่า ภูกามยาวหมายถึง เมืองที่ตั้งอยู่บนเนินเขาที่มีสันยาว ขุนศรีจอมธรรมครองเมืองภูกามยาวสืบต่อมาจนมีผู้สืบราชวงศ์อีก ๕ รัชกาล จนถึงสมัยพญาจำเมือง ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๘ พญาจำเมืองเป็นราชบุตรขุนมิ่งเมือง ได้ขึ้นครองราชย์เป็นกษัตริย์ปกครองเมืองภูกามยาวต่อจากพระราชบิดา พญาจำเมืองทรงปกครองเมืองพยาวให้มีความเจริญรุ่งเรือง จนมีฐานะเป็นเมืองเอกเรียกว่า อาณาจักรพยาว เมื่อพญาจำเมืองเสด็จสวรรคต พญาคำลือราชโอรสก็ได้ขึ้นครองราชย์แทน ในสมัยพญาคำฟู ราชวงศ์มังรายได้ชักชวนพญากวแห่งเมืองนันทบุรี(น่าน) ยกกองทัพเข้าตีอาณาจักรพยาวจนพังพินาศ หลังจากนั้นอาณาจักรพยาวได้ตกเป็นเมืองขึ้นของอาณาจักรไชยนาทรายณ์ (เชียงใหม่)^๒ ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕ หัวเมืองในล้านนาถูกเปลี่ยนให้มีฐานะเป็นจังหวัดขึ้นต่อกระทรวงมหาดไทย เมืองเชียงรายได้เปลี่ยนเป็นจังหวัดเชียงราย และเมืองพยาวได้กลายเป็นอำเภอพะเยา จังหวัดเชียงราย และยกฐานะขึ้นเป็นจังหวัดพะเยาในวันที่ ๒๐ สิงหาคม ๒๕๒๐

จากประวัติศาสตร์ และวัฒนธรรมที่ยาวนานของเมืองพะเยา จึงปรากฏหลักฐานด้านโบราณคดี ศิลปจารึก ตำนาน เอกสารบันทึก วัด พระธาตุ เมืองโบราณ โบราณสถานและโบราณวัตถุที่พบในจังหวัดพะเยาจำนวนมากมายล้นแสดงถึงความเจริญทางด้านศิลปวัฒนธรรมของเมืองพะเยาได้เป็นอย่างดี ศิลปะหินทรายในเมืองพะเยาถือเป็นเอกลักษณ์เด่น เรียกว่า ศิลปะสกุลช่างพะเยา ซึ่งปรากฏในพระพุทธรูปหินทรายปางต่างๆ เป็นจำนวนมาก ทั้งนี้โบราณสถานและโบราณวัตถุหลายแห่งถือเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และสถานที่ที่ชาวพะเยาและผู้คนในจังหวัดใกล้เคียงให้ความเคารพนับถือเป็นที่พึ่งทางจิตใจ และเป็นสถานที่ในการประกอบศาสนากิจ เช่น วัดศรีโคมคำ (วัดพระเจ้าตนหลวง) วัดศรีอุโมงค์คำ วัดราชคฤห์ วัดหลวงราชสันฐาน วัดศรีอุโมงค์คำ วัดลี วัดแสนเมืองมา เป็นต้น รวมทั้งโบราณสถานในอำเภอต่างๆ เช่น พระธาตุจอมทอง พระธาตุเจ้าไร่ พระธาตุจอมศรี พระธาตุปิงเมือง พระธาตุคอยห้วยก พระธาตุคอยคำ พระธาตุสบแวน พระธาตุภูปอ เป็นต้น รวมทั้งเมืองโบราณที่ได้รับการบูรณะและจัดการให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม ได้แก่ โบราณสถานเวียงลอ ตำบลลอ อำเภอจุน และพิพิธภัณฑสถานโบราณที่เวียงบัว ตำบลแม่กา อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา

^๒ สุจิตต์ วงษ์เทศ, สังคมและวัฒนธรรมเมืองพะเยา, (กรุงเทพฯ : บริษัท พิมณศ พรินต์ติ้ง เซ็นเตอร์ จำกัด, ๒๕๓๘), หน้า ๑๗ - ๒๐.

หลักฐานทางโบราณคดีทางพุทธศาสนาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๘ ที่พบมากมายใน จังหวัดพะเยา ไม่ว่าจะเป็นวัด พระธาตุ และเมืองโบราณเหล่านี้ ถือเป็นทรัพยากรทางวัฒนธรรมที่ ได้รับการอนุรักษ์ ดูแลรักษา จัดการ รวมทั้งการบูรณะขึ้นมาใหม่ตั้งแต่อดีตสืบต่อกันมาจนถึง ปัจจุบัน โบราณสถานบางแห่งได้รับการดูแลโดยกรมศิลปากร บางแห่งพระสงฆ์ และคนในชุมชน ช่วยกันดูแล แต่ยังมีโบราณสถานบางแห่งถูกทิ้งร้างไว้ให้ทรุดโทรม ไม่มีการดูแลจัดการ ที่ผ่านมา ได้มีหลวงพ่อกว้าง วัดศรีโคมคำ ปัจจุบันคือ พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ ผู้ซึ่งได้เก็บรักษาโบราณวัตถุ มาจากวัดร้างต่างๆ ในเมืองพะเยา รวมทั้งมีชาวบ้านนำมาให้ท่านเก็บสะสม จนนำมาสู่การจัดตั้ง พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นคือ หอวัฒนธรรมนิทัศน์ วัดศรีโคมคำ นอกจากหลวงพ่อกว้างแล้วยังมีพระครู อนุรักษ์ บูรณันท์ เจ้าอาวาสวัดลี ที่ได้เก็บ โบราณวัตถุโดยเฉพาะพระพุทธรูปหินทราย และ ศิลปวัตถุหินทรายประเภทต่างๆ จัดตั้งเป็นพิพิธภัณฑ์เมืองพะเยา ที่วัดลี นอกจากนี้ยังมีพระสงฆ์และ คนในชุมชนได้ทำการเก็บรักษาโบราณวัตถุไว้ตามวัดต่างๆ อีกด้วย

ภายหลังนโยบายการกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่น โดยการถ่ายโอนภารกิจจัดการดูแล ทรัพยากรวัฒนธรรมให้กับองค์การบริหารส่วนท้องถิ่นตามพระราชบัญญัติกำหนดแผนและ ขั้นตอนการกระจายอำนาจ พ.ศ. ๒๕๔๒ ในมาตรา ๑๖ ให้้องค์การบริหารส่วนตำบลมีหน้าที่ในการ จัดระบบการบริการสาธารณะเพื่อประโยชน์ของประชาชนในท้องถิ่นของตนเอง ข้อที่ (๑๑) การ บำรุงรักษาศิลปะ จารีตประเพณีภูมิปัญญาท้องถิ่น และวัฒนธรรม อันดีของท้องถิ่น^๓ ทำให้องค์กร ปกครองส่วนท้องถิ่นหลายแห่งในจังหวัดพะเยา ได้เข้ามามีบทบาทในการจัดการแหล่งโบราณคดี ทางพระพุทธศาสนา ร่วมกับวัดและชุมชน โดยการมีส่วนร่วมในการดูแลรักษาโบราณวัตถุร่วมกับ พระสงฆ์และคนในชุมชน ด้วยการสนับสนุนงบประมาณในการทำกิจกรรม และเข้าร่วมดำเนิน กิจกรรมด้านประเพณีวัฒนธรรมกับชุมชน เช่น ประเพณีสงกรานต์พระธาตุ ประเพณีบูชาพญาโล ประเพณีสลากภัต เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม ในการจัดการแหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนาในจังหวัดพะเยานั้น ยังไม่ มีการรวบรวม และจัดทำฐานข้อมูลของแหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนา ขาดการศึกษาสถานภาพ ของแหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนาที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน รวมทั้งองค์ความรู้ด้านการมีส่วนร่วมของ ชุมชนในการจัดการแหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนาในจังหวัดพะเยา ในฐานะที่มหาวิทยาลัยมหา จุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตพะเยา เป็นหน่วยงานด้านวิชาการ และการจัดการเรียนการสอน ด้านพระพุทธศาสนา จึงมีความสนใจที่จะสำรวจสถานภาพของแหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนาที่

^๓ ราชกิจจานุเบกษา หน้า ๔๘ เล่ม ๑๑๖ ตอน ๑๑๔ ก. พระราชบัญญัติกำหนดแผนและขั้นตอนการ กระจายอำนาจ พ.ศ. ๒๕๔๒. วันที่ ๑๗ พฤศจิกายน ๒๕๔๒.

เป็นอยู่ในปัจจุบัน ศึกษาการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการแหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนา ผลการวิจัยจะทำให้เกิดแนวทางการจัดการแหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนาในจังหวัดพะเยาโดยการมีส่วนร่วมของชุมชนอย่างยั่งยืนต่อไปในอนาคต

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑.๒.๑ เพื่อสำรวจสถานภาพของแหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนาในจังหวัดพะเยา
- ๑.๒.๒ เพื่อศึกษาการจัดการแหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนาในจังหวัดพะเยา
- ๑.๒.๓ เพื่อวิเคราะห์แนวทางการจัดการแหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนาในจังหวัดพะเยาโดยการมีส่วนร่วมของชุมชน

๑.๓ ขอบเขตการวิจัย

- ๑.๓.๑ ขอบเขตด้านเนื้อหา
 - ๑) สถานภาพของแหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนาในจังหวัดพะเยา ในด้าน
 - (๑) ที่ตั้งแหล่งโบราณคดี
 - (๒) ประวัติความเป็นมา และตำนาน
 - (๓) โบราณสถาน โบราณวัตถุที่สำคัญ
 - (๔) กิจกรรม/ประเพณีประจำปี
 - ๒) การจัดการแหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนาในจังหวัดพะเยา ในด้าน
 - (๑) รูปแบบในการจัดการ
 - (๒) การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการ
 - (๓) สภาพปัญหาในการจัดการ
 - ๓) แนวทางการจัดการแหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนาในจังหวัดพะเยาโดยการมีส่วนร่วมของชุมชน ในด้านกระบวนการ และวิธีการในการจัดการ
- ๑.๓.๒ ขอบเขตด้านประชากรและกลุ่มตัวอย่าง ประชากรและกลุ่มตัวอย่างในการศึกษาครั้งนี้ประกอบด้วย พระสงฆ์ คณะกรรมการสภาวัฒนธรรมตำบล คณะกรรมการสภาวัฒนธรรมอำเภอ ผู้นำชุมชน ผู้นำอาวุโส ตัวแทนจากหน่วยงานภาครัฐ และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ๕ อำเภอๆ ละ ๑๕ คน รวมทั้งหมด ๑๓๕ คน
- ๑.๓.๓ ขอบเขตด้านพื้นที่ ผู้วิจัยคัดเลือกพื้นที่ในการศึกษาครั้งนี้ด้วยวิธีการเฉพาะเจาะจง จากแหล่งโบราณสถาน ๑ ประเภทได้แก่ วัด วัดพระธาตุ และเมืองโบราณ รวม

ทั้งหมด ๔๔ แห่ง ใน ๕ อำเภอ ได้แก่ อำเภอเมือง อำเภอแม่ใจ อำเภอภูกามยาว อำเภอดอกคำใต้ อำเภอจุน อำเภอเชียงคำ อำเภอภูซาง อำเภอปง และอำเภอเชียงม่วน จังหวัดพะเยา โดยมีเกณฑ์ในการคัดเลือก ดังนี้

(๑) เป็นวัดที่เก่าแก่ และมีประวัติศาสตร์ความเป็นมาเชื่อมโยงกับสภาพพื้นที่ จำนวน ๑๒ แห่ง

(๒) เป็นวัดพระธาตุที่มีความเชื่อมโยงกับตำนานในพระพุทธศาสนา จำนวน ๓๐ แห่ง

(๓) เป็นเมืองโบราณที่ได้รับการบูรณะ ซึ่งมีกลุ่มโบราณสถานและเตาเผาโบราณ จำนวน ๒ แห่ง ได้แก่ เวียงลอ และเวียงบัว

๑.๓.๔ ขอบเขตด้านระยะเวลา ระยะเวลาในการดำเนินการวิจัยตั้งแต่เดือนพฤศจิกายน ๒๕๕๖ - ธันวาคม ๒๕๕๘

๑.๔ นิยามศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

๑.๔.๑ การจัดการ หมายถึง การอนุรักษ์ ดูแล ซ่อมแซม บำรุง รักษาแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดพะเยา

๑.๔.๒ การมีส่วนร่วมของชุมชน หมายถึง การเปิดโอกาสให้ภาคส่วนต่างๆ ในชุมชน ได้แก่ คนในชุมชน สถาบันศาสนา องค์กรปกครองท้องถิ่น ภาครัฐ สถาบันการศึกษาในท้องถิ่นได้เข้าไปร่วมคิด ร่วมริเริ่ม ร่วมตัดสินใจ ร่วมปฏิบัติ ร่วมรับผิดชอบและประเมินผลในกิจกรรมการจัดการแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดพะเยา

๑.๔.๓ แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนา หมายถึง โบราณสถาน และโบราณวัตถุที่อยู่ทั้ง ๕ อำเภอในจังหวัดพะเยา ได้แก่ วัด พระธาตุ และเมืองโบราณที่มีตำนานเชื่อมโยงกับคติความเชื่อทางพระพุทธศาสนา และประวัติศาสตร์ท้องถิ่น

๑.๔.๔ จังหวัดพะเยา หมายถึง พื้นที่ทั้ง ๕ อำเภอในจังหวัดพะเยา ประกอบด้วย อำเภอเมือง อำเภอแม่ใจ อำเภอภูกามยาว อำเภอดอกคำใต้ อำเภอจุน อำเภอเชียงคำ อำเภอภูซาง อำเภอปง และอำเภอเชียงม่วน

๑.๕ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยเรื่อง แนวทางการมีส่วนร่วมในการจัดการแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดพะเยา ผู้วิจัยได้ศึกษาแนวคิดการมีส่วนร่วม และแนวคิดการจัดการทรัพยากรทางวัฒนธรรม

รวมทั้งงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรทางวัฒนธรรม รายละเอียดดังต่อไปนี้

๑.๕.๑ แนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

๑) แนวคิดการมีส่วนร่วม

การมีส่วนร่วมเป็นการเปิดโอกาสให้ประชาชนได้เข้าไปร่วมคิด ร่วมริเริ่ม ร่วมตัดสินใจ ร่วมปฏิบัติและร่วมรับผิดชอบในกิจกรรมหรือโครงการต่างๆ ของชุมชน หมู่บ้าน ตำบล เพื่อยกระดับมาตรฐานคุณภาพชีวิตของคนในชุมชนให้สูงขึ้น แนวคิดการมีส่วนร่วม^๕ นั้น มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

ความหมายของการมีส่วนร่วม

นิรันดร์ จงวุฒิเวศย์ ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมว่า หมายถึงการเกี่ยวข้องทางด้านจิตใจและอารมณ์ (mental and emotional involvement) ของบุคคลในสถานการณ์กลุ่ม (group situation) ซึ่งผลของการเกี่ยวข้องดังกล่าวเป็นเหตุเร้าใจให้กระทำการ (contribution) ให้บรรลุจุดมุ่งหมายของกลุ่มนั้น กับทั้งทำให้เกิดความรู้สึกมีส่วนร่วมรับผิดชอบกับกลุ่มดังกล่าวด้วย^๕

ปรัชญา เวสารัชช์ กล่าวว่า การมีส่วนร่วมเป็นการที่ประชาชนได้ใช้ความพยายามหรือใช้ทรัพยากรบางอย่างของตน เช่น ความคิด ความรู้ ความสามารถ แรงงาน เงินทุน วัสดุ ในกิจกรรมพัฒนานั้น การมีส่วนร่วมจะทำให้ประชาชนหลุดพ้นจากการเป็นผู้รับผลจากการพัฒนาและเป็นผู้กระทำให้เกิดกระบวนการพัฒนา ดังนั้นการมีส่วนร่วมจึงเป็นได้ทั้งวิธีการซึ่งนำไปสู่การพัฒนาและเป็นเป้าหมายของการพัฒนาด้วย^๕

โคเฮน และ อัฟฮอฟฟ์ (Cohen & Uphoff) ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมในทัศนะของการพัฒนาชนบทว่า การมีส่วนร่วมจะต้องประกอบด้วยการมีส่วนร่วมเกี่ยวข้องประชาชน ๔ ประการได้แก่ การมีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจว่า จะทำอะไร และทำด้วยวิธีการอย่างไร มีส่วนในการดำเนินโครงการตัดสินใจในการให้ทรัพยากรสนับสนุนโครงการและการร่วมมือกับองค์กรหรือกลุ่มกิจกรรมเป็นการเฉพาะ มีส่วนในการแบ่งปันผลประโยชน์อันเกิดจากโครงการพัฒนา และมีส่วนในการประเมินโครงการ^๖

^๕ นิรันดร์ จงวุฒิเวศย์, การมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนา, (กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๒๗), หน้า ๑๘๓ - ๑๘๕.

^๕ ปรัชญา เวสารัชช์, “การมีส่วนร่วมของประชาชนในกิจกรรมเพื่อพัฒนาชนบท”, รายงานการวิจัยสถาบันไทคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๘, หน้า ๔.

^๖ Cohen, J and N.T. Uphoff, **Rural Development Participation**, (Ithaca : Cornell University, 1977), p. 6.

วันรักษ์ มิ่งมณีนาคิน กล่าวว่า การมีส่วนร่วมของประชาชน หมายถึง การเข้าร่วมอย่างแข็งขันและอย่างเต็มที่ของกลุ่มบุคคลผู้มีส่วนได้เสียในทุก ขั้นตอนของโครงการหรืองานพัฒนาชนบท โดยเฉพาะอย่างยิ่งการมีส่วนร่วมในอำนาจ การตัดสินใจและหน้าที่ความรับผิดชอบ การมีส่วนร่วมเข้าร่วมจะเป็นเครื่องประกันว่าสิ่งที่ ผู้มีส่วนได้เสียต้องการที่สุดนั้น จักได้รับการตอบสนอง และทำให้มีความเป็นไปได้มาก ขึ้นว่าสิ่งที่ทำไปนั้นจะตรงกับความต้องการที่แท้จริง และมั่นใจมากขึ้นว่าผู้เข้าร่วม ทุกคนจะได้รับประโยชน์เสมอหน้ากัน^๓

ถวิลวดี บุรีกุล ได้ให้ความหมายของ “การมีส่วนร่วมของประชาชน” ว่าเป็นการกระจายโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมทางการเมือง และการบริหารเกี่ยวกับการตัดสินใจในเรื่องต่างๆ รวมทั้งการจัดสรรทรัพยากรของชุมชน และของชาติ ซึ่งจะส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิต และความเป็นอยู่ของประชาชน โดยการให้ข้อมูล แสดงความคิดเห็น ให้คำแนะนำปรึกษา ร่วมวางแผนและร่วมปฏิบัติ ตลอดจนการควบคุมโดยตรงจากประชาชน ^๔

กระบวนการ/ ขั้นตอนของการมีส่วนร่วม

การมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง ในอีกมุมมองหนึ่งคือ การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ ถ้าหากไม่มีส่วนร่วมในการตัดสินใจไม่ถือว่าเป็นการมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง โดยได้มีการแบ่งกระบวนการมีส่วนร่วมออกเป็น ๔ ขั้นตอน ได้แก่

๑) การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ (Decision Making) ประกอบด้วย การริเริ่มตัดสินใจ ดำเนินการตัดสินใจ และการตัดสินใจปฏิบัติการ

๒) การมีส่วนร่วมในการปฏิบัติ (Implementation) ซึ่งอาจเป็นไปในรูปของการเข้าร่วม โดยการให้การสนับสนุนทางด้านทรัพยากร การเข้าร่วมในการบริหารและการร่วมมือ รวมทั้งการเข้าร่วมในการร่วมแรงร่วมใจ

๓) การมีส่วนร่วมในผลประโยชน์ทางด้านสังคม หรือผลประโยชน์ส่วนบุคคล

๔) การมีส่วนร่วมในการประเมินผล (Evaluation) ซึ่งเป็นการควบคุมและติดตาม ตรวจสอบการดำเนินกิจกรรมทั้งหมดและเป็นการแสดงถึงการปรับตัวในการมีส่วนร่วมต่อไป^๕

^๓ วันรักษ์ มิ่งมณีนาคิน, การพัฒนาชนบทไทย, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๑), หน้า ๑๐.

^๔ ถวิลวดี บุรีกุล, พลวัตการมีส่วนร่วมของประชาชน : จากอดีตจนถึงรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๕๕๐, (กรุงเทพฯ: บริษัทเอ.พี.กราฟิค ดีไซน์และการพิมพ์, ๒๕๕๒), หน้า ๑๑-๑๒.

^๕ Cohen, J and N.T. Uphoff, Rural Development Participation, p. 6.

นอกจากนี้ ปารีชาติ วลัยเสถียร และคณะ ได้กล่าวถึงกระบวนการมีส่วนร่วม ดังต่อไปนี้

๑) การมีส่วนร่วมในการศึกษาชุมชน จะเป็นการกระตุ้นให้ประชาชนได้เรียนรู้สภาพของชุมชน การดำเนินชีวิต ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม เพื่อใช้เป็นข้อมูลเบื้องต้นในการทำงาน และร่วมกันค้นหาปัญหา และสาเหตุ รวมทั้งการจัดลำดับความสำคัญของปัญหา

๒) การมีส่วนร่วมในการวางแผน โดยจะมีการรวมกลุ่มอภิปราย และแสดงความคิดเห็นเพื่อกำหนดนโยบาย วัตถุประสงค์ วิธีการ แนวทางการดำเนินงาน และทรัพยากรที่ต้องใช้

๓) การมีส่วนร่วมในการดำเนินงานพัฒนา โดยการสนับสนุนด้านวัสดุอุปกรณ์ แรงงาน เงินทุนหรือ เข้าร่วมบริหารงาน การใช้ทรัพยากร การประสานงาน และดำเนินงานขอความช่วยเหลือจากภายนอก

๔) การมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์จากการพัฒนา เป็นการนำกิจกรรมมาใช้ให้เกิดประโยชน์ทั้งด้านวัตถุและจิตใจโดยอยู่บนพื้นฐานของความเท่าเทียมกันของบุคคล

๕) การมีส่วนร่วมในการติดตามและประเมินผลการพัฒนา เพื่อที่จะแก้ไขปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นได้ทันที^{๑๑}

ลักษณะของการมีส่วนร่วม

สำนักงานคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ สำนักงานสภาสถาบันราชภัฏ และทบวงมหาวิทยาลัย ได้ระบุว่า การมีส่วนร่วม คือ การที่ประชาชนหรือชุมชนสามารถเข้าไปมีส่วนในการตัดสินใจ ในการกำหนด นโยบายพัฒนาท้องถิ่น และมีส่วนร่วมในการรับประโยชน์จากบริการ รวมทั้งมีส่วนใน การควบคุมประเมินผลโครงการต่างๆ ของท้องถิ่นโดยกล่าวว่าการมีส่วนร่วมว่ามี ๒ ลักษณะ คือ

๑. การมีส่วนร่วมในลักษณะที่เป็นกระบวนการของการพัฒนา โดยให้ประชาชน มีส่วนร่วมในการพัฒนาตั้งแต่เริ่มต้นจนสิ้นสุดโครงการ ได้แก่ การร่วมกันค้นหาปัญหา การวางแผน การตัดสินใจ การระดมทรัพยากรและเทคโนโลยีท้องถิ่น การบริหารจัดการ การติดตามประเมินผล รวมทั้งรับผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากโครงการ

๒. การมีส่วนร่วมทางการเมือง แบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ การส่งเสริมสิทธิและพลังอำนาจของพลเมืองโดยประชาชน หรือ ชุมชนพัฒนาขีดความสามารถของตนในการจัดการเพื่อรักษาผลประโยชน์ของกลุ่ม ควบคุมการใช้และการกระจายทรัพยากรของชุมชนอันจะก่อให้เกิดกระบวนการ และ โครงสร้างที่ประชาชนในชนบทสามารถแสดงออกซึ่งความสามารถของตนและ

^{๑๑} ปารีชาติ วลัยเสถียร และคณะ, กระบวนการและเทคนิคการทำงานของนักพัฒนา, (กรุงเทพฯ : อูษาการพิมพ์, ๒๕๔๓), หน้า ๒๐๕.

ได้รับผลประโยชน์จากการพัฒนา การเปลี่ยนแปลงกลไกการพัฒนาโดยรัฐ มาเป็นการพัฒนาที่ประชาชน มีบทบาทหลักโดยการกระจายอำนาจในการวางแผน จากส่วนกลางมาเป็นส่วนภูมิภาค เป็นการคืนอำนาจในการพัฒนาให้แก่ประชาชนให้มีส่วนร่วมในการกำหนดอนาคตของตนเอง^{๑๑}

ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ ได้สรุปลักษณะของการมีส่วนร่วมอาจแบ่งโดย ๑) การสนับสนุนทรัพยากรคือ การสนับสนุนเงิน วัสดุอุปกรณ์ แรงงาน หรือช่วยทำกิจกรรมคือ การเข้าร่วมในการวางแผน การประชุมแสดงความคิดเห็น การดำเนินการ การติดตามและประเมินผล ๒) อำนาจหน้าที่ของผู้เข้าร่วม โดยเป็นผู้นำ เป็นกรรมการ เป็นสมาชิกซึ่งลักษณะการมีส่วนร่วมนี้แสดงถึงระดับอำนาจของผู้เข้าร่วม จึงมีการโต้แย้งว่าการมีส่วนร่วมโดยใช้วิธีการพัฒนาความสามารถของประชาชน เป็นเพียงการเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้าร่วมเพียงบางส่วน เพราะในหลายกรณีประชาชนไม่มีโอกาสเข้าร่วมในการตัดสินใจ^{๑๒}

กล่าวโดยสรุป การมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นการเปิดโอกาสให้ประชาชนได้มีส่วนร่วมในการตัดสินใจกำหนดความต้องการของตนเองในการใช้ทรัพยากรประเภทต่างๆ ในชุมชน โดยมีกระบวนการดังต่อไปนี้ ๑) การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ/การวางแผน ๒) การมีส่วนร่วมในการดำเนินงานพัฒนา/การบริหารจัดการ ๓) การมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์จากการพัฒนา และ ๔) การมีส่วนร่วมในการติดตามและประเมินผลการพัฒนา

๑.๕.๑.๒ แนวคิดการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม

ความหมายของทรัพยากรวัฒนธรรม

“ทรัพยากรวัฒนธรรม” (Cultural Resource) มีความหมายที่ครอบคลุมถึงทรัพยากรประเภทต่างๆ ทั้งที่เป็นวัฒนธรรมทางวัตถุ (Material Culture) ในรูปของวัตถุ สิ่งก่อสร้าง (Object) สถานที่/แหล่ง (Sites) และภูมิทัศน์ (Land scape) และวัฒนธรรมที่ยังดำรงอยู่ (Living Culture) หรือวัฒนธรรมที่แสดงออก (Expressive Culture) เช่น ดนตรี งานฝีมือ ศิลปะ วรรณคดี ประเพณีบอกเล่า และภาษาเป็นต้น ซึ่งเป็นความต่อเนื่องจากอดีตผ่านปัจจุบันไปสู่อนาคต โดยยอมรับว่า วัฒนธรรมมีคุณลักษณะเป็นอินทรีย์ (Organic) และสามารถวิวัฒน์ (Evolving) ไปได้อย่างต่อเนื่องทรัพยากรวัฒนธรรมนั้น จัดว่าเป็นทรัพยากรวัฒนธรรมประเภทหนึ่งของทรัพยากรวัฒนธรรมประเภทจับต้องได้ (Tangible Cultural Resource) ในกลุ่มที่เรียกว่า มรดก (Heritages) ในที่นี้หมายถึง สถานที่

^{๑๑} สำนักมาตรฐานการศึกษา, สำนักงานสภาพัฒนาการศึกษากฎ, กระทรวงศึกษาธิการ, สำนักมาตรฐานอุดมศึกษา และทบวงมหาวิทยาลัย, ชุดการเรียนรู้ด้วยตนเอง ชุดวิชาการวิจัยชุมชน, (กรุงเทพฯ : เอส. อาร์. พรินต์ติ้ง, ๒๕๔๖), หน้า ๑๑๔.

^{๑๒} ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ, กระบวนการและเทคนิคการทำงานของนักพัฒนา, หน้า ๒๐๘ - ๒๐๙.

สิ่งก่อสร้าง และวัตถุสิ่งของที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์และวัฒนธรรมที่มนุษย์สร้างสรรค์ขึ้นมาตั้งแต่ในอดีต เป็นสิ่งที่สามารถนำมาจัดการให้เกิดประโยชน์ต่อการดำรงชีวิตของผู้คนสมัยปัจจุบัน

สายนต์ ไพรชาญจิตร กล่าวถึง ทรัพยากรวัฒนธรรม ว่าหมายถึง ส่วนประกอบของระบบวัฒนธรรมทั้งหมดในสังคมมนุษย์ทั้งที่เป็นวัฒนธรรมทางวัตถุที่จับต้องมองเห็นได้ และที่เป็นความหมาย ความรู้ ภูมิปัญญา ความเชื่อ กฎระเบียบแบบแผนการปฏิบัติ จินตนาภาพ และความรู้สึกนึกคิด ที่ไม่สามารถจับต้องมองเห็นหรือสัมผัสได้ ซึ่งเป็นสิ่งที่สามารถจัดการให้เกิดประโยชน์แก่การดำรงชีวิตของมนุษย์ในแต่ละชุมชน แต่ละสังคม แต่ละยุคสมัยได้ และทรัพยากรวัฒนธรรมในสังคมปัจจุบันประกอบด้วยสิ่งที่เป็นมรดกสืบทอดมาจากอดีต และสิ่งที่ยังมีการสร้างสรรค์ดัดแปลงขึ้นมาใหม่ เพื่อใช้สอยให้สมประโยชน์ในการแก้ไขปัญหาต่างๆของสังคมและชุมชน^{๑๑}

โทมัส เอฟ คิง (Thomas F.King) ผู้เชี่ยวชาญกฎหมายทรัพยากรวัฒนธรรมชาวอเมริกัน ระบุว่า ทรัพยากรวัฒนธรรม หมายถึง ทรัพย์สินทางประวัติศาสตร์ (Historic Properties) โบราณวัตถุ สิ่งประดิษฐ์ (Artifacts) เอกสารโบราณ (Documents / Archives) สิ่งแวดล้อมทางกายภาพที่มีความหมายเกี่ยวข้องกับวัฒนธรรม (Physical Environment) ได้แก่ สถานที่ที่มีภูมิทัศน์สวยงามและร่วมสมัย (Esthetic Associative Places) รวมถึงสิ่งแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้น (Built Environment) และทรัพยากรที่เป็นนามธรรม (Non-Physical Resources) ได้แก่ แบบแผนวิถีชีวิต (Way of life) แบบแผนพฤติกรรม (Standard of Practice) ขนบธรรมเนียม/วิถีประชา (Norm) ค่านิยม (Values) ความเชื่อ (Beliefs) ศาสนา (Religion) แบบแผนของปฏิสัมพันธ์ในสังคม (Pattern of Interaction) รูปแบบสถาบัน/องค์กร (Organizations)

สุภัทรดิศ ดิศกุล กล่าวว่า ทรัพยากรทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์ศิลปกล่าวว่า ทรัพยากรทางโบราณคดีประเภทโบราณสถาน และ โบราณวัตถุมีคุณค่า ความสำคัญ และคุณประโยชน์ต่อประเทศชาติและท้องถิ่นต่างๆ ดังนี้ ช่วยสอบสวนเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ให้แน่นอนยิ่งขึ้น เพราะการศึกษา ประวัติศาสตร์นั้น ย่อมต้องอาศัยเอกสารเป็นสำคัญ เอกสารบางชิ้นอาจเขียนขึ้นจากความทรงจำที่เล่าสืบต่อกันมาเป็นเวลานาน ทำให้มีการเขียนผิดพลาดเกินความเป็นจริง ด้วยเหตุนี้การใช้โบราณวัตถุสถานซึ่งเป็นสิ่งที่สร้างขึ้นนั้น อาจทำให้ทราบถึงความเป็นจริงในประวัติศาสตร์ดีขึ้นได้ ทำให้ประชาชนในชาติเกิดความรักชาติ เนื่องจากโบราณสถาน

^{๑๑} สายนต์ ไพรชาญจิตร, การจัดการโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุและพิพิธภัณฑสถานโดยองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น, (กรุงเทพฯ : บริษัทศูนย์การพิมพ์แก่นจันทร์ จำกัด, ๒๕๔๘), หน้า ๑๕ - ๒๐.

โบราณวัตถุชิ้นนั้นมีขนาดใหญ่โต และสวยงาม จึงเป็นหน้าที่ของเราที่จะต้องทำนุบำรุงรักษาสິงนั้นไว้ให้คงอยู่ไปตลอดกาล^{๑๔}

ประเภทของทรัพยากรวัฒนธรรม

ทรัพยากรวัฒนธรรมนั้น มีปรากฏในสถานที่ต่างๆ โดยเฉพาะชุมชนในพื้นที่โบราณหรือแหล่งอารยธรรมในอดีต ซึ่งสามารถพบเห็นและศึกษาได้ใน ๓ กลุ่ม คือ ทรัพยากรทางโบราณคดี (Archaeological Resources) วัตถุทางชาติพันธุ์ (Ethnographic Material) ภูมิปัญญาท้องถิ่น (Local Wisdom) ที่มีความสัมพันธ์กับทั้งทรัพยากรโบราณคดีและทรัพยากรวัฒนธรรมที่เป็นวัตถุทางชาติพันธุ์ ซึ่งรวมไปถึงวรรณกรรม ดนตรี การละเล่น การแสดง นิทาน ขนบธรรมเนียม ประเพณี ความเชื่อ ศาสนพิธี พิธีกรรมตามความเชื่อ เป็นต้น ปัจจุบันสามารถจัดแบ่งทรัพยากรวัฒนธรรมออกเป็นประเภทต่างๆ ตามแนวทางการศึกษาด้านโบราณคดีและวัฒนธรรมชุมชน ได้แก่

๑) แหล่งโบราณคดี (Archaeological Site) หมายถึง สถานที่ที่เคยมีมนุษย์ในอดีตเข้าไปใช้ประโยชน์ในการทำกิจกรรมต่างๆ ในการดำรงชีวิตหรือกิจกรรมทางวัฒนธรรม ทั้งที่เป็นการถาวร หรือเป็นครั้งเป็นคราว อาจจะมีสิ่งก่อสร้างหรือไม่มีสิ่งก่อสร้างก็ได้ เช่น พื้นที่เพาะปลูก คอกสัตว์ เหมืองแร่โบราณ แหล่งผลิตเครื่องมือหิน แหล่งถลุงโลหะ บ่อเกลือและเตาต้มเกลือโบราณ สุสานฝังศพ โรงงานผลิตเครื่องถ้วยชามหม้อไห (แหล่งเตาโบราณ) โรงงานผลิตแก้ว หลุมฝังศพ ถ้ำและเพิงผาที่เป็นที่พักอาศัยหรือประกอบพิธีกรรมวาดภาพและฝังศพ ย่านตลาดเก่า โรงสีข้าว ฯลฯ ซึ่งในบริเวณแหล่งโบราณคดีมักจะพบหลักฐานที่เป็นวัตถุ สิ่งประดิษฐ์ของผู้คนสมัยโบราณ เช่น เศษเครื่องปั้นดินเผา ลูกปัด เครื่องมือหิน อิฐ กระดูกสัตว์ เปลือกหอย หรือชิ้นส่วนเครื่องมือเครื่องใช้ที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมอื่นๆ อยู่ตามผิวดิน เป็นต้น

๒) โบราณสถาน (Ancient Structures) หมายถึง สิ่งก่อสร้างที่มีสภาพและใช้วัสดุคงทนที่เกิดจากคนสร้าง สถานที่ธรรมชาติประเภทถ้ำและเพิงผาที่คนสมัยโบราณได้ดัดแปลงก่อสร้างต่อเติมเป็นอาคาร โรงเรือนเพื่อใช้ประโยชน์เป็นบ้านเรือนที่อยู่อาศัย เป็นศาสนสถาน สถานที่ประกอบพิธีกรรม โรงเรือนหรืออาคารที่ประกอบกิจการงานอาชีพ (บ้านหม้อ ทอผ้า จักสาน หล่อโลหะ ทำลูกปัด ดีเหล็ก ชำแหละสัตว์ ฯลฯ) ที่ประชุม บ่อน้ำ อ่างเก็บน้ำ เขื่อนกั้นน้ำ ถนน คู คลอง กำแพงเมือง ป้อมปราการ ท่าเรือ ป่าช้าเผาศพ สวนป่าสมุนไพร ศาลาท่าน้ำ ศาลาพักผ่อน โรงพยาบาล หอดูดาว พระเนียดจับช้าง อนุสาวรีย์ โบสถ์ วิหาร หอไตร คุก เจดีย์ พระปรางค์ ดันโพธิ์ ดันไทร ดันไม้

^{๑๔} สุภัทรดิศ ดิศกุล, หม่อมเจ้า, **ศิลปะลพบุรี**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๗), หน้า ๑๒๔ - ๑๒๗.

ศักดิ์สิทธิ์ ศาลเจ้า ศาลผีต่างๆ เสาอินทขิล เสาโอบ้าน มัสยิด โบสถ์คริสต์ วัดฮินดู ปราสาทขอม ลูก
ตะแลงแกง เสาชิงช้าพราหมณ์ ฯลฯ ที่มีสภาพติดที่ไม่สามารถเคลื่อนย้าย

๓) วัตถุโบราณ (Ancient Objects) หมายถึง วัตถุสิ่งของ เครื่องมือเครื่องใช้ ที่เกิดจาก
การประดิษฐ์ด้วยฝีมือคน หรือเกิดจากการดัดแปลงจากวัสดุที่มีอยู่ตามธรรมชาติตามกฎหมาย
ความรู้ของคนในยุคสมัยต่างๆเพื่อใช้ประโยชน์ในการดำรงชีวิตและเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตวัฒนธรรม
ทั้งด้านเศรษฐกิจ (การทำมาหากิน) การศึกษา (การอบรมสั่งสอน) การรักษาพยาบาลและป้องกัน
โรคภัยไข้เจ็บ การประกอบพิธีกรรมตามความเชื่อในวาระต่างๆของชีวิตเฉพาะบุคคล (เกิด – เจริญ
เติบโตใหญ่ – ป่วยไข้ไม่สบาย – หายจากโรค – มีโชคมีเคราะห์ – เปลี่ยนวัยได้คู่ครอง - และการตาย)
และพิธีกรรมของกลุ่มคน ชุมชนและสังคม การค้าพาณิชยกรรม การอุตสาหกรรม หัตถกรรม การ
เดินทาง - ขนส่งและการสื่อสาร การเพาะปลูก การเลี้ยงสัตว์ การขุดแร่ ถลุงโลหะ หล่อเครื่องมือ
ทำเครื่องประดับ ศิลปะการทำมีดพร้าอาวุธและเครื่องมือการเกษตร ทำเครื่องมือ/เครื่องประดับหิน ทำ
เครื่องมือ – ภาชนะ - เครื่องประดับแก้ว เครื่องมือจับและดักสัตว์บกสัตว์น้ำสัตว์ปีก เครื่องมือและ
ผลผลิตในการปั่นด้าย - ทอผ้า เครื่องมือ/อุปกรณ์และผลผลิตในการปั่นหม้อ การสร้างเตาเผาถ้วย
ชาม เครื่องมือและอุปกรณ์ในการทำเกลือ จักสานภาชนะใส่ข้าวและพืชผัก ภาชนะตักน้ำ - ใส่
น้ำ ภาชนะและอุปกรณ์ในการเตรียม – การปรุง – การถนอม – การแปรรูป - การบรรจุอาหาร
เครื่องมือ/อุปกรณ์ในการสร้างงานศิลปะและชิ้นงานศิลปะประเภทแกะสลักไม้ แกะสลักหิน
ภาพวาด ปูนปั้น หล่อโลหะ หนังสือ ศิลปจารึก คัมภีร์ใบลาน สมุดข่อย ปับสา ปับหลั่น ฯลฯ ซึ่งวัตถุ
โบราณในที่นี้หมายรวมถึง โบราณวัตถุและศิลปวัตถุ ตามมาตรา ๔ แห่ง พ.ร.บ. โบราณสถาน ฯ
พ.ศ. ๒๕๐๔ ที่ระบุว่า โบราณวัตถุ หมายถึง สัมปทานทรัพย์ที่เป็นของโบราณ ไม่ว่าจะเป็น
สิ่งประดิษฐ์หรือเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ หรือเป็นส่วนใดส่วนหนึ่งของโบราณสถาน ซาก
มนุษย์หรือซากสัตว์ ซึ่งโดยอายุหรือโดยลักษณะแห่งการประดิษฐ์หรือโดยหลักฐานเกี่ยวกับประวัติ
ของสัมปทานทรัพย์นั้นเป็นประโยชน์ในทางศิลปะ ประวัติศาสตร์ หรือโบราณคดี และ ศิลปวัตถุ
หมายถึงสิ่งที่ทำขึ้นด้วยมืออย่างประณีตและมีคุณค่าสูงในทางศิลปะด้วย^{๑๕}

ความสำคัญและประโยชน์ของทรัพยากรทางวัฒนธรรม

ทรัพยากรวัฒนธรรมดังกล่าว ล้วนมีความสำคัญ จัดเป็นทรัพยากรที่มีคุณค่า และจัดเป็น
ทุนทางสังคมเชิงวัฒนธรรมที่ให้อรรถประโยชน์และมูลค่าทางด้านต่างๆ เป็นเรื่องราวที่บอกเล่าอดีตที่
สะท้อนมาถึงสภาพความเป็นอยู่ในปัจจุบัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งเป็นสิ่งที่สามารถนำมาจัดการให้เกิด

^{๑๕} สายันต์ ไพเราะญจิตร, การจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีในงานพัฒนาชุมชน, (กรุงเทพฯ :
โครงการหนังสือโบราณคดีชุมชน, ๒๕๕๐), หน้า ๘๒.

ประโยชน์ต่อการดำรงชีวิตของผู้คนสมัยปัจจุบันได้ในระบบความรู้สากล ทรัพยากรโบราณคดีมีอยู่ในแต่ละท้องถิ่นมีคุณค่าและความสำคัญ ๔ แบบ ได้แก่

๑) คุณค่าที่แสดง ความเก่า แท้ ดั้งเดิมหรือนัยของอดีต (associative/symbolic value) ทรัพยากรทางโบราณคดีทุกแห่งทุกชิ้นเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจริงมีขึ้นจริงในห้วงเวลาต่าง ๆ ในอดีตทั้งสิ้น โดยเฉพาะโบราณสถานแหล่งโบราณคดี โบราณวัตถุและศิลปวัตถุ ซึ่งเป็นสิ่งก่อสร้าง โดยที่สิ่งก่อสร้าง สถานที่ และวัตถุสิ่งของนั้นเป็นหลักฐานเชิงประจักษ์ที่ใช้ยืนยันเรื่องราวที่เกิดขึ้นในอดีตได้ด้วยสภาพของตัวมันเอง ในขณะที่หลักฐานเอกสารหรือข้อเขียนทางประวัติศาสตร์ที่แต่งขึ้นไม่สามารถใช้ยืนยันได้ดีเท่าหลักฐานที่เป็นวัตถุจริง ๆ เพราะไม่ว่าจะเป็นเรื่องที่บันทึกไว้ เรื่องเล่าตำนาน นิทาน ก็เป็นเพียงบันทึกหรือเล่าว่าเคยมีอะไรเกิดขึ้นบ้าง แต่สิ่งที่เกิดขึ้นนั้นไม่ได้ปรากฏอยู่จริง ณ เวลานี้แล้ว ทรัพยากรทางโบราณคดีที่เป็นสิ่งก่อสร้างและเป็นวัตถุสิ่งของจริง ๆ สามารถจับต้องได้ พิสูจน์ทราบได้ด้วยวิธีการทางวิทยาศาสตร์กายภาพย่อมมีน้ำหนักและความสำคัญในฐานะที่เป็นตัวแทนของอดีตที่เชื่อถือได้มากกว่า แต่ก็มิได้หมายความว่าตำนาน นิทาน บันทึก วรรณกรรม เรื่องเล่าหรือนิทานปรัมปราจะไร้คุณค่า เพราะในปัจจุบันวิทยาศาสตร์เชิงจิต (spiritual science) ก็เริ่มเป็นที่ยอมรับมากขึ้นและเมื่อว่าจะสามารถใช้ในการอธิบายเรื่องราวของอดีตผ่านการแปลความได้อีกมิติหนึ่ง และหากความรู้ที่ได้จากทั้งสิ่งก่อสร้างและวัตถุสิ่งของสอดคล้องและรับรองต่อกันกับความรู้ที่ได้จากเรื่องเล่า ตำนาน นิทาน ก็จะให้คุณค่าของทรัพยากรทางโบราณคดีในฐานะที่เป็นสัญลักษณ์หรือตัวบ่งชี้ความเป็นจริงของอดีตและเป็นการทรงจำของอดีต มีพลังสูงในการสื่อสารถึงคนสมัยปัจจุบันให้สามารถทำความเข้าใจเรื่องราวความเป็นมาในอดีตของมนุษย์ในท้องถิ่นต่าง ก็ได้โดยง่าย ในสังคมตะวันตกทรัพยากรทางโบราณคดีประเภทโบสถ์โบราณ สนามรบสำคัญในประวัติศาสตร์ รูปปั้นหรือบ้านของบุคคลสำคัญมักถูกใช้เป็นส่วนในการปลูกจิตสำนึกให้ผู้คนในสังคมตระหนักถึงระบบความคิด ความเชื่อที่ยึดถือสืบกันมาเป็นเวลานาน หรือเตือนให้ระลึกถึงเหตุการณ์สำคัญ ๆ ในประวัติศาสตร์ที่เป็นต้นตอก่อให้เกิดความมั่นคงของสังคมและชุมชนท้องถิ่นในปัจจุบัน แหล่งประวัติศาสตร์สำคัญ ๆ เช่น พุทฺธเกาฑอง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา พุทฺธสาริจังหวัดนครราชสีมา พุทฺธลาดหญ้า จังหวัดกาญจนบุรี ดอนเจดีย์ จังหวัดสุพรรณบุรี หาดไม้ขาว จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ อุทยานเรือพระเจ้าตาก จังหวัดจันทบุรี ฯลฯ ที่เป็นสมรภูมิสำคัญในประวัติศาสตร์ หรือสถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ประเด็นอื่น ก็มักถูกนำมาอ้างอิงและมีการพัฒนาเป็นสถานที่สำคัญในการปลูกจิตสำนึกด้านความมั่นคงของชาติและเป็นเกียรติประวัติแก่ท้องถิ่นปรากฏให้เห็นอยู่ทั่วไป

๒) คุณค่าทางวิชาการ (informational value) ในขณะที่ทรัพยากรทางโบราณคดี มีคุณค่าในฐานะที่เป็นตัวแทนของอดีตโดยตัวของมันเองแล้วตัววัตถุที่นำมาสร้างรูปแบบ คติความเชื่อที่อยู่

เบื้องหลังการออกแบบก่อสร้างกระบวนการสร้างและผลิต ประวัติการสร้าง การผลิต การใช้ ประโยชน์การปรับปรุงเปลี่ยนแปลง รวมทั้งสาระแวดล้อมที่เกี่ยวข้องกับวัตถุนั้นๆ ก็เป็น แหล่งข้อมูลที่ชวนให้สนใจเรียนรู้เรื่องราวที่ได้มาจากไหน ได้มาอย่างไร ซึ่งโบราณสถาน แหล่ง โบราณคดี โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุไม่ว่าจะมีขนาดเล็กขนาดย่อม หรือขนาดใหญ่ กว้างขวาง หรือ เล็กแคระอย่างไรรู้ล้วนแต่มีพลังในการบอกให้เราารู้เรื่องราวในอดีตได้ทั้งสิ้น แต่การจะรู้เรื่องราว ต่าง ๆ ที่ถูกต้องตามที่เป็นอย่างจริง หรือใกล้เคียงกับความเป็นจริงที่เคยเกิดขึ้นในอดีตได้นั้นจำเป็น จะต้องผ่านกระบวนการตั้งคำถามและมีวิธีการหาคำตอบที่เหมาะสมที่เราเรียกว่า การศึกษาวิจัย ซึ่ง การวิจัยพื้นฐานที่นิยมใช้หาคำตอบเกี่ยวกับอดีตได้แก่ การวิจัยทางโบราณคดี ประวัติศาสตร์ศิลปะ ประวัติศาสตร์ สถาปัตยกรรม ภูมิประวัติศาสตร์ ธรณีวิทยา ดึกดำบรรพ์วิทยา ชาดิพันธุวิทยา ประวัติศาสตร์ คติชนวิทยา ฯลฯ ซึ่งเป็นการศึกษาในรูปแบบสหวิทยาการ (interdisciplinary) ที่ใช้ ทั้งวิธีการพิสูจน์เชิงประจักษ์ด้วยวิทยาศาสตร์เชิงปริมาณเชื่อมโยงกับการแปลความจากหลักฐาน แวดล้อมที่เป็นนามธรรมในแบบแผนวิทยาศาสตร์เชิงคุณภาพที่อาจจะต้องอธิบายด้วยระบบความ เชื่อ ศาสนา จิตวิทยา และระบบความสัมพันธ์ที่มีต่อกัน

๓) คุณค่าด้านความงามงาม (aesthetic value) โบราณสถานบางแห่ง โบราณคดีบางแห่ง โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุบางชิ้น มีรูปทรง ลักษณะพื้นผิวสีสันทและคุณลักษณะภายนอกอื่น ๆ ที่เมื่อ มองเห็นแล้วเกิดความรู้สึกชื่นชอบ ถูกใจเพราะมีความงามงามกว่าชิ้นอื่น ๆ สวยงามกว่าแห่งอื่น ๆ ในมุมมองของผู้คนในวัฒนธรรมหนึ่ง ๆ ที่มีมาตรวัดและเกณฑ์กำหนดคุณค่าของความสวยงาม แตกต่างกันไปซึ่งเป็นเรื่องที่ยากซับซ้อน คุณค่าด้านความงามอาจจะไม่ได้เกิดหรือมีอยู่ใน ตัววัตถุทางวัฒนธรรมนั่นเองเพียงอย่างเดียว แต่อาจจะถูกกำหนดจากปัจจัยอื่นๆ ได้แก่ แบบแผน และความงามที่เป็นประเพณีนิยมในสังคมและช่วงเวลาวัตถุชิ้นนั้นถูกสร้างขึ้น หรืออาจจะเกิดจากข้อ วิเคราะห์ทางด้านประวัติศาสตร์ศิลปะ หรือไม่ก็เป็นที่ไปตามความนิยมของตลาดซื้อขายชิ้นงานทาง ศิลปะ ก็ได้

๔) คุณค่าทางเศรษฐศาสตร์ (economic value) ทรัพยากรทางโบราณคดีที่เป็นมรดกตกทอดอยู่ทุกวันนี้ถือเป็นส่วนประกอบของวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมของสังคมในปัจจุบัน มีทั้งส่วน ที่ยังคงถูกใช้สอยสืบทอดต่อเนื่องเรื่อยมา และส่วนที่กำลังถูกละทิ้ง ไม่ได้ใช้สอยหรือจัดการให้เป็น ประโยชน์ ปัจจุบันไม่ว่า ณ แห่งไหนใดในโลก ทรัพยากรทางโบราณคดีกำลังถูกนับรวมเป็นปัจจัย นำเข้าสู่กระบวนการสร้างมูลค่าในทางเงินตราตามกระแสนิยมของโลกสมัยใหม่ซึ่งเป็นมาตรวัดที่มี มิติทางเศรษฐศาสตร์เข้ามากำกับ คุณค่าในทางเศรษฐศาสตร์ของทรัพยากรทางโบราณคดีอาจจะเกิด จากมูลค่าของตัวสิ่งก่อสร้าง หรือวัตถุสิ่งของที่สามารถใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อการตอบสนองความ ต้องการพื้นฐานของคนปัจจุบันได้ เช่น อาคารสถานที่ สิ่งก่อสร้างใช้เป็นที่อยู่อาศัย เป็นที่ทำงาน

เป็นสถานที่พักผ่อนหย่อนใจ เป็นต้น นอกจากนี้คุณค่าพื้นฐานด้านอื่น ๆ ทั้งด้านที่เป็นตัวแทนของอดีต ด้านความสวยงามก็ถูกนำมาคิดคำนวณเป็นมูลค่าทางเศรษฐศาสตร์ที่เป็นปัจจัยพื้นฐานสำหรับผู้บริโภคที่จะเต็มใจหรือไม่เต็มใจในการจ่ายเงินเป็นค่าเข้าไปชม ซื้อมาเป็นเจ้าของลงทุนใด ๆ เพื่อให้เกิดกำไร หรือเพื่อการอนุรักษ์เอาไว้ตามคุณค่าและและพัฒนาศิลปวัฒนธรรมในเรื่องการจัดการโบราณสถานเมืองเก่าสุโขทัยเป็นอุทยานประวัติศาสตร์ และโครงการพัฒนาอุทยานประวัติศาสตร์ และเมืองเก่าอื่นๆ อีกสิบกว่าแห่งในปัจจุบัน^{๑๖}

การจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมโดยชุมชน

การจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมโดยชุมชนนั้น จัดว่าเป็นกระบวนการหรือชุดของการกระทำใดๆ ที่เกี่ยวเนื่องกับทรัพยากรวัฒนธรรมที่มีอยู่ตั้งแต่ในอดีตของชุมชน ซึ่งรวมเรียกว่ามรดก (Heritage) ซึ่งอาจเป็นแหล่งโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ เมืองและชุมชนโบราณ แหล่งเตาผลิตเครื่องถ้วยชามสมัยโบราณ วัดวาอาราม โบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ รวมทั้งภูมิปัญญา ความรู้ ความเชื่อ ขนบธรรมเนียมประเพณี วิถีปฏิบัติ ศาสนพิธี พิธีกรรมตามความเชื่อ เป็นต้น ที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรทางโบราณคดีต่างๆ ที่มีอยู่ในชุมชน หรือที่ชุมชนมีส่วนเกี่ยวข้อง ซึ่งมีความมุ่งหมายเพื่อการบรรลุเป้าหมายการพัฒนาคุณค่าระดับสูง หรือการพัฒนาทางจิตใจที่เป็นเป้าหมายสูงสุดของการพัฒนาชุมชน ซึ่งการจัดการนั้นประกอบด้วย

๑) การศึกษาวิจัยหรือการสร้างองค์ความรู้ (Resource Research) เพื่อให้เกิดความรู้ที่แท้จริงเกี่ยวกับทรัพยากรทางวัฒนธรรมทั้งในเชิงกายภาพและคุณลักษณะทางนามธรรม ประวัติศาสตร์ ประโยชน์ใช้สอยในอดีต ศักยภาพคุณค่า และข้อจำกัดของทรัพยากรทางโบราณคดีนั้นๆ ต่อชุมชนปัจจุบันในระดับต่างๆ

๒) การประเมินคุณค่าและศักยภาพของทรัพยากรทางโบราณคดี (Resource Assessment and Evaluation) จะช่วยให้สามารถทราบข้อมูลรายละเอียดของทรัพยากรทางวัฒนธรรมและโบราณคดีนั้นๆ ว่ามีคุณค่าทางด้านใดบ้าง และมีคุณสมบัติเหมาะสมต่อการตัดสินใจลงทุนลงแรงดำเนินการใดๆต่อไปหรือไม่

๓) การสงวนและการอนุรักษ์ (Preservation) หมายถึง การคงไว้ซึ่งสภาพทางกายภาพ และคุณค่าของทรัพยากรทางวัฒนธรรมและ โบราณคดี เพื่อประโยชน์ในการศึกษา การทัศนศึกษา หรือการท่องเที่ยวโดยใช้เทคนิควิธีการต่างๆ ตามความเหมาะสมในสภาพแวดล้อมของทรัพยากร

^{๑๖} สายันต์ ไพรชาญจิตร์, การจัดการโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุและพิพิธภัณฑสถานโดยองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น, หน้า ๑๕ – ๒๓.

วัฒนธรรมแต่ละประเภทแต่ละแห่ง เช่น การเสริมสร้างความแข็งแกร่งของสิ่งก่อสร้างหรือวัตถุ การบูรณะ การจำลอง การทำเทียม เป็นต้น

๔) การดำเนินกิจกรรมทางธุรกิจที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรวัฒนธรรม (Resource Based Community Business) ซึ่งในปัจจุบันเป็นกิจกรรมที่ปฏิเสธไม่ได้ว่ามีความจำเป็นต้องเข้ามาเกี่ยวข้องในกระบวนการจัดการ เนื่องจากเราอยู่ในกระแสการพัฒนาแบบทุนนิยมเสรี ที่มีการคิดเรื่องลงทุน-ขาดทุน-กำไร อยู่ตลอดเวลา แม้ว่าในกรอบคิดเรื่องการพัฒนาที่ยั่งยืนและแนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียงจะพยายามไม่ให้คิดเรื่องกำไร - ขาดทุนมากนัก แต่ในการจัดการจะต้องมีค่าใช้จ่ายตลอดเวลา ดังนั้นกิจกรรมเชิงธุรกิจจึงมีความสำคัญในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม ซึ่งจะสามารถสร้างรายได้โดยการจัดพิมพ์หนังสือ เอกสาร ภาพ จัดทำของที่ระลึก ผลิตสินค้าเอกลักษณ์ของแหล่งโบราณคดีและชุมชนออกจำหน่าย การจัดเก็บค่าธรรมเนียมการให้บริการนำชม เป็นต้น

๕) การเผยแพร่องค์ความรู้ ข้อมูล ประสบการณ์ให้แก่คนอื่นๆ ทั้งในและนอกชุมชน ถือว่าเป็นกิจกรรมที่สำคัญในกระบวนการเรียนรู้และให้การศึกษา อาจจะจัดให้มีสิ่งพิมพ์หรือสื่อต่างๆออกเผยแพร่ โดยการจำหน่ายหรือให้เปล่าซึ่งขึ้นอยู่กับความสามารถของกลุ่มคนที่จัดการ ในการจำหน่ายสื่อสิ่งพิมพ์ หรือข้อมูลต่างๆ จะเชื่อมโยงกับการจัดการเชิงธุรกิจ

๖) การบังคับใช้กฎหมาย ข้อปฏิบัติ ข้อบัญญัติ (Enforcement) ซึ่งอาจจะเป็นข้อตกลงของชุมชน กลุ่ม ชมรม สมาคม มูลนิธิ องค์กรประชาชน หรือข้อกำหนดที่กำหนดโดยรัฐก็ได้ แต่การบังคับใช้จะต้องดำเนินไปในรูปแบบที่เอื้ออำนวยต่อการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมอย่างยั่งยืน และเป็นคุณค่าต่อทั้งชุมชนและต่อทรัพยากรวัฒนธรรม

๗) การฟื้นฟู ผลิตซ้ำ และสร้างใหม่ (resource rehabilitation / revitalization) เป็นการสร้างความหมาย คุณค่า และกำหนดบทบาทและหน้าที่ใหม่ให้กับทรัพยากรทางโบราณคดีที่อาจจะไม่ได้ทำหน้าที่ดั้งเดิมอย่างที่เคยเป็น (De-Functioned resource) และมีการนำเอาทรัพยากรทางโบราณคดีนั้นมาปรับปรุงและพัฒนาเพื่อใช้ประโยชน์ในบทบาทใหม่ (re-functioning) เพื่อใช้ในการแก้ปัญหาของชุมชน หรือสร้างประโยชน์ใหม่ให้กับชุมชน เช่น การฟื้นฟูประเพณี พิธีกรรมบางอย่างที่เคยปฏิบัติกันในสถานที่โบราณบางแห่งขึ้นมาเพื่อใช้เป็นวิธีการในการระดมพลังของชุมชนในการพัฒนาชุมชน หรือการนำเอาพระบรมสารีริกธาตุที่อัญเชิญจากกรุใต้พระเจดีย์หรือสถูปโบราณที่พังทลายไปประดิษฐานในพระสถูป พระเจดีย์ที่สร้างขึ้นใหม่ตามรูปแบบสถาปัตยกรรมและศิลปกรรมดั้งเดิมที่พบ นอกจากนี้ยังมีการนำเอารูปแบบโบราณสถานสัญลักษณ์ลวดลายที่เป็นเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมของแหล่งโบราณคดีต่างๆ ไปดัดแปลงเป็นตรา

สัญลักษณ์เพื่อการประชาสัมพันธ์ ตราสัญลักษณ์ประจำจังหวัด เครื่องหมายการค้า และตราประจำองค์กรต่างๆ เป็นต้น

๘) การสร้างเครือข่ายขยายความร่วมมือ (networking) เป็นการแสวงหาความร่วมมือจากสถาบัน กลุ่ม ชุมชน องค์กรอื่นๆ ทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาสังคม ภาคประชาชน โดยการสร้างเครือข่ายการจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีที่ก่อให้เกิดการช่วยเหลือเกื้อกูลกันและกัน เป็นกระบวนการเสริมพลังซึ่งกันและกัน ซึ่งจะช่วยให้การจัดการเกิดประโยชน์อย่างกว้างขวางและยั่งยืน

ในการจัดการทรัพยากรทางวัฒนธรรมและโบราณคดีนั้น มีวิธีการสำคัญที่ได้พัฒนาขึ้นมาเพื่อใช้เป็นกรอบในการทำความเข้าใจและอธิบายกระบวนการจัดการทรัพยากรทางวัฒนธรรม เรียกว่า **๓E-Model** ซึ่งประกอบด้วยกิจกรรม (Actions) ที่สำคัญ ๓ ส่วนด้วยกัน คือ

๑) กระบวนการเรียนรู้และการให้การศึกษา (E๑-Education) เน้นการเรียนรู้จากการปฏิบัติงานจริงและการจัดการศึกษาที่เน้นการสื่อสารสองทาง (two-way communication) และการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ประสบการณ์ในหมู่นักวิชาการ นักจัดการ เจ้าหน้าที่ในหน่วยงานภาครัฐอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องและประชาชนในชุมชนท้องถิ่นเพื่อความเข้าใจร่วมกัน หมายความว่า การใช้กระบวนการเรียนรู้ร่วมกันเป็นวิธีการสร้างความรู้ความเข้าใจเรื่องคุณลักษณะทางวิชาการ

๒) การสร้างสรรค์และประดิษฐ์นวัตกรรมในการจัดการ (E๒-Engineering) หมายถึง การคิดค้นรูปแบบวิธีวิทยา (methodology) และเทคนิควิธีที่เหมาะสม (appropriate technique /technology) ในการจัดการด้านวิชาการ หรือการศึกษาวิจัย (research) ด้านการอนุรักษ์ (conservation) การสงวนรักษา (preservation) และรูปแบบการพัฒนา (development pattern) รวมไปถึงการสร้างเงื่อนไข (conditions) กฎเกณฑ์หรือข้อบัญญัติ (rules) และกฎหมาย (acts) เพื่อใช้ในการจัดการทรัพยากรทางวัฒนธรรมให้เกิดประโยชน์อย่างยั่งยืนแก่ชุมชนทั้งในระดับท้องถิ่น ระดับชาติและระดับนานาชาติ

๓) การบังคับใช้กฎระเบียบ (E๓ - Enforcement) หมายถึงการนำเอาเงื่อนไข กฎเกณฑ์ ข้อบัญญัติ และกฎหมายที่ชุมชนและสังคมกำหนดขึ้นร่วมกันมาบังคับใช้เพื่อคุ้มครอง ป้องกัน และเอื้ออำนวยให้กระบวนการจัดการทรัพยากรทางวัฒนธรรมเป็นไปอย่างราบรื่นไม่สะดุดหยุดลงกลางคัน หรือไม่ถูกละเมิดให้เสื่อมค่าหรือเสื่อมสภาพไปด้วยเหตุอันไม่สมควร

การจัดการทรัพยากรทางวัฒนธรรมภายใต้กรอบปฏิบัติการ **๓ E-model** ดังกล่าว อาศัยหลักการและวิธีการของการพัฒนาชุมชนที่เน้นเป้าหมายของการจัดการเพื่อให้ผู้คนที่เกี่ยวข้องในกระบวนการจัดการได้พัฒนาความรู้ความสามารถของตนเอง ฟังตนเอง คิดหาหนทางแก้ปัญหาได้

ด้วยตนเอง มีความสุขกับการจัดการทรัพยากร และสามารถเผชิญกับปัญหาต่างๆที่เกิดขึ้นได้อย่างรู้เท่าทัน ไม่ตกเป็นเหยื่อของกระแส หรือสถานการณ์ที่ผู้อื่นสร้างขึ้นเพื่อผลประโยชน์ส่วนตน^{๑๓}

ในขณะที่ ธนิช เลิศชาญฤทธ์ กล่าวถึง “การพัฒนาทรัพยากรวัฒนธรรมอย่างยั่งยืน” ว่า ควรคำนึงถึงการ มีคุณภาพชีวิตที่ดีเพราะคุณภาพชีวิตที่ดี เป็นวัตถุประสงค์ที่แท้จริงของการพัฒนา วิธีการพัฒนาทรัพยากรวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนที่มีการกล่าวถึงในวงกว้างและนำไปใช้กันอย่างแพร่หลายทั่วโลกในปัจจุบัน แบ่งออกเป็น ๓ วิธีหลัก^{๑๔}

(๑) การวิจัย คือ เครื่องมือสำคัญในการประเมินคุณค่าและความสำคัญของทรัพยากร วัฒนธรรม ผลการวิจัยทรัพยากรวัฒนธรรมยังนำไปพัฒนาด้านต่างๆ เกี่ยวกับทรัพยากรวัฒนธรรม

(๒) การให้การศึกษาแก่สาธารณชน สามารถเข้าถึงผู้คนส่วนมากในสังคมและมีพลังที่จะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในด้านบวก รวมถึงมีอิทธิพลต่อการตัดสินใจบางอย่างในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมได้ด้วย

(๓) การอบรมเชิงปฏิบัติการ สามารถสร้างเสริมความรู้แก่สาธารณชน และพัฒนาบุคคล หรือบุคลากรผู้ปฏิบัติงานด้านการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมในท้องถิ่นอย่างยั่งยืนได้โดยตรง

นอกจากนี้ ปรีชา นุ่นสุข ได้กล่าวถึงหลักการอนุรักษ์แหล่งโบราณคดี โบราณวัตถุ โบราณสถาน และสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมที่ผู้ดำเนินการต้องยึดถือปฏิบัติร่วมกัน ได้แก่ (๑) การสำรวจโบราณ เป็นขั้นตอนการค้นหาให้ทราบว่า มีโบราณสถานปรากฏในที่ใด และโบราณสถานแห่งนี้มีรายละเอียดเป็นอย่างไร (๒) การตรวจสอบโบราณสถาน เพื่อการตรวจสอบโบราณสถาน ศึกษาค้นคว้าถึงรูปแบบทางศิลปะ อายุสมัย และความสำคัญ และ (๓) การศึกษาโบราณสถาน ควรจัดลำดับความสำคัญ ความเร่งด่วนและความจำเป็นในการรักษาโบราณสถานเหล่านั้น แล้วดำเนินการตามลำดับ อย่างไรก็ตาม โบราณสถานทุกแห่งจะต้องได้รับการเอาใจใส่ดูแล และรักษาในทันทีที่มีการค้นพบ จะทิ้งไว้เฉยๆ ไม่ได้ ดังนั้น จึงได้มีการกำหนดให้มีการรักษาโบราณสถานใน ๓ ลักษณะ คือ การรักษาสภาพ การปรับปรุงสภาพ และการบูรณปฏิสังขรณ์^{๑๕}

อย่างไรก็ตาม หากพิจารณาถึงการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมในภาคการเมืองแล้ว ก็พบว่า ในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. ๒๕๔๐ ก็ได้กำหนดแนวปฏิบัติที่เอื้อให้ชุมชนท้องถิ่นมีสิทธิและอำนาจในการจัดการทรัพยากรทางประวัติศาสตร์และ โบราณคดีในท้องถิ่นของ

^{๑๓} สายันต์ ไพรชาญจิตร์, การจัดการโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุและพิพิธภัณฑสถานโดยองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น, หน้า ๖๘ - ๗๕.

^{๑๔} ธนิช เลิศชาญฤทธ์, การจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม, (กรุงเทพฯ : ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, ๒๕๕๔), หน้า ๑๕๖ - ๑๖๖.

ตนเองได้ ดังที่ปรากฏในมาตรา ๔๖ ที่ระบุว่า “บุคคล ซึ่งรวมกันเป็นชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมย่อมมีสิทธิอนุรักษ์หรือฟื้นฟูจารีตประเพณี ภูมิปัญญา ศิลปะหรือวัฒนธรรมอันดีของท้องถิ่นและของชาติ และมีส่วนร่วมในการจัดการ การบำรุงรักษา และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุลและยั่งยืนทั้งนี้ตามที่กฎหมายบัญญัติ”

นอกจากนี้ ในแนวนโยบายการกระจายอำนาจการบริหารราชการแผ่นดินออกไปสู่องค์กรบริหารส่วนท้องถิ่นระดับต่างๆ ยังเปิดโอกาสให้ประชาชนและเจ้าหน้าที่ในท้องถิ่นมีบทบาทและมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรทางวัฒนธรรมมากขึ้นเป็นลำดับ ดังปรากฏในพระราชบัญญัติกำหนดแผนและขั้นตอนการกระจายอำนาจให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น หมวด ๒ มาตรา ๑๖ ที่กำหนดให้เทศบาล เมืองพัทยา และองค์การบริหารส่วนตำบลมีอำนาจและหน้าที่ในการจัดระบบการบริการสาธารณะ เพื่อประโยชน์ของประชาชนให้ท้องถิ่นของตนเอง (๑๑) การบำรุงรักษาศิลปะ จารีตประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่นและวัฒนธรรม อันดีของท้องถิ่น มาตรา ๑๗ กำหนดให้องค์การบริหารส่วนจังหวัดมีอำนาจและหน้าที่ในการจัดระบบบริการสาธารณะเพื่อประโยชน์ของประชาชนในท้องถิ่นของตนเอง (๒๐) การจัดให้มีพิพิธภัณฑ์และหอจดหมายเหตุ และใน มาตรา ๒๑ กำหนดว่า บรรดาอำนาจและหน้าที่ที่อยู่ในความรับผิดชอบของรัฐตามกฎหมายรัฐอาจมอบอำนาจและหน้าที่ให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นดำเนินการแทนได้

ในปัจจุบันได้มีกลุ่มประชาชน ชุมชน องค์กรเอกชน องค์กรชุมชนและเครือข่ายชุมชนในท้องถิ่นต่างๆ เริ่มตระหนักถึงปัญหาทรัพยากรทางวัฒนธรรมและโบราณคดีถูกทำลาย และเห็นว่าปัญหาการจัดการที่ไม่เหมาะสมเกิดขึ้นมากมาย จึงเข้ามามีบทบาทในการจัดการในรูปแบบและด้วยวิธีการต่างๆ มากขึ้น แต่อาจจะยังไม่ประสบผลสำเร็จมากนัก ทั้งนี้ อาจจะเนื่องมาจากการจัดการทรัพยากรทางวัฒนธรรมและโบราณคดีเป็นงานที่ดำเนินการโดยภาครัฐฝ่ายเดียวมาเป็นเวลานานมาก อีกทั้งยังคงมีกฎหมายสงวนอำนาจในการบริหารและจัดการไว้ที่ศูนย์การบริหารราชการส่วนกลาง (พ.ร.บ. โบราณสถานฯ พ.ศ. ๒๕๐๔ /อธิบดีกรมศิลปากร) เท่านั้น อย่างไรก็ตาม องค์กรบริหารส่วนท้องถิ่น รวมไปถึงประชาชนในท้องถิ่น ตลอดจนผู้ที่จะมีบทบาทและหน้าที่เกี่ยวข้องกับการบริหารและจัดการทรัพยากรทางวัฒนธรรมและ โบราณคดีในองค์กรต่างๆ ยังขาด

^{๑๕} ปรีชา นุ่นสุข, “การอนุรักษ์และพัฒนาโบราณวัตถุสถานในท้องถิ่น”, (ม.ป.ท. : ม.ป.พ. , ม.ป.ป.), หน้า ๑๐๓ - ๑๐๕. (อัสสัมชัญ).

ความมั่นใจ ขาดข้อมูล ขาดความรู้ ขาดความเข้าใจ ขาดทักษะและไม่เห็นประโยชน์ที่แท้จริงในการปฏิบัติการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมและโบราณคดีดังกล่าวด้วยตนเอง^{๒๐}

สรุปได้ว่า ทรัพยากรวัฒนธรรมจัดเป็นทรัพยากรที่มีคุณค่า และจัดเป็นทุนทางสังคมเชิงวัฒนธรรมที่ให้ทั้งคุณค่าและมูลค่าทางด้านต่างๆ เป็นเรื่องราวที่บอกเล่าอดีตที่สะท้อนมาถึงสภาพความเป็นอยู่ในปัจจุบัน ดังนั้นแนวคิดการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมและโบราณคดีโดยชุมชน จึงเป็นวิธีการหนึ่งที่คนในชุมชนและหน่วยงานต่างๆ ในชุมชนจะเข้ามามีส่วนร่วมในการดูแล บำรุงรักษาทรัพยากรวัฒนธรรมในชุมชนของตนเอง

๑.๕.๒ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

รัศมี ชูทรงเดช และคณะ ได้ทำการสืบค้นและจัดการมรดกทางวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนในอำเภอปาย-ปางมะผ้า-ขุนยวม มีข้อค้นพบใหม่คือแหล่งโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ในอำเภอปายและขุนยวม ซึ่งทำให้เพดานอายุของร่องรอยการอยู่อาศัยเก่าไม่น้อยกว่าประมาณ ๑๐,๐๐๐ ปีมาแล้ว และยังพบแหล่งโบราณคดีโลงไม้ ซึ่งแสดงให้เห็นถึงการกระจายตัวของกลุ่มคนในวัฒนธรรมโลงไม้ที่เข้ามาถึงอำเภอปาย นอกจากนี้ข้อมูลใหม่ที่แหล่งโบราณคดีบ้านน้ำสุ - ผาเสื่อ อำเภอปางมะผ้า ทำให้ยืนยันการฝังศพในโลงไม้ของคนก่อนประวัติศาสตร์ยุคเหล็ก ชุมชนปัจจุบันที่อาศัยอยู่ในอำเภอปายและขุนยวมอาจมีความสัมพันธ์กับประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐานในแต่ละช่วงเวลา หลักฐานทางโบราณคดีที่พบในอำเภอปาย เช่น พระพุทธรูป จารึก และศาสนสถาน แสดงถึงร่องรอยการอยู่อาศัยที่เก่าแก่ถึงพุทธศตวรรษที่ ๒๑ สมัยอาณาจักรล้านนา กลุ่มชาติพันธุ์เดิมได้แก่ คนเมือง ไทใหญ่ และลัวะ ขณะที่อำเภอขุนยวมและอำเภอปางมะผ้า พบว่ามีการเข้ามาอยู่อาศัยในช่วงประมาณพุทธศตวรรษที่ ๒๑ ซึ่งสอดคล้องกับประวัติศาสตร์บอกเล่า กลุ่มคนที่เข้ามาอยู่ในระยะแรก คือไทใหญ่และคนเมือง ส่วนกลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ เช่น ปกาเกอญอ ลาหู่ ลีซู ม้ง และจีนฮ่อ ซึ่งเข้ามาภายหลังก็มีปัจจัยการเคลื่อนย้ายที่เกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจเป็นหลัก เช่น การค้าขาย การขายที่ดินทำกิน และการรับจ้างเป็นแรงงาน ทั้งนี้วิทยาลัยชุมชนแม่ฮ่องสอนได้ใช้ผลงานวิจัยเป็นเอกสารอ้างอิงหลักในการปรับปรุงหลักสูตรแม่ฮ่องสอนศึกษา สำหรับชุมชนท้องถิ่น ในอำเภอปาย-ปางมะผ้า-ขุนยวม ที่ได้ร่วมกระบวนการวิจัย เกิดความภาคภูมิใจในทำให้ชุมชนตระหนักถึงภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ของกลุ่มชาติพันธุ์ รวมทั้งตระหนักถึงความสำคัญของท้องถิ่นของตน รวมทั้งเกิดสำนึกร่วมของชุมชนต่างชาติพันธุ์ที่มีต่อมรดกทางวัฒนธรรมในท้องถิ่นของตน และ

^{๒๐} สายันต์ ไพรชาญจิตร์, การจัดการโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุและพิพิธภัณฑสถานโดยองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น, หน้า ๕๕ - ๕๘.

นำสู่การพัฒนาแหล่งเรียนรู้ที่สำคัญร่วมกับท้องถิ่นในการให้ข้อมูลสำหรับการจัดทำศูนย์ข้อมูลและ
ป้ายอธิบายข้อมูลของแหล่งโบราณคดีถ้ำล่างจันทร์ หรือเป็นที่รู้จักกันในนาม “Coffin cave” และ
พัฒนาพิพิธภัณฑ์สงครามโลกครั้งที่ ๒ เป็นแหล่งเรียนรู้ที่สำคัญของอำเภอขุนยวม และมีศูนย์
วัฒนธรรมไทใหญ่ที่บ้านเมืองปอน อำเภอปาย ^{๒๑}

พรรณวลัย ศิริวงศ์วัฒนา และสมหมาย แจ่มกระจ่าง ได้ศึกษาการจัดการทรัพยากรทาง
วัฒนธรรม: การอนุรักษ์จิตรกรรมฝาผนังในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ผลการศึกษาพบว่า ๑) ระดับการเห็น
คุณค่าของจิตรกรรมฝาผนังของประชาชนในจังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนืออยู่ในระดับปานกลาง ระดับการ
มีส่วนร่วมในการอนุรักษ์จิตรกรรมฝาผนังอยู่ในระดับน้อยในมิติคุณค่าที่แสดงนัยของอดีต และ
การตัดสินใจของประชาชนที่อยู่บริเวณใกล้เคียงแหล่งจิตรกรรมฝาผนังกลุ่มที่เห็นคุณค่า และกลุ่มที่
ไม่เห็นคุณค่าของจิตรกรรมฝาผนัง มีความแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .๐๕ ส่วน
คุณค่าทางวิชาการ คุณค่าความงาม คุณค่าทางเศรษฐศาสตร์และการมีส่วนร่วมในการดำเนินงาน
การมีส่วนร่วมในผลประโยชน์ การมีส่วนร่วมในการประเมินผลไม่มีความแตกต่างกันอย่างมี
นัยสำคัญทางสถิติ ๒) การมีส่วนร่วมขององค์กรเครือข่ายชุมชนในการจัดการทรัพยากรทาง
วัฒนธรรม : การอนุรักษ์จิตรกรรมฝาผนังในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ได้แก่ การวางแผนชุมชนท้องถิ่นส่วน
ใหญ่ยังขาดข้อมูลและความรู้เกี่ยวกับจิตรกรรมฝาผนังส่วนใหญ่จะปล่อยให้เสื่อมโทรมไปตาม
สภาพ เห็นจิตรกรรมฝาผนังเป็นสัญลักษณ์ของอดีต แต่ไม่ได้นำมาใช้ประโยชน์ ในปัจจุบัน ให้
คุณค่าในฐานะที่เป็นตัวแทนของประวัติศาสตร์ การจัดองค์การ : เจ้าอาวาสวัดกรมการวัดจะได้รับความ
ไว้วางใจให้ตัดสินใจเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรทางวัฒนธรรม การอนุรักษ์จิตรกรรมฝา
ผนังส่วนใหญ่จะคงสภาพเดิมไว้ เนื่องจากองค์กรในระดับท้องถิ่น ยังขาดความพร้อมของ
บุคลากรในการดำเนินงานด้านวัฒนธรรม การควบคุม : สนับสนุนให้มีการรวมกลุ่ม และสร้าง
เครือข่ายความร่วมมือในการพัฒนาประสิทธิภาพของกลุ่มและผู้นำกลุ่มชุมชนที่มีความเข้มแข็งใน
การจัดการทรัพยากรทางวัฒนธรรม ๓) แนวทางการจัดการและอนุรักษ์จิตรกรรมฝาผนังในภาค
ตะวันออกเฉียงเหนือ โดยการส่งเสริมให้ชุมชนมีความพร้อมในการจัดการทรัพยากรทางวัฒนธรรม โดยการ
จัดสรรงบประมาณและสนับสนุนการรวมกลุ่มของประชาชนในการอนุรักษ์ศิลปกรรมในชุมชน
พร้อมทั้งให้ความรู้ในด้านการจัดการทรัพยากรทางวัฒนธรรม การส่งเสริมและสนับสนุนให้
ประชาชนและชุมชนรับผิดชอบการดำเนินงานวัฒนธรรมของชุมชนเองโดยฝึกอบรมเพื่อให้

^{๒๑} รัศมิ์ พุทฺธเดช และคณะ, “โครงการสืบค้นและจัดการมรดกทางวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนในอำเภอ
ปาย – ปางมะผ้า - ขุนยวม”, รายงานการวิจัย สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๕๒, หน้า บทคัดย่อ.

สามารถดำเนินการอนุรักษ์จิตรกรรมฝาผนังเท่าที่สามารถทำได้ และสนับสนุนให้มีการศึกษา วิจัย องค์ความรู้จิตรกรรมฝาผนังในภาคตะวันออก เพื่อเป็นฐานความรู้และเผยแพร่สู่ชุมชน^{๒๒}

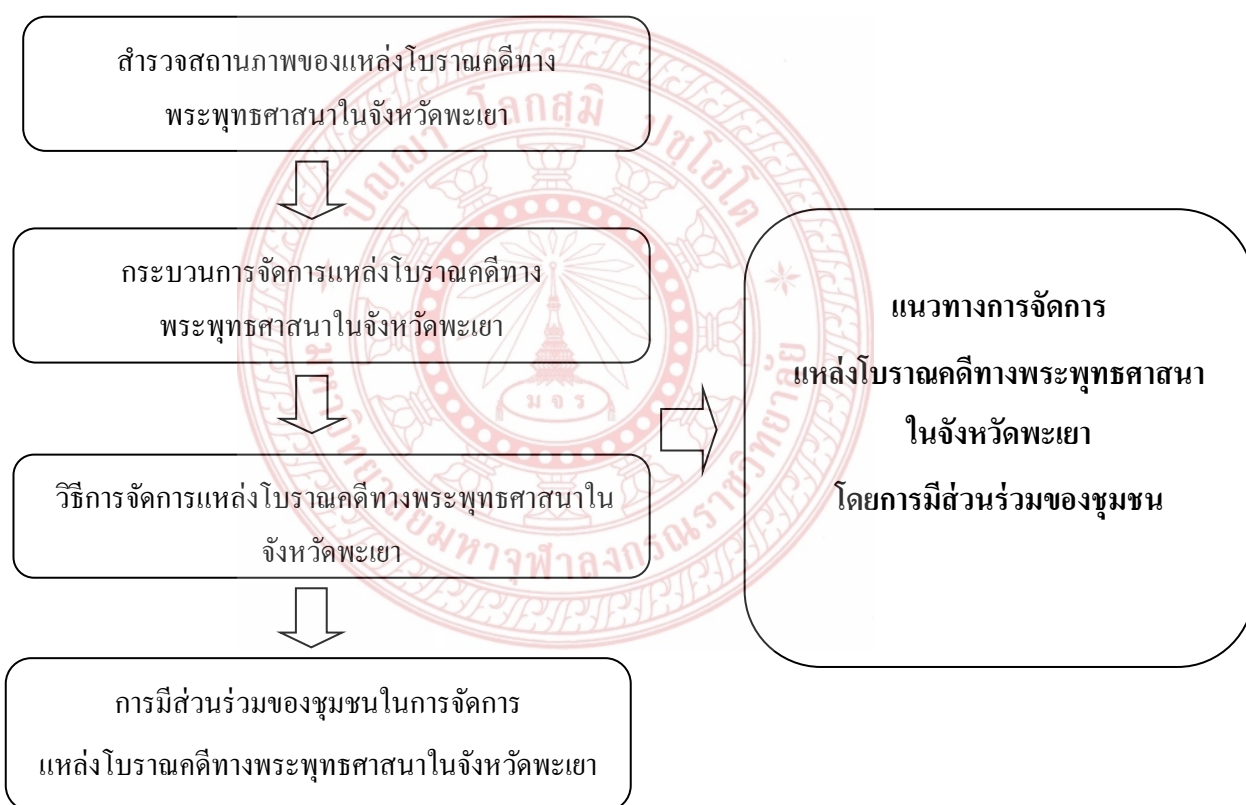
สำนักงานวัฒนธรรม จังหวัดนครสวรรค์ ได้ทำการวิจัยเรื่องการบริหารจัดการ วัฒนธรรมแบบมีส่วนร่วมของชุมชน : กรณีศึกษาการบริหารจัดการประเพณีสลากภัตของหมู่บ้าน หนองไทร ตำบลเขาชายธง อำเภอตากฟ้า จังหวัดนครสวรรค์ ผลการศึกษาพบว่า กระบวนการมีส่วนร่วมเกี่ยวกับประเพณีสลากภัตของหมู่บ้านหนองไทร มีผู้ที่เกี่ยวข้องกับการจัดงานประเพณี สลากภัต ดังนี้ ผู้ปฏิบัติงานในองค์การบริหารส่วนตำบลเขาชายธง ผู้นำท้องถิ่น ตัวแทนกลุ่มต่างๆ ในชุมชน ชาวบ้านตำบลเขาชายธงและปราชญ์ชุมชน พระภิกษุสงฆ์ของวัดคีรีวง หมู่บ้านหนองไทร และวัดภายในตำบลเขาชายธง หลักเกณฑ์การเข้าร่วมงานประเพณีสลากภัต การเข้าร่วมงาน ประเพณีสลากภัตจากกล่าวได้ว่า จะมีคน ๒ กลุ่ม คือ ชาวบ้านทั่วไปที่นำหามาทำบุญอย่างเดียว กับชาวบ้านที่นำหามาประกวด สำหรับชาวบ้านที่นำของมาทำบุญสามารถนำอาหารคาวหวาน ตามกำลังทรัพย์ของแต่ละครัวเรือนได้โดยไม่ได้มีการจำกัดชนิดของ ในการอนุรักษ์ การสืบทอด การปรับปรุงยุค การส่งเสริมและเผยแพร่การบริหารจัดการประเพณีสลากภัตในภาพรวมอยู่ใน ระดับมาก มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ ๓.๓๗ โดยประเด็นที่เห็นด้วยมากที่สุด คือ ชุมชนหมู่บ้านหนองไทร ตำบลเขาชายธง อำเภอตากฟ้า จังหวัดนครสวรรค์ ได้จัดงานสลากภัตขึ้นทุกปี และน้อยที่สุดคือ ประเพณีสลากภัตเคยได้รับความสนใจจากสื่อมวลชนมาถ่ายทำออกโทรทัศน์บ่อยครั้งอยู่ในระดับ น้อย การส่งเสริมและเผยแพร่ประเพณีสลากภัตพบว่าในภาพรวมอยู่ในระดับปานกลาง มีค่าเฉลี่ย เท่ากับ ๒.๘๕ โดยประเด็นที่มีมากที่สุดคือ คนในชุมชนมีความสำคัญในการช่วยเหลือทางวัดในการ ส่งเสริมและเผยแพร่การจัดงานประจำปีสลากภัต อยู่ในระดับมาก มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ ๔.๐๘ และ ประเด็นที่มีน้อยที่สุดคือ ประชาชนทราบว่าจะมีการจัดงานประจำปีประเพณีสลากภัตจากทาง อินเตอร์เน็ต อยู่ในระดับน้อย มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ ๒.๒๓ การปรับปรุงยุคประเพณีสลากภัตพบว่า ใน ภาพรวมการปรับปรุงยุคประเพณีสลากภัตอยู่ในระดับปานกลาง มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ ๒.๗๓ โดย ประเด็นที่มีมากที่สุดคือ มีการจัดประกวดต่างๆ ควบคู่กับการจัดงานประเพณีสลากภัตอยู่ในระดับ

^{๒๒} พรรณวลัย ศิริวงศ์วัฒนา และ สมหมาย แจ่มกระจ่าง, “การจัดการทรัพยากรทางวัฒนธรรม : การอนุรักษ์จิตรกรรมฝาผนังในภาคตะวันออก”, วารสารการศึกษาและพัฒนาสังคม มหาวิทยาลัยบูรพา, ปีที่ ๘ ฉบับที่ ๑ (๒๕๕๕) : ๓๓ - ๓๔.

มาก มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ ๔.๑๗ และน้อยที่สุดคือ มีการละเล่นควบคู่กับการจัดงานสลากภัต อาทิ ตักไข่ ปลูกโป่ง ในระดับน้อย มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ ๑.๗๗^{๒๓}

๑.๖ กรอบแนวคิดการวิจัย

จากการทบทวนแนวคิดทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ผู้วิจัยได้กำหนดกรอบแนวคิดในการศึกษาเรื่อง การมีส่วนร่วมในการจัดการแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดพะเยา ดังต่อไปนี้

แผนภาพที่ ๑.๑ กรอบแนวคิดในการศึกษา

^{๒๓} สำนักงานวัฒนธรรม จังหวัดนครสวรรค์, “การบริหารจัดการวัฒนธรรมแบบมีส่วนร่วมของชุมชน: กรณีศึกษาการบริหารจัดการประเพณีสลากภัตของหมู่บ้านหนองไทร ตำบลเขาชายธง อำเภอตากฟ้า จังหวัดนครสวรรค์”, รายงานการวิจัย, ๒๕๕๑, หน้า บทคัดย่อ.

๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการศึกษาเชิงคุณภาพ โดยการศึกษาเอกสารและลงพื้นที่สำรวจแหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนา ๕ อำเภอ ในจังหวัดพะเยา มีขั้นตอนดังนี้

๑.๗.๑ วิธีดำเนินการวิจัย

๑) การศึกษาเอกสาร โดยรวบรวมข้อมูลจากเอกสารทุติยภูมิเกี่ยวกับแหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนา ๕ อำเภอ ในจังหวัดพะเยา

๒) การศึกษาภาคสนาม โดยการลงพื้นที่สำรวจสถานภาพของแหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนา ๕ อำเภอ ในจังหวัดพะเยา

๓) จัดประชุมระดับอำเภอ เพื่อระดมความคิดเห็นเกี่ยวกับสถานภาพ การจัดการ การมีส่วนร่วม และแนวทางการจัดการแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนา จังหวัดพะเยา โดยมีตัวแทนจากพระสงฆ์ สถาบันการศึกษาในพื้นที่ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น สภาวัฒนธรรมอำเภอ และสภาวัฒนธรรมตำบล รวมทั้งผู้สูงอายุและปราชญ์ชาวบ้านใน ๕ อำเภอๆ ละ ๑๕ คน

๔) เรียบเรียง และสรุปข้อมูลสถานภาพ การจัดการ การมีส่วนร่วม และแนวทางการจัดการแหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนา ๕ อำเภอ ในจังหวัดพะเยา

๕) จัดประชุมเพื่อระดมแนวทางในการมีส่วนร่วมในการจัดการแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดพะเยา ประกอบด้วยตัวแทนจากหน่วยงานภาครัฐ ตัวแทนจากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เครือข่ายภาคประชาชน ได้แก่ สำนักงานวัฒนธรรมพะเยา สำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดพะเยา สถาบันปวงผญาพายว เครือข่ายสร้างบ้านแปงเมืองจังหวัดพะเยา สภาวัฒนธรรมอำเภอ และพระนิสิตวิชาเอกการจัดการเชิงพุทธ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตพะเยา จำนวน ๕๐ คน

๖) จัดทำเอกสารแหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนา ๕ อำเภอ ในจังหวัดพะเยา และเผยแพร่ต่อสาธารณะทางสื่อออนไลน์

๑.๗.๒ พื้นที่ในการวิจัย

พื้นที่ในการวิจัยครั้งนี้ได้แก่ อำเภอเมือง อำเภอแม่ใจ อำเภอภูกามยาว อำเภอดอกคำใต้ อำเภอจุน อำเภอปง อำเภอเชียงม่วน อำเภอเชียงคำ และอำเภอภูซาง จังหวัดพะเยา

๑.๗.๓ เครื่องมือในการวิจัย

๑) แบบสำรวจแหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนา

๒) แนวคำถามประกอบการสัมภาษณ์และสนทนากลุ่มบุคคลที่เกี่ยวข้องทั้งภาคประชาชน ภาครัฐ และภาคประชาสังคมใน ๕ อำเภอ

๑.๗.๔ การวิเคราะห์ข้อมูล

ในการวิเคราะห์ข้อมูล โดยใช้แนวคิดการมีส่วนร่วมและแนวคิดการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม เพื่อหาแนวทางการมีส่วนร่วมของชุมชน หน่วยงานภาครัฐ และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในการจัดการแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดพะเยา

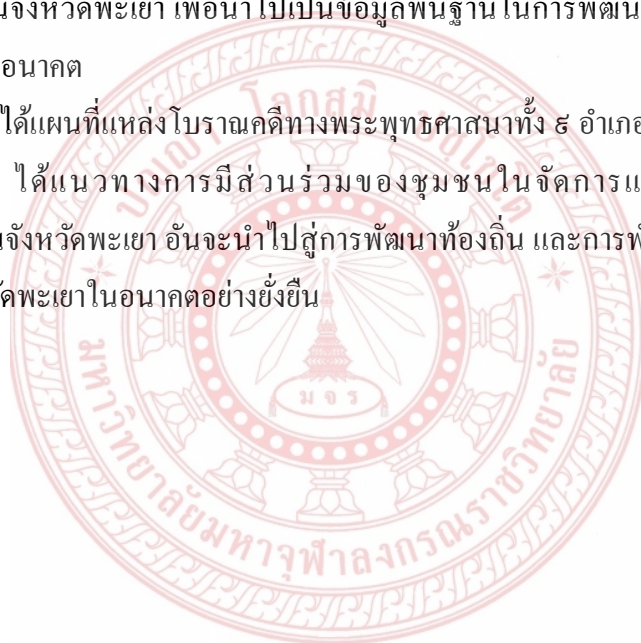
๑.๘ ประโยชน์ที่ได้จากงานวิจัย

๑.๘.๑ รู้สถานภาพปัจจุบันของแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดพะเยา

๑.๘.๒ ได้ทราบข้อมูลการมีส่วนร่วมในการจัดการแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดพะเยา เพื่อนำไปเป็นข้อมูลพื้นฐานในการพัฒนาแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในอนาคต

๑.๘.๓ ได้แผนที่แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาทั้ง ๕ อำเภอ ในจังหวัดพะเยา

๑.๘.๔ ได้แนวทางการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดพะเยา อันจะนำไปสู่การพัฒนาท้องถิ่น และการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในจังหวัดพะเยาในอนาคตอย่างยั่งยืน

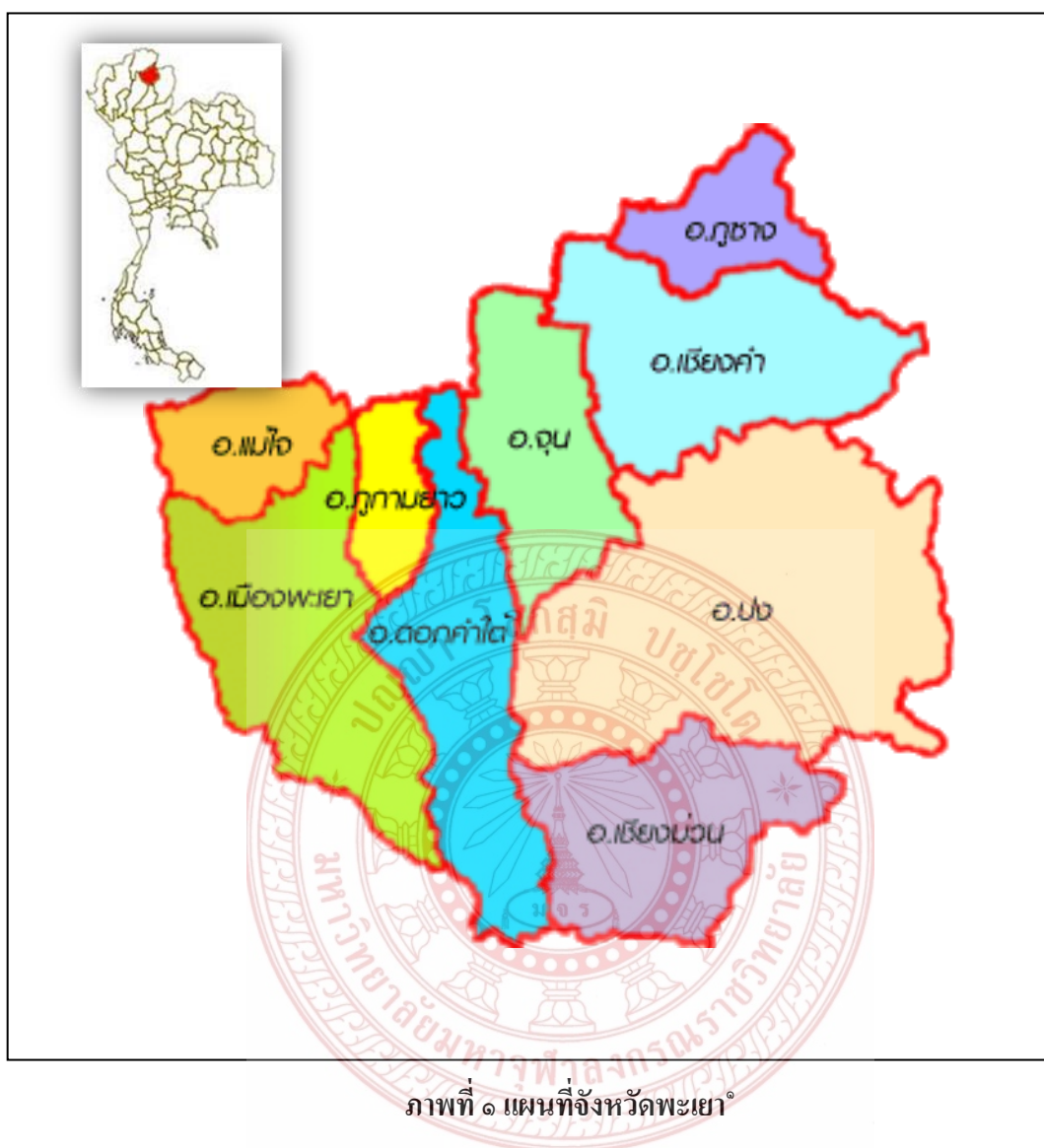
บทที่ ๒

แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดพะเยา

ในการนำเสนอข้อมูลในบทที่ ๒ จะเป็นการนำเสนอผลการศึกษาตามวัตถุประสงค์ข้อที่ ๑ เพื่อให้เห็นสถานภาพของแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดพะเยา โดยนำเสนอข้อมูลทั่วไปและประวัติศาสตร์ ความเป็นมาของจังหวัดพะเยา โดยสังเขปก่อนเข้าสู่เนื้อหาที่เกี่ยวกับตำนานประวัติความเป็นมา โบราณสถานที่สำคัญ และประเพณีประจำปี รวมทั้งแผนที่แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาทั้ง ๕ อำเภอในจังหวัดพะเยา

๒.๑ ข้อมูลทั่วไปของจังหวัดพะเยา

จังหวัดพะเยาตั้งอยู่ทางภาคเหนือตอนบนของประเทศไทย ลักษณะภูมิประเทศโดยทั่วไปล้อมรอบไปด้วยเทือกเขาทั้งด้านตะวันออก ด้านตะวันตก ด้านใต้ และตอนกลางของจังหวัดเทือกเขาเหล่านี้จะทอดตัวเป็นแนวยาวจากเหนือลงใต้ มีที่ราบเหมาะแก่การเพาะปลูกสองข้างเทือกเขา และระหว่างลำน้ำมีเนื้อที่ภูเขาสูง และสูงมากที่สุดประมาณร้อยละ ๔๙ ของพื้นที่ จังหวัดมีพื้นที่เนินเขาผสมที่ราบประมาณร้อยละ ๓๕ และมีที่ราบลุ่มน้อยที่สุดประมาณร้อยละ ๑๘ เท่านั้นระดับความสูงของพื้นที่จังหวัดพะเยา มีความสูงระหว่าง ๓๐๐ – ๑,๕๕๐ เมตรจากระดับน้ำทะเลปานกลาง โดยมีเทือกเขาสูงอยู่ทางทิศตะวันตก ทิศตะวันออกเฉียงเหนือและทิศตะวันออกเฉียงใต้บริเวณอำเภอเชียงคำ อำเภอปง อำเภอเชียงม่วน ทิศตะวันตกของอำเภอเมืองพะเยา และอำเภอแม่ใจ เทือกเขาเหล่านี้ทอดตัวในแนวเหนือ – ใต้ขนานไปกับที่สูงตอนกลางที่ค่อยๆ เทลาดลงสู่ที่ราบบริเวณอำเภอจุน อำเภอแม่ใจ อำเภอดอกคำใต้ และอำเภอเมืองพะเยา โดยมีเส้นขึ้นระดับความสูงได้ระดับตั้งแต่ ๓๐๐-๕๐๐ เมตรเหนือระดับน้ำทะเลปานกลางสำหรับบริเวณที่ราบลุ่มและที่ลุ่มระดับตั้งแต่ ๕๐๐- ๑,๐๐๐ เมตรเหนือระดับน้ำทะเลปานกลางสำหรับที่ลาดเชิงเขา และระดับตั้งแต่ ๑,๐๐๐- ๑,๕๕๐ เมตรเหนือระดับน้ำทะเลปานกลางสำหรับที่ราบสูง และภูเขา จังหวัดพะเยา มีขนาดประมาณ ๖,๓๓๕.๐๖ตารางกิโลเมตร หรือ ๓,๙๕๙,๔๑๒.๕ ไร่

จังหวัดพะเยา ประกอบด้วย ๘ อำเภอ คือ เมืองพะเยา แม่ใจ เชียงคำ ดอกคำใต้ ปง จุน เชียงม่วน ภูซาง และภูพานขาวแบ่งเป็น ๖๘ ตำบล ๓๓๕ หมู่บ้าน/๓๕ ชุมชน (อยู่ในเขตเทศบาลเมืองพะเยา จำนวน ๑๓ ชุมชนและเทศบาลเมืองดอกคำใต้ ๒๖ ชุมชน) องค์การปกครองส่วนท้องถิ่นในพื้นที่จังหวัดพะเยา ประกอบด้วยองค์การบริหารส่วนจังหวัด ๑ แห่งเทศบาลเมือง ๒ แห่งเทศบาลตำบล ๓๓ แห่ง และองค์การบริหารส่วนตำบล ๓๖ แห่งมีอาณาเขต ติดต่อดังนี้

*จังหวัดพะเยา,[ออนไลน์]. แหล่งที่มา : <http://www.phayao.go.th/au/location.php>.(๒๕ สิงหาคม ๒๕๕๘).

ทิศเหนือติดต่อกับ อำเภอพาน อำเภอป่าแดด และอำเภอเทิง จังหวัดเชียงราย
 ทิศใต้ติดต่อกับ อำเภองาว จังหวัดลำปาง และอำเภอสอง จังหวัดแพร่
 ทิศตะวันออกติดต่อกับ แขวงไชยบุรี ประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว
 อำเภอท่าวังผาและอำเภอบ้านหลวง จังหวัดน่าน
 ทิศตะวันตกติดต่อกับ อำเภองาว และอำเภอวังเหนือ จังหวัดลำปาง^๒

๒.๒ ประวัติศาสตร์ความเป็นมาของจังหวัดพะเยา

จังหวัดพะเยาตั้งอยู่บนที่ราบลุ่มกว้างใหญ่ที่มีความอุดมสมบูรณ์ ๒ แห่งคือที่ราบลุ่มแม่น้ำอิงในเขตอำเภอเมือง อำเภอแม่ใจ อำเภอภูกามยาว อำเภอดอกคำใต้ อำเภอจุน อำเภอเชียงคำ อำเภอภูซาง และที่ราบลุ่มแม่น้ำยมในเขตอำเภอปง อำเภอเชียงม่วนซึ่งมีหุบเขาน้อยใหญ่มากมาย และก่อให้เกิดแหล่งอารยธรรมตามที่ราบลุ่มริมแม่น้ำดังกล่าว บริเวณอำเภอเมืองพะเยา มีร่องรอยและหลักฐานที่เป็นเครื่องมือเครื่องใช้ที่ทำด้วยหินอยู่ทั่วไป แสดงว่ามีกลุ่มชนเร่ร่อนอาศัยกระจัดกระจายอยู่บนที่สูงมาช้านานแล้ว แต่ในระยะแรกๆ ยังไม่พบหลักฐานการก่อบ้านสร้างเมืองบนที่ราบลุ่ม จนกระทั่งประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๘ (ราวหลังพ.ศ. ๑๓๐๐) จึงพบหลักฐานที่แสดงว่ามีการสร้างบ้านแปงเมืองขึ้นบริเวณริมแม่น้ำอิงภายหลังเป็นเมืองพะเยา^๓ สามารถแบ่งออกเป็น ๓ ยุคได้ดังนี้

๒.๒.๑ เมืองพะเยายุคตำนาน

ประวัติศาสตร์สมัยเริ่มแรกของเมืองพะเยาเป็นเรื่องเล่าที่มีลักษณะปรัมปราคติหรือตำนาน ระยะเวลาอยู่ในช่วงประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๑ ในสมัยขุนศรีจอมธรรม พระราชโอรสของขุนเงินแห่งเมืองหิรัญนครเงินยาง (เชียงแสน) ราชอาณาจักรโยนกเป็นผู้สืบเชื้อสายมาจากปู่เจ้าลาวจก แห่งราชวงศ์ลาวจักรราช หรือราชวงศ์ลาว“ทรงพาห่มบุรवार ไพร่พลเข้ามาสถาปนาเป็นอาณาจักรภูกามยาวในแอ่งที่ราบลุ่มแม่น้ำอิง หรือแม่น้ำสายตากันขึ้นครองเมืองได้ทรงสั่งให้สำรวจพลเมืองโดยมีหัวเมืองน้อยใหญ่ที่ขึ้นอยู่ในอำนาจปกครองของอาณาจักรพะเยาคือ เมืองงาว เมืองกวาสะเียบ เชียงม่วน เมืองสระ เมืองออย เมืองสะลาว เมืองคอบ เมืองล่อ เชียงคำ เมืองเชียง

^๒สำนักงานพัฒนาชุมชนจังหวัดพะเยา, “สรุปผล จปฐ.และกชช. ๒๐ ปี ๒๕๕๖”, (ม.ป.ท.: ม.ป.พ., ม.ป.ป.), หน้า ๑. (อัคราณา).

^๓สุจิตต์ วงษ์เทศ, ประวัติศาสตร์ สังคมและวัฒนธรรมเมืองพะเยา, (กรุงเทพฯ : มติชน, ๒๕๓๘), หน้า ๑-๒.

^๔ประเสริฐ ญ นคร, ประวัติศาสตร์เบ็ดเตล็ด, (กรุงเทพฯ : มติชน, ๒๕๔๕), หน้า ๓๔.

แรง เมืองหวาง เมืองเทิง เมืองแซ่เหียง เมืองแซ่หลู เมืองปากบ่อง เมืองหนองขวาง เมืองป่าเป้า เมืองวัง เมืองแซ่ซ็อน เมืองปราน เมืองแซ่ห่ม ทิศใต้จรดนครเขลางค์ และนครหริภุญไชยไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือต่อแดนขรนคร

ในสมัยขุนเจืองผู้เป็นพระราชโอรสของขุนจอมธรรม ประมาณหลัง พ.ศ.๑๕๐๐ เป็นต้นมาเสวยราชเป็นกษัตริย์นครแห่งเมืองพะเยา ได้แผ่อำนาจขยายดินแดนจากลุ่มน้ำอิงถึงลุ่มน้ำกก ขึ้นไปถึงดินแดนที่ภายหลังเรียกว่าสิบสองปันนา แล้วข้ามแม่น้ำโขงไปทางตะวันออกถึงล้านช้าง จนสุดแดนทางทุ่งไหหินแขวงเชียงขวางในลาว ถึงเขตเมืองแกวในเวียดนาม แต่ถูกต่อต้านจากกลุ่มชาติพันธุ์สองฝั่งโขง เมื่อคราวไปรบกับพวกแควแมนตาตอกขอกฟ้าต้ายัน^๕ เมื่อพระชนมายุได้ ๘๘ พรรษาขุนเจืองต้องอาวธเข้าศึกสิ้นพระชนม์บนคอช้าง ในตำนานเมืองพะเยาได้กล่าวยกย่องขุนเจืองเป็นวีรบุรุษที่สำคัญคนหนึ่ง เพราะเป็นกษัตริย์ที่ทรงอำนาจมาก ทรงแผ่ขยายอำนาจไปปราบปรามเมืองแพร่ น่าน และไกลไปถึงดินแดนล้านช้าง ดินแดนเมืองแกวประกัน ซึ่งเข้าใจกันว่าหมายถึงดินแดนแห่งหนึ่งในประเทศเวียดนามปัจจุบัน

๒.๒.๒ เมืองพะเยายุคประวัติศาสตร์

หลังจากระยะเวลาในตำนานชื่อเมืองพะเยา ได้ปรากฏเป็นครั้งแรกในหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่เก่าแก่ที่สุดคือศิลาจารึกสุโขทัยหลักที่ ๒ (วัดศรีชุม) ซึ่งจารึกขึ้นเมื่อประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๙-๒๐ (พ.ศ. ๑๘๘๔-๑๙๑๐) แต่เล่าเหตุการณ์ย้อนกลับไปถึงระยะเวลาพุทธศตวรรษที่ ๑๘ กล่าวถึงชื่อเมืองพะเยาว่า “พยาว” ในสมัยของพ่อขุนศรีนาวนำถมกษัตริย์แห่งเมืองสุโขทัย – ศรีสัชนาลัยก่อนพ่อขุนศรีอินทราทิตย์จะขึ้นครองราชย์เป็นกษัตริย์เมืองสุโขทัยในปีพ.ศ. ๑๘๐๐

ประมาณหลังพ.ศ.๑๙๐๐ หน่อเนื้อเชื้อสายขุนเจืองที่ได้ครองเมืองพะเยา คือขุนจำเมืองผู้เป็นกษัตริย์รุ่นที่ ๑๒ แห่งราชวงศ์จอมธรรมมีเมืองที่อยู่ในกำกับของรัฐพะเยาถึง ๒๒ พันนา^๖

^๕ ในตำนานเมืองหิรัญนครเงินยาง กล่าวว่าขุนเจืองยกทัพไปทางตะวันออกไปยังเมืองแมนตาตอก ได้ชนช้างกับพญาแมนตาตอก และเสียทีถูกพระยาแมนตาตอกฟันดาบนหลังช้าง อ้างใน ศรีศักร วัลลิโภดม, ล้านนาประเทศ, กรุงเทพฯ : บริษัทพิมพ์เนต พรินติ้ง เซ็นเตอร์ จำกัด , ๒๕๔๕ หน้า ๒๕๕.

^๖ เหตุผลที่จัดระบบเป็นพันนาจุดประสงค์หลักอยู่ที่การสะสมเสบียง การจัดการในเรื่องส่วย การเกณฑ์แรงงาน และไพร่พล “พันนา” หมายถึง เขตปกครองที่อาศัยการแบ่งเขตจากที่นา เพื่อการเกษตรกรรม หรือเขตที่เจ้าใช้เป็นเครื่องมือในการควบคุมกำลังคน โดยมีลุ่มแม่น้ำเป็นตัวกำหนดกล่าวคือ ชาวนาในพื้นที่เกษตรกรรมตามที่ราบลุ่มแม่น้ำ จะชักน้ำเข้าสู่ลำเหมือง สร้างเครือข่ายเหมืองฝายเข้าสู่ไร่นา ระบบเหมืองฝายบนที่ราบลุ่มขนาดใหญ่ สามารถรวมตัวกันขึ้นเป็นหลายพันนาตามความเหมาะสมของสภาพทางภูมิศาสตร์และการชักน้ำ พันนามีรากศัพท์มาจากคำว่า “ป็นนา” หมายถึง ที่นาผืนหนึ่งของชาวนา นาแต่ละป็นอาจจะมีย่านกว้าง

ประกอบไปด้วยเมืองจาว เมืองกวาว เมืองสะเดียบ เมืองเชียงม่วน เมืองสระ เมืองออย เมืองควน เมืองเชียงคำ เมืองล่อ เมืองเชียงแรง เมืองหงาว เมืองเทิง เมืองแช่เหียง เมืองแช่ลู่ เมืองปากบ่อง เมืองหนองขาว เวียงป่าเป้า เมืองวัง เมืองแช่ซ้อ เมืองปาน เมืองแช่ห่มในพงสาวดารโยนกได้ปรากฏชื่อพื้ณาเพิ่มขึ้นอีกรวมทั้งหมดเป็น๓๖พื้ณาแสดงให้เห็นถึงความยิ่งใหญ่ของรัฐพะเยาในสมัยนั้น” เนื่องจากหุบเขาของเมืองพะเยามีขนาดใหญ่มีพื้นที่ราบกว้างขวางมีแหล่งน้ำอุดมสมบูรณ์พะเยาจึงเป็นเมืองใหญ่ที่ประกอบด้วยชุมชนจำนวนมากแบ่งออกเป็นพื้ณาได้ถึง ๓๖ พื้ณาโดยมีชุมชนหลักที่เป็นศูนย์กลางการบริหารการปกครองคือ เวียงพะเยาตั้งอยู่บริเวณศูนย์กลางของหุบเขาตรงเชิงเขาปลายสุดของคอด้วน ริมฝั่งตะวันออกของกว๊านพะเยา ส่วนพื้นที่ราบกว้างใหญ่โดยรอบจะเป็นที่ตั้งของพื้ณาซึ่งเป็นชุมชนบริวาร ขอบเขตของแต่ละพื้ณามีลักษณะคล้ายกับตำบลในปัจจุบัน ประกอบไปด้วยชุมชนระดับหมู่บ้านหลายๆแห่ง ตั้งอยู่ใกล้กันและใช้น้ำจากระบบชลประทานเหมือนกัน ในสมัยโบราณประชากรของเมืองพะเยาส่วนใหญ่อาศัยในหมู่บ้านของพื้ณาต่างๆและประกอบอาชีพเกษตรกรรม ดังนั้นหน้าที่หลักของพื้ณาคือการเพาะปลูกผลิตอาหาร และเสียดายจากผลผลิตการเกษตรของตนให้แก่ตัวเวียงพะเยา ที่ทำหน้าที่บริหารและปกครอง นอกจากนี้ประชากรตามพื้ณายังมีฐานะเป็นไพร่ที่ผู้ปกครองในเวียงสามารถเรียกเกณฑ์แรงงานมาทำงานต่างๆ ได้^๕

เมื่อสิ้นยุคพญาจำเมือง เมื่อสิ้นยุคพระยาจำเมือง เมืองพะเยาถูกผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรล้านนาในปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๙ นับแต่นั้นเป็นต้นมา เมืองพะเยาก็ถูกลดฐานะเป็นเมืองเล็กๆ ที่ขึ้นอยู่กับเมืองเชียงราย ต่อมาเมืองพะเยากลับมามีบทบาทอีกครั้งในประวัติศาสตร์ เมื่อพระเจ้าสามฝั่งแกน กษัตริย์ล้านนาเชียงใหม่ ทรงแต่งตั้งอ้าวเลียงไปเป็นเจ้าสี่หมื่นครองเมืองพะเยาในปี พ.ศ. ๑๙๕๔ เพื่อเป็นการตอบแทนบุญคุณที่ช่วยเหลือพระองค์ขึ้นครองราชย์ได้สำเร็จ ในสมัยสี่หมื่น เมืองพะเยาได้รับการยกย่องให้มีความสำคัญแทนเมืองเชียงราย เมื่อถึงสมัยพระเจ้าติโลกราช (พ.ศ. ๑๙๘๔ - ๒๐๓๐) ซึ่งขึ้นครองราชย์สืบต่อพระเจ้าสามฝั่งแกน พระเจ้าติโลกราชได้ใช้

ใหญ่ หรือมีขนาดเล็ก ดังนั้นคำว่า “พื้ณ” จึงไม่ใช่จำนวนที่แน่นอนแต่หมายถึง นาหนึ่งผืนที่ใช้แม่น้ำสายเดียวกันเป็นการควบคุมกำลังคนในการดูแลโครงสร้างพื้นฐานของการผลิต ในอดีตเจ้าเมืองใช้ระบบพื้ณาเป็นกลไกในการควบคุมปกครอง ผ่านระบบน้ำหรือระบบเหมืองฝายเข้าไปหล่อเลี้ยงนาแต่ละปิ่น โดยใช้ความสัมพันธ์ของเครือข่ายของชุมชนในกลุ่มน้ำ อ่างในพรพิไล เลิควิชา และอรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, ชุมชนหมู่บ้านลุ่มน้ำขาน, (๒๕๔๖), หน้า ๓๐.

^๕ พระธรรมวิมลโมลี,เมืองพะเยาจากตำนานและประวัติศาสตร์,(พะเยา : นครนิเวศการพิมพ์, ๒๕๔๖), หน้า ๓๕.

^๖ สุจิตต์ วงษ์เทศ, จังหวัดพะเยามาจากไหน? . (กรุงเทพฯ : มติชน,๒๕๕๒), หน้า ๒๓.

เมืองพะเยาเป็นฐานกำลังขยายอำนาจเข้ายึดเมืองแพร่และน่าน รวมทั้งทำสงครามกับสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถแห่งกรุงศรีอยุธยาเพื่อชิงดินแดนสุโขทัย พระยาอุไทยธรรม เจ้าเมืองสองแคว (พิษณุโลก) ผู้มีเชื้อสายราชวงศ์สุโขทัยได้บาดหมางกับสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ได้มาสวามิภักดิ์กับพระเจ้าติโลกราชและช่วยทำสงครามรบกับกรุงศรีอยุธยา พระยาอุไทยธรรมได้รับการปูนบำเหน็จความดีความชอบ ให้มาเป็นเจ้าสี่หมื่นครองเมืองพะเยา ในปี พ.ศ. ๒๐๑๗ ช่วงระยะเวลานี้ บ้านเมืองเป็นปึกแผ่นมั่นคง ศิลปวัฒนธรรมและพุทธศาสนาได้รับการส่งเสริมจนรุ่งเรืองมาก ดังปรากฏหลักฐานจากโบราณสถาน และ โบราณวัตถุหลายแห่งที่พบในเมืองพะเยา

นับตั้งแต่ล้านนาถูกพม่าบุกเข้ามายึดครอง เมื่อ ปี พ.ศ. ๒๑๐๑ เมืองพะเยาได้ร้างโรยไปพร้อมกับเมืองอื่นๆ ในล้านนา จากนั้นเมืองพะเยาก็ได้หายไปจากประวัติศาสตร์ เมื่อถึง ปี พ.ศ. ๒๓๑๐ พม่ายกทัพเข้ามาตีกรุงศรีอยุธยา ซึ่งเมืองพะเยากลับมาปรากฏในประวัติศาสตร์อีกครั้งเมื่อเนเมียวสีหบดี แม่ทัพพม่าได้มาเกณฑ์คนพะเยาไปรบกับกรุงศรีอยุธยาในช่วงสงครามบ้านเมืองแทบจะร้างผู้คนและเมืองพะเยากลายเป็นเมืองร้างเป็นเวลาถึง ๕๖ ปี

๒.๒.๓ เมืองพะเยายุคฟื้นฟู

สมัยกรุงรัตนโกสินทร์เมื่อเจ้าพระยาจักรีได้กระทำพิธีปราบดาภิเษกขึ้นเสวยราชย์เป็นพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกและได้ย้ายนครหลวงมาตั้งอยู่ที่บางกอกตรงข้ามกับกรุงธนบุรีพระยาภาวดีได้รับพระราชโองการให้นำไพร่พลเข้ามาตั้งอยู่ในล้านนาพระเจ้าภาวดีได้ปลดปล่อยเชียงใหม่และอาณาจักรล้านนาจากพม่าแล้วพระเจ้าภาวดีทรงพิจารณาเห็นว่าเมืองเชียงใหม่นั้นเป็นเมืองร้างเพราะผู้คนหนีภัยสงครามอีกทั้งในกำแพงตัวเมืองเชียงใหม่มียังมีต้นไม้เถาวัลย์ปกคลุมชุกชุมด้วยสัตว์ป่านานาพันธุ์ผู้คนของพระองค์มีน้อยไม่อาจบูรณะซ่อมแซมเมืองใหญ่ได้ดังนั้นจึงยกทัพไปกวาดต้อนผู้คนโดยไปตีเมืองไตในดินแดน ๑๒ ปันนาทั้งไตลื้อไตหลวง(ไทใหญ่)ไตจีน(คนไตลื้อในเมืองเชียงตุง)ไตลื้อเมืองยองไตลื้อเมืองหลวงไตลื้อเมืองพน เมืองหย่วนเมืองลำมาอยู่ที่เชียงใหม่เชียงรายลำพูนพะเยาและน่านเป็นจำนวนมากเรียกว่ายุค“เก็บผักใส่ซ้า เก็บข้าวใส่เมือง” อันเป็นวิธีฟื้นฟูอาณาจักรล้านนาเพราะในช่วงก่อนนั้นพม่าได้กวาดต้อนชาวล้านนาไปอยู่ที่พุกามและมันตะเลย์ จำนวนมาก

ปี พ.ศ. ๒๓๘๖ สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๓พระยานครลำปางน้อยอินทร์กับพระยาอุปราชมหาวงศ์เมืองเชียงใหม่นำไพร่พลไปเฝ้าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวขอตั้งเมืองเชียงรายเป็นเมืองขึ้นของเชียงใหม่และตั้งเมืองจางเมืองพะเยาเป็นเมืองขึ้นของนครลำปางต่อมา

^๕ วิชา พานิชพันธ์, วิถีล้านนา, (กรุงเทพฯ: โอ เอส พริ้นติ้งเฮาส์, ๒๕๔๘), หน้า ๗๘-๗๙.

พระองค์ทรงโปรดเกล้าฯแต่งตั้งให้นายพุททวงศ์น้องคนที่๑ของพระยานครอินทร์เป็นพระยาประเทศอุตรทิศผู้ครองเมืองพะเยานายน้อยมหายศและนายแก้วมานุดต่น้องคนที่ ๒และ๓ เป็นพระยาอุปราชเมืองพะเยาและพระยาราชวงศ์เมืองพะเยาตามลำดับตั้งนายขัติยะ บุตรพระยาประเทศอุตรทิศเป็นพระยาเมืองแก้วและนายน้อย ขัติยะบุตรเจ้าราชวงศ์เป็นพระยาราชบุตรเมืองพะเยาผู้ครองเมืองพะเยาทุกคนจึงได้รับพระราชทานนามว่า“พระยาประเทศอุตรทิศ” แต่ชาวบ้านมักจะเรียกตามนามเดิมว่า“เจ้าหลวงวงศ์”

ปีพ.ศ. ๒๓๕๑พระยาอุปราช (น้อย มหายศ) รับสัญญาบัตรขึ้นครองเมืองพะเยาจนถึงจุลศักราช ๑๒๑๗ (พุทธศักราช ๒๓๕๘)ก็ถึงอนิจกรรมปีพ.ศ. ๒๓๕๘พระยาราชวงศ์เมืองพะเยา (เจ้าบุรีรัตนหรือเจ้าแก้วขัติยะ)ได้รับสัญญาบัตรเป็นเจ้าเมืองพะเยาครองเมืองได้ ๖ปี ก็ถึงนิจกรรมปีพ.ศ.๒๔๐๓ เจ้าหอหน้าอินทะหมพู รับสัญญาบัตรเป็นผู้ครองเมืองพะเยาได้ ๑๑ ปีก็ถึงแก่พิราลัยเมื่อปีพ.ศ. ๒๔๑๑ต่อมาปีพ.ศ.๒๔๑๘เจ้าหลวงอริยะเป็นเจ้าเมืองพะเยาถึงปีพ.ศ.๒๔๓๗ ถึงแก่อนิจกรรมเจ้าไชยวงศ์เป็นผู้ครองเมืองพะเยาต่อมาถึง ๕ ปีปีพ.ศ.๒๔๔๕เกิดจลาจลขึ้นทางหัวเมืองฝ่ายเหนือเงี้ยวเข้ามายึดเมืองพะเยาปล้นเอาทรัพย์สินทางราชการประชาชน วัดวาอารามผู้คนพะเยาแตกตื่นหนีไปลำปาง ทางราชการได้ยกกำลังตำรวจทหารจากลำปางมาปราบปรามกันอยู่ที่บริเวณบ้านแม่กาเงี้ยวล้มตายเป็นจำนวนมากตำรวจเจ้านายกรมการบ้านเมืองได้เกณฑ์ผู้คนก่อสร้างเสริมกำแพงเมืองให้มั่นคงมากขึ้นเมืองพะเยาในสมัยนั้นมีฐานะเป็นจังหวัดเจ้าหลวงอุดรประเทศทิศ (ไชยวงศ์)เป็นเจ้าผู้ครองเมืองพะเยาและหลวงศรีสมรรถการเป็นข้าหลวงประจำจังหวัดเจ้าอุปราชมหาชัยศีตติสารตำแหน่งข้าหลวงผู้ช่วยหรือปลัดจังหวัด

พ.ศ. ๒๔๔๕ เจ้าอุปราชศีตติสารได้รับสัญญาบัตรเป็นพระยาประเทศอุตรทิศดำรงตำแหน่งผู้ครองเมืองพะเยาองค์สุดท้าย การปกครองแผ่นดินสมัยนั้นมีการบริหารงานเป็นกระทรวงมณฑลจังหวัดอำเภอดินแดนแถบตะวันตกเฉียงเหนือเรียกว่ามณฑลพายัพผู้บริหารระดับกระทรวงเรียกว่าเสนาบดีผู้บริหารระดับมณฑลเรียกว่าสมุหเทศาภิบาลผู้บริหารระดับจังหวัดเรียกว่าข้าหลวงประจำจังหวัดผู้บริหารระดับอำเภอเรียกเจ้าเมืองบ้างหรือนายอำเภอบ้าง

พ.ศ.๒๔๕๗ ยุบเลิกตำแหน่งเจ้าผู้ครองเมืองใช้ตำแหน่งนายอำเภอแทนเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยทรงแต่งตั้งนายคลายบุญบรรณ เป็นนายอำเภอเมืองพะเยาต่อมาได้รับแต่งตั้งฐานันดรศักดิ์เป็นรองอำมาตย์โทขุนสิทธิประศาสน์ในปีพ.ศ. ๒๕๒๐นายจรีสฤทธธิดมดำรงตำแหน่งนายอำเภอพะเยาที่ขึ้นกับจังหวัดเชียงราย เป็นคนสุดท้าย

จากเมืองประวัติศาสตร์ที่มีเอกราชมาช้านานและกลายเป็นแคว้นหนึ่งอยู่ในอาณาจักรล้านนาไทย และเปลี่ยนฐานะมาเป็นจังหวัด ขึ้นอยู่กับมณฑลพายัพมีเจ้าผู้ครองนครและถูกยุบมาเป็นอำเภอหนึ่งซึ่งนับตั้งแต่ช่วงที่เป็นอำเภอพะเยา (พ.ศ. ๒๔๕๗ - ๒๕๒๐)ได้ ๖๓ ปีนายอำเภอ

ดำรงตำแหน่งถึง ๒๕ นายจนเมื่อวันที่ ๒๐ สิงหาคม ๒๕๒๐ ได้รับยกฐานะจากอำเภอพะเยาขึ้นเป็น จังหวัดพะเยามาตราบเท่าทุกวันนี้ นับเป็นจังหวัดที่ ๗๒ ของประเทศไทย^{๑๑}

๒.๓ แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดพะเยา

ในการสำรวจแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดพะเยาในการศึกษาค้นคว้า ได้ทำการศึกษาแหล่งโบราณสถาน ๓ ประเภท รวมทั้งหมด ๔๔ แห่ง ได้แก่ วัดเก่าแก่ที่มี ประวัติศาสตร์ความเป็นมาเชื่อมโยงกับพื้นที่ ๑๒ แห่ง วัดพระธาตุที่มีตำนานเชื่อมโยงกับพุทธ ศาสนา ๓๐ แห่ง และเมืองโบราณที่มีการบูรณะ ซึ่งมีกลุ่มโบราณสถานและเตาเผาโบราณ ๒ แห่ง โดยแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาเหล่านี้มีตำนาน ที่มีความเชื่อมโยงกับพระพุทธศาสนา มีความเชื่อมโยงกับประวัติศาสตร์ในแต่ละพื้นที่ และมีการบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษรผู้วิจัยได้ นำเสนอข้อมูลแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในแต่ละอำเภอในประเด็นประวัติความเป็นมา ของแต่ละอำเภอ ก่อน ตามด้วยข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับประวัติความเป็นมา ตำนานของพระธาตุ โบราณสถานที่มีและประเพณีประจำปีของแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนา รายละเอียด ดังต่อไปนี้

๒.๓.๑ แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในอำเภอเมืองพะเยา

๑) ประวัติศาสตร์ความเป็นมาของอำเภอเมืองพะเยา

อาณาบริเวณอำเภอเมืองพะเยาในอดีต เป็นที่ตั้งของอาณาจักรพยาวหรือในตำนาน เรียกว่าภูกามยาวซึ่งเป็นทิวเขาทอดยาวจากทิศเหนือลงใต้ เริ่มต้นจากบริเวณที่ราบทางตอนใต้ของ จังหวัดเชียงราย ที่อำเภอพาน ลักษณะของทิวเขาในจังหวัดเชียงรายที่ต้งชันขึ้น จึงเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า “คอยด้วน” ทิวเขานี้จะทอดยาวลงทิศใต้ และค่อยๆต่ำลงจนถึงที่ตั้งตัวอำเภอเมืองพะเยา ปลายทิว เขานี้มีลำน้ำแม่อิง ซึ่งไหลมาจากทางทิศเหนือฟากตะวันตกของภูกามยาว เมื่อมีการสร้างประตูละบายน้ำกั้นลำน้ำแม่อิงทางตอนใต้ จึงเป็นต้นกำเนิดของกว๊านพะเยา ประวัติความเป็นมาของเมือง พะเยาแบ่งออกได้เป็น ๔ ยุคได้แก่ เมืองพะเยาดำเนินอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๗ กล่าวถึงขุนจอม ธรรมผู้เป็นโอรสองค์หนึ่งของเมืองหิรัญนครเงินยางเชียงแสน อันเป็นสายสกุลผู้ครองเมืองที่สืบ ทอดมาจากหลวงจักรราชในพุทธศตวรรษที่ ๑๒ ขุนจอมธรรมได้แยกตัวจากบ้านเมืองเดิมมาทางทิศใต้ มาตั้งเมืองที่ปลายคอยด้วน และได้สร้างเมืองพะเยาขึ้นปกครองตนเองอย่างเป็นอิสระในตำนาน

^{๑๑}เกรียงศักดิ์ ชัยดรุณ, โบราณวัตถุและศิลปวัตถุในพิพิธภัณฑ์เวียงพาว (วัดลี), (พะเยา : นครนิวัติ การพิมพ์, ๒๕๕๑), หน้า ๑๘-๑๙.

เมืองพะเยา ยังกล่าวถึงขุนเจืองผู้เป็นวีรบุรุษที่ทำสงครามเอาชนะชนต่อบ้านเมืองต่างๆ ในตะแวก ไกล่เคียงและไกลออกไปในคาบสมุทรอินโดจีน ยุคต่อมาเมืองพะเยาในขณะที่เป็นรัฐอิสระได้ปรากฏหลักฐานในศิลาจารึกของสุโขทัยประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ซึ่งปรากฏชื่อของพญาเง้าเมือง ซึ่งเป็นบุคคลรุ่นเดียวกันกับพญามังรายแห่งเมืองเชียงราย และพ่อขุนรามคำแหงแห่งสุโขทัย **

ในบริเวณของตัวเมืองพะเยา ปรากฏร่องรอยเมืองโบราณหรือเวียงโบราณในเมืองพะเยา มีคูน้ำคันดินล้อมรอบ ๕ เมืองโดยเมืองโบราณกลุ่มนี้เป็นศูนย์กลาง การเมืองการปกครอง การเมือง เศรษฐกิจ และศิลปวัฒนธรรมของเมืองพะเยา ได้แก่

(๑) เวียงพะเยาคือ ตัวเมืองพะเยาในปัจจุบันตั้งอยู่ทางตะวันออกของกว๊านพะเยาในเขต ตำบลเวียงเมืองพะเยาเดิมมีประตูล้อม ๘ ประตูคือ ประตูชัย ประตูหอกลอง ประตูท่านาง ประตูท่าเหล่า ประตูปราสาท ประตูท่าปั้น และประตูอมป้อมในพงสาวดารโยนกกล่าวว่า พระยาหลวงเงินผู้ครองเมืองหิรัญนครเงินยางพระราชบิดาขุนจอมธรรม ได้รับสั่งให้ขุนจอมธรรมไปครองเมือง ภูกามขาวซึ่งเป็นเมืองฝ่ายใต้ จึงให้ไพร่พลแผ้วถางสร้างนิเวศสถานในนครนั้น จากตำนาน พงสาวดารนี้แสดงให้เห็นว่าเมืองพะเยาเริ่มสร้างในสมัยขุนจอมธรรม กษัตริย์พระองค์แรกของเมือง พะเยาเมื่อปี พ.ศ. ๑๖๓๕

เวียงพยาวหรือเวียงรูปน้ำเต้า ตั้งอยู่ห่างจากตัวเมืองปัจจุบันไปทางทิศตะวันออก ประมาณ ๑๐๐ เมตร อยู่ระหว่างเส้นละติจูด ๕๐° ๑๐' ๐๓" เหนือและเส้นลองจิจูด ๙๙° ๕๗' ๔๕" ตะวันออกมีแม่น้ำอิงไหลผ่านเวียนจากทางทิศใต้ไปทางทิศตะวันออก ลักษณะของเวียงมีรูปร่าง คล้ายผลน้ำเต้าขนาดกว้างประมาณ ๑,๐๐๐ เมตรและยาวประมาณ ๑,๕๐๐ เมตร มีแนวคูเมือง ล้อมรอบหนึ่งชั้น มีร่องรอยของซากโบราณสถานที่เป็นวัดร้างหลายแห่ง อยู่ภายในบริเวณตัวเวียง ปัจจุบันโบราณสถานที่ยังคงสภาพเป็นวัดสมบูรณ์เหลือเพียงแห่งเดียวคือ วัดลีเป็นวัดที่สร้างมา ตั้งแต่ ปี พ.ศ. ๒๐๓๘ เวียงพยาวแห่งนี้นักวิชาการสันนิษฐานว่าน่าจะเป็นเมืองยุคแรกของพะเยา คือ ตั้งแต่สมัยขุนจอมธรรมมาสร้างเมืองพะเยา อย่างไรก็ตามจากการขุดค้นทางโบราณคดีในตัวเวียง แห่งนี้ยังไม่พบลูกฐานที่มีอายุเก่าแก่ไปถึงสมัยขุนจอมธรรม หรือยุคใกล้เคียงพบแต่เพียงหลักฐาน สมัยพุทธศตวรรษที่ ๒๐-๒๑ เท่านั้น ซึ่งเป็นยุคที่เวียงพะเยาแห่งนี้มีพัฒนาการของเมืองช่วง เจริญรุ่งเรืองสูงสุด โดยเฉพาะนับตั้งแต่สมัยพระยาสุทธีสุระเป็นเจ้าสี่หมื่นปกครองเมืองพะเยาใน ปี พ.ศ. ๒๐๑๗ เป็นต้นมา

(๒) เวียงท่าวังทองหรือ เวียงประตูชัยตั้งอยู่ห่างจากเวียงพะเยาปัจจุบันไปทางทิศ ตะวันออกตั้งอยู่บ้านประตูชัย ตำบลท่าวังทอง ผังเมืองวางตัวในแนวทิศตะวันออก-ตะวันตก ยาว

**พระราชวิสุทธิโสภณ, ศรีศักร วัลลิโภดม และพิเศษ เกียรติพงษ์, เมืองพะเยา, (กรุงเทพฯ : มติชน, ๒๕๒๗), หน้า ๗๐-๗๕.

ประมาณ ๑,๕๐๐ เมตร ด้านตะวันออกเฉียงเหนือ กว้างประมาณ ๕๐๐ เมตร ด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้กว้างประมาณ ๑,๐๐๐ เมตรคูเมืองนั้น ขุดเป็นแนวโอบล้อมสูงสามแห่ง จึงมีรูปคล้ายน้ำเต้าเวียง ท้าวทองสร้างขึ้นในราชพุทธศตวรรษที่ ๒๑ ตรงกับสมัยพญาติโลกราช และพระเมืองแก้วปกครองอาณาจักรล้านนา ในขณะนั้นพญาขุทธยธิฐะเป็นผู้ปกครองเมืองพะเยา ส่วนร่องรอยโบราณสถาน และโบราณวัตถุที่พบภายในเมืองสามารถกำหนดอายุได้ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๒๐-๒๑

(๓) เวียงปู่ล่อม ตั้งอยู่ห่างจากเวียงท่าวังทองไปทางตะวันออกเฉียงเหนือ ตั้งอยู่ที่บ้านศาลา ตำบลท่าวังทอง เวียงปู่ล่อมเป็นเมืองโบราณประเภทคูเมืองชั้นเดียว มีคันดินขนานสองข้างฝั่งเมืองเป็นรูปวงกลมขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ ๕๘๐ เมตร ตั้งอยู่บนเนินเขาไม่สูงนัก สภาพคูคันดินด้านทิศเหนือ ทิศใต้ และทิศตะวันตกถูกทำลายไปเกือบหมดแล้ว คงเหลืออยู่บ้างทางทิศตะวันออกเดิม ภายในเวียงปู่ล่อมมีซากโบราณสถานอยู่มากมาย พบศิลาจารึกที่วัดอารามป่าน้อย กล่าวว่าวัดนี้สร้างเมื่อพุทธศักราช ๒๐๓๗ และพบหลักฐานทางโบราณคดีอื่นๆ เช่นภาชนะดินเผาผลิตจากแหล่งเตาในล้านนา และเครื่องเงินสมัยราชวงศ์มังรายประมาณพุทธศตวรรษที่ ๒๑

(๔) เวียงหนองหวี หรือเวียงแก้ว หรือเวียงบ้านศาลา อยู่ห่างจากเวียงปู่ล่อมมาทางทิศตะวันออกเฉียงเหนืออยู่ในเขตบ้านหนองหวี ตำบลท่าวังทอง เวียงหนองหวีเป็นเมืองโบราณประเภทคูเมืองชั้นเดียว มีคันดินขนานสองข้างมีรูปคล้ายสี่เหลี่ยมผืนผ้า แนวคูน้ำคันดินด้านทิศเหนือยาวประมาณ ๖๐๐ เมตร ด้านทิศตะวันตกยาวประมาณ ๓๐๐ เมตร ด้านทิศใต้อยาวประมาณ ๔๕๐ เมตรด้าน ทิศตะวันออกยาวประมาณ ๕๐๐ เมตร

(๕) เวียงพระธาตุจอมทอง ตั้งอยู่ทิศตะวันออกของกว๊านพะเยา ทางทิศเหนือของเวียงพะเยา ตั้งอยู่ที่บ้านแท่นดอกไม้ ตำบลบ้านต๋อม มีคูเมืองหนึ่งชั้นขนานด้วยคันดินสองข้างคูเมืองรอบเนินเขาสูงเล็กๆ รูปวงรียาวประมาณ ๘๕๐ เมตรกว้างประมาณ ๔๕๐ เมตร ภายในเวียงมีวัดพระธาตุจอมทองตั้งอยู่บนยอดสูงสุดของเวียง แต่ไม่ปรากฏหลักฐานว่าวัดนี้สร้างมาสมัยใด เวียงพระธาตุจอมทองนี้ เป็นเวียงพระธาตุประจำเมืองพะเยาเช่นเดียวกับเมืองต่างๆ หลายๆ เมืองในล้านนาที่ต้องมีเวียงพระธาตุอยู่ด้วย^{๑๒}

นอกจากนี้ยังมีเวียงบัว ลักษณะผังเมืองวางตัวในแนวทิศตะวันออกเฉียงเหนือและทิศตะวันตกเฉียงใต้ มีรูปแบบคล้ายกับรูปหนึ่งใบโพธิ์ โดยส่วนปลายใบโพธิ์จะอยู่ทางด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ขนาดของเมืองยาวที่สุดประมาณ ๘๐๐ เมตร กว้างที่สุดประมาณ ๔๐๐ เมตร คูเมืองด้านทิศเหนือ-ตะวันตกและตะวันออก มีเพียงชั้นเดียว และเฉพาะด้านทิศตะวันออกจะเป็น

^{๑๒} พระธรรมวิมลโมลี (ปวง ทุมมปัญญา), อัครดุษฎีบัณฑิตแห่งกฎหมาย, (ม.ป.ท.: ม.ป.พ., ๒๕๕๐), หน้า ๑๕๖-๑๕๘.

ลักษณะของลำห้วยที่ไหลซัดผ่านคันดินกำแพง เมืองด้วยโดยคูเมืองจะกว้างประมาณ ๑๐.๕๐ เมตร คันดินกำแพงเมืองชั้นใน กว้างประมาณ ๖.๕๐ เมตร นอกจากนี้ยังพบลักษณะคันดิน นอกเมืองที่คงเกิดจากการขุดคูเมือง แล้วนำเอาดินส่วนหนึ่งมาถมเป็นคันดินด้านนอกด้วย แต่มีขนาดและปริมาณน้อยกว่าด้านในโดยจะกว้างประมาณ ๕ เมตร ส่วนลักษณะของคูเมืองด้านทิศใต้ของเวียงบัวนี้ จะมีคูเมือง ๒ ชั้น มีคันดินคั่นอยู่ระหว่างกลาง คูเมืองชั้นในกว้างประมาณ ๘.๒๐ เมตร คันดินกว้างประมาณ ๗.๘๐ เมตร และคูนอกกว้างประมาณ ๕ เมตร แนวคูในชั้นนี้จะขุดอยู่บนเนินเขาสูงกว่าอีก ๓ ด้าน และวางตัวเป็นเส้นตรงในแนวทิศตะวันออก-ตะวันตก ความลึกของคูเมืองทั้งหมดโดยเฉลี่ยประมาณ ๑.๕๐-๒.๐๐ เมตร ทางด้านทิศใต้ของเวียงบัว สังเกตเห็นแนวคันดินที่วางตัวในแนวทิศเหนือ-ใต้ จากเวียงบัวลงมา เชื่อมต่อกับเมืองอีกเมืองหนึ่ง ซึ่งอยู่ทางทิศใต้ของเวียงบัวนี้สภาพภายในเวียงบัว จะแตกต่างจากด้านทิศใต้ เข้ามาภายในเมือง สภาพพื้นที่ภายในเมืองจะมีลักษณะเป็นที่ลาดเชิงเขา แบบลอนลูกคลื่นที่ไม่มีความสูงต่างระดับกันมากนัก บริเวณต่ำสุดน่าจะอยู่ด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือ มีลักษณะคล้ายกับเป็นแอ่ง โดยมีคันดินกำแพงเมืองลดเป็นขอบสูงกว่า คันดินด้านอื่นๆ อย่างเห็นได้ชัด

ปัจจุบันภายในเวียงบัวเป็นที่ตั้งของชุมชนบ้านบัว มีทั้งบ้านเรือนอยู่อาศัย และโรงเรียน มีการทำไร่นา และสวนของชาวบ้านอยู่กระจัดกระจายเป็นแห่งๆ มีแนวถนนติดต่อกันเอง ซึ่งเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้แนวกำแพงเมือง แต่ละด้านถูกรุกทำลายลงไปเป็นอันมากสำหรับเมืองอีกเมืองหนึ่งที่อยู่ด้านทิศใต้ ติดต่อกับเวียงบัวนั้นยังไม่มีชื่อเรียกที่แน่นอน ในที่นี้ขอเรียกว่าเป็น เวียงบัวสอง ซึ่งจะตั้งอยู่บนเนินเขาสูงกว่า เวียงบัวหนึ่ง พื้นที่ภายในเมืองจะมีลักษณะเป็นลอนลูกคลื่นขนาดใหญ่ ซ้อนกันอยู่ ไม่พบโบราณวัตถุภายในเมืองลักษณะผังเมืองน่าจะเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ที่วางตัวในแนวทิศเหนือ-ใต้ กว้างประมาณ ๔๐๐ เมตร ยาวประมาณ ๖๐๐ เมตร คูเมืองด้านทิศเหนือที่ติดต่อกับเวียงบัวหนึ่ง นั้นพบคูเมืองชั้นเดียว กว้างประมาณ ๕.๗๐ เมตร คันดินกว้างประมาณ ๗ เมตร ส่วนคูเมืองด้านทิศตะวันออก มีคูเมือง ๒ ชั้น คูเมืองชั้นในกว้างประมาณ ๑๑ เมตร คันดินกว้างประมาณ ๘ เมตร คูเมืองชั้นนอกกว้างประมาณ ๗ เมตร และคันดินกว้างประมาณ ๔ เมตร ความลึกโดยเฉลี่ยประมาณ ๑.๕๐-๒.๐๐ เมตร เช่นกันคูเมืองเวียงบัวหนึ่ง ด้านทิศใต้และตะวันตก จะมีสภาพไม่สมบูรณ์เท่าใดนักเพราะพื้นที่บางส่วนถูกใช้ในการเกษตรกรรม มีการขุดตักหน้าดินไปบ้าง สภาพภายในเมือง มีไม้ยืนต้นขึ้นอยู่บ้างเป็นแห่งๆ ไม่พบโบราณวัตถุ ไม่มีการสร้างบ้านเรือนอยู่อาศัย พื้นที่ค่อยๆ เทลาดลงไปโดยรอบเวียงบัวมีแผนผังเป็นรูปดอกบัวสองดอกอยู่ติดกัน หากมองจากแผนที่ภาพถ่ายทางอากาศจะดูเหมือนตัวเต่า เพราะคูเวียงบัวหนึ่ง นั้นมีลักษณะเป็นดอกบัวตูมรูปร่างคล้ายหัวเต่า ส่วนคูเวียงบัวสอง มีลักษณะเป็นรูปสี่เหลี่ยม เมื่ออยู่ใกล้กันจึงมองคล้ายเป็นรูปเต่า ปัจจุบันบ้านเวียงบัวได้กลายเป็นหมู่บ้านโดยชาวบ้านอาศัยที่นั่นส่วนใหญ่มี

อาชีพทำการเกษตร ไม่ค่อยมีใครรู้มาก่อนในอดีตแห่งนี้เคยเป็นแหล่งผลิตเครื่องปั้นดินเผาขนาดใหญ่ของเมืองพะเยาและมีความสำคัญต่อชุมชนในอดีต

แหล่งโบราณคดีบ้านเวียงบัว อาจจะกล่าวได้ว่าเป็นแหล่งโบราณคดีที่น่าสนใจและมีความสำคัญของจังหวัดพะเยา เพราะนอกจากจะมีลักษณะของ “เมือง” โบราณอยู่ถึง ๒ แห่งแล้ว ยังเป็นแหล่งผลิตภาชนะดินเผาอยู่ในบริเวณใกล้เคียงที่น่าจะมีความสัมพันธ์กับเวียงบัวนี้ด้วย จากตำแหน่งที่ตั้งของแหล่งโบราณคดีแต่ละแห่ง และจากหลักฐานโบราณวัตถุที่พบกล่าวได้ว่าแต่เดิมนั้นแหล่งโบราณคดีเวียงบัว ได้ถูกสร้างขึ้นบนเนินเขาสูง โดยการขุดคูน้ำ-คันดิน ล้อมรอบเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ซึ่งปัจจุบัน คือเวียงบัวสอง คงถูกสร้างขึ้นมาเพื่อเป็นแหล่งที่อยู่อาศัยเพียงชั่วคราวแล้วแต่กรณี เช่น ในเมื่อเกิดศึกสงคราม เป็นต้นตามปรกติแล้วชุมชนจะตั้งบ้านเรือนอยู่อาศัยรอบนอกเวียงบัวตามที่ราบลุ่มที่สามารถทำการเกษตรกรรมได้อย่างสะดวก

เมื่อชุมชนดั้งเดิมที่อยู่อาศัยในบริเวณนี้มาก่อน เกิดการขยายตัวใหญ่ขึ้นมีการอยู่อาศัยของคนเพิ่มมากขึ้น ความจำเป็นในการต้องการ “เมือง” เพื่อการพักอยู่อาศัยเพิ่มมากขึ้น และเนื่องจาก เวียงบัวหนึ่งและสอง นั้นมีขนาดค่อนข้างเล็กอยู่บนเนินเขาสูงการขึ้นลงลำบาก ฉะนั้นการสร้างเวียงบัวหนึ่งคือเวียงบัวที่มีผังเมืองเป็นรูปใบโพธิ์ ก็นับเป็นความจำเป็นสำหรับชุมชน ณ ที่แห่งนี้และจากการขยายสร้างเวียงบัวขึ้นมาใหม่อีกแห่งหนึ่งนั้น ทำให้ผังเมืองครอบคลุมลงมาเกือบถึงพื้นที่ราบที่เคยใช้เป็นที่ทำมาหากินแต่เดิม ฉะนั้นจึงทำให้เกิดมีการเข้ามาอยู่อาศัยอย่างถาวรภายในเมืองใหม่แห่งนี้ของชุมชนบางกลุ่ม แต่ก็คงมีการเข้ามาอยู่อาศัยอย่างถาวรภายในเมืองใหม่แห่งนี้ของชุมชนบางกลุ่ม แต่ก็คงมีการอยู่อาศัยนอกเมืองอยู่ด้วย เพราะได้พบเศษภาชนะดินเผาภายในเวียงบัวหนึ่งนี้เป็นจำนวนมากพอสมควร^{๓๓}

เรื่องราวของเมืองพะเยาในสมัยที่เป็นนครรัฐปกครองตนเองมีกล่าวอยู่ไม่มากนัก ปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๕ พญาคำฟูแห่งเมืองเชียงแสนได้คบคิดกับเจ้าเมืองน่านทำศึกขนาบเมืองพะเยาและยึดเมืองพะเยา ในยุคต่อมาเมืองพะเยาจึงถูกรวมเข้าเป็นส่วนหนึ่งของล้านนา และภายหลังได้ร่วมรบไปพร้อมกับเมืองอื่นในล้านนา ในยุคที่พม่าเข้าปกครองล้านนา ประชาชนได้พากันอพยพหนีภัยสงครามไปอยู่เมืองลำปาง ประวัติศาสตร์เมืองพะเยาจึงขาดหายไปในช่วงนี้เมืองพะเยาในสมัยรัตนโกสินทร์ หลังจากถูกทิ้งร้างนานกว่า ๕๖ ปี ในสมัยรัชกาลที่ ๔ ได้แต่งตั้งพระยาประเทศอุดรทิศเป็นผู้ครองเมืองพะเยา โดยแบ่งครอบครัวชาวเมืองลำปาง และลูกหลานชาวพะเยาที่อพยพหนีทัพพม่ากลับสู่เมืองพะเยา เมืองพะเยาในสมัยนั้นมีฐานะเป็นจังหวัด ในปีพ.ศ. ๒๔๔๘ ร.ศ. ๑๒๔ จังหวัดพะเยาถูกยุบฐานะลงเป็นอำเภอเมืองพะเยา ในเขตมณฑลพายัพ ต่อมาได้มีการ

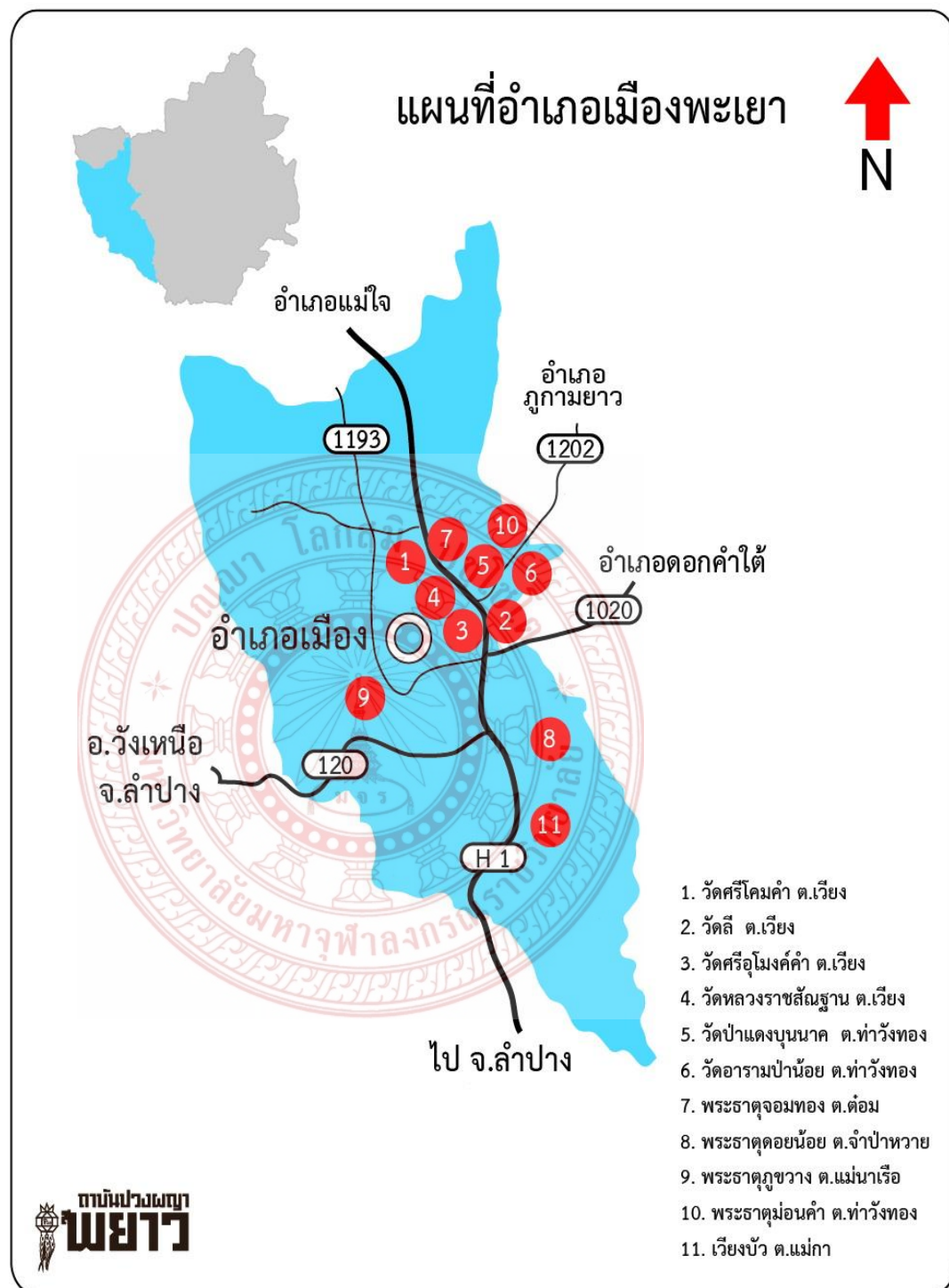
^{๓๓} สายันต์ ไพรชาญจิตร, อารยะพะเยาที่แหล่งเตาเวียงบัว, กรุงเทพฯ : สมาพันธ์จำกัด (มหาชน), ๒๕๕๕, หน้า ๓๐-๓๓.

เปลี่ยนแปลงระบบการปกครอง โดยยุบมณฑลให้เหลือเพียงส่วนจังหวัด อำเภอเมืองพะเยาขึ้นอยู่กับจังหวัดเชียงราย ในวันที่ ๒๘ สิงหาคม ๒๕๒๐ อำเภอเมืองพะเยาได้รับอนุมัติการยกฐานะให้เป็นจังหวัดพะเยา ปัจจุบันอำเภอเมืองพะเยาแบ่งออกเป็น ๑๔ ตำบล ได้แก่ ตำบลในเวียง ตำบลท่าวังทอง ตำบลแม่กา ตำบลแม่นาเรือ ตำบลจำป่าหวาย ตำบลแม่ใส ตำบลบ้านต๋อน ตำบลบ้านสา ตำบลสันป่าม่วง ตำบลบ้านต๋อม ตำบลบ้านคำ ตำบลบ้านใหม่ ตำบลท่าจำปี และตำบลแม่ปืม

๒) แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในอำเภอเมืองพะเยาจากการศึกษาพบว่าในอำเภอเมืองพะเยา มีแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นทั้งวัดและวัดพระธาตุจำนวนหลายแห่ง โดยในการวิจัยครั้งนี้ได้คัดเลือกแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาจำนวน ๑๐ แห่ง และ ๑ เมืองโบราณ ได้แก่ เวียงบัว โดยมีรายละเอียดดังนี้

(๑) เวียงบัว ตั้งอยู่ที่บ้านบัว หมู่ที่ ๑ ตำบลแม่กา อำเภอเมืองพะเยา จังหวัดพะเยา อยู่ห่างจากมหาวิทยาลัยพะเยาไปทางทิศตะวันออกประมาณ ๓ กิโลเมตร เวียงบัวเป็นเมืองโบราณในยุคประวัติศาสตร์สมัยล้านนา มีอายุทางโบราณคดีอยู่ในพุทธศตวรรษที่ ๒๐-๒๑ ในช่วงพ.ศ. ๑๘๐๓-๑๙๔๓

ตำนานเวียงบัว บริเวณเมืองโบราณเวียงบัวเดิมเป็นเมืองใหญ่ชื่อ เวียงกาหลง มีเจ้าเมืองชื่อนายโม สร้างเวียงกาหลงและวัดขึ้น โดยสร้างวัดอยู่นอกเวียง เมื่อสร้างวัดเสร็จแล้วยังไม่มีพระพุทธรูปจึงไปรบเอาพระพุทธรูปที่เมืองน้ำสะหรอย พระพุทธรูปที่ได้มานี้ชื่อว่าพระแก่นจันทร์ ต่อมาเจ้าเมืองเชียงใหมได้มารบและนำกลับไป นายโมสร้างสวนไม้ซางคำและสวนไม้มะม่วง โดยปลูกไม้มะม่วงไว้เจ็ดต้น เรียกว่า ดงมะม่วงเจ็ดต้น มีมะม่วงต้นหนึ่งชื่อว่า ต้นถั่วเงินเจ็ด มีกิ่งใหญ่ ๓ กิ่ง ผลมะม่วงแต่ละกิ่ง เมื่อกินแล้วจะมีสรรพคุณพิเศษแตกต่างกันไปดังนี้ผลจากกิ่งแรกจะทำให้กลับเป็นหนุ่มเป็นสาวผลจากกิ่งที่สอง จะทำให้เกิดสติปัญญาเฉลียวฉลาดผลจากกิ่งที่สาม จะทำให้มีทรัพย์สินเงินทองมากครั้งนั้นมีสองสามีภรรยาคู่หนึ่งเกิดมีปากเสียงทะเลาะกัน ฝ่ายสามีเดินออกหนีออกบ้านไปเจอต้นมะม่วง(ต้นถั่วเงินเจ็ด) และได้เก็บมะม่วงจากกิ่งแรกมากินทำให้ชายชรา กลับกลายเป็นหนุ่ม เมื่อภรรยาออกตามสามีมาพบสามีที่กลายเป็นหนุ่มจึงสอบถามกับชายหนุ่มว่า เห็นสามีชราของนางหรือไม่ ชายชราผู้กลายเป็นชายหนุ่มจึงบอกแก่ภรรยาของเขา ว่าเขาเองคือสามีของนาง นางไม่เชื่อ สามีของนางจึงได้พานางไปกินมะม่วงจากกิ่งแรก ภรรยาของเขาจึงกลับกลายเป็นสาวขึ้น เรื่องนี้รำลือไปถึงพญางูเห่า พญางูเห่าเกิดความริษยาจึงได้พันพิษใส่ต้นมะม่วง ทำให้ต้นมะม่วงไม่ออกลูกอีกเลย

ภาพที่ ๒ แผนที่แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในอำเภอเมืองพะเยา

ต่อมาไม่นานมีช่างปูนจ้างเจียวเข้ามาทำร้ายผู้คน นายโมจึงได้เกณฑ์ชาวบ้านชาวเมืองไปขุดคือ (คูน้ำรอบเมือง) สร้างเป็นกำแพงดินรอบเวียง เพื่อป้องกันช่างเข้ามาทำร้ายผู้คน โดยสร้างประตูเข้าเมือง ๑ ประตู และมีห้องอยู่ ๕ ห้องซึ่งเป็นห้องขนาดใหญ่ มีประตูอีก ๑๐ ประตู ได้แก่ ประตูสักขัย ประตูต้นกำ ประตูต้นแฉะ ประตูประตู ประตูเกลือ ประตูต้นคำ ประตูโก้ง ประตูต้นมัน ประตูต้นม่วง ประตูกาหลง ซึ่งประตูเหล่านี้มีดินไม้ปลูกตามชื่อประตูอยู่ สำหรับห้องทั้ง ๕ ห้อง ได้แก่ห้องกาหลง มีประตูเข้าถึง คือ ประตูกาหลงด้านหน้าของประตูเป็นลำน้ำแม่ต้า ซึ่งอยู่นอกเวียงห้องคอนม่วง มีประตูเข้าถึง คือ ประตูต้นม่วง ประตูโก้ง ประตูต้นมัน และประตูเกลือ ห้องคอนแป้น มีประตูเข้าถึง คือ ประตูกาหลง และประตูสักขัย ห้องคอกควาย มีประตูเข้าถึง คือ ประตูต้นคำ และห้องสามเสา มีประตูเข้าถึง คือ ประตูต้นแฉะประตูต้นกำและประตูประตู สาเหตุที่เรียกว่า ห้องสามเส้านั้นเพราะห้องนี้มีเรียงอยู่สามก้อนและตรงกลางของหินทั้งสามจะมีน้ำซึมออกมาเป็นบ่อน้ำ ชับต่อมานายโมได้ให้นายพรานผู้หนึ่งไปฆ่าช่างปูนจ้างเจียวที่หนองลุ่มเลือดที่ไหลออกมาจากข้างส่วนหนึ่งกลายเป็นลำธารเรียกว่า“ห้วยร่องช้าง” อีกส่วนได้ซึมแทรกลงไปชั้นดินจึงเรียกบริเวณนี้ว่า“บ้านร่องจัว” ส่วนปอดของช่างนั้นไหลไปตามน้ำ มีอีกาบินมาดู จึงเรียกบริเวณแห่งนั้นว่า “บ้านทุ่งกาใจ”ปัจจุบันยังปรากฏร่องรอยคูเมืองและกำแพงเก่าทั่วทั้งหมู่บ้าน ในสมัยก่อนนั้นมีความกว้างและลึกกว่าปัจจุบันมาก ต่อมาเกิดการทับถมของตะกอนดินต่างๆ ทำให้คูเมืองตื้นเขินแต่ยังคงมีร่องรอยปรากฏให้เห็นชัดเจนอยู่^{๑๔}

โบราณสถานที่สำคัญ

เตาเผาโบราณ ในเดือนมีนาคม-เมษายน พ.ศ. ๒๕๔๘ ศาสตราจารย์สาธิต ไพรชาญจิตร นำนักศึกษาคณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เข้ามาฝึกภาคปฏิบัติด้านการสังคมสงเคราะห์ชุมชน ร่วมกับชาวบ้านบัวและคณะทำงาน โครงการศึกษาพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศตำบลแม่กา อำเภอเมืองพะเยา จังหวัดพะเยาได้ดำเนินการขุดค้นและอนุรักษ์แหล่งเตาต่างๆ ในเวียงบัว คือ เตาพ่ออู๋ยแต่ง และแหล่งเตาเก่ามะเฟืองเตาพ่ออู๋ยแต่ง มีอาคาร โครงสร้างเสาคอนกรีตกลมหลุมขุดค้นขนาด ๓๕*๑๖ เมตร เป็นเตาดินก่อแบบล้นนา ขนาดกว้าง ๑.๗๐ เมตร ยาว ๕.๕๐ เมตร ไว้ในสภาพเดิมตามที่ขุดค้นพบ มีการก่อกำแพงทึบสูง ๘๐ ซม. ป้องกันการรบกวนเตาพ่ออู๋ยแต่งเป็นเตาชนิดเตาห้องเดี่ยวระบบระบายลมร้อนผ่านโครงสร้างดินก่อฝังอยู่ในดินถม สภาพค่อนข้างดี ซึ่งนอกจากเตาพ่ออู๋ยแต่งแล้ว ยังมีแหล่งเตาแฝดของเตาเก่ามะเฟือง รวมกันเป็น ๓ เตา ตัวเตาพ่ออู๋ยแต่งตั้งอยู่บนที่ลาดเอียง ปล่อยเตาอยู่ในระดับสูงกว่าหน้าเตา มีขนาดยาวประมาณ ๕.๕๐ เมตร กว้างประมาณ ๑.๗๐ เมตร ปล่อยเตารูปกลมขนาดเส้นผ่านศูนย์กลาง ๓๕ ซม. ผนังปล่อยหนา

^{๑๔}สาธิต ไพรชาญจิตร, *อารยะพะเยาที่แหล่งเตาเวียงบัว*, (กรุงเทพฯ : สมาพันธ์จำกัด (มหาชน), ๒๕๕๕), หน้า ๑๒๗-๑๓๑.

เฉลี่ย ๘-๑๐ ซม. หลังคาเตาส่วนเหนือห้องภาชนะต่อเนื่องกับส่วนที่คลุมเหนือกำแพงกันไฟมีร่องรอยคล้ายการเจาะเปิดอกแล้วเอาก้อนดินโครงสร้างเตาปิดมไว้ สภาพปล่องเตาโครงสร้างปากปล่องถูกผาธรณีไถนตัดป่าออกไป ส่วนบนของตัวเตาแตกร้าวทั้งหมดเพราะถูกรถไถไถพรวนนาทับหลายครั้ง

เตากลุ่มเกาะมะเฟือง มีอาคารคอนกรีตหลังคามุงกระเบื้อง 3 หลัง ที่ออกแบบเฉพาะสร้างคลุมหลุมเตาเผ่เกาะมะเฟืองกลุ่มเตานี้มี 2 เตาเป็นเตาดินก่อแบบล้านนา สร้างอยู่ในเนินดินเดียวกัน ปล่องเตาอยู่ชิดกันที่กลางเนิน ปากเตาเกาะมะเฟือง 1 หันออกไปทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือ ในขณะที่ปากเตาเกาะมะเฟือง 2 หันออกไปทางทิศเหนือ ห่างกันประมาณ 2.50 เมตร ทั้งสองเตามีขนาดใกล้เคียงกัน เฉพาะเตาเกาะมะเฟือง 1 มีความยาว 5.15 เมตร กว้าง 1.90-2.00 เมตร ปล่องสูง 1.65 เมตร ขนาดเส้นผ่านศูนย์กลางปล่อง 1.65 เมตร ขนาดเส้นผ่านศูนย์กลางปล่อง 40-45 ซม. พื้นเตาเป็นดินอัดเรียบและยาทับด้วยดินเหนียวมีกำแพงกันไฟสูง 35 ซม. ห้องภาชนะยาว 2.45 เมตร (วัดจากแนวกำแพงกันไฟไปจรดคอเตา) พื้นห้องภาชนะเป็นดินอัดเรียบในแนวระนาบ เตาภูมนี้มีขนาดห้องไฟค่อนข้างยาว กินพื้นที่ประมาณครึ่งหนึ่งของความยาว สิ่งที่น่าสนใจก็คือ ช่องใส่ไฟค่อนข้างแคบและเตี้ยจนตัวคนไม่สามารถลอดเข้าไปได้ ดังนั้น การลำเลียงเครื่องถ้วยชามเข้าบรรจุในห้องภาชนะและการนำเอาเครื่องถ้วยชามที่เผาสุกแล้วออกจากตัวเตาอาจต้องใช้วิธีเจาะเปิดหลังคาเตา และใช้ดินโบกยาปิดทับช่องที่เจาะก่อนเผาแต่ละครั้ง ทำเช่นนี้สลับกันไป นอกจากนี้ยังพบว่าเตาเผาที่เวียงบัวเป็นเตาดินก่อที่ต้องมีฉนวนดินถมทับเพื่อช่วยเก็บความร้อนและเป็นฐานเสริมความแข็งแรงของตัวเตา โดยพบว่ามีกานำเอาดินปูนมาร์ลมาถมทับตรงบริเวณหลังคาเตา คอเตา และรอบปล่องเตา และรอบปล่องเตาเป็นชั้นหนาประมาณ ๕๐-๗๐ :สันนิษฐานว่าเป็นชั้นดินฉนวนที่ช่วยเก็บกักความร้อนและช่วยรองรับการขยายตัวของโครงสร้างเตาที่เป็นผนังดินก่อให้มีความยืดหยุ่นได้ดี โครงสร้างเตาเกาะมะเฟือง ๒ ซ้ำรูดมากไม่สามารถวัดขนาดได้

ดวงตราพิมพ์ลายข่างปั้นด้วยชามเป็นศิลปะที่เชี่ยวชาญในการใช้ตราพิมพ์ลายรูปสัตว์ศักดิ์สิทธิ์ และลายลักษณะมงคลอื่นๆ ในการสร้างสรรค์ชุดลายลักษณะมงคลจักรวาลบนผิวภาชนะประเภทชามหรือจาน และบนไหไห ซึ่งเท่าที่รองจำแนกชนิดของลายหลัก หรือลายประธาน และลายย่อย หรือลายประกอบที่ปรากฏบนเครื่องถ้วยชามอย่างคร่าวๆ พบว่า มีไม่น้อยกว่า ๓๐ แบบ เกิดจากการใช้ดวงตราพิมพ์ลายที่ทำจากวัสดุหลายชนิดซึ่งบางส่วนของไม้ก็อาจจะเสื่อมสภาพไปแล้วมีดวงตราที่ทำจากดินเผาหลงเหลือเป็นหลักฐานอยู่เป็นจำนวนมากแต่ยังไม่พบดวงตราที่ทำจากหินหรือโลหะปัจจุบันพิพิธภัณฑ์เตาโบราณบ้านบัวมีตราพิมพ์ลายดินเผาจัดแสดงอยู่หลายดวง ทั้งตราที่ชาวบ้านพบโดยบังเอิญ และตราที่ได้จากการขุดค้นทางโบราณคดีดวงตราที่จัดแสดงมีลาย

หน้าตารูปปลาตัวเดียวตารูปปลาสองตัวว่ายเวียนกันตารูปนกหงส์หรือนกแดงที่ศักดิ์สิทธิ์และตารูปสัตว์สี่เท้าคล้ายแพะ

จานและชาม ภาชนะประเภทจานหรือชามเป็นหลักฐานที่พบมากที่สุดในการขุดค้นทางโบราณคดีรวมถึงเศษภาชนะที่ได้จากการเก็บรวบรวมเศษภาชนะจานชามที่มีอยู่มากจากเตาเผาณายแคว้ที่ถูกกรดแทรกเตอร์ไถทำลายเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๒๐ มาเก็บรักษาไว้ที่พิพิธภัณฑ์เตาโบราณบ้านบัวมีทั้งชามหรือจานที่อยู่ชิ้นเผาดิบแล้วชำรุดเสียหายบิดเบี้ยวแตกหักจึงถูกคัดทิ้งไม่นำไปเคลือบและจานหรือชามที่ผ่านการเคลือบแล้วที่บิดเบี้ยวแตกร้าวเสียรูปทรงหลอมติดกับชิ้นอื่นๆ หรือไม่ก็เป็นชิ้นส่วนแตกหักถูกทิ้งทับถมกันเป็นจำนวนมากรวมหลายพันชิ้น ภาชนะประเภท ชาม จาน เคลือบสีเขียว และสีเคลือบในกลุ่มสีเขียวอ่อน สีเขียวแกมเหลือง สีเขียวเข้ม เป็นประดิษฐภัณฑ์หลักของกลุ่มเตาเก่ามะเฟือง เตाप่ออู้อย่าง และเตานายแคว้ แต่เตานายแคว้เป็นจานหรือชามที่ไม่ค่อยมีลายลักษณะตกแต่งเหมือนจานชามของ ๒ แหล่งก่อนหน้านี้นี้ แหล่งเตาพะเยาที่เวียงบัวผลิตเครื่องปั้นดินเผาประเภทชาม จานในกลุ่มที่กำหนดเรียกว่า ชามตะไล และจานตะไล รูปทรงจานและชามปากกว้างก้นกว้างมีขอบฐานเตี้ยๆที่ขอบปากด้านในมีสันขอบปากม้วนงอเข้าลักษณะเดียวกันกับที่ชาวบ้านเมืองศรีสะเกษเรียกว่า ชามมอญ ที่มีอายุการผลิตอยู่ในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ ๘-๒๐

มีหลักฐานโบราณวัตถุที่พบในการขุดค้นที่ยืนยันว่าการผลิตเครื่องถ้วยชามในแหล่งเตาเวียงบัวน่าจะมีการเผาสองครั้ง คือ ครั้งแรกทำการเผาดิบ คือเอาถ้วยชามที่ปั้นตากแห้งแล้วมาทาดินสีขาว ทำลวดลายแล้วเอาเข้าเผาเสียครั้งหนึ่ง เมื่อสุกแล้วจะได้ประดิษฐภัณฑ์เนื้อดินไม่แกร่งมากเนื้อดินสีแดง คัดเลือกเอาใบที่สภาพดีไม่แตกร้าวหรือบิดเบี้ยวนำไปชุบเคลือบสีทั้งด้านในและด้านนอกยกเว้นที่ขอบปากมีการเช็ดน้ำยาเคลือบออกและด้านนอกชามหรือจานเคลือบทับลงบนเนื้อดินโดยไม่มีชั้นรองพื้นสีขาวเหมือนด้านในซึ่งเทคนิคการทาดินรองพื้นสีขาวและเคลือบทับเฉพาะด้านในชามหรือจานนี้ พบว่าเหมือนกับการผลิตชามหรือจาน ในแหล่งเตาเซียงที่เมืองศรีสะเกษ แหล่งเตาสันกำแพง และแหล่งเตาเมืองน่าน เมื่อทำการเคลือบตกแต่งพื้นผิวที่เคลือบและตากจนแห้งสนิทแล้วจึงเอาชามหรือจานเข้าเรียงในเตาเพื่อเผาเคลือบอีกครั้ง จะได้ประดิษฐภัณฑ์เคลือบเนื้อแกร่งมาก มีข้อสังเกตว่าตามที่ลาดชายเนินดินที่ตั้งเตาเผามีเศษเครื่องถ้วยชามที่บิดเบี้ยวและแตกหักทับถมเสียหายอยู่หนาแน่น แสดงให้เห็นว่าการเผาแต่ละครั้งมีของเสียจำนวนมาก

คุณลักษณะสำคัญและความหมายของลายลักษณ์บนเครื่องถ้วยชามในแหล่งเตาพะเยาที่เวียงบัว การขุดค้นศึกษาของกลุ่มเตาเก่ามะเฟือง และเตाप่ออู้อย่างเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๔๘ ได้พบเครื่องถ้วยเคลือบสีเขียวหลายระดับค่าสี และสีเขียวแกมเหลืองประเภทชาม หรือจานที่ตกแต่งเทคนิคด้วยการกดหรือประทับลายลักษณ์จากดวงตราพิมพ์ลายเป็นรูปสัญลักษณ์สิ่งของมงคล และรูปสัตว์วิเศษ

สัตว์ศักดิ์สิทธิ์ต่างๆที่ผลิตขึ้นในช่วงเวลาประมาณ พ.ศ.๑๘๒๓-๑๘๔๓ร่วมสมัยกับรัชสมัยพญางำเมืองเอกลักษณ์ที่โดดเด่นเฉพาะตัวของเครื่องถ้วยชามในแหล่งเตาเวียงบัวคือ การตกแต่งลวดลายที่เกิดจากการใช้ดวงตราพิมพ์ลาย การเขียนลายหรือจารลายด้วยวิธีขีดเส้น การกดลายจากปลายเครื่องมือ เป็นรูปสัญลักษณ์ต่างๆ โดยการตกแต่งตรงกลางชามด้านในเหนือชั้นดินขาวรองพื้นก่อนเคลือบทับลายลักษณ์ที่สำคัญที่พบได้แก่ ปลา สิงห์ ช้าง ม้า ดวงอาทิตย์ ธรรมจักร ก้นหอย ขวัญ อนันตวัฏฏะ ศรีวิศวะ นกหงส์ นกยูง นกสีแดง หรือนกฟีนิกซ์ ซึ่งส่วนมากเป็นลายลักษณ์แบบใหม่ที่ไม่เคยพบในแหล่งเตาอื่นๆทั้งในประเทศและต่างประเทศมาก่อนงานและชามในกลุ่มนี้มีลักษณะร่วมกันประการหนึ่ง คือ ที่ผนังข้างชามหรือจานด้านในมีการขีด จีด หรือเซาะร่องดินๆตามแนวตั้งขนานกันไปโดยรอบ ในลักษณะรัศมีมีผลของดวงอาทิตย์ หรือซี่ง่าของธรรมจักร ที่เมื่อมองจากด้านบนของจานหรือชาม ที่มีลายรูปสัตว์ตรงกลางแล้วดูเหมือนว่า รูปสัตว์ เช่น สิงห์ หรือราชสีห์ นกหงส์ หรือนกสีแดง ปลา ช้าง ม้า อยู่ที่ใจกลางดวงอาทิตย์ หรืออยู่ใจกลางจักรวาลมณฑล ในภูมิจักรวาลที่มีความหมายถึงสิ่งที่มีพลังอันทรงคุณค่า และมีความหมายอันเป็นสิริมงคลทั้งสิ้น เป็นการสร้างสรรค์ กำหนดคุณค่า และความหมายให้จานหรือชาม มีคุณสมบัติเสมือนรูปเคารพ หรือเป็นวัตถุมงคลที่มีความหมายมากกว่าเป็นภาชนะใช้สอยทั่วไปจากการศึกษาเปรียบเทียบพบว่า ลายลักษณ์ภูมิจักรวาลแบบสุริยจักร และธรรมจักร ลักษณะพื้นฐานนี้มีปรากฏในเครื่องถ้วยชามของกลุ่มชนต่างๆ ในทวีปเอเชีย ในช่วงพุทธศตวรรษ ๑๕-๒๔

ลายลักษณ์ที่ตกแต่งบนชาม หรือจานของแหล่งเตาเวียงบัว มีลักษณะโดดเด่นแตกต่างจากเครื่องถ้วยชามที่ผลิตจากแหล่งเตาอื่นๆของประเทศไทยและต่างประเทศอย่างเห็นได้ชัดจากการศึกษาพบว่าลายลักษณ์ต่างๆ มีความหมายเกี่ยวเนื่องกับจักรวาลทัศน์ โลกทัศน์ และชีวิตทัศน์ เป็นวิธีคิดสำคัญทางวัฒนธรรมของผู้คน ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๘-๒๐ที่เป็นทั้งผู้ผลิตและผู้อุปโภคถ้วยชามดังต่อไปนี้

ลายดวงอาทิตย์ ลายธรรมจักรรูปแบบพื้นฐานลายลักษณ์บนจานหรือชามจากแหล่งเตาเวียงบัวโดยเฉพาะกลุ่มเตาเก่าเมื่อก่อนได้แก่ จานหรือชามตะไล ปากกว้าง ก้นกว้าง มีฐานเดี่ยวๆ ตัวจานโค้งงุ้มเข้า ด้านในใกล้ขอบปากมีสัน พื้นกลางจานเรียบๆ ไม่มีลายลักษณ์รูปสัตว์ หรือสิ่งของมงคลอื่นๆ แต่มักมีเส้นวงกลมซ้อนกันหลายวง ล้อมรอบด้วยสุริยมณฑล หรือรัศมีที่ขีดเป็นร่องดินๆ ในแนวตั้งเวียนไปรอบผนังข้างจานหรือชาม ซึ่งเมื่อดูจากด้านบนของจานหรือชามก็เห็นเสมือนว่าชามหรือจานใบนั้นมีลักษณะเจดีย์บรรจุดวงอาทิตย์ และจานหรือชามบางใบ ก็ทำลวดลายรัศมีรูปสามเหลี่ยม (คล้ายหน่อไม้) ล้อมรอบวงกลม ซ้อนกัน ๒ หรือ ๓ ชั้น ไว้ตรงกลางจานหรือชาม โดยมีสุริยมณฑลล้อมรอบอยู่ที่ข้างชามหรือจาน ซึ่งลายลักษณ์นี้มีความหมายว่าเป็นดวง

อาทิตย์ หรือไม่กี่อาจจะหมายถึง พระธรรมจักรที่เป็นรูปลักษณะอันเป็นมงคลสูงสุดในพระพุทธศาสนา ศาสนาพราหมณ์ ศาสนาเชน และลัทธิศาสนาอื่นๆ

ลายรูปสัตว์กลางสุริยมณฑล และกลางธรรมจักร ลายลักษณะสำคัญอีกชุดหนึ่งที่พบบนจานหรือชามเครื่องเคลือบที่พบในแหล่งเตาเวียงบัว เป็นรูปสัตว์ศักดิ์สิทธิ์หรือสัตว์มงคล ซ่อนตัวอยู่ตรงกลางดวงอาทิตย์หรือธรรมจักร ได้แก่ สิงห์ หรือราชสีห์เผ่น เสือ ช้าง ม้า นกหงส์ ปลาแบบต่างๆ ลายลักษณะรูปสัตว์เหล่านี้พบการใช้แพร่หลายในอินเดีย จีน และกลุ่มชนไทย-ลาว ในทวีปเอเชียมาตั้งแต่สมัยก่อนพุทธกาล แสดงให้เห็นถึงการนำเอาสัญลักษณ์มงคลทั้งในระดับจักรวาล (ดวงอาทิตย์และธรรมจักร) และระดับวัฒนธรรมกลุ่มชน (รูปสัตว์ต่างๆ) มาได้ไว้ในชามหรือจานให้มีฐานะเสมือนวัตถุมงคลหรือของศักดิ์สิทธิ์ที่ผู้อุปโภคสามารถนำไปใช้ในการประกอบพิธีกรรมเกี่ยวกับชีวิตในวาระสำคัญต่างๆ โดยเฉพาะ ในพิธีฝังศพและพิธีกรรมเกี่ยวกับสิ่งที่เหนือธรรมชาติ

ลายขวัญหรือลายอนันตวัฏฏะ ในการขุดค้นกลุ่มเตาเก่าแก่เพื่อจะได้พบชาม หรือจานเคลือบสีเขียว และสีเหลืองแกมเขียวมีลายขวัญ หรือลายอนันตวัฏฏะ (หมายถึงสภาวะเวียนว่ายตายเกิดเคลื่อนไหวไหลเลื่อนเปลี่ยนไปไม่หยุดนิ่งเป็นอนิจจัง) อยู่ตรงกลางชามล้อมรอบด้วยรัศมีหรือมณฑลที่ผนังข้างชาม บางใบก็ไม่มี ลวดลายประดิษฐ์จากการใช้ดวงตรากดประทับ รูปลักษณะชุดลายประกอบด้วยเส้นขดแบบก้นหอย หลายเส้นหมุนวนคล้ายกับพายุหมุน คล้ายกับกระจุกเส้นขนที่ส่วนปลายม้วนขมวดไปในทิศต่างๆ คล้ายกับสายน้ำที่ไหลวนมีรูปปลาเวียนว่ายในกระแสน้ำวนสองตัว สันนิษฐานว่าน่าจะดัดแปลงมาจากรูปศรีวิสต์สัญลักษณ์มงคลรูปปลาคู่ผสมผสานคติธรรมความเชื่อเรื่องขวัญพัฒนาเป็นลายลักษณะเฉพาะที่มีความหมายถึง จักรวาล โลก และชีวิต ที่เวียนว่ายตายเกิดเคลื่อนไหวเป็นพลวัตไปไม่สิ้นสุด

ไห แหล่งเตาเวียงบัวเป็นแหล่งผลิตภาชนะประเภทไหหลายรูปแบบ หลายขนาด ทั้งชนิดเนื้อแกร่งเคลือบเขียว เคลือบสีน้ำตาล และชนิดไม่เคลือบผิว จากการขุดค้นกลุ่มเตาเก่าแก่เพื่อจะได้พบและเตาพ่ออยู่ยั้งแต่พบเพียงชิ้นส่วนของไหเนื้อแกร่งชนิดเคลือบและไม่เคลือบ ที่แตกหักบิดเบี้ยวชำรุดเสียหายไม่มากนักแต่ก็ยืนยันได้ว่าเป็นประติมากรรมที่ผลิตและเผาในบริเวณนี้ หลักฐานที่พบส่วนมากเป็นชิ้นขนาดเล็ก ไม่พบเต็มใบ หรือมีโครงสร้างพอที่จะศึกษาถึงรูปทรงสังเคราะห์โดยสมบูรณ์ได้ มีดังต่อไปนี้

๑) ชิ้นส่วนไหเคลือบสีเขียว พบชิ้นส่วนไหปากบานคอสั้น เนื้อดินสีนวล เคลือบสีเขียวและก้นไหแบนเรียบ เนื้อแกร่ง เนื้อดินปั้นค่อนข้างหยาบสีแดงคล้ำ ด้านนอกทาน้ำดินสีขาวก่อนเคลือบ ซึ่งเคลือบคลุมไปเกือบถึงขอบก้น ลักษณะสีเคลือบและเนื้อดินปั้นของก้นไหชนิดนี้ คล้ายคลึงกับ ไหเคลือบสีเขียวจากแหล่งเตาบ้านเตาไหแซ่เลียง

๒) ชิ้นส่วนไห่ไห่เคลือบมีลายภูมิจักรวาล ลักษณะเป็นลายขูดขีด และลายแกะสลัก เป็นลายแถบลายคลื่น กับแถบชุดเส้นขนานที่แกะลงบนชั้นดินขาวรองพื้นแล้วเคลือบทับ บางชิ้นเป็นส่วนไห่ไห่ที่มีลายแกะสลักและขูดเซาะเป็นร่องเล็กๆผ่านชั้นดินขาวรองพื้นเผยให้เห็นเนื้อดิน ปั้นลึกล้ำซึ่งเป็นส่วนที่ไม่เคลือบผิว

๓) ไห่ไห่ไม่เคลือบมีลายตกแต่งมากมาย การขูดคันพื้นที่ยังขะเตาของกลุ่มเตาเก่ามาเพื่อพบชิ้นส่วนไห่ไห่สภาพบิดเบี้ยวเสียทรง เนื้อดินสีเทาคล้ำไม่เคลือบผิวสันนิษฐานว่า เป็นไหปากตรงขนาดกลาง ตกแต่งลายลัทธิภูมิจักรวาลบนไห่ไห่และตัวไห่ โดยการกดประทับจากอุปกรณ์พิมพ์ลายและการปั้นแปะ บริเวณส่วนตัวไห่ต่อกับไห่ไห่ด้านล่างเป็นแถบลายรูปกากบาทต่อเนื่องกัน เป็นริ้วราชวัตร หรือแถบลายสามเหลี่ยมสลับหัวขึ้นลงต่อเนื่องกันอยู่ระหว่างร่องคู่ขนาน ถัดขึ้นไปเป็นส่วนไห่ไห่ที่มีพื้นที่กว้างและลาด มีแถบคล้ายนาครหรือูที่เกิดจากการกดจิ้มด้วยกตะบัดปลายเครื่องมือแบบซี่หวีต่อเนื่องกันเป็นแถบโค้งลงเป็นปีกกา ถัดขึ้นไปตรงรอยต่อระหว่างไห่ไห่กับคอไห่เป็นแถบลายราชวัตร มีปุมหรือหูปั้นแปะรูปสะพานหรือูเขาทอดแหลมทับลงบนแถบลายรอบๆหุมีเม็ดกลมสัญลักษณ์ของไตรรัตน์ระดับอยู่ด้วย ไห่ไห่ที่มีลายตกแต่งมากมายลักษณะนี้มักถูกนำไปใช้ในพิธีกรรมการฝังศพ ใส่เกล้าอัฐิฝังไว้ในสุสาน หรือไม่ก็ฝังไว้ตามศาสนสถานในสมัยพุทธศตวรรษที่ ๑๘-๒๑

ปัจจุบันเวียงบัว ได้มีการพัฒนาให้เป็นพิพิธภัณฑ์เตาเผาโบราณบ้านบัว โดยได้รับการสนับสนุนงบประมาณในการก่อสร้างอาคารพิพิธภัณฑ์จากมูลนิธิกรุงเทพประกันภัยบริษัทกรุงเทพประกันภัย จำกัด (มหาชน) มีการจัดการและดูแลรักษา โดยชาวบ้านบ้านบัว ร่วมกับเทศบาลตำบลแม่กา และกรมศิลปากรสามารถเข้าชมได้ทุกวัน ในเวลาราชการ โดยไม่เสียค่าเข้าชม

(๒) วัดศรีโคมคำ (วัดพระเจ้าตนหลวง) ตั้งอยู่ที่ชุมชนวัดศรีโคมคำตำบลเวียงอำเภอเมืองพะเยาเป็นพระอารามหลวงก่อตั้งเมื่อปีพ.ศ. ๒๐๖๗ วัดศรีโคมคำ เป็นวัดที่มีความแปลกจากวัดอื่นเนื่องจากเริ่มสร้างวิหารภายหลังการขึ้นโครงก่ออิฐเพื่อก่อสร้างองค์พระเจ้าตนหลวง ซึ่งแล้วเสร็จในวันเพ็ญเดือนแปด (ปฏิทินจันทรคติแบบล้านนา) ตรงกับวันขึ้น ๑๕ ค่ำเดือน ๖ ของไทย (ช่วงเดือนพฤษภาคม) มีการฉลององค์พระครั้งแรก เรียกว่า เทศกาลแปดเป็งวัดศรีโคมคำ เป็นวัดมาแต่โบราณกาล แต่ยุคหลัง บ้านเมืองตกอยู่ในสงคราม ต้องอพยพโยกย้ายไปอยู่ตามหัวเมือง ที่ปลอดภัยจากข้าศึก ทำให้บ้านเมือง วัฒนาอาราม รกร้างว่างเปล่าไป ต่อมาภายหลังได้สถาปนาเมืองพะเยาขึ้น วัฒนาอารามได้รับการบูรณปฏิสังขรณ์ขึ้นใหม่ปีพ.ศ. ๒๔๖๕ พระครูศรีวิราชวชิรปัญญา เจ้าคณะแขวงเมืองพะเยา และพระยาประเทศอุดรทิศ เจ้าผู้ครองเมืองพะเยา ร่วมกันไปอาราธนาท่านครูบาศรีวิชัยจากจังหวัดลำพูน มาเป็นประธานในการสร้างพระวิหารหลวงและเสนาสนะต่างๆ เมื่อวันที่

๑๗ เมษายน พ.ศ. ๒๕๒๑ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลปัจจุบัน โปรดเกล้าฯ พระราชทาน ยกฐานะขึ้นเป็น พระอารามหลวง

ตำนานพระเจ้าตนหลวง เป็นการเล่าเรื่องราวประวัติพระพุทธเจ้ากับพญานาคในถ้ำนันทะ ตามตำนานกล่าวว่า เมื่อครั้งที่พระพุทธเจ้าเสด็จจากประเทศอินเดียมาที่ดอยจอมทอง นายช่างทองได้ถวายอาหารบิณฑบาตแด่พระพุทธองค์แต่มิได้ถวายน้ำฉัน พระพุทธองค์จึงให้พระอานนทเถระมาตักน้ำสระหนองเอี้ยงข้างเชิงดอย ขณะนั้นมีพญานาคตนหนึ่งอาศัยอยู่ในสระหนองนั้นเมื่อเห็นพระอานนทเถระมาตักน้ำ พญานาคก็ไม่ให้ พันคว้นขึ้นที่หนองแผ่พังพานเป็นประคุดหมอกควันปกคลุมสระหนองจนมองไม่เห็นน้ำ ท่านไม่สามารถตักน้ำในสระนั้นจึงไปกราบบังคมทูลพระพุทธเจ้า พระองค์ทรงทราบแล้วจึงเสด็จไปประทับยืนข้างสระหนองในทันใดนั้น พญานาคเห็นพระองค์ประทับท่าที่จะพันคว้นแผ่พังพาน แต่พอมองเห็นรูปร่างของพระพุทธเจ้าเต็มไปด้วยรัศมีเปล่งปลั่ง พญานาคไม่เห็นมาก่อนจึงถามพระองค์ว่า ท่านเป็นใคร มาจากไหน พระพุทธองค์ทรงตรัสว่า "เราคือ ตถาคตสัมมาสัมพุทธเจ้า" มาจากศากยชนบทเพื่อประกาศสั่งสอนเวไนยสัตว์และประดิษฐานพระพุทธศาสนา เรามาที่นี่เพื่อต้องการน้ำดื่ม ท่านไม่ให้ น้ำแก่เรา พระองค์ตรัสต่อไปว่า เมื่ออดีตกาล พระพุทธเจ้าทุกๆ พระองค์ เช่น พระเจ้ากกุสันธะ ก็เสด็จมาฉันจังหัน และดื่ม น้ำในหนองสระที่นี้ครั้นพระพุทธองค์ก็แสดงอิทธิฤทธิ์พระวรกายของพระองค์ให้ใหญ่เท่ากับพระพุทธเจ้ากกุสันธะพระองค์นั้น พญานาคเห็นพระวรกายใหญ่และสูง ๑๒ ศอก จึงเกิดเลื่อมใสศรัทธาเป็นอันมาพร้อมกับได้ถวายน้ำแด่พระองค์พระพุทธองค์ตรัสกับพญานาคว่าเมื่อเราตถาคตปรินิพพานไปแล้วศาสนาของเราจะเข้าถึงครั้งก่อน ๕,๐๐๐ พระพรรษา ท่านจงมาสร้างรากฐานพระพุทธศาสนาลงในสระหนองที่นี้ และสร้างพระพุทธรูปให้ใหญ่เท่าพระเจ้ากกุสันธะสัมมาสัมพุทธะสูง ๑๒ ศอก ดังนี้พญานาครับเอาพระคำรัสนั้นแล้วก็กลับสู่ถ้ำพิภพของตน

ครั้นต่อมาพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานนานได้ ๒,๐๓๐ ในเวลา กลางคืนวันหนึ่ง พญานาคมาร่ำพังกถึงพุทธคำรัสที่ตรัสไว้ครั้งก่อนโน้นว่า ให้เราสร้างพระพุทธรูปในสระหนองเอี้ยงที่นั้น พญานาคระลึกได้แล้วจึงนำเอาทองคำจำนวนสี่แสนห้าร้อยจากถ้ำพิภพมาไว้ ณ สระหนองดังกล่าวแล้วเนรมิตเพศเป็นบุรุษหนุ่มขาวห่มขาวขึ้น ไปสู่บ้านเรือนของสองผัวเมีย ซึ่งตั้งบ้านเรือนอยู่ใกล้สระหนองเอี้ยง มีอาชีพเลี้ยงเป็ด และห่าน พญานาคขึ้นไปแล้วแจ้งความประสงค์ที่ตนรับพระคำรัสไว้ให้สองตายายฟัง เมื่อสองผัวเมีย ตายายทราบความแล้วนั้น พญานาคก็พาสองตายายไปรับทองคำมาไว้ในเรือนของตน แล้วพญานาคกลับไปสู่ถ้ำพิภพของตน สองผัวเมียเมื่อรับมอบหมายทองคำจากพญานาคแล้วก็นำเอาทองคำนั้น มาลงทุนถมสระหนองถ่มอยู่นานถึง ๒ ปี ๗ เดือน จึงเต็มบริบูรณ์ ต่อจากนั้น ก็ลงมือปั้นอิฐได้มากพอสมควร รู้สึกเหน็ดเหนื่อยเมื่อยล้า จึงได้ว่าจ้างคนอื่นปั้นอีก รวมได้อิฐจำนวนสี่แสนก้อน เมื่อพอแล้วก็เตรียมวัสดุสิ่งอื่น อาทิเช่น

ขุนขาว น้ำอ้อย รักหาง(ขาด) พร้อมแล้วจึงปรารภก่อก่พระพุทธรูป ต่อไป ขณะนั้นเป็นสมัยพระยา
ยอดเชียงรายครองเมืองเชียงใหม่ พระยาเมืองยี่ครองเมืองพะเยา จุลศักราชได้ ๘๕๓ พุทธศักราช
๒๐๓๔ วันพุธขึ้น ๑๕ ค่ำเดือน ๘ (แปดเหนือ) ยามกองงาย (ยามเช้า) ได้ฤกษ์ตั้งเสาอินทขิล สองตา
ยายแรกก่อก่พระพุทธรูปเจ้าตนหลวงกำลังก่ก่อสร้างยังไม่ทันจะเสร็จได้เพียง ๔ ปีเท่านั้น พระยายอด
และพระยาเมืองยี่ ก็มาถึงแก่พิราลัยไปเสีย พระเมืองแก้วขึ้นครองเมืองเชียงใหม่ พระยาหัวเกียน
ครองเมืองพะเยาครองได้ยี่สิบปีพระยาหัวเกียนก็มาถึงอนิจกรรมพระเมืองแก้วจึงสถาปนาพระเมือง
คู่(ราชโอรสพระยาหัวเกียน)ขึ้นครองเมืองพะเยา สองตยายก่ก่อสร้างพระพุทธรูปจนถึงจุลศักราช
๘๘๖ พุทธศักราช ๒๐๖๗ ตรงกับวันพุธขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๘ ปีวอก จึงแล้วเสร็จ สิริรวมเวลา
ก่ก่อสร้างได้ ๓๑ ปี^๕

โบราณสถานที่สำคัญ ได้แก่

๑) “พระเจ้าตนหลวง” หรือ “พระเจ้าองค์หลวง” เป็นพระประธานเก่าแก่ในพระวิหาร
หลวง ศิลปะเชียงแสนที่มีขนาดใหญ่ที่สุดในล้านนา มีขนาดหน้าตักกว้าง ๑๔ เมตร และสูง ๑๖
เมตร สร้างจากอิฐมอญผสมกับปูนขาว ชาวพะเยาถือเป็นพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์คู่บ้านคู่เมือง ตาม
ตำนานระบุว่าพระเจ้าตนหลวงสร้างขึ้นเมื่อประมาณปี พ.ศ.๒๐๓๔ โดยอยู่ในความอุปถัมภ์ของ
พระเมืองแก้ว เจ้าผู้ครองเมืองเชียงใหม่ และพระยาเมืองคู่ เจ้าผู้ครองเมืองพะเยาในสมัยนั้น

๒) พระพุทธรูปจำลอง ประดิษฐานในพระวิหารพุทธรูป ตั้งอยู่ในเขตบริเวณ
พุทธาวาสวัดศรีโคมคำ พระพุทธรูปทั้งสองได้มาจากเจดีย์ร้างเดิมบริเวณแถวตลาดหลังโรงแรม
ธารทอง ปัจจุบันกลายเป็นตึกพาณิชย์

๓) วิหารครูบาศรีวิชัย ภายในประดิษฐานรูปจำลองของครูบาศรีวิชัย จากวัดบ้านป่า
จังหวัดลำพูน ผู้บูรณปฏิสังขรณ์พระเจ้าตนหลวง

๔) พระอุโบสถกลางน้ำ ซึ่งเป็นศิลปะแบบล้านนาประยุกต์ สร้างขึ้นโดยแรงศรัทธาของ
พุทธศาสนิกชนทั้งมวลจากทั่วประเทศ โดยมี “นิยม สิทธิหาญ” มัณฑนากรจากมหาวิทยาลัย
ศิลปากร และ “จินดา สหสมร” สถาปนิกจากจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ร่วมกันออกแบบภายในพระ
อุโบสถมีภาพจิตรกรรมฝาผนังเกี่ยวกับพระพุทธรูปประวัติและวิถีชีวิตผู้คน โดย“อังคาร กัลยาณพงศ์”
ศิลปินแห่งชาติ

ประเพณีประจำปีช่วงวันวิสาขบูชา ในเดือน ๖ ของทุกปี หรือประมาณเดือนพฤษภาคม
จะมีประเพณีนมัสการพระเจ้าตนหลวงหรือชาวบ้านเรียกว่าประเพณีแปดเป็งจะมีประชาชนใน
จังหวัดพะเยาและจังหวัดใกล้เคียงมาร่วมงานเป็นจำนวนมาก เนื่องจากประชาชนมีความเชื่อว่าพระ

^๕ สุจิตต์ วงษ์เทศ, สังคมและวัฒนธรรมเมืองพะเยา, (กรุงเทพฯ: บริษัทพิมพ์เนส พรินติ้งเซ็นเตอร์
จำกัด, ๒๕๓๘), หน้า ๓๘๖ และ ๔๐๐-๔๐๕.

เจ้าตนหลวง คือ ตัวแทนของพระพุทธเจ้า ใครที่ได้มากราบสักการะแล้ว จะทำให้เกิดความเป็นสิริมงคลอยู่ดีมีสุขตลอดไปในงานมีการทำบุญฉลององค์พระช่วงกลางวัน และในช่วงกลางคืนมีงานมหรสพ ร้านค้า เครื่องเล่น และร้านขายสินค้าที่ระลึก

(๓)วัดพระธาตุจอมทอง ตั้งอยู่ที่ชุมชนวัดศรี โคมคำตำบลบ้านต้อมอำเภอเมืองพะเยา ตั้งอยู่บนเนินเขาตรงข้ามวัดศรี โคมคำ

ประวัติความเป็นมา วัดพระธาตุจอมทอง อยู่ห่างจากตัวเมือง ๓ กิโลเมตร ตั้งอยู่บนเนินเขาตรงข้ามวัดศรี โคมคำ ตำบลต้อม อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา มีพื้นที่อาณาเขตทั้งหมด ๑๐๘ ไร่ โดยมี พระครูธรรมธรรพญเที่ยง พุทธสาวิโก เป็นผู้ดูแลภายในวัดพระธาตุจอมทองมีพระ๑๑ รูป สามเณร ๔ รูป และ แม่ชี ๓ รูป^{๑๖}

บริเวณนี้ในอดีตเรียกว่า เวียงพระธาตุจอมทอง ตั้งอยู่ที่ทิศตะวันออกของกว๊านพะเยาทางทิศเหนือของเวียงพะเยา ในเขตบ้านแท่นดอกไม้ ตำบลบ้านต้อม มีคูเมืองหนึ่งชั้นขนาดด้วยคันดินสองข้างคูเมืองรอบเนินเขาลูกเดียว รูปวงรียาวประมาณ ๘๕๐ เมตรกว้างประมาณ ๔๕๐ เมตรภายในเวียงมีวัดพระธาตุจอมทองตั้งอยู่บนยอดสูงสุดของเวียง แต่ไม่ปรากฏหลักฐานว่าวัดนี้สร้างมาสมัยใดเวียงพระธาตุจอมทองนี้เป็นเวียงพระธาตุประจำเมืองพะเยา

ตำนานพระธาตุจอมทอง ครั้งหนึ่งเมื่อในสมัยพุทธกาลพระพุทธเจ้าได้เสด็จมาถึงเมืองพะเยาประทับอยู่ ณ จอมดอยลูกหนึ่งตั้งอยู่ข้างฝั่งหนองเอี้ยง ใต้ทางทิศเหนือ ถัดนั้นมีบ้านช่างทองอยู่หลังหนึ่งช่างทองได้นำภัตตาหารมาถวายแด่พระพุทธเจ้าพระพุทธเจ้าและพระอรหันต์สาวกทรงเล็งเห็นว่าสถานที่นี้สมควรที่จะตั้งพระพุทธรูป พระองค์ได้มอบพระเกศาธาตุองค์หนึ่งให้แก่พระเจ้าอโศก แต่พระเจ้าอโศกได้ทรงมอบแก่นายช่างทอง ผู้ซึ่งได้ถวายภัตตาหารแด่องค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเส้นพระเกศาธาตุที่ได้มานั้น นายช่างทองจึงได้นำไปฝังลงในบ่อลึกกว่า ๑๐ เมตรแล้วสร้างเจดีย์อำพรางไว้ สำหรับนำไปประดิษฐานไว้ในถ้ำใต้จอมดอย ลึกลงไป ๑๐วา ต่อมาพระพุทธเจ้าฉันภัตตาหารเสร็จแล้วให้พระอานนท์ลงมาตักน้ำเพื่อเสวย ที่หนองน้ำข้างล่างเรียกชื่อว่าหนองเอี้ยง ใกล้ๆกับเชิงเขาหนองน้ำนั้นมีพญานาคชื่อธุมะศักดิ์เฝ้ารักษาอยู่ไม่ยอมให้น้ำ ความทราบถึงพระพุทธเจ้าพระองค์ทรงลงมาโปรดพญานาคโดยแสดงฤทธิ์ปาฏิหาริย์ โดยเนรมิตพระวรกายสูงใหญ่ ถึง ๓๒ ศอก พญานาคเห็นดังนั้นเกิดความเลื่อมใสศรัทธายอมเป็นผู้นับถือพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าทรงมอบทองคำให้จำนวนหนึ่ง แล้วให้พญานาคไว้เป็นทุนเพื่อ

^{๑๖} สัมภาษณ์ พระครูธรรมธรรพญเที่ยง พุทธสาวิโก, เจ้าอาวาสวัดพระธาตุจอมทอง อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา,เมื่อวันที่ ๒๓ มกราคม พ.ศ.๒๕๕๘.

ก่อสร้างพระพุทธรูปองค์ใหญ่ สูง ๓๒ ศอก เพื่อเป็นการเผยแพร่พระศาสนาต่อไป ซึ่งพระพุทธรูปองค์นี้เรียกว่า “พระเจ้าตนหลวงทุ่งเอี้ยงเมืองพญา”^{๑๓}

ต่อมาครูบาศรีวิชัย ครูบาแก้ว และครูบาปัญญาได้ร่วมกันบูรณะพระธาตุขึ้นใหม่ ปรากฏว่าในวันนี้ กล่าวได้ว่า วัดศรีโคมคำ และวัดพระธาตุจอมทอง นับเป็นโบราณสถานที่เกี่ยวเนื่องกันทั้งในด้านานและประวัติศาสตร์

โบราณสถานที่สำคัญ ได้แก่

๑) พระธาตุจอมทอง เป็นเจดีย์ทรงล้านนาสูง ๓๐ เมตร ตั้งอยู่บนฐานสี่เหลี่ยมจัตุรัส กว้าง ๘ เมตร ซ้อนกันสามชั้น รองรับองค์ระฆัง ส่วนยอดประกอบด้วยบัลลังก์ ปล้องไฉน ปลียอด ยอดสุดเป็นฉัตรสีทอง ฐานโดยรอบข้างล่างด้วยแผ่นโลหะ คุณลายเป็นรูป ๑๒ นักฆัตร และลายไทยอันงดงามมาก ลักษณะคล้ายพระธาตุหริภุญชัย จังหวัดลำพูน องค์เจดีย์หุ้มด้วยทองจังโกฏี เหมือนกับพระเจดีย์อื่นๆ ในภาคเหนือ ทำให้เกิดความสวยงาม และป้องกันการเกิดตะไคร่น้ำ และวัชพืชบนองค์เจดีย์ด้วย

๒) พระวิหารขนาดกว้าง ๘ เมตร ยาวประมาณ ๒๐ เมตร ผนังด้านข้างโล่งเรียบไม่มีประตู หน้าต่าง ภายในมีพระพุทธรูปหินทราย ตั้งอยู่บนฐานชุกชีเป็นพระประธานและมีพระหินทรายขนาดกลางอีกหลายองค์ประทับเรียงรายมีศิลปะทั้งงดงาม^{๑๔}

๓) รอยพระพุทธรูป ตามตำนานเล่าว่า เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จถึงเมืองพญาได้มียักษ์ตนหนึ่ง เมื่อเห็นพระพุทธเจ้าก็ได้ไล่จับ แต่ก็จับไม่ทัน ภายหลังพระพุทธองค์ทรงแสดงปาฏิหาริย์โดยเหยียบลงแผ่นหินไว้ข้างหน้ายักษ์ ก่อนพญายักษ์จะไปถึง เมื่อพญายักษ์เห็นรอยพระพุทธรูปก็นึกอศรรยัใจว่าคงไม่ใช่มนุษย์ธรรมดาเสียแล้ว พญายักษ์จึงกลับใจไม่ทำบาปและรักษาศีล

๔) พระพุทธรูปหินทรายพระเจ้าทันใจพระพุทธรูปองค์นี้เชื่อกันว่ามีความศักดิ์สิทธิ์ ชาวบ้านประสงค์สิ่งใด เมื่อมาบูชาและอธิษฐานจิตมักจะได้สมปรารถนา

ประเพณีประจำปี วัดพระธาตุจอมทองมีประเพณีการสงฆ์น้ำพระธาตุในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๓ ได้ (เดือน ๕ เหนือ) และวันออกพรรษาได้มีประเพณีตักบาตรเทโวโรหณะ เพื่อเป็นการสืบทอดรักษานบธรรมเนียมประเพณี และเป็นโอกาสที่พุทธศาสนิกชนจะได้ร่วมกันทำบุญเนื่องในกิจกรรมดังกล่าวด้วย นอกจากนั้นบริเวณเชิงบันไดลงทางด้านทิศตะวันตกของวัดมีศาลเจ้าเงิน ซึ่งเป็นสถานที่ที่พี่น้องชาวไทยเชื้อสายจีนนิยมมาประกอบพิธีกรรมสำคัญเป็นประจำ

^{๑๓} สัมภาษณ์ พระครูธรรมธรรณูเที่ยง พุทธสาวิโก, เจ้าอาวาสวัดพระธาตุจอมทอง อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา, เมื่อวันที่ ๒๓ มกราคม พ.ศ.๒๕๕๘.

^{๑๔} สัมภาษณ์ จำลอง พุ่มะเฟื่อง, ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน หมู่ ๑๑ ตำบลต๋อม อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา, เมื่อวันที่ ๒๓ มกราคม พ.ศ.๒๕๕๘.

(๔) วัดพระธาตุภูขวาง ตั้งอยู่ที่บ้านสันป่าสัก หมู่ที่ ๖ ตำบลแม่น้ำเรือ อำเภอเมืองพะเยา ก่อตั้งเมื่อปีพ.ศ. ๒๓๔๐

ประวัติความเป็นมา ปีพ.ศ. ๑๖๓๕ พ่อขุนจอมธรรมได้รับแบ่งราชสมบัติจากพ่อขุนเงิน ยางผู้เป็นราชบิดากษัตริย์แห่งนครเงินยางเชียงแสนให้มาครอบครองเมืองภูคามยาวซึ่งเป็นหัวเมือง ฝ้ายใต้ เมืองภูคามยาวเป็นเมืองโบราณเมืองหนึ่งมีชื่อเดิมว่าเมือง "สีหาราช"เมื่อพ่อขุนจอมธรรม พร้อมด้วยข้าราชการ ได้สร้างปรับปรุง เมืองใหม่ เมื่อพญาศรีจอมธรรมได้มาเป็นเจ้าเมืองยังมี มหาเถรคนหนึ่งเดินทางมาจากเมืองปาตะริบุตรมาอธิษฐานนิมนต์เอาพระธาตุขอมือขวาแห่ง พระพุทธเจ้าใต้โกฐแล้วมรดก แล้วก็ไปเมตตาพญาศรีจอมธรรมอันเป็นเจ้าเมืองพยาวตามประวัติที่ พระพุทธเจ้าได้ตรัสสั่งไว้ว่าให้เอาพระธาตุขอมือขวา มาบรรจุไว้กับพระธาตุเกศาที่ดอยภูขวาง เมืองพะยาว เมื่อพญาศรีจอมธรรมทราบความแล้ว ก็มีใจศรัทธายินดี แล้วก็ให้ช่างเงินช่างคำ ทั้งหลายมาทำโกฐเงินโกฐคำ โกฐแก้วรับเอาพระธาตุเจ้าแล้วก็แต่งเครื่องสักการบูชาเป็นต้นแล้ว แสงเงินคำ มธูปบุปผาราช กันทะจวนจันทร์ สร้อย พวงดอกไม้ พัดพร้าว ชามมณเฑียรทองทั่วทั้ง ๕ ประการ สัปนเสณฉัตรคำ ซ่อคำเครื่องบูชาทั้งหลายพร้อมแล้ว ก็ชุมนุมมายังวัดคณงานทั้งหลาย มี ๓ แสน ๓ หมื่น ๕ พัน ๕ ร้อยคน มาแล้วยกเครื่องบูชาทั้งหมดหมื่นนั้น ถวายบูชาพระมหาธาตุ เจ้า เสร็จแล้วก็อาราธนานิมนต์พระธาตุเจ้า ขึ้นใส่ไว้ภายในแล้วยกเอามหาธาตุเจ้า แห่งบวนบุชาทรง เสพดุริยดนตรีฆ้องกลองระนาดฆ้องวงกลองวง และเคาะหอยสังข์ฉลองมหาธาตุเจ้าออกจาก เวียงหลวงลำดับไปตลอดจนถึงวัดดอยภูขวางหลวงที่นั่น แล้วก็ห้ามเอาโกฐพระธาตุเจ้าไปตะ ทักจินาผิดตะลินเวียนรอบ ๓ รอบ แล้วก็หยุดวางลงไว้เหนือแผ่นดิน เมื่อนั้นพระมหาเถระเจ้าก็ กราบเบญจางคประดิษฐ์ ๓ รอบ แล้วก็ตั้งอธิษฐานขอมหาธาตุเจ้าและโกฐแก้วจกลงไปท้อง อุโมงค์ถ้ำที่บรรจุพระธาตุเกศา แต่ก่อนนั้น โศกพระธาตุเจ้าก็ลงไปสถิตย์ตั้งอยู่ท่ามกลางปราสาทคำ แล้วก็แสดงปาฏิหาริย์มีสหพรหมรัศมี๖ประการคือว่าขาวเขียว เหลืองแดงหม่นสวามีวรรณส่องสว่าง มากเหมือนกันได้พันดวงไหลพุ่งขึ้นไปเหมือนดังจุดดอกไม้ไฟ ดุสีเริงดังดั่งฟ้าแลบสว่างทั้ง กลางวันกลางคืนทั้งเมืองคนทั้งหลายที่มาในที่นั้น มีความเบิกบานยินดีแม้มีสร้อยแขนแหวนมือ ต่างหูสร้อยสังวาลคำผ้าโพกหัวก็ก่อกออกมาบูชามหาธาตุเจ้าหมด คนทั้งหลายพูดเหมือนกันว่า เหมือนได้เห็นพระพักตร์เมื่อยังทรงอยู่จำ ผู้ใดได้มาเห็นมาไหว้ก็เป็นบุญปานแก่กล้ามากดังนี้ เหมือนกันทุกคน และเมื่อพญาศรีจอมธรรมก็มีใจปิตินดีแล้วก็ให้คนทั้งหลายตัดไม้ ขุดดินให้ราบ เสมอสร้างกำแพงวิหารแล้วก่อมหาเจดีย์คณธรรณิกว้าง ๖วา พระธาตุสูง ๑๔ วา ใส่ฉัตรคำขอประทีป ให้งามทุกที่ทุกแห่งแล้วฉลองทานเป็นมหากฐิ่งใหญ่ ๓ วัน ถึงเสร็จ และเมื่อนั้นพญาศรีจอมธรรมก็ ปฏิบัติอุปัชฌาภพระมหาธาตุเจ้าอยู่หลายวันหลายคืน ด้วยกาลเวลาอันยาวนานมหาธาตุเจ้าก็ชำระผุพัง

ตามกาลเวลา ต่อมาในปีพุทธศักราช ๒๔๖๕ ครุบาเจ้าศรีวิชัย นักบุญแห่งล้านนา พร้อมด้วยศิษยานุศิษย์ ได้มาเป็นประธานบูรณปฏิสังขรณ์พระธาตุภูขวางดวงนี้

ตำนานวัดพระธาตุภูขวาง ปางเมื่อพระพุทธเจ้าตนประเสริฐแก่คน และเทวดาทั้งหลาย แก่ผู้จักรเสมอได้ในโลกอันนี้ พระก็เสด็จได้ถึงคอยภูขวางไปสถิตอยู่ใต้ต้นรังอันมีบนคอยภูขวาง พระพุทธเจ้าก็เป้งออกยังสัตพรรณรัศมี ๖ ประการคือ ขาวเขียวเหลืองหม่นสวามีวรรณเป็นดั่งแก้ววิฑูรน้ำคั่ง เมื่อนั้นชาวบ้านทั้งหลายเห็นพระพุทธเจ้ามีสัตพรรณรัศมี ๖ ประการสว่าง ทว่าบนคอยทั้งมวลรุ่งเรืองงามมากก็บังเกิดมีใจศรัทธามากแล้วแก่บ้าน (ผู้ใหญ่บ้าน) ผู้นั้นบอกกล่าวแก่ภริยากับลูกและชาวบ้านทั้งหลายให้จัดเตรียมข้าวน้ำโภชนาอาหารทั้งมวล แล้วก็ใส่บาตรเป็นทานแก่พระพุทธเจ้าและอรหันต์เจ้าทุกรูป แล้วพระพุทธเจ้าก็รับเอาไทยทานแห่งทายกทั้งหลายแล้ว พระพุทธเจ้าก็ฉันข้าวบนคอยที่นั่น เมื่อพระพุทธเจ้ากระทำตักกัจฉน์ข้าวเสร็จแล้วก็เทศนาภัตตานุโมทนาแสดงทานะกถาสีลกถาแก่ทายกทั้งหลายหมื่นนั้น แล้วพระพุทธเจ้าจึงกล่าวว่าสถานที่นี้ดีนักควรตั้งศาสนาแห่งหนึ่ง เมื่อนั้นพระอานนท์จึงขอธาตุซึ่งพระพุทธเจ้าพระก็ยกทักษิณาทัดเบื้องขวาขึ้นรูปพระเศียร ได้เกศาสามเส้นแล้วก็เอายื่นให้พระอานนท์แล้วเอายื่นให้เจ้าโสนะเถระแล้วเอายื่นให้เจ้าอุตตะระเถระแล้วเอายื่นให้เจ้าระตะนะเถระแล้วเอายื่นให้พญาอโศกแล้วเอาใส่โกฏิไม้แล้วเอายื่นให้พญาอินทร์รับเอาแล้วเอายื่นใส่โกฏิแก้วทั้งหมดแล้วพระพุทธเจ้าจึงกล่าวว่าให้เอาเกศาธาตุแห่งพระตถาคตเข้าบรรจุในท้องถ้ำแห่งหนึ่ง เมื่อนั้นพญาอินทร์ก็ประดับประดาในท้องถ้ำที่นั่นให้รุ่งเรืองงามด้วยแผ่นแก้วแผ่นเงินแผ่นคำเต็มทุกที่ทุกแห่งแล้วเนรมิตปราสาทคำสูงได้ ๔ วาแล้วต่างยอดฉัตรแล้วก่อรอบไว้ด้วยเครื่องบูชา ๕ ประการทั้ง ๔ ด้านแล้วเนรมิตเสกขณฉัตรคำตั้งรอบไว้ ๒ ด้านแล้วเนรมิตปางประทับคำใหญ่สามศอก ๓ ซ้อจุดบูชาตั้งไว้ ๒ ด้าน สว่างทั่วท้องอุโมงค์ ถ้ำแล้วนิมนต์เอาโกฏิพระธาตุเจ้าเข้าสถิตตั้งไว้ในท่ามกลางปราสาทคำ แล้วปิดทับด้วยก้อนหินแล้วหล่อด้วยทรายแล้วปิดทับด้วยก้อนผาหลวงแล้วก่อเจดีย์หมายไว้สูง ๖ ศอก แล้วเมื่อนั้นพระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่าเมื่อใดพระตถาคตเจ้าปรินิพพานไปแล้ว ให้เอาพระธาตุข้อมือขวามารับไว้กับพระธาตุเกศาที่นี่

พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า คู่ก่อนพระอานนท์พระธาตุที่นี่จะได้ชื่อว่า“พระธาตุเจ้าภูขวาง” เหตุว่าคอยภูนี้ยาวไปทางทิศไปทางทิศตะวันตกตะวันออกแล้วยาวไปทิศเหนือภายภาคหน้าคนทั้งหลายจะใส่ชื่อตามคอยภูนี้ว่า “พระธาตุเจ้าภูขวาง” แก่บ้าน (ผู้ใหญ่บ้าน) ผู้นั้นจะได้มาเกิดเป็นพญาเจ้าเมืองที่นี่ มีนามชื่อว่าพญาศรีจอมธรรม จะได้มาสร้างพระเจดีย์ตนธรรณิกว้าง ๕ วา สูง ๑๔ วา แล้วสร้างวิหารกำแพงให้รุ่งเรืองงามมาก พระพุทธเจ้าตรัสว่าคู่ก่อนพระอานนท์พระธาตุที่นี่วิเศษนัก บุคคลไม่มีบุญ หาบุญไม่ได้นั้นก็ไม่ได้มากราบไหว้บูชา ไม่ได้มาสร้างสถานที่นี้และเว้นไว้แต่ผู้มีบุญอย่างเดียว ครุอาอานนท์ผู้ใดก็ดี ท้าวพญา มหาภักษัตริย์ และครั้นเศรษฐี พราหมณ์นะกะกะ

หะบตี คฤหัสถ์และนักบวช หญิง ชาย ผู้ใดได้มาสร้างพระเจดีย์เจ้า ได้มาสร้างวิหาร ได้มาสร้างศาลา ได้มาสร้างกำแพงก็ดี บุคคลผู้นั้นแม้จักปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้าก็ดี แม้จักปรารถนาเป็นอรหันตา อรหันต์ ภิกขุณี สาวะถีกีดีแม้จักปรารถนาเอาลูกเมียที่ประเสริฐแม้จักปรารถนาเอาข้าวของเงินคำสมบัติอันใดก็จักได้ตั้งใจปรารถนาทุกประการถ้าตายก็จักได้ไปเกิดชั้นฟ้าดุสิตวิมานค่าสูงได้ ร้อยโยชน์มีนางฟ้าได้แสนโกฏิเป็นบริวารถ้าตายจากเมืองฟ้าที่นั่นแล้วจักได้ลงมาเกิดร่วมพระอริยมตโดยเจ้า ไม่พลาดทุกประการหนึ่ง แม้โสมณพราหมณ์และเจ้านาย ท้าวพญา ประชาชนราษฎร์คนผู้ใดก็ได้มากล่าวแผ่เมตตาภาวนาในสถานที่นี้ก็จักได้ถึงธรรมวิเศษ เป็นต้นว่า สิทธิกา ถ้าตายก็จักได้ไปเกิดในชั้นฟ้าชื่อว่า ดุสิตา มีวิมานค่าสูงได้ ๖๐ โยชน์ มีนางฟ้าได้ครึ่งหนึ่งเป็นบริวาร ไม่เท่านั้นแม้บุคลลหญิงชาย คฤหัสถ์ นักบวช ผู้ใดมีเจตนาศรัทธาและได้มากวาดเก็บใบไม้หญ้า เศษขยะ เสร็จแล้วและขนทรายมาใส่ลานพระเจดีย์ธาตุเจ้าในวัดศาสนาสถานที่นี้ให้ราบเสมองาม ถ้าตายก็จักได้ไปเกิดชั้นฟ้าชื่อ ยามา มีวิมานค่าสูงได้ ๔ โยชน์ มีนางฟ้าได้ ๓ หมื่นเป็นบริวาร สถานที่นี้วิเศษนัก แม้พระพุทธเจ้ากะลุดันท์ พระนาคะมะณะกัสสะปะ ก็มาฉันข้าวในที่นี้ทุกองค์ เมื่อนั้นพระพุทธเจ้าเทศน์เสร็จแล้วก็หันพระพักตร์ไปสู่หน่อสนแล้วก็เสด็จไปจอมไคร้ ที่มีในทิศตะวันออกเฉียงเหนือแล้วพระพุทธเจ้าก็ปรินิพพานไป

นอกจากตำนานวัดพระธาตุขางหลวงแล้วในพุทธศตวรรษที่ ๒๑ ยังมีหลักฐานสำคัญที่ปรากฏตามหลักศิลาจารึกเมืองพะเยา ซึ่งพระธรรมวิมลโมลี (ปัจจุบันพระอุบาลีคุณูปมาจารย์) ได้เก็บรวบรวมไว้ที่วัดพระเจ้าตนหลวง และพิมพ์หนังสือประชุมจารึกเมืองพะเยา โดยมีจารึกที่ค้นพบในเขตพื้นที่ตำบลแม่ณาเรืออยู่หนึ่งหลัก ระบุว่าป็นจารึกวัดนางหมื่น (สมัยพระยาอดิเชียงราย) เป็นกษัตริย์อาณาจักรล้านนา และเจ้าหมื่นจุฬาปกครองเมืองพะเยา ปัจจุบันจารึกนี้ได้ถูกเก็บรักษาและแสดงไว้ ณ หอวัฒนธรรมนิทัศน์ อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา และประกอบกับการสอบถามพ่ออุ้ยแก้วมา ใจบุญ ผู้เฒ่าผู้แก่ในตำบลแม่ณาเรือที่มีความรู้เกี่ยวกับประวัติตำบลแม่ณาเรือ ได้บอกว่าครั้งหนึ่งเคยมีซากเจดีย์ใหญ่ทรงระฆังคว่ำ บริเวณด้านหลังของวัดโบสถ์ ซึ่งเป็นวัดเดิมของบ้านแม่ณาเรือ ต่อมาสมัยหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ ได้มีนายศไม่ทราบนามสกุล เป็นทหารจากปราจีนบุรี มาตั้งค่ายอยู่ที่บริเวณโรงพยาบาลร่องห้า หรือโรงพยาบาลพะเยาในปัจจุบัน ได้มาอยู่กินแต่งงานกับคนแม่ณาเรือ แล้วได้ลักลอบขุดได้ของมีค่า และพระพุทธรูปขนาดหน้าตักประมาณ ๑ นิ้ว ๑๐ องค์ และต่อมานายศ ได้นำพระที่ขุดได้นำไปมอบให้กับเจ้าอาวาสวัดแม่ณาเรือและเรียกพระองค์นี้ว่า พระฝนแสนห่า ต่อมาชาวบ้านซึ่งเป็นเจ้าของที่ดินบริเวณด้านหลังวัดโบสถ์ได้ให้รถเกรดปรับดินให้เป็นที่นาแล้วก็พบหลักศิลาจารึกดังกล่าวโดยบังเอิญ จึงนำมาไว้ที่หน้าวัดโบสถ์ และต่อมาได้มีคนนำศิลาจารึกดังกล่าวไปไว้ที่วัดพระเจ้าตนหลวง จากหลักฐานดังกล่าวจึงทำให้ทีมงานรู้ว่าบริเวณวัดโบสถ์เดิมได้เคยเป็นที่ตั้งของวัดนางหมื่น และน่าจะมียี่พื้นที่ครอบคลุมบริเวณนั้นถึง ๒๐๐

ตารางเมตร จากการสังเกตซากเจดีย์เก่าแก่ที่เหลืออยู่บริเวณห่างออกจากวัดโบสถ์ไปทางทิศตะวันออกไปประมาณ ๒๕๐ เมตร ตรงกลางมีเนินดินสูง ซึ่งปัจจุบันยังพอสังเกตเห็นได้ ซึ่งบริเวณเนินดินสูงน่าจะเป็นวิหารเดิมและเป็นจุดศูนย์กลางของวัด และบริเวณวัดโบสถ์น่าจะเป็นบริเวณด้านหลังวัดนางหมื่น เดิมมีร่องน้ำไหลจากคอกหมอนไปจนถึงบริเวณด้านข้างวัดโบสถ์ทางทิศตะวันตก ปัจจุบันชาวบ้านได้ถมร่องน้ำดังกล่าวเป็นถนนสัญจรไปสู่พื้นที่การเกษตร^๙

ประเพณีประจำปี ทุกปีจะมีงานประเพณีทำบุญสร้างน้ำองค์พระธาตุภูขาว(เดือนเจ็ดเป็งเหนือ)เป็นประเพณีที่สืบทอดกันมาอย่างยาวนาน เพื่อสืบทอดอายุพระพุทธศาสนาและรักษาวัฒนธรรม ความสามัคคีของคนในชุมชน ซึ่งจัดเป็นงานมหรสพ สมโภช ในช่วงระหว่างเดือนเมษายนของทุกปี

(๕) **วัดพระธาตุคุดน้อย** ตั้งอยู่ที่บ้านดอนมูลหมู่ที่ ๑๑ ตำบลจำปาหวายอำเภอเมืองพะเยาก่อตั้งเมื่อปีพ.ศ. ๒๓๐๐ วัดพระธาตุคุดน้อย เป็นวัดเก่าแก่ที่คู่กับตำบลจำปาหวายมานาน เป็นสถานศักดิ์สิทธิ์ที่ชาวบ้านในตำบลจำปาหวาย และตำบลใกล้เคียง เข้ามาสักการบูชา เป็นประจำ

ตำนานพระธาตุคุดน้อย ครั้งหนึ่งพระพุทธเจ้าได้เสด็จเข้าสู่คุดดอง (คือ พระธาตุจอมทอง) หัวเมืองพะเยาได้เอาเกศาธาตุบรรจุไว้คุดที่นั่น แล้วก็ถนอมข้าวบดคุดที่นั่น ใช้พระอานนท์ไปตักน้ำที่หนองเอี้ยง (กว๊านพะเยา) พระยานาคมิให้น้ำแก่พระอานนท์ จนพระองค์ลงไปชนะพระยานาคจึงได้น้ำไปฉันแล้วก็ทลายหนองนั้นหนองเอี้ยงมาจนบัดนี้จากนั้นพระองค์ก็เสด็จไปป่าแดงหลวง (วัดป่าแดงบุญนาค) เอาเกศาบรรจุไว้ ณ ที่นั่น แล้วเสด็จไปทิศอาคเนย์ (วัดออกแจ้งใต้)

ไปถึงคุดคุดหนึ่ง สูงสถานพอปานกลาง มีรูปคล้ายกับหลังเต่า (คือ คุดน้อย) พระพุทธเจ้าเข้าไปประทับอยู่ดินคุด ได้ร่มไม้โพธิ์ ทิศตะวันตกคุดยังมีสองเฒ่าแก่ผิวเมีย ทำไร่ปลูกเต้าแดงอยู่ทิศใต้ต้นโพธิ์ครั้นแลเห็นพระพุทธเจ้าก็พูดแก่กันว่า นั่นเป็นบุคคลใดมานั่งอยู่ที่นั่น จาหนอ คงจะเป็นผู้มีบุญผู้หนึ่ง เป็นแน่ที่นั่นชายเฒ่าผู้เป็นผัวพูดขึ้นว่า ข้าจักเข้าไปถามคุดก่อน แล้วก็เข้าไปหาพระพุทธเจ้าพูดขึ้นว่า “ครุฑข้าแต่ท่านผู้เจริญ ท่านมีชื่อดังหรือมานั่งอยู่ที่นี่” พอพระพุทธเจ้าได้ยินก็ตอบว่า “ครุฑอุบาสก เรายี่คือพระพุทธเจ้านั่นเอง”

ครั้งชายเฒ่าได้ยินและรู้แล้วก็เข้าไปในไร่บอกยายแก่ผู้เป็นเมียว่า “เราจักได้อะไรไปทานแก่พระพุทธเจ้าจะหนอ” ส่วนยายแก่ผู้เป็นเมียว่า “เต้าแดงเรากำลังหนอยน้อยอยู่” ชายผู้เป็นผัวกล่าวว่า “หนอยน้อยก็ตามที่มัน หามิใช่บุญเราก็กไม่ได้ทานแก่พระองค์” ว่าแล้วก็พากันเก็บเต้า

^๙ องค์การบริหารส่วนตำบลแม่่นาเรื่อ,ตำนานวัดพระธาตุภูขาว. [ออนไลน์].แหล่งที่มา : <http://www.maenarua.com/index.php/2013-09-24-15-11-51/2013-10-21-08-12-32.html?showall=&start=3>. (๑๔ สิงหาคม ๒๕๕๗).

แดงได้เต็มฝ่าแฮ็บหมาก พวกกันเข้าไปถวายแก่พระพุทธเจ้าพูดว่า “เต้าแดงก็กำลังเป็นหน่วยน้อยอยู่ขอพระพุทธเจ้าฉันหน่วยน้อยนี้เถิด” พระพุทธเจ้ารับเอาแล้วก็ตรัสถามสองเฒ่าแก่ว่า “ดูราท่านไปตักน้ำที่ไหนมาจัน” สองเฒ่าแก่ก็ตอบว่า “น้ำมีบวกละเือกโน้นไกลมาก มีทิศตะวันตกคอยนี้” (เดี๋ยวนี้เรียกว่าจำ)

พระพุทธเจ้าก็ใช้ให้พระอานนท์ไปตักเอาน้ำ พระอานนท์ถือเอาฝาบาตรไป ครั้งลงไปสู่หนองน้ำถึงตรงกลางบวกละเือกนั้น โดยไม่ได้อนุญาตจากพระยานาคซึ่งรักษาอยู่พระยานาคก็โกรธจึงกล่าวว่า “มนุษย์ผู้ใดหนอมาประมาทฉันเช่นนี้ แต่ก่อนมา สัตว์ก็ดี คนก็ดี ย่อมมาตักและกินริมฝั่งแต่ชายคนนี้มีมาตักตรงกลางบวกละเือกอยู่” ที่นั้นพระอานนท์ได้ยินก็กล่าวว่า “ข้าเป็นลูกศิษย์พระพุทธเจ้า” พระยานาคก็กล่าวว่า “หากเป็นลูกศิษย์พระพุทธเจ้าจริง ก็คงไม่มาตักเอาน้ำเราดังนี้” พระอานนท์กล่าวว่า “คำที่เจ้าพูดนั้นถูกแล้ว แต่ฉันไม่รู้ว่าเป็นผู้รักษาอยู่ที่นี้ ถ้าเช่นนั้นก็ดีละมาเถิดเราพากันเอาน้ำไปถวายพระพุทธเจ้าดีกว่า”

เมื่อนั้น พระยานาคได้ยิน ก็บอกแก่นาคตัวเป็นเมียว่า “มาเราเอาน้ำไปถวายแก่พระพุทธเจ้ากับอานนท์เถิด” นาคตัวเป็นเมียก็ดีใจ จับเอาสรวงคำ (ขันน้ำ) ใหม่สามกำมือนำไปเปิดเหล็ยมใส่ น้ำกรองเรียบร้อย แล้วก็เอาเข้าไปถวายแก่พระพุทธเจ้า พระองค์ก็ฉันน้ำแล้ว พระอานนท์ก็ขอเอาพระเกษา พระพุทธเจ้าจึงยกมือเบื้องขวาขึ้นสู่หัว ได้เกษาออกมาเส้นหนึ่ง แล้วส่งให้พระอานนท์ ก็รับเอาแล้วก็ส่งให้พระยานาคๆ เอาสรวงคำมารับเอาพระพุทธเจ้าจึงถามสองเฒ่าแก่ว่า “สถานที่นี้มีถ้ำอยู่ตรงไหนบ้าง” สองเฒ่าแก่ก็ตอบว่า “มีอยู่หลายหมื่นทิศตะวันตก ออกปากถ้ำออกตรงคอยนี้” พระพุทธเจ้าก็กล่าวกับพระยาอินทร์ว่า “จงเอาธาตุเกศาแห่งตถาคตไปไว้ตรงปากถ้ำนั้นเถิด”

เมื่อนั้นพระยาอินทร์ก็เนรมิตประสาธลหลังหนึ่งกว้างได้ ๔ วา คนโบราณ สูงได้ ๑๒ วา แล้วนิมนต์เกศาธาตุเจ้าขึ้นสถิตไว้บนประสาธ ปรองอุโมงค์ลึกได้ ๓๐ วา แล้วของต่างๆ ใส่อีกประมาณว่าได้ ๕ ล้าน ๕ แสน แต่งยนต์พินไว้ ๑๒ แห่ง แล้วแต่งเทวบุตรยนต์มีมือคอบศรีกันไชยไว้ ๔ ทิศ หมอ้งคำให้หน่วยหนึ่งเพื่อตักบูชาพระธาตุใหญ่ ๑๕ กำมือ เนรมิตระฆังคำอีกหน่วยหนึ่งกว้างได้ ๑ ศอก เพื่อตักบูชาธาตุ พระยานาคก็เนรมิตสรวงคำ (ฉาบ) ไว้คู่หนึ่งกว้าง ๑ ศอก เพื่อตักบูชาธาตุ แล้วพระอินทร์ก็เนรมิตด้วยประทีปไว้ ๘ ถ้วย กว้าง ๑ ศอก ๑ คืบ ไว้จุดบูชาครอบต่อเท่าพระอริยมตไทรเจ้าลงมาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าอีกก็ยังไม่ดับ พระอินทร์เนรมิตฝักมณฑปไว้สี่ตัวถือคอบศรีกันไชยรักษาอยู่ชั้นนอกอีกสี่ด้าน ตรัสแก่ฝักมณฑปว่า “ให้พวกสูอยู่เฝ้าจนตลอดอายุแห่งศาสนาอย่าให้เป็นอันตรายเอนอ” แล้วก็ปิดปากถ้ำด้วยแผ่นหิน ๗ ชั้นและดินอิฐอย่างละ ๘ ชั้น ก่อเจดีย์ตรงนั้นสูงได้ ๑ ศอก กว้าง ๑ วา สามนิ้ว มีคนโบราณ

พระพุทธเจ้าสั่งพระพรหมทัตและพระยาอินทร์ “หากตลาคณิพานไปแล้ว ให้เอาธาตุนี้วก้อยมาบรรจุกับเกษัตตาคณิเณอ” ครั้นแล้วตรัสแก่พรหมทัตและอานนท์ว่า “สองเฒ่าแก่ฟัวเมียอันได้เอาเต้าและเตงมาถวายนั้น ภายหลังจักได้เป็นพระยาเจ้าเมืองที่นี้ จักได้ชื่อว่าพระยาหน้อย ตามนิมิตอันได้เอาเตงหน้อยมาถวายนั้นแหละ และภายหลังจักได้มาสร้างธาตุนี้ให้เป็น ๘ เหลี่ยม ตามนิมิตอันพระยานาคเอาสตุ้งคำ ๘ เหลี่ยมใส่น้ำมาถวายและเอาใส่ธาตุตลาคณิเณอ ภายหลังจักได้ชื่อว่าพระธาตุคอยน้อย ตามนิมิตสองเฒ่าแก่เอาเตงหน้อยน้อยมาถวาย ช้าจักได้สร้างบันไดนาคลงมาจากบนคอยมาถึงตลาคณิเณอ ด้วยนิมิตแห่งพระยาตลาคณิเณอสองฟัวเมียเอาน้ำมาถวาย” แล้วสั่งพระยานาค และพระยาอินทร์ว่าให้ช่วยรักษาพระธาตุนี้ให้ดีอย่าให้เป็นอันตรายไปนา ตรัสแก่พรหมทัตว่า “ดูราอานนท์ ภายหลังจักมีผู้บุญบารมีแก่กล้า จักได้มาสร้างพระธาตุนี้อีก หากบุคคลใดได้มาสร้างก็ดี ละได้มาไหว้นบคำย่ำสักกระษัตติด้วยประทีปดวงหนึ่งก็ดี ดอกไม้หนึ่งดอกก็ดี ข้าวก้อนหนึ่งก็ดี ก็เสมอด้วยได้ไหว้และบูชาตัวตลาคณิเณออยู่เหมือนกันแหละ สรรพนอนที่นั่น มีหอนแห่งหนึ่งนั้น ก็ด้วยเหตุพระยานาคสองตัวนั้นจักยืนยงได้ตลอด ๕,๐๐๐ พระพรรษา ทรายใดพระยาบ้านเมืองและคนทั้งหลาย ยังนับถือกราบไหว้บูชายังพระยา และทำบุญหยาดน้ำ (กรวดน้ำ) อุทิศส่วนกุศลไปให้พระยานาคสองตัวนั้นอยู่ ให้พระยานาคได้อุโมทนาดังอื่น พระยานาคก็จักบันดาลให้ฝนตกลงมาทั้งบ้านเมือง และสรรพนอนที่นั่นก็จักเต็มไปด้วยน้ำทุกเมื่อ หากพระยาบ้านเมืองและทุกคนทั้งหลายไม่นับถือและกราบไหว้เลย พระยานาคสองตัวนั้น ก็จะลดบันดาลให้ร้อนไหม้แก่บ้านเมืองที่นั่น และจักหาน้ำฟ้าสอยฝนมิได้” พระพุทธเจ้าตรัสเท่านั้น แล้วก็นำเอาพระยาอินทร์และพระยาโสภณและพระพรหมทัตทั้งหลายเสด็จไปทางทิศตะวันออก

ประเพณีประจำปี วัดพระธาตุคอยน้อย มีงานประจำปี หรือเป็นงานประเพณี ทางเหนือเรียกว่า "งานเก้าเป้ง" ตรงกับวันเพ็ญเดือน ๕ จะอยู่ช่วงเดือน พฤษภาคม - มิถุนายน ของทุกปี

(๖) **วัดลี** ตั้งอยู่ที่ชุมชนวัดลีตำบลเวียงอำเภอเมืองพะเยาก่อตั้งเมื่อปีพ.ศ. ๒๐๓๘ “วัดลี” เป็นชื่อดั้งเดิม คำว่า “ลี” เป็นคำโบราณของภาคเหนือหมายถึงกาดหรือตลาดในความหมายของวัดลีจึงเป็นวัดที่อยู่ในย่านชุมชนตลาด

ประวัติความเป็นมา ตามหลักฐานที่ปรากฏอยู่ในจารึก พย. ๒๑ ได้กล่าวถึงการสร้างวัดลี เมื่อปีจุลศักราช ๘๕๗ หรือปีพ.ศ. ๒๐๓๘ ตรงกับสมัยของพระเจ้ายอดเชียงราย กษัตริย์แห่งอาณาจักรล้านนา (เชียงใหม่) พระเจ้ายอดเชียงรายได้มีพระราชโองการให้เจ้าหมื่นหน่อ เทพครูผู้เป็นพ่อครูหรือพระราชครูของพระเจ้ายอดเชียงรายขณะนั้นมาขึ้นตำแหน่งเป็น “เจ้าลีหมื่นพะเยา” ฐานะเป็นเจ้าผู้ครองเมืองได้มาสร้างวัดลี เพื่อเป็นการถวายส่วนบุญส่วนกุศลแด่พระเจ้ายอดเชียงราย กษัตริย์เมืองเชียงใหม่เจ้าลีหมื่นพะเยา ได้มากระทำพิธีฝังหินกำหนดเขตวัดและผูกพัทธสีมาเป็นอุโบสถไว้กับวัดลีเมื่อวันอาทิตย์ขึ้น ๘ ค่ำ เดือน ๕ เหนือ (ประมาณปลายเดือนพฤษภาคมหรือต้น

เดือนมิถุนายน) ปีพ.ศ. ๒๐๓๘ และเจ้าสี่หมื่นพะเยาได้อาราธนาพระมหาสาวิณญาณเทพ จากวัดมหาพนมาเป็นประธานในพิธี พร้อมกับมีพระเถระสำคัญจากวัดต่างๆในเมืองพะเยามาร่วมพิธี เช่น พระมหาสาวิณนที จากวัดพญาร่วง พระเถระญาณสุนทร จากวัดป่าพระเถระญาณมงคล เป็นต้น เจ้าสี่หมื่นพะเยาได้ถวายที่ดินให้ วัดหรือที่เรียกกันว่า “นาจังหัน” ซึ่งผู้ที่นํานาในจังหันจะต้องเสียภาษีให้กับวัดรายได้จากภาษีนาเป็นค่าทะนุบำรุงวัดทั้งข้าวัดและนางจังหันเป็นกรรมสิทธิ์ของวัดโดยสมบูรณ์ กษัตริย์รัชกาลที่สืบต่อมาไม่มีสิทธิ์จะเพิกถอนพระมหาเถรปัญญาวังสะ ได้รับการแต่งตั้งเป็นเจ้าอาวาสองค์แรกของวัดสี่และมีลูกวัดร่วมเป็นจำพรรษาคือ พระเถระญาณทัสสี พระเถรสารเทพและพระเถรพุทธิมา

ภายหลังในสมัยของพระเจ้าเมกุฏิสุทธิวงศ์ หรือท้าวแม่กุ กษัตริย์อาณาจักรล้านนาได้เกิดสงครามระหว่างล้านนากับพม่า และพระเจ้าบุเรงนองกษัตริย์ของพม่าสามารถยึดครองล้านนาได้สำเร็จทำให้ล้านนาตกเป็นเมืองขึ้นพม่านับถือตั้งแต่พ.ศ. ๒๑๐๑ จนถึงพ.ศ. ๒๓๑๗ รวมระยะเวลานานถึง ๒๑๖ ปีสภาพการเป็นเมืองขึ้นของพม่า ทำให้เมืองล้านนาไม่มีความสงบสุขเพราะต้องอยู่ในภาวะสงครามเกือบตลอดเวลาและผู้คนล้มตายไปในสงครามเป็นจำนวนมาก เนื่องจากถูกกองทัพพม่าเกณฑ์ไปรบในสงครามระหว่างพม่ากับกรุงศรีอยุธยาหลายครั้ง และอีกส่วนหนึ่งถูกกวาดต้อนเป็นเชลยและเกณฑ์ไปเป็นทาสใช้แรงงานในพม่า ด้วยเหตุนี้เองทำให้ประชากรในล้านนาลดลงเป็นอย่างมาก และตายหัวเมืองต่างๆของล้านนา รวมถึงเมืองพะเยาต้องกลายเป็นเมืองร้างไปเป็นเวลายาวนาน ส่วนทางด้านศาสนาก็ขาดผู้คนมาทะนุบำรุง จึงทำให้วัดวาอารามส่วนใหญ่ถูกปล่อยให้รกร้างชำรุดทรุดโทรมต้องกลายเป็นวัดร้างไปในที่สุด

ความล่มสลายของอาณาจักรล้านนา ทำให้การฟื้นฟูบ้านเมืองต้องใช้ระยะเวลายาวนาน เพราะการขาดผู้นำที่เข้มแข็ง และไม่มีกำลังคนมากพอจะมาพลิกฟื้นเมือง จนกระทั่งปี พ.ศ. ๒๓๑๗ ในสมัยกรุงธนบุรี พระบาทสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ทรงได้ยกกองทัพพม่าออกจากล้านนาได้เป็นผลสำเร็จ ทำให้ล้านนาได้รับปลดปล่อยเป็นอิสระภาพ หลังจากนั้นล้านนาจึงเริ่มเข้าสู่ยุคการฟื้นฟูเมืองภายใต้นโยบาย “เก็บผักใส่ซ้าเก็บข้าเข้าเมือง” สำหรับเมืองพะเยากว่า จะได้รับการฟื้นฟูตั้งเมืองขึ้นมาก็อีกครั้งก็เข้าสู่กรุงรัตนโกสินทร์เมื่อปี พ.ศ. ๒๓๘๖ ในสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๓

ส่วนวัดสี่ แม้จะไม่ปรากฏประวัติหลักฐานแน่ชัดในช่วงสมัยพม่ายึดครองล้านนา แต่เข้าใจว่าไม่แตกต่างไปจากวัดอื่นๆในเมืองพะเยาสมัยนั้นคือ ถูกปล่อยให้รกร้างดังจะเห็นได้จากหลักฐานเอกสารในหนังสือราชการของกระทรวงมหาดไทยที่ ๓๓/๑๔๒ ลงวันที่ ๕ เมษายน ๒๔๔๑ ซึ่งสมเด็จพระเจ้าฟ้าพระยาดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ทรงนำความกราบทูลเพื่อขอพระราชกระแสนุญาต จากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๕ เพื่อทรง

พระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ย้ายเมืองพะเยาไปอยู่ที่บ้านแม่ต้า ในหนังสือได้บรรยายสภาพของเมืองพะเยาสมัยนั้นว่า ในเขตเวียงมีสภาพแห้งแล้งกันดารน้ำ ราษฎรทำมาหากินลำบาก และราษฎรที่ทนลำบากไม่ได้ก็อพยพไปอยู่ที่อื่น บ้านราษฎรเหลืออยู่ประมาณ ๒๖๐ หลังคาเรือน และแทบจะไม่มีใครมีผู้คนอาศัย จะเหลือเพียงแต่ที่ทำการของราชการเท่านั้น ผู้คนส่วนใหญ่อพยพไปอยู่บ้านแม่ต้า เนื่องจากอยู่ใกล้แม่น้ำอิง และมีผู้คนอยู่หนาแน่น ในส่วนของวัดวาอารามส่วนใหญ่อยู่สภาพเป็นวัดร้าง จะมีวัดที่เหลืออยู่ไม่กี่แห่ง แต่ละวัดก็มีพระจำพรรษาอยู่เพียง ๒-๓ รูปเท่านั้น

ในช่วงปี พ.ศ. ๒๔๖๓-๒๔๗๘ วัดลีเป็นวัดร้างมาหลายร้อยปี ได้รับการบูรณปฏิสังขรณ์ โดยครูบาศรีวิชัย นักบุญล้านนา เจ้าอาวาสวัดบ้านปาง จังหวัดลำพูน มาเป็นผู้นำในการบูรณปฏิสังขรณ์ เมื่อแล้วเสร็จ จึงได้ไปนิมนต์ครูบาแก้วมูลญาณวุฒิ ซึ่งเป็นพระลูกศิษย์ของครูบาศรีวิชัย ขณะนั้นจำพรรษาอยู่ที่วัดพระเจ้าตนหลวงมาเป็นเจ้าอาวาสวัดลี จนกระทั่งปีพ.ศ. ๒๕๑๐ ท่านจึงมรณภาพ และได้มีการแต่งตั้งพระศรีทอง ซึ่งเป็นพระลูกวัดขึ้นรักษาแทนเจ้าอาวาสภายหลังปีพ.ศ. ๒๕๑๒ เจ้าอาวาสรักษาการได้ลาสิกขา คณะกรรมการวัดและศรัทธาวัดจึงได้ไปนิมนต์พระบุญขึ้น จิตฺตมโม จากวัดแม่ต้าเมืองชุม อำเภอมืองพะเยาให้มาเป็นเจ้าอาวาสวัดลี (ปัจจุบันสมณศักดิ์เป็นพระครูอนุรักษบุรณันท์ ตำแหน่ง เจ้าคณะอำเภอมืองพะเยา) เป็นเจ้าอาวาสถึงปัจจุบัน^{๒๐}

ในปีพ.ศ. ๒๕๕๒ ได้มีการสร้างพิพิธภัณฑสถานเวียงพาว เพื่อเป็นสถานที่จัดแสดงเกี่ยวกับโบราณวัตถุกว่า ๑๐,๐๐๐ ชิ้นในวัดลี จุดกำเนิดของพิพิธภัณฑสถานเกิดขึ้นมาจากแรงบันดาลใจและความสำนึกรักถิ่นเกิดของ พระครูอนุรักษบุรณันท์ เจ้าคณะอำเภอมืองพะเยา และเจ้าอาวาสวัดลี ที่เล็งเห็นถึงคุณค่าโบราณวัตถุที่เดิมนั้นถูกทอดทิ้งอยู่ตามวัดร้างต่างๆ ในเมืองพะเยา ท่านจึงนำมาเก็บรักษาไว้ที่วัดลี เพื่อมิให้สูญหาย ด้วยระยะเวลากว่า ๕๐ ปี ของการอนุรักษสะสม ทำให้มีโบราณวัตถุเพิ่มจำนวนมากขึ้นเรื่อยๆ จนไม่มีสถานที่เก็บเพียงพอ ดังนั้นท่านจึงตั้งพิพิธภัณฑสถานขึ้นมาเพื่อให้เป็นแหล่งรวบรวมโบราณวัตถุและแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ โบราณคดี ศิลปวัฒนธรรมของเมืองพะเยาอีกแห่งหนึ่ง

โบราณสถานที่สำคัญได้แก่

๑) พระธาตุวัดลีเป็นเจดีย์เก่าแก่ที่สร้างขึ้นในสมัยพุทธศตวรรษที่ ๒๑ และภายหลังได้รับการบูรณปฏิสังขรณ์ครั้งใหญ่โดยครูบาศรีวิชัย และได้มีการสร้างพระธาตุขึ้นซึ่งตรงกับวัน

^{๒๐} วัด ลี เมื อ ง พะ เ ย า , ป ระ ว ติ วิ ต ลี . [ออนไลน์] . แหล่งที่มา : <http://www.watlephayao.com/27/%E0%B8%9B%E0%B8%A3%E0%B8%B0%E0%B8%A7%E0%B8%B1%E0%B8%95%E0%B8%B4%E0%B8%82%E0%B8%AD%E0%B8%87%E0%B8%A7%E0%B8%B1%E0%B8%94%E0%B8%A5%E0%B8%B5/> . (๒๓ กรกฎาคม ๒๕๕๗).

ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๓ ได้ หรือตรงกับ ๕ เหนือ จึงเรียกประเพณีห้าเป้ง นับแต่นั้นมาชาววัดลี้ก็ยึดถือประเพณีห้าเป้งจวบจนถึงปัจจุบัน

๒) พระพุทธรูปจำลองหินทราย เป็นโบราณวัตถุที่สำคัญของวัดตั้งแต่ดั้งเดิม

๓) ศิลาจารึกวัดลี้ เป็นจารึกที่กล่าวถึงประวัติการสร้างวัดลี้ในพ.ศ. ๒๐๓๘ และเป็นหลักฐานสำคัญชิ้นเดียวที่ทำให้ได้ทราบประวัติความเป็นมาของวัดลี้

๔) พระพุทธรูปหินทรายปางมารวิชัย (พระยิ้มเหลิยมอง) เป็นพระพุทธรูปหินทรายปางมารวิชัย ศิลปะสกุลช่างพะเยาอายุประมาณพุทธศตวรรษที่ ๒๑-๒๒ ขนาดหน้าตักกว้าง ๔๖ เซนติเมตร สูง ๖๒ เซนติเมตร มีพระเกสาเป็นแบบหนามขนุน พระโมลีเป็นเปลวเพลิง ประทับนั่งบนฐานราบ เดิมประดิษฐานอยู่ข้างพระธาตุวัดลี้ ตรงบริเวณด้านทิศตะวันออก เคยมีประวัติว่ามีโจรมาขโมยเอาองค์พระท่านไป แต่ไม่สามารถนำไปได้ไกลเพราะมีน้ำหนักรวมมาก และเกิดความกลัวจึงนำไปวางไว้ บริเวณหน้าสำนักปฏิบัติธรรมคุณวิเวกาศรม ซึ่งในตอนนั้นยังเป็นป่ากร้าง บริเวณใต้ต้นไม้ใหญ่ ชาวบ้านเดินทางมาหาของป่ามาพบเข้า จึงนิมนต์ท่านพระครูอนุรักษบุรณันท์เจ้าอาวาสวัดลี้ไปดู และอัญเชิญมาประดิษฐานไว้ที่เดิมรอบพระธาตุวัดลี้ ก่อนจะนำมาเก็บไว้ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ จากการสังเกตพบว่าเป็นพระพุทธรูปหินทรายแกะสลักปางมารวิชัย ศิลปะล้านนาสกุลช่างพะเยา มีลักษณะสวยงาม ใบหน้าและปากจะมีลักษณะรูปร่างสวยงาม ใบหน้าและปากจะมีลักษณะยิ้มอย่างสงบ จมูกโค้ง คิ้วตา ใต้รูปแบบสง่างาม

ประเพณีประจำปี ในเดือนกุมภาพันธ์ของทุกปี วัดลี้ได้จัดงานประเพณีประจำปีสงฆ์น้ำพระธาตุเจ้าวัดลี้ หรืองานเดือนห้าเป้งเหนือ โดยมีพิธีสงฆ์น้ำพระธาตุเจ้าวัดลี้ มีพระเถระานุเถระและคณะศรัทธามาร่วมพิธีจำนวนมาก

(๓) พระธาตุม่อนคำ ตั้งอยู่ภายในวัดป่าสักคำ บ้านหนองหวี หมู่ที่ ๘ ตำบลท่าวังทอง อำเภอเมืองจังหวัดพะเยา มีเนื้อที่ประมาณ ๒๐ ไร่

ประวัติความเป็นมา เดิมเป็นวัดร้าง ชื่อวัดไม่ทราบแน่นอน ชาวบ้านในละแวกนั้นเรียกกันไปข้างว่า ม่อนเวียงปู่ล้าม วัดพระธาตุม่อนนกแซว วัดพระธาตุคอยม่อน วัดพระธาตุจอมก้อ วัดแห่งนี้เป็นวัดเก่าแก่ที่อยู่คู่กับเมืองพะเยา เพราะมีปรากฏหลักฐานวัตถุโบราณ เช่น หินทรายแกะสลักเป็นจำนวนมาก สันนิษฐานว่าอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๐-๒๑ โดยมีพระธาตุอยู่คู่กับวัด มีคูเมืองโบราณฝั่งตะวันออก มีวัตถุโบราณซึ่งเป็นฐานแท่นพระพุทธรูปหินทรายแท่นรองเสา สรูปหินทราย หน้าบรรณพระอุโบสถ และเศษถ้วยกระเบื้องจากเตาเผา ด้วยเหตุที่วัดแห่งนี้ได้ร้างไปเป็นเวลาหลายร้อยปี จากการเข้ามาครอบครองด้านนาของพม่าจึงกลายเป็นป่ากรทึบ ไม่มีพระภิกษุจำพรรษา เมื่อพม่าได้ออกไปจากล้านนาชาวบ้านได้เข้ามาตัดไม้สักทองในบริเวณวัดที่มีจำนวนมาก

ไปใช้ในการสร้างบ้านที่อยู่อาศัย จึงพูดติดปากกันว่าไปเอาไม้ที่วัดป่าสักคำ และเรียกกันมาถึงปัจจุบัน

ช่วงปี พ.ศ. ๒๕๓๘-๒๕๕๐ ได้มีพระภิกษุสงฆ์เข้ามาจำพรรษา และปฏิสังขรณ์วัดป่าสักคำ โดยมีการบูรณปฏิสังขรณ์พระธาตุเจดีย์ขึ้นใหม่ สร้างพระวิหาร สร้างเสนาสนะที่พักสำหรับพระภิกษุสงฆ์ สามเณร แม่ชี และอุบาสกอุบาสิกา สำหรับการปฏิบัติธรรมกรรมฐาน เป็นสาขาของวัดป่าเปิง ตโปทาราม จังหวัดเชียงใหม่ และจัดวางแผนผังของวัดป่าสักคำ (อรัญวาสี) ขึ้นมาใหม่ โดยมีค่ายขุนเจืองธรรมราชเป็นผู้อุปถัมภ์ ในวันที่ ๓๑ มีนาคม ๒๕๕๔ สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ ได้ประกาศยกวัดป่าสักคำ (อรัญวาสี) เป็นวัด มีพระภิกษุอยู่จำพรรษา โดยมีพระครูไพศาลพนารักษ์ ดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสในปีพ.ศ. ๒๕๕๔ ได้มีการบูรณปฏิสังขรณ์พระอุโบสถเพิ่มเติม

สำหรับพระธาตุม่อนคำ สันนิษฐานว่าสร้างขึ้นในสมัยพญาคำฟู ช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๕ (พ.ศ. ๑๘๐๑-๑๙๐๐) และมีการบูรณะสมัยพระเจ้าติโลกราช ช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๐ (พ.ศ. ๑๙๐๑-๒๐๐๐) ช่วงปี พ.ศ. ๒๕๓๘-๒๕๕๐ มีการบูรณปฏิสังขรณ์พระธาตุเจดีย์ขึ้นใหม่ โดยสร้างทับพระธาตุองค์เก่า มีความสูง ๒๕ เมตร ฐานกว้าง ๑๕ เมตร ทำให้เกิดเงาขององค์พระธาตุกลับหัว ทางวิทยาศาสตร์เรียกว่า การหักเหของแสง ซึ่งมักเกิดกับพระธาตุหรือเจดีย์เก่าแก่โบราณ

(๔) วัดอารามป่าน้อย ตั้งอยู่ที่บ้านหนองหัวมูที่ ๕ ตำบลท่าวังทอง อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา ก่อตั้งเมื่อปีพ.ศ. ๒๐๓๗ เป็นวัดเก่าแก่ซึ่งพบหลักฐานเป็นวัดฤๅษีหินทราย เป็นรูปใบเสมาอยู่บริเวณที่เรียกว่า เวียงปู่ล้าม เวียงปู่ล้ามเป็นเมืองโบราณประเภทคูเมืองชั้นเดียว มีคันดินขนานสองข้างฝั่งเมืองเป็นรูปวงกลมขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ ๕๘๐ เมตร ตั้งอยู่บนเนินเขาไม่สูงนัก สภาพคูคันดินด้านทิศเหนือ ทิศใต้ และทิศตะวันตก ถูกทำลายไปเกือบหมดแล้วแล้วคงเหลืออยู่บ้างทางทิศตะวันออกเดิม ภายในเวียงปู่ล้ามมีซากโบราณสถานอยู่มากมาย พบศิลาจารึกที่วัดอารามป่าน้อยกล่าวว่าวัดนี้สร้างเมื่อพุทธศักราช ๒๐๓๗ และพบหลักฐานทางโบราณคดีอื่นๆ เช่น ภาชนะดินเผาผลิตจากแหล่งเตาในล้านนา และเครื่องเงินสมัยราชวงศ์หมีง ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๒๑

(๕) วัดศรีอุโมงค์คำ ตั้งอยู่ที่ชุมชนวัดศรีอุโมงค์คำ ตำบลเวียง อำเภอเมืองพะเยา ก่อตั้งเมื่อปีพ.ศ. ๒๓๘๕ ชาวบ้านเรียกว่า วัดสูง เพราะตั้งอยู่ในที่ราบสูงทั้งเจดีย์ และพระอุโบสถยังตั้งอยู่บนฐานสี่เหลี่ยมยกสูงอีก ดังนั้นจึงทำให้วัดนี้สูงสง่างาม ประตูทางเข้า วัดเป็นซุ้มประตูไม้แกะสลัก ใช้เป็นเก็จเป็นแผ่นปูทำหลังคา กำแพงก่ออิฐทำเหมือนกำแพงเมืองเก่า ไม่มีการฉาบปูน สีอิฐใหม่ทำให้นึกถึงกำแพงโบราณ เข้าไปด้านหน้าประตูจะต้องขึ้นบันไดสองชั้นเข้าไปสู่พระอุโบสถ หน้าบันเป็นลายไทยปูนปั้นติดกระจกพื้นสีเขียวใบระกา มีชั้นเดียวแต่มีมุขซ้อนกันสามชั้น

โบราณสถานที่สำคัญ ได้แก่

๑) พระพุทธรูปคือพระเจ้าล้านตื้อหรือพระเจ้าแสนแซ่ พระเจ้าล้านตื้อเป็นชื่อที่ตั้งขึ้นจากการคำนวณน้ำหนักของพระพุทธรูปองค์นี้ว่า มีน้ำหนักเป็นล้าน ๆ ซึ่งคำว่า ตื้อ เป็นจำนวนนับทางล้านนาหรือทางเหนือ เช่น หน่วย ลิบ ร้อย พัน หมื่น แสน ล้าน โกฏิ และ ตื้อ ส่วนที่เรียกพระประธานองค์นี้ว่า พระเจ้าแสนแซ่ เพราะการสร้างพระพุทธรูปองค์นี้เป็นพระพุทธรูปสัมฤทธิ์ที่มาร่วมประกอบเข้าด้วยกัน โดยมีสลัก ขาวเหนือเรียกว่า แซ่ เป็นตัวประสานเชื่อมกัน จึงเรียกว่า พระเจ้าแสนแซ่

๒) พระพุทธรูปหินทรายโบราณที่ได้เก็บรักษาลงรักปิดทองไว้ โดยเฉพาะพระเจ้าแข่งคม (แข่งคือ มีหน้าแข่งเป็นเหลี่ยม)

๓) พระเจดีย์ฐานสี่เหลี่ยม กว้างยาวประมาณเกือบ ๓๐ เมตร เป็นเจดีย์ศิลปะล้านนาอีกสมัยหนึ่งเรียกว่าเจดีย์หน้าไม้สิบสอง มีซุ้มจรนำทั้งสี่ทิศมีพระพุทธรูปปางต่าง ๆ ประดิษฐานอยู่ในซุ้มเจดีย์องค์นี้ได้รับการบูรณะซ่อมแซมมาหลายครั้ง เพราะเคยถูกฟ้าผ่าหักโค่น สมัยหนึ่งมีการบูรณะขึ้นมาใหม่

๔) วิหารเล็กๆ กว้างประมาณ ๑๐ เมตร ยาว ๑๕ เมตร เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปสำคัญคือ พระพุทธรูปหินทรายพระเจ้าทันใจ พระพุทธรูปองค์นี้เชื่อกันว่ามีความศักดิ์สิทธิ์ชาวบ้านประสงค์สิ่งใด เมื่อมาบูชาและอธิษฐานจิตมักจะได้สมปรารถนา

๕) พระพุทธรูปหินทรายกวันพะเยา พระพุทธรูปองค์นี้มีพุทธลักษณะที่งดงามชาวบ้านขุดพบได้ที่เจดีย์เก่ากลางกวันพะเยา หรือชาวบ้านเรียกกันว่า สันธาตุ ซึ่งในปีที่ค้นพบเป็นปีที่น่ากวันพะเยาแห้งมาก เมื่อขุดมาได้แล้วก็นำประดิษฐานไว้ที่วัดศรีอุโมงค์คำ

วัดศรีอุโมงค์คำ ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา วันที่ ๓ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๕๔ ปัจจุบันเป็นสถานที่ตั้งโรงเรียนการกุศลของวัดคือ โรงเรียนพินิตประสาธน์ ที่รับตั้งแต่พระภิกษุสามเณร รวมทั้งคฤหัสถ์มาเรียนวิชาสามัญและเป็นที่จำพรรษาของพระเทพญาณเวที เจ้าคณะจังหวัดพะเยา องค์ปัจจุบัน

(๑๐) วัดป่าแดงบุญนาตั้งอยู่ที่บ้านป่าแดงหมู่ที่ ๓ ตำบลท่าวังทอง อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา เป็นวัดเก่าแก่วัดหนึ่งในจังหวัดพะเยา เดิมมี ๒ วัดที่ตั้งอยู่ในบริเวณเดียวกันคือ วัดป่าแดงหลวงหรือวัดป่าแดงดอนไชยและวัดบุญนา

ประวัติความเป็นมา สันนิษฐานว่าสร้างขึ้นกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๕ ในสมัยพระเจ้าติโลกราช เป็นเจ้าเมืองเชียงใหม่ พญาอุทัยธิฐะเจ้าเมืองสองแคว (พิษณุโลก) ได้มาสวามิภักดิ์อาณาจักรล้านนาคราศึกกรุงศรีอยุธยากับล้านนา พระเจ้าติโลกราชจึงปูนบำเหน็จให้เป็นเจ้าผู้ครองเมืองพะเยาและพญาอุทัยธิฐะได้สร้างวัดอรัญญวาสี คือวัดบุญนา หรือเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า วัด

พญาร่วงวัดบุญนาคนึงเป็นวัดที่แสดงถึงความสัมพันธ์ทางประวัติศาสตร์ ระหว่างล้านนากับสุโขทัย ได้เป็นอย่างดี

ตำนานวัดป่าแดงบุญนาคนึง ตามตำนานวัดป่าแดงบุญนาคนึงได้กล่าวว่า เมื่อครั้งพุทธกาล ก่อนพุทธนิพพาน ๗ ปี ในวันเดือน ๘ เหนือ แรม ๖ ค่ำ ณ สวนป่าแห่งหนึ่งในชมพูทวีปชื่อว่า เมืองพะเยามีสระน้ำหนองอุบล (หนองเอี้ยง) ปัจจุบันคือกว๊านพะเยาพระพุทธรองค์ได้เสด็จมา ณ ที่นี้ พร้อมกับพระอานนท์ ขณะนั้นมีชาย ๒ คน กำลังเก็บมะม่วงมาถวายเป็นทานแก่พระพุทธรเจ้า พระองค์ได้เมตตาให้พระพรและมอบเกสา ๒ เส้น ให้แก่พระอานนท์พร้อมกับตรัสว่าให้นำไปบรรจุในอุโมงค์ ๒ แห่ง คือ บริเวณดอนป่าไม้แดงที่หนึ่ง และที่ดอนป่าไม้บุญนาคนึงที่หนึ่ง ต่อมา พระยาโศกและพระอินทร์ได้นำเกสาลงบรรจุในโกศแก้ว โกศทองคำและโกศหิน จากนั้นพระอินทร์ได้เนรมิตอุโมงค์ไว้ทางทิศเหนือและทิศใต้ ทิศละ ๑ ลูก ลึก ๗๐ วา แล้วนิมนต์เกศาอุเจ้าสถิตไว้ในปราสาททั้ง ๒ เมื่อเนรมิตแผ่นหินขนาดใหญ่และปิดด้วยอิฐทองคำเหนือแผ่นหินนั้น รวมทั้งก่อเจดีย์ครอบสูง ๖ ศอกแล้ว พระอินทร์ได้สั่งให้เทวบุตรชื่อเมฆเทโวและวลาหโก เป็นผู้รักษาพระเกศาอุเจ้า ณ ที่นั้น นอกจากนี้ พระพุทธรองค์ได้ตั้งพระอานนท์ไว้ว่า หากพระองค์เสด็จนิพพานแล้ว ให้เอาพระธาตูกกขุขวาและกกุชชัยมาบรรจุไว้ใกล้ๆ กับเกศาอุ อีกทั้งชายสองคนที่ได้ถวายมะม่วงเป็นทานแก่พระองค์ก็จะได้ไปเกิดเป็นลูกพระยาสุวรรณภูมิ (เมืองสุวรรณภูมิ คือเมืองเชียงแสนในปัจจุบัน) ผู้ที่จะมีชื่อว่า อาทิจจราช ผู้น้องจะมีชื่อว่า จันทราช ทั้งสองจะได้มาครองเมืองพะเยา อีกทั้งผู้ที่จะมาสร้างพระเจดีย์วิหารหลังเหนือชื่อว่าพระธาตุนาคนึงแดงหลวงดอนไชย สำหรับผู้น้องจะสร้างพระธาตุนาคนึงบุญนาคนึงแก้วชัยปราการ ภายหลังเมืองนี้จะกลายเป็นเมืองร้าง พระเจดีย์ก็จะผุพังไปจนกว่าผู้มีบุญสมภารแก่กล้ามาจากทิศใต้ จะมาปฏิสังขรณ์พระเจดีย์สองหลังนี้ให้สูงใหญ่ มั่นคงขึ้น

วัดป่าแดงบุญนาคนึง ได้รับการยกย่องให้เป็นวัดแรกที่มีการदानกัวยสลากหรือประเพณีสลากกัถในอำเภอเมืองพะเยา วัดป่าแดงบุญนาคนึงเคยเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปเก่าแก่ คือ หลวงพ่อนาค (ปัจจุบันประดิษฐาน ณ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ) หลวงพ่อนาคเป็นพระพุทธรูปทองคำหน้าตักกว้าง ๑๒ นิ้ว พบที่วัดป่าแดง และมีจารึกที่ฐานพระพุทธรูประบุว่าพญายุทธิยฐิระเป็นผู้สร้างไว้เมื่อ พ.ศ. ๒๐๑๕ ประวัติการพบพระพุทธรูปองค์นี้ พระธรรมวิมลโมลี เจ้าอาวาสวัดศรีโคมคำ (สมณศักดิ์ปัจจุบันเป็นพระอุบาลีคุณูปมาจารย์) กล่าวว่าหนังสือ เมืองพะเยาว่าในวันที่ ๒๗ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๗๐ มีคนประมาณ ๑๐ คน มาขุดพระเจดีย์วัดพระร่วงหรือวัดบุญนาคนึง ขนเอาพระพุทธรูปองค์เล็กองค์ใหญ่ และพระแก้ว พระทองคำเพชรนิลจินดาของมีค่าออกขาย พวกผู้ร้ายจะขนพระพุทธรูปหลวงพ่อนาคไปยังจังหวัดลำปาง ไปได้ครึ่งทางก็ถูกเจ้าหน้าที่ตามจับได้ที่หมู่บ้านร่อง อำเภอกาว จับได้แล้วนำไปฟ้องร้องกันในศาลสั่งปล่อย และยึดพระพุทธรูปเอาไว้

ภายหลังมาพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๗ เสด็จประพาสจังหวัดเชียงราย พระคุณูปริชาไว้น้อมเกล้าฯ ถวายพระพุทธรูปองค์นี้ ต่อมาพระองค์ฯ ได้พระราชทานให้พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ

ในหนังสือเมืองพะเยา ประวัติศาสตร์ สังคม และวัฒนธรรม ยังได้กล่าวโดยลำดับเกี่ยวกับความเป็นมา และวิวัฒนาการของวัดป่าแดงหลวงไว้ว่า “เมื่อมีการค้นพบขอพระบรมสารีริกธาตุที่ฐานเจดีย์ของวัดร้างแห่งหนึ่งในปีพ.ศ. ๒๔๘๕ จอมพลผิน ชุณหะวัณ ผู้บังคับบัญชากองพลที่ ๗ ในสมัยนั้นสั่งให้เจ้าหน้าที่กรมศิลปากรทำขุดใหม่ขึ้น พระบรมสารีริกธาตุ ๑ ชุด เพื่อเก็บรักษาไว้ ณ ที่ว่าการอำเภอพะเยาและที่สถานีภูธรอำเภอพะเยาอยู่ช่วงเวลาหนึ่ง แต่ต่อมาคณะสงฆ์ ข้าราชการ กรรมการวัดทุกวัด ตลอดจนพ่อค้าประชาชน เห็นสมควรให้หาสถานที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุขึ้นใหม่ โดยผลการประชุมลงมติให้ใช้วัดป่าแดงบุญนาค การแผ้วถางวัดและการกระทำพิธีสักการะในวัดป่าแดงฯ จึงมีขึ้นในวันที่ ๑๕ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๙๑ มีพระครูภาวนาธิคุณ (ครูบาอิน โต) เจ้าอาวาสวัดบุญยืน อำเภอเมืองพะเยาเป็นประธาน สำหรับแบบแปลนของเจดีย์ที่สร้างขึ้นในครั้งนั้น ภาคเหนือเรียกว่าแบบไม้สิบสอง คือย่อเหลี่ยมเป็นสิบสองมุม ได้รับการออกแบบโดยนายจิตร บัวบุศย์ อาจารย์ใหญ่โรงเรียนเพาะช่าง กรุงเทพมหานคร และผู้ที่เป็นหัวหน้าควบคุมการก่อสร้าง คือ หนานด้อย ทะอินตา การลงมือก่อสร้างเจดีย์ขนาดฐานกว้าง ๒๒ เมตร สูงประมาณ ๔๐ เมตร เริ่มขึ้นในวันที่ ๒๑ กันยายน พ.ศ. ๒๔๙๑ โดยใช้วัสดุส่วนใหญ่จากอิฐที่ปรักหักพังลงมาจากเจดีย์ของเก่า นอกนั้นก็ซื้อเพิ่มเติม เมื่อการก่อสร้างดำเนินมาถึงเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๙๔ ผลงานที่ได้ คือฐานเจดีย์จำนวน ๑ ชั้น คณะกรรมการจึงเห็นสมควรบรรจุพระบรมสารีริกธาตุไว้ที่ชั้นใต้ดินตามแบบโบราณ ดังนั้น จึงมีการสร้างวิหารพรางขึ้นเพื่อใช้เป็นที่พักพิงกุศลของพุทธศาสนิกชน กำหนดการบรรจุพระบรมสารีริกธาตุคือวันที่ ๒๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๙๔ ซึ่งตรงกับวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๕ (เดือน ๗ เหนือ) ดังนั้น จึงถือเอาวันเพ็ญ เดือน ๕ ของทุกๆ ปี เป็นวันประเพณีมัสการพระบรมธาตุวัดป่าแดงหลวงดอนไชยนับแต่นั้นเป็นต้นมา

วัดป่าแดงบุญนาคได้ยกฐานะจากวัดร้างเป็นวัดมีพระสงฆ์เมื่อวันที่ ๒๑ มกราคม พ.ศ. ๒๕๑๗ ต่อมาได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาเมื่อวันที่ ๑๕ มกราคม พ.ศ. ๒๕๒๔ โดยมีเขตวิสุงคามสีมากว้าง ๔๐ เมตร ยาว ๘๐ เมตร แต่จากหนังสือตำนานวัดป่าแดงบุญนาคกล่าวถึงประวัติวัดป่าแดงโดยมีใจความว่า “ได้ยกฐานะวัดร้างวัดอรัญวาสี คือ วัดป่าแดงหลวงดอนไชยและวัดตนบุญนาคแก้วชัยปราการ (วัดสองพี่น้อง) ให้รวมเป็นวัดเดียวกันและเปิดป้ายชื่อเป็นวัดป่าแดงบุญนาคในวันที่ ๒๐ มกราคม พ.ศ. ๒๕๑๘ ตรงกับเดือน ๕ เหนือ ขึ้น ๘ ค่ำ ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา ประกาศในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ ๙๘ ตอนที่ ๒๐ วันที่ ๔ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๒๔ และขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานโดยมีพื้นที่โบราณสถานประมาณ ๗๒ ไร่ ๑ งาน ๕๒ ตารางวา ”

แต่มีข้อมูลจากหนังสือเมืองพะเยา ประวัติศาสตร์ สังคม และวัฒนธรรม กล่าวว่าเจ้าคณะอำเภอพะเยา ได้ทำเรื่องขอยกฐานะวัดป่าแดงบุญนาค ขึ้นเป็นวัดที่มีพระสงฆ์จำพรรษาอยู่ ตามระเบียบของกระทรวงศึกษาธิการ โดยอนุมัติของกรมการมหาดรสมาคม ตั้งแต่วันที่ ๒๕ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๑๓

อาคารเสนาสนะของวัดป่าแดงบุญนาค ประกอบด้วยอุโบสถ วิหาร ศาลาการเปรียญ หอสมุดมนต์และกุฏิ ปูชนียวัตถุของวัด คือเจดีย์บรรจุพระบรมสารีริกธาตุและพระพุทธรูปแก่นจันทน์ หรือ พระพุทธรูปพระเจ้ายุธิษฐิระ รวมถึงพระพุทธรูปหินทรายปางมารวิชัย ๑ องค์ ซึ่งมีอายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๘ มีขนาดหน้าตักกว้าง ๗๐ เซนติเมตร และสูง ๑๐๕ เซนติเมตร

โบราณสถานที่สำคัญ ได้แก่

๑) เจดีย์วัดป่าแดง เป็นองค์เจดีย์ทรงหน้าไม้สี่สิบสองฐานสี่เหลี่ยมขนาดกว้างยาว รวม ๒๕ เมตรในอดีตสันนิษฐานว่า เจดีย์วัดป่าแดงจะต้องมีรูปทรงหม้อคว่ำเหมือนกับเจดีย์เก่าวัดบุญนาค ต่อมาเจดีย์ได้ชำรุดทรุดโทรมในปี ๒๔๕๓ พระครูภาวนาธิคุณได้ให้ นายประกิจ(จิตร) บัวบุญย์ อาจารย์จากโรงเรียนเพาะช่าง (ศิลปินแห่งชาติ สาขาศิลปะ จิตรกรรม ปี ๒๕๔๕) มาทำการออกแบบและสร้างเจดีย์ขึ้นมาใหม่มาทดแทนองค์เดิมที่ทรุดโทรมไปตามกาลเวลา ซึ่งเจดีย์ทรงเดิมเป็นทรงเจดีย์หม้อคว่ำ มีขนาดใหญ่จะต้องใช้งบประมาณในการก่อสร้างจำนวนมาก จึงได้ทำการออกแบบใหม่เป็นทรงเจดีย์ย่อมุมไม้ ๑๒ ดังที่เห็นอยู่ในปัจจุบันนี้ โดยใช้วิธีก่อสร้างแบบ ก่ออิฐถือปูน และได้ทำการบูรณะขึ้นมาใหม่โดยการหุ้มทองจังโก ในปี ๒๕๕๕ และดำเนินการแล้วเสร็จในปี ๒๕๕๖

๒) วิหารหลวงวัดป่าแดงบุญนาค หลังเดิมสร้างขึ้นเมื่อปี ๒๔๕๔ โดย ครูบาอินโต มาบูรณปฏิสังขรณ์ พระธาตุตลอดจนถึงเสนาสนะ ระหว่างที่มีการก่อสร้างองค์เจดีย์อยู่นั้น การก่อสร้างวิหารก็ดำเนินไปพร้อมๆ กัน โดยวิหารมีขนาดกว้าง ๑๕.๗๐ เมตร ยาว ๓๐ เมตร มีเชิงชาย ๓ ชาย มีมุขหน้า มุขหลังและระเบียงที่กว้างมาก เวลาว่างมาจนถึงปี พ.ศ. ๒๔๕๘ การตกแต่งวิหารก็สำเร็จเรียบร้อยลง จากนั้นคณะกรรมการได้จัดงานฉลองวิหารวัดป่าแดงขึ้น โดยมีกำหนด ๓ วัน คือวันที่ ๕-๗ พฤษภาคมของปีนั้น นอกจากงานฉลองและมหรสพแล้ว ในครั้งนั้นมีพิธีปลุกต้นมหาโพธิ์ด้วย สำหรับการก่อสร้างเจดีย์ยังดำเนินการเรื่อยมา จนกระทั่งถึงวันที่ ๑ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๐๑ จึงมีพิธียกยอดฉัตรพร้อมกับฉลองสมโภชในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๘ (เดือน ๑๐ เหนือ) จากนั้นมีการสร้างเสนาสนะสงฆ์ขึ้น ๑ หลัง พระสงฆ์ที่จำพรรษาอยู่เป็นองค์แรกของปีนั้น คือ หลวงพ่อครูบาอินโต คนธวัชโส นับแต่นั้นเป็นต้นมา วัดป่าแดงก็ได้รับการพัฒนาเรื่อยมา เช่น การสร้างถึงเก็บน้ำข้างวิหารด้านใต้และการขยายฐานชุกชีให้กว้างขึ้น โดยการบูรณะของพระบุญมาในปี พ.ศ. ๒๕๑๑ ต่อมา ในปี พ.ศ. ๒๕๑๒ทำฝาผนัง หน้าต่างและประตูในวิหารพร้อมกับทำห้อง

ครุภัณฑ์ สร้างถึงน้ำรวมทั้งศาลาการเปรียญ ปีต่อมา สร้างกำแพงรอบฐานพระเจดีย์และสร้างวิหาร หน้าลานพระเจดีย์ ในปี พ.ศ. ๒๕๑๕

จากการสัมภาษณ์ พระธีรพัฒน์ ปิยสีโล พระลูกวัด วัดป่าแดงบุญนา^{๒๑} ปัจจุบันทางวัด ได้มีการรื้อพระวิหารหลวงหลังเดิม และก่อสร้างหลังใหม่โดยยึดแบบเดิม แต่เป็นการก่อสร้าง สมัยใหม่ โดยการดำเนินการในครั้งนี้ชาวบ้าน และ ผู้มีจิตศรัทธา ได้ร่วมกันสร้างขึ้น

๓) พระธาตุเก่าวัดบุญนาวัดป่าแดงคอนไชยกับวัดบุญนาเป็นพี่น้องกัน โดยวัดป่าแดง หลวงคอนไชยอยู่ที่ทิศเหนือ วัดบุญนาอยู่ทางทิศใต้ นอกจากนี้เจดีย์เก่าแก่ที่วัดบุญนาก็ยังมีลักษณะ เป็นเจดีย์ทรงกลมขนาดใหญ่แบบลังกา ฐานสี่เหลี่ยมก่ออิฐยกสูงตอนบน เหนือฐานแปดเหลี่ยมขึ้นไป ก่อด้วยหินทราย จากการสัมภาษณ์ พระครูสังฆบริรักษ์ (ทา รัชดาโก) เจ้าอาวาสวัดป่าแดงบุญ นาค^{๒๒} กล่าวว่า พระวิหารเก่า ที่ได้รับการขุดค้นพบพร้อมกับเจดีย์วัดบุญนา ในปี ๒๕๒๔ กรม ศิลปากรได้รับงบประมาณเพื่อทำการขุดสำรวจหาโบราณสถาน เจอซากพระวิหาร จึงได้ทำการ บูรณปฏิสังขรณ์ ให้คงรูปแบบเดิมไว้ เพื่อให้อนุชนรุ่นหลังได้เข้ามาศึกษา ว่าสถานที่แห่งนี้เป็นอีก วัดหนึ่งที่อยู่ติดกับวัดป่าแดง มีชื่อว่า วัดบุญนา เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปเก่าแก่ คือ หลวงพ่อบุญ นาค และภายในบริเวณวัดยังมีเจดีย์เก่าแก่ มีลักษณะเป็น ทรงกลมแบบลังกาแต่มีฐานสี่เหลี่ยมก่ออิฐ ยกสูงตอนบน ในช่วงระยะเวลาที่เป็นวัด ราษฎรชาวบ้านขุดรื้อจนเหลือแต่ซาก ปัจจุบันได้รับการ บูรณะซ่อมแซมจากหน่วยศิลปากร ที่ ๘ จังหวัดน่าน

๔) พระพุทธรูปหินทรายเก่าแก่มากมายประดิษฐานอยู่ ซึ่งพระพุทธรูปหินทรายทั้งหมด แกะสลักด้วยช่างที่มีฝีมือชั้นเยี่ยม

๕) รอยพระบาทมี ๒ รอยคู่กัน สลักบนหินชนวน แต่ละรอยมีขนาดกว้างประมาณ ๑ เมตร ยาว ๒ เมตร ภายในรอยพระพุทธรูปรอยหนึ่งมีลวดลาย ส่วน อีกรอยหนึ่งไม่มีลวดลายรอย พระบาทหนึ่งรอยหนึ่งน่าจะมาจากสุโขทัย ในสมัยที่พระยาอุไทยรัฐระ อพยพผู้คนมาพึ่งพระเจ้า ดิโลกราช และได้เป็นเจ้าเมืองพะเยา และได้สันนิษฐานว่ารอยพระพุทธรูปที่นำมานั้นคงเป็นรอยที่ ไม่มีลวดลายส่วนที่มีลวดลายได้ทำขึ้นมาใหม่สันนิษฐานรอยพระพุทธรูปทั้ง ๒ รอยอาจไม่มีความสัมพันธ์กับแคว้นสุโขทัย เพราะว่ารอยที่มีลวดลายเป็นแผ่นเก่า เชื่อว่าสุโขทัยและพะเยาได้

^{๒๑} สัมภาษณ์ พระธีรพัฒน์ ปิยสีโล, วัดป่าแดงบุญนา อ.เมือง จ.พะเยา, เมื่อวันที่ ๒๕ มกราคม พ.ศ. ๒๕๕๘.

^{๒๒} สัมภาษณ์ พระครูสังฆบริรักษ์ (ทา รัชดาโก), เจ้าอาวาสวัดป่าแดงบุญนา อ.เมือง จ.พะเยา, เมื่อวันที่ ๒๕ มกราคม พ.ศ. ๒๕๕๘.

ต้นแบบมาจากเมืองพุทราที่จำลองมาจากลังการอยพระพุทธรูปที่ขุดพบโดยบังเอิญเมื่อ ปี พ.ศ. ๒๔๔๖ พระธรรมวิมลโมลี จึงอัญเชิญมาประดิษฐานที่วัดศรีโคมคำ^{๒๓}

๖) ซากโบราณสถานประกอบด้วย เนินซากโบราณสถานจำนวน ๒๕ แห่งและซากแนวกำแพงโบราณ ๔ แนว ลักษณะเป็นเนินดินแล้วมีเศษซากปรักหักพัง ตั้งใกล้ๆ ใกล้ๆ บริเวณโดยรอบของพระธาตุวัดบุญนาครซึ่งทางกรมศิลปากรได้ขึ้นทะเบียนไว้ในปี ๒๕๒๔ ปัจจุบันทางวัดยังมีได้เข้ามาทำการไถ่ขุดดินซากโบราณสถานซึ่งอาจเป็นเจดีย์หรืออาคารโบราณ สํารวจพบ ๒๕ ตำแหน่งเจดีย์ศิลปะแบบสุโขทัย ๑ องค์ ซึ่งอาจารย์ศักดิ์ชัย สายสิงห์ อธิบายไว้ว่า “เจดีย์องค์นี้ไม่สามารถศึกษาถึงรายละเอียดได้มากนัก เพราะถูกคนร้ายลักลอบขุดทำลายหลายครั้งหลายครา โดยเฉพาะส่วนฐานและส่วนยอด เท่าที่เหลือหลักฐานไว้พอศึกษาได้ คือเหนือฐานเขียนสีเหลี่ยม ยกพื้นสูงเป็นลายประทักษิณก่อด้วยอิฐ เหนือขึ้นไปเป็นส่วนของฐานแปดเหลี่ยมซ้อนกัน ๓ ชั้น เหนือส่วนนี้คือฐานกลมก่อด้วยหินซ้อนกันอีก ๓ ชั้นจนถึงฐานบัวกลีบ ๓ ชั้น รองรับองค์ระฆังทรงกลมซึ่งเป็นลักษณะเฉพาะของเจดีย์ทรงกลมสมัยสุโขทัย ” แต่จากการศึกษาของพระธรรมวิมลโมลี ผู้พบพระพุทธรูปหินทรายรุ่นเก่าที่วัดนี้พบว่าองค์เจดีย์มีฐานเดิมเป็นอิฐแล้วสร้างเจดีย์หินทรายทับลงไป แสดงว่าบริเวณนี้เคยเป็นวัดมาก่อนที่ ยุทธิฐานจะสร้างเจดีย์ทรงกลมทับลงบนเจดีย์องค์เดิม ซากวิหาร ๑ หลัง ซากแนวกำแพงโบราณ เท่าที่สำรวจพบ ๔ แนว สิ่งสำคัญทั้ง ๔ อย่างที่ได้กล่าวถึงในข้างต้นได้รับการประกาศขึ้นทะเบียนในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ ๘๕ ตอนที่ ๔๑ ลงวันที่ ๗ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๑๑ และได้รับการประกาศกำหนดขอบเขตในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ ๘๘ ตอนที่ ๑๗๗ ลงวันที่ ๒๗ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๒๔

(๑๑) วัดหลวงราชสันฐาน ตั้งอยู่ที่ชุมชนวัดหลวงราชสันฐานตำบลเวียง อำเภอเมืองพะเยา ทางทิศตะวันออกของกว๊านพะเยา เป็นวัดเก่าวัดหนึ่ง และเป็นวัดที่มีจิตรกรรมฝาผนังที่มีอายุมากกว่า ๑๐๐ ปี

ประวัติความเป็นมา วัดหลวงราชสันฐานในอดีตเรียกว่า วัดขี้เหล็กสันนิษฐานว่า สร้างขึ้นประมาณพุทธศักราช ๑๗๑๗ (พงศาวดารเงินยางเชียงแสน) ในสมัยพระยาสิงหราช ซึ่งปกครองเมืองพะเยา พระองค์มีโอรสชื่อ บุญเมือง ซึ่งไม่ตั้งพระองค์อยู่ในศีลธรรมและโปรดการพนัน จึงถูกพระยาสิงหราชขับไล่ออกไป แล้วได้ไปสร้างเมืองใหม่ที่บ่อนมะแคว้ ตั้งโรงศาลตัดสินความที่สนามชนไก่และสร้างวัดหลวงขี้เหล็กขึ้นในป่าขี้เหล็กบริเวณเดียวกันกับหลักเมือง จากนั้นก็สร้างกำแพงเมือง เมื่อสร้างเสร็จก็สำนึกถึงความผิดที่เคยทำมาก่อน จึงไปขอขมาโทษต่อพระยาสิงหราช ผู้เป็นพระราชบิดาภายหลังได้ครองเมืองสืบต่อมา วัดหลวงราชสันฐานนี้ได้รื้อสร้างตั้งแต่ประมาณปี

^{๒๓} สุจิตต์ วงษ์เทศ, ประวัติศาสตร์ สังคมและวัฒนธรรมเมืองพะเยา, หน้า ๓๘๖ และ ๓๖๖-๓๗๘.

๒๑๓๔ เพราะถูกพม่ารุกรานและกวาดต้อนผู้คนและทรัพย์สินสมบัติไป จนถึงประมาณ พ.ศ. ๒๓๕๒ เจ้าหลวงวงศ์ได้ทำการบูรณะวัดหลวงขึ้นใหม่และเปลี่ยนชื่อใหม่ว่า วัดหลวงราชฐาน

โบราณสถานที่สำคัญ เดิมมีภาพจิตรกรรมฝาผนังในวิหาร แต่วิหารเก่าแก่มาปีพ.ศ. ๒๕๒๗ วิหารโดนพายุ พัดพังลง ภาพจิตรกรรมฝาผนังเสียหายพังไปมากภาพที่เหลือได้ถูกซ่อมแซม และนำไปติดตั้งไว้ที่ฝาผนังในวิหารที่สร้างขึ้นใหม่ วิหารเป็นทรงลดหลั่นของหลังคา ๓ ชั้นใช้แป้นเกล็ดมุงหลังคา คันทวยที่ชายคาเป็นไม้แกะฝีมือละเอียดสวยงามมากผนังด้านหน้าเลยที่ก่อปูนจะเป็นไม้ลายเมฆไหลช่วงบนวิหารทั้งหมดเป็นเครื่องไม้ ใช้เสาไม้กลมขนาดใหญ่ทาสีแดง ต่อมากองโบราณคดี กรมศิลปากรได้มาบูรณะวิหารวัดหลวงราชฐาน ให้เหมือนวิหารของเดิม รวมทั้งภาพจิตรกรรมฝาผนังที่ยังหลงเหลืออยู่ ที่ปิดเข้าไปกับผนังวิหารใหม่ เนื่องจากเป็นวิหารที่เป็นผนังปูนผสมไม้จึงมีการเขียนในพื้นที่ และวัสดุที่หลากหลาย เช่นเขียนบนผนังปูนด้วยสีฝุ่นบริเวณที่เป็นไม้จะเขียนบนกระดาษสา ผ่าปะติดลงไปบนไม้และเขียนบนเสาไม้ เนื้อเรื่องของภาพจิตรกรรม จะเป็นมหาชาติ พุทธประวัติ นรกสวรรค์ภาพธรรมชาติ ชุมชนชาวบ้านพระประธานตั้งอยู่บนฐานสูง ซึ่งสร้างเต็มความกว้างของวิหาร ด้านขวามือพระประธานมีธรรมาสน์แบบทางเหนือตั้งอยู่โดยสร้างฐานเป็นปูนติดกับพื้นวิหาร ฐานเป็นไม้ประดับกระจก^{๒๔}

๒.๓.๒ แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในอำเภอแม่ใจ

๑) ประวัติศาสตร์ ความเป็นมาของอำเภอแม่ใจ

“แม่ใจ” เป็นชื่อของสายน้ำเล็กๆสายหนึ่งที่กำเนิดแม่น้ำอิง ซึ่งเป็นแม่น้ำสายสำคัญสายหนึ่งของจังหวัดพะเยา มีแหล่งน้ำลำธาร ไหลมาจากเทือกเขาฝิปันน้ำ ทางทิศตะวันตกของอำเภอแม่ใจ มีอาณาเขตติดต่อกันคือ อำเภอวังเหนือ จังหวัดลำปาง อำเภอพาน จังหวัดเชียงราย และอำเภอเมือง จังหวัดพะเยา หรือเรียกกันว่าดอยหลวง และมีห้วยหลายสายไหลมารวมกันคือ ห้วยหาน ห้วยลัก ห้วยเสียว ห้วยเคียน ห้วยไม้ไผ่ ห้วยหอก ห้วยต้นมัน ห้วยเลียบข้าง และห้วยชมพู ไหลผ่านบ้านท่าหาด ห้วยป่าช้า ป่าสัก ขัวตาด ต้นตะเคียน ต้นแก และบ้านแม่ใจ หางบ้านของตำบลศรีถ้อย มีความยาวประมาณ ๑๒ กิโลเมตร ไหลไปรวมกันที่หนองเล็งทราย

ประชากรของชาวแม่ใจ (ตามบันทึกจากสมุดข่อย) ส่วนใหญ่มาจากบ้านป่าไคร้ บ้านกัว บ้านบอม บ้านจู้ด บ้านจำ น้ำใจ จังหวัดลำปาง ได้อพยพมาตั้งถิ่นฐานรกรากในปีพ.ศ.๒๓๔๖ โดยการนำของพ่อแสนปัญญา พ่อแก้วคู่ย์ พ่อเถียงอ พ่อน้อยโปธา และพ่อหนานนาระทะ ได้พากันอพยพมาครั้งแรกจำนวน ๕ ครอบครัว และเสาะแสวงหาแหล่งน้ำที่อุดมสมบูรณ์ เพื่อสร้างบ้านแปง

^{๒๔} สุกิตต์ วงษ์เทศ, ประวัติศาสตร์ สังคมและวัฒนธรรมเมืองพะเยา, หน้า ๕๖๖-๕๖๘.

เมืองใหม่ มาพบถ้ำน้ำแม่ใจที่ไหลตลอดปี จึงยึดถ้ำฝั่งแม่น้ำแม่ใจเป็นที่ทำมาหากิน เมื่อสร้างบ้านเรือนแล้ว มีครอบครัวอื่นมาทราบว่ามีถ้ำนี้มีความอุดมสมบูรณ์มาก จึงพากันอพยพติดตามมาหลายครอบครัว ตั้งเป็นหมู่บ้านตามชื่อของถ้ำน้ำแม่ใจคือ แม่ใจในปีพ.ศ. ๒๓๔๘ พ่อน้อยโปธา กลับไปบ้านเดิมคือบ้านไคร้ อำเภอลำปาง จังหวัดลำปาง เพื่อไปนิมนต์พระหนัซัย มาเป็นประธานสร้างวัดใหม่ขึ้น ได้เริ่มก่อสร้างวัดขึ้นทางด้านทิศตะวันออกของหมู่บ้าน และน้ำแม่ใจเพราะทางด้านทิศตะวันออก ของวัดจะมีหนองน้ำธรรมชาติ ชื่อว่า หนองขวาง (ตามศิลาจารึกหลักที่ ๒ ศักราช ๘๒๘ ตรงกับพ.ศ. ๒๐๕๖) ปัจจุบันคือ หนองเล็งทราย และตั้งชื่อวัดว่าวัดแม่ใจ ปัจจุบันคือ วัดโพธาราม ต่อมาชาวบ้านได้อพยพมาจากบ้านแม่สุก อำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง โดยการนำของครูบาสมุทร ได้มาตั้งเป็นหมู่บ้านขึ้นและได้ตั้งชื่อตามหมู่บ้านเดิมคือ บ้านแม่สุกในปัจจุบัน และต่อมาได้อพยพมาเพิ่มอีกหลายหมู่บ้าน เช่นบ้านปางแสนทอง มาตั้งชื่อว่าบ้านแม่ใจปาง ชาวบ้านจู้ด บ้านจำ มาตั้งชื่อใหม่ชื่อบ้านเหล่าและอีกหลายๆหมู่บ้าน^{๒๕}

อำเภอแม่ใจ จัดตั้งขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยในสมัยนั้น ได้มีพระบรมราชโองการประกาศให้จัดแบ่งท้องที่ปกครองเป็นเมืองและตำบล เมื่อ ร.ศ.๑๒๕ (พ.ศ. ๒๔๕๓) ในขณะนั้น “แม่ใจ”มีฐานะเป็นอำเภอหนึ่งในจำนวน ๓ อำเภอ และ ๑๐ เมือง ซึ่งได้จัดการปกครองรวมกันเข้าเป็นจังหวัดพายัพ ต่อมาได้มีประกาศกระทรวงมหาดไทย ลงวันที่ ๕ มิถุนายน ร.ศ.๑๒๕ (พ.ศ. ๒๔๕๓) กำหนดให้อำเภอแม่ใจขึ้นกับเมืองเชียงราย และอยู่ในเขตมณฑลพายัพในปี ร.ศ. ๑๓๓ (พ.ศ. ๒๔๕๓) อำเภอแม่ใจ ถูกยุบให้เหลือฐานะเป็นตำบลหนึ่งของอำเภอพานในปี พ.ศ. ๒๕๐๑ กรมการปกครองได้พิจารณาเห็นว่าท้องที่ตำบลแม่ใจ ตำบลศรีถ้อย ตำบลแม่สุก อำเภอพาน และตำบลแม่ปืม อำเภอพะเยาบางส่วน สมควรยกฐานะเป็นกิ่งอำเภอ ในวันที่ ๒๔ มกราคม ๒๕๐๖ กระทรวงมหาดไทย จึงออกประกาศพระราชกฤษฎีกาให้รวมเขตปกครองตำบลแม่ใจ ตำบลศรีถ้อย ตำบลป่าแฝก และตำบลแม่สุก อำเภอพาน ยกฐานะขึ้นเป็นกิ่งอำเภอ เรียกว่า “กิ่งอำเภอแม่ใจ” อยู่ในการปกครองของอำเภอพาน จังหวัดเชียงราย ต่อมากรมการปกครองพิจารณาเห็นสมควรให้ยกฐานะกิ่งอำเภอแม่ใจ ขึ้นเป็นอำเภอเช่นเดิม กระทรวงมหาดไทยจึงได้ออกพระราชกฤษฎีกายกฐานะกิ่งอำเภอแม่ใจ ขึ้นเป็นอำเภอแม่ใจ ตั้งแต่วันที่ ๒๘ กรกฎาคม ๒๕๐๘ โดยให้ขึ้นอยู่ในความปกครองของจังหวัดเชียงราย ในปี พ.ศ. ๒๕๒๐ เมื่อมีพระราชบัญญัติจัดตั้งจังหวัดพะเยา อำเภอแม่ใจจึงกลายเป็นอำเภอหนึ่งของจังหวัดพะเยา^{๒๖} ปัจจุบันอำเภอแม่ใจ

^{๒๕}วิเศษ สันตจิต, “หนองเล็งทรายและแม่ใจที่เปลี่ยนไป”, (พะเยา : ม.ป.พ., ๒๕๕๓), หน้า ๗๘. (อัดสำเนา).

^{๒๖}โรงพยาบาลแม่ใจ , ประวัติอำเภอแม่ใจ . [ออนไลน์] . แหล่งที่มา : <http://www.maechaihospital.net/address.php>. (๑๘ กรกฎาคม ๒๕๕๓).

แบ่งการปกครองออกเป็น ๖ ตำบล ได้แก่ ตำบลศรีถ้อย ตำบลแม่ใจ ตำบลบ้านเหล่า ตำบลแม่สุก ตำบลป่าแฝก และตำบลเจริญราษฎร์ มีหมู่บ้านจำนวน ๖๖ หมู่บ้าน

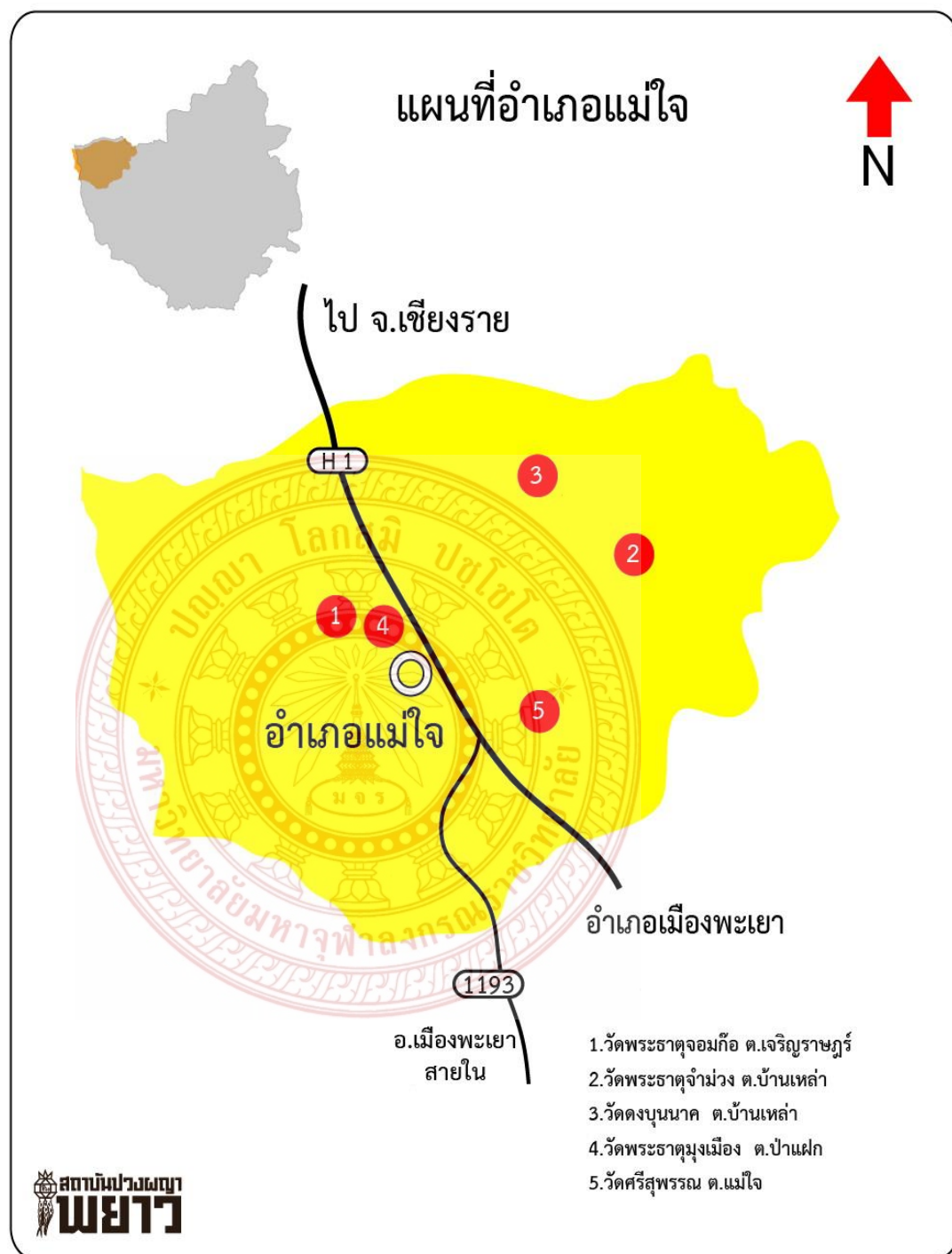
๒)แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในอำเภอแม่ใจ จากการศึกษาพบว่า ในอำเภอแม่ใจ มีแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นทั้งวัดและวัดพระธาตุจำนวนหลายแห่ง ในการวิจัยครั้งนี้ได้คัดเลือกแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนา จำนวน ๕ แห่งได้แก่

(๑) วัดพระธาตุจอมก้อย ตั้งอยู่ที่บ้านสันต้นม่วงใหม่หมู่ ๖ ตำบลเจริญราษฎร์ อำเภอแม่ใจ ก่อตั้งเมื่อปีพ.ศ. ๒๕๕๑ พระธาตุจอมก้อย เป็นเจดีย์ทรงล้านนาด้วยลายล้านนาสมัยเก่า ขนาดประมาณ ๗ คูณ ๗ เมตร สูง ๑๓ เมตร ตั้งอยู่บนเนินเขาเล็ก ๆ ในเขตหมู่บ้านสันต้นม่วงใหม่

ตำนานพระธาตุจอมก้อย ตามคำบอกเล่าที่เล่าสืบกันมากล่าวว่า พระอานนท์และอุบาสิกาได้นำก้อนหินมาก่อเป็นเจดีย์เล็ก ๆ ไว้เพื่อเป็นอนุสรณ์ว่าครั้งหนึ่งพระพุทธเจ้าได้เสด็จมาประทับ ณ ที่แห่งนี้ ต่อมาชาวบ้านได้ถือเอาที่แห่งนี้เป็นที่สักการะและเรียกว่า "พระธาตุจอมก้อย" จากภาษาล้านนา คำว่า "พระธาตุ" หมายถึง เจดีย์ คำว่า "จอม" หมายถึง เนินเล็ก ๆ

(๒) วัดพระธาตุจำม่วง วัดพระธาตุจำม่วง ตั้งอยู่บนดอยห้วยม่วง บ้านหนองบัว หมู่ที่ ๒ ตำบลบ้านเหล่า อำเภอแม่ใจ วัดพระธาตุจำม่วง มีเนื้อที่ ๑๕ ไร่ อีก ๔๐ ตาราง และได้จัดจองเป็นเขตธรณีสงฆ์อีก ๒๕ ไร่ เพื่อเป็นเขตอนุรักษป่าไม้ต้นน้ำลำธาร รวม ๕๐ ไร่ ๔๐ ตาราง พ.ศ. ๒๕๓๑ กรมการศาสนาได้แต่งตั้งให้พระอธิการคำอ้าย กิตติปัญโญ เป็นเจ้าอาวาส พ.ศ. ๒๕๓๑ ได้รับการอนุมัติจากกรมการศาสนา เพื่อแต่งตั้งเป็นวัดตามกฎหมาย โดยมีชื่อวัดว่า วัดพระธาตุจำม่วงปัจจุบันได้ชาวบ้านดงอินตา หมู่ ๘ ตำบลบ้านเหล่า เป็นผู้ให้การอุปถัมภ์

ประวัติความเป็นมา เดิมชาวบ้านจังหวัดลำปาง จากบ้านกัวแก้ว บ้านม้า อพพมาอยู่ที่ดงอินตา และบ้านห้วยม่วง จากการนำของ นายมา ปิงคอย นายก้อน ปิงคอย ต่อมาเมื่อญาติพี่น้องและผู้ใกล้ชิดได้อพยพมาสมทบ เรื่อย ๆ และได้ร่วมกันสร้างวัดที่ดอยห้วยม่วง โดยการนำของครูบาแก้ว ซึ่งจำพรรษาอยู่ที่วัดศรีโคมคำ อำเภอพะเยา เมื่อวันที่ ๓๐ มิถุนายน ๒๔๘๑ เหตุที่เลือกสร้างวัดขึ้นที่นี่ เพราะมีซากเจดีย์เก่าแก่อยู่ก่อนแล้ว ซึ่งผู้เฒ่าผู้แก่ได้เล่าสืบต่อกันมาว่า ในสมัยเจ้าแม่จามเทวี ได้นำทหารไปสู้รบ กับพม่าทางเมืองเชียงตุงเดินทางผ่านมา มีทหารบาดเจ็บล้มตายเป็นจำนวนมาก เจ้าแม่จามเทวีจึงได้สร้างเจดีย์ขึ้นเพื่อเป็นที่สักการบูชา ให้ทหารเกิดขวัญและกำลังใจ จากนั้นองค์เจดีย์ก็ขาดการบำรุงและพังทลายตามกาลเวลา หลังจากได้มีการสร้างวัด แล้ว ครูบาแก้วได้บูรณะองค์เจดีย์ขึ้นใหม่ และได้นิมนต์พระจำกัมภีโร จากวัดศรีดอนมูล บ้านไร่ฮ้อย มาจำพรรษาอยู่ เมื่อวันที่ ๑๒ มีนาคม ๒๔๘๒ และตั้งชื่อวัดว่า วัดพระธาตุจำม่วง หลายปีต่อมา ได้เกิดความแห้งแล้งและโรคระบาดขึ้น ชาวบ้านได้อพยพจากบ้านห้วยม่วง ไปอยู่บ้านดงอินตาทางวัดก็ร้าง ไม่มีพระสงฆ์อยู่จำพรรษามาตั้งแต่บัดนั้น จนถึง พ.ศ. ๒๕๐๐

ภาพที่ ๓ แผนที่แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในอำเภอแม่ใจ

ประเพณีประจำปี พระครูศรีธรรมภาณ เจ้าคณะอำเภอแม่ใจ ในขณะนั้นได้เห็นถึงความสำคัญขององค์พระเจดีย์ จึงหาแนวทางที่จะบูรณะและอนุรักษ์องค์พระเจดีย์ไว้ยั่งยืนตลอดไป จึงได้ตั้งประเพณีสงฆ์พระธาตุขึ้นในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๘ เรียกว่า ประเพณีเดือนเก้าเป็ง เพื่อให้ประชาชนชาวพุทธทั้งหลาย ได้สักการะเป็นประเพณีสืบต่อไป หลังจากนั้นทางวัดได้สร้างศาลาขึ้นอีกหลังหนึ่ง เมื่อวันที่ ๗ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๑๔ พร้อมกับการบูรณะพระธาตุขึ้นอีก ต่อมาเมื่อวันที่ ๒๔ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๒๕ พระอธิการคำอ้าย กิตติปัญญา ได้ขึ้นมาจำพรรษา และได้พัฒนาวัดและบูรณะพระธาตุ พร้อมกับการสร้างพระวิหาร ศาลาต่างๆ จนมีลักษณะที่เป็นวัดโดยสมบูรณ์ในปี พ.ศ. ๒๕๓๕ จึง ได้รับพระราชทานสมณศักดิ์เป็น พระครูกิตติปัญญาคุณ และคณะศรัทธาได้จัดให้มีงานประเพณีสักการะพระธาตุจ๋าม่วง เป็นประจำทุกปีตลอดมา ปัจจุบันวัดพระธาตุจ๋าม่วง นอกจากจะเป็นสถานที่สักการบูชาของชาวอำเภอแม่ใจแล้ว ยังเป็นสถานที่ที่น่าพักผ่อน เนื่องจากสถานที่มีบรรยากาศร่มรื่น และสามารถชมภูมิประเทศของอำเภอแม่ใจได้ทั่วถึงเกือบตลอดทั้งอำเภอ

(๓) **วัดดงบุญนา** ตั้งอยู่เลขที่ ๑๕๕ หมู่ ๗ ตำบลบ้านเหล่า อำเภอแม่ใจ จังหวัดพะเยา ห่างจากตัวอำเภอแม่ใจประมาณ ๑๒ กิโลเมตร ก่อตั้งเป็นวัดเมื่อปีพ.ศ. ๒๕๐๕ โดยพระครูเกษมปัญญาคุณ (เลื่อน) วัดดงบุญนาในอดีตเป็นวัดร้าง มีป่าไม้นานาชนิดขึ้นหนาที่บ คงจะมีแต่ต้นบุญนาเป็นจำนวนมาก มีเนื้อที่ประมาณ ๘ ไร่เศษ ได้รับการอนุญาตเป็นวัดที่สมบูรณ์ในปีพ.ศ. ๒๕๔๔

โบราณสถานที่สำคัญ ได้แก่พระพุทธรูปหินทราย หรือเจ้าหินทิพย์ เป็นพระพุทธรูปที่แกะสลักจากหินทราย มีขนาดกว้าง ๑๕๐ เซนติเมตร ความสูง ๑๕๕ เซนติเมตร สันนิษฐานว่าสร้างขึ้นเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๕๕ ซึ่งตรงกับ พ.ศ. ๒๐๑๐ โดยสกุลช่างพะเยาเป็นพระพุทธรูปเชียงแสน รุ่นที่ ๒ พระเจ้าหินทิพย์แต่เดิมประดิษฐานอยู่ที่วัดพระธาตุจอมก้อย ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันออกของวัดแห่งนี้ ในบริเวณนั้น เสนาสนะสิ่งปลูกสร้างทรุดโทรมสูญหายไปหมด พระครูเกษมปัญญาคุณ เจ้าอาวาสวัดดงบุญนาในสมัยนั้น ได้อัญเชิญมาไว้ที่วัดในวันที่ ๑๕ เมษายน ๒๕๑๒ (วันพญาวัน) และได้ให้ชื่อว่าพระเจ้าหินทิพย์ (ทิพย์)

ประเพณีประจำปีเมื่อได้อัญเชิญองค์พระพุทธรูปพระเจ้าหินทิพย์มาประดิษฐาน ณ วัดดงบุญนาเสร็จเรียบร้อยแล้ว พระครูเกษมปัญญาคุณ พร้อมทั้งคณะศรัทธาคนเฒ่าคนแก่จึงได้กำหนดเอาวันขึ้น ๘ ค่ำ เดือน ๖ เหนือ ของทุกปีเป็นวันมหาจุฬาสลของวัด โดยกำหนดเป็นประเพณีทำบุญสงฆ์น้ำองค์พระพุทธรูปพระเจ้าหินทิพย์ สืบมาถึงปัจจุบัน^{๒๗}

^{๒๗} “ประวัติวัดดงบุญนา และประวัติความเป็นมาของพระเจ้าหินทิพย์”, (ม.ป.ท. : ม.ป.พ., มปป.), หน้า ๑-๓ .(อัคราณา) .

(๔) วัดพระธาตุมุงเมือง ตั้งอยู่เลขที่ ๘๕ บ้านสันม่วงใหม่ หมู่ ๑๗ ตำบลป่าแฝก อำเภอแม่ใจจังหวัดพะเยา วัดพระธาตุมุงเมืองสร้างประมาณ พ.ศ. ๒๔๗๕

ตำนานพระธาตุมุงเมือง เล่าว่า เดิมสถานที่วัดปัจจุบันเป็นสถานที่สำหรับปักก้อนอิฐเพื่อส่งให้เจ้าเมืองและเศรษฐีต่างๆ ต่อมาเจ้าเมือง คือ ท่านพ่อขุนบันลือ ผู้อยู่ในยุคสมัยของพ่อขุนรามคำแหง ได้มีความยินดีในราชสมบัติ มีความปรารถนาในการสร้างเมืองให้กว้างขวางยิ่งขึ้น และกำหนดให้มีการสร้างประตูเมืองและรั้วล้อมรอบ และนำความนี้ไปปรึกษากับพระมเหสี ต่างก็มีความประสงค์เช่นเดียวกัน ดังนั้นจึงมีรับสั่งให้เมืองต่างๆที่เป็นเมืองขึ้นได้ส่งก้อนอิฐมาเพื่อสร้างเมือง และในขณะนั้นสถานที่อันเป็นวัดพระธาตุมุงเมืองในปัจจุบัน ได้เกิดน้ำท่วมไม่สามารถทำก้อนอิฐและส่งไปให้เจ้าเมืองได้ จึงเป็นเหตุให้พระมเหสีไม่พอพระทัย โดยมีขอมร่วมหลับนอนกับด้วยเจ้าเมือง ดังนั้นเจ้าเมืองผู้ซึ่งมิได้มีการนับถือศาสนาใดเลย มีความโกรธมากต่อผู้ที่ปักก้อนอิฐ โดยต้องการจะทำการประหารชีวิตผู้ที่ทำการปักก้อนอิฐให้หมด จึงได้เดินลุยน้ำมา ซึ่งตอนนั้นมีน้ำท่วมมากหลังจากเดินได้มาสักพักก็ทรงเหนื่อยเกิดความอ่อนเพลีย ซึ่งในขณะนั้นเป็นช่วงกลางวัน นายช่างผู้ว่างจากงานก็ได้้นำเอาเชิง (เครื่องดนตรีพื้นบ้าน) มาดีด จึงเป็นเหตุให้เจ้าเมืองได้ฟังและร่วงกลับไป ณ ที่นั้นนั่นเอง หลังจากเจ้าเมืองตื่นขึ้นมาแล้วเห็นว่า พระองค์เองไม่ได้มีความสุขสบายใจอย่างนี้มานานแล้ว จึงมีความคิดในการสร้างสถานที่นั้นให้เป็นที่ร่มรื่นเหมาะสมแก่ความสุข สงบ โดยกำหนดให้เป็นวัดและได้เริ่มสร้างพระเจดีย์ไว้ เพื่อเป็นที่อันเป็นนิมิตแห่งพระศาสนาและความสุขแก่ผู้มาเยี่ยมเยือน

โบราณสถานที่สำคัญ ได้แก่ เจดีย์บรรจุพระธาตุ พระพุทธรูปศิลา และพระพุทธรูปหินทราย

(๕) วัดศรีสุพรรณ ตั้งอยู่ที่บ้านแม่ใจปงหมู่ ๑ตำบลแม่ใจอำเภอแม่ใจก่อตั้งเมื่อปีพ.ศ. ๒๓๖๒ วัดศรีสุพรรณ มีชื่อวัดโดยทางราชการว่า “วัดศรีสุพรรณ” เดิมมีชื่อของวัดที่ชาวบ้านเรียกว่า “วัดแม่ใจปงสนุก” ภายหลังเปลี่ยนชื่อมาเป็นวัดศรีสุพรรณเมื่อใดนั้นไม่ปรากฏปี พ.ศ. เป็นหลักฐานในบันทึกของ พระครูศรีวิราชวชิรปัญญา อดีตเจ้าอาวาสวัดศรีโคมคำ อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา ได้บันทึกชื่อวัดศรีสุพรรณ ในครั้งอดีตว่า “วัดไชยปงสนุก” บางท่านเรียกว่า “วัดพระเจ้าทองทิพย์”

ประเพณีประจำปี ในช่วงเทศกาลสงกรานต์ ระหว่างวันที่ ๑๓-๑๕ เมษายน จะมีประเพณีแห่พระเจ้าทองทิพย์ โดยถือวันที่ ๑๓ เป็นวันสำคัญที่สุด ประชาชนจะร่วมกันสรงน้ำพระเจ้าทองทิพย์เพื่อความเป็นสิริมงคล

๒.๓.๓ แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในอำเภอกุภามยาว

๑) ประวัติศาสตร์ ความเป็นมาของอำเภอกุภามยาว

กุภามยาว เดิมอยู่ในเขตอำเภอเมืองพะเยา บริเวณนี้ในอดีตเดิมเป็นที่ตั้งของพันนา ลิน ประกอบด้วย บ้านปอ บ้านกว๊าน บ้านท่ง บ้านม่วงคำ บ้านเคน บ้านเรียนปี พ.ศ. ๒๕๒๐ ได้มีพระราชบัญญัติจัดตั้งจังหวัดพะเยาขึ้น โดยแยกมาจากจังหวัดเชียงราย และเนื่องจากอำเภอเมืองพะเยา มีอาณาเขตที่กว้างขวางพลเมืองมีมาก ท้องที่บางตำบลอยู่ห่างไกลจากอำเภอ และสภาพท้องที่โดยทั่วไปมีแนวโน้มที่จะมีความเจริญเพิ่มขึ้นในด้านต่างๆ เพื่อประโยชน์ในการปกครองและอำนวยความสะดวกแก่ประชาชน กระทรวงมหาดไทยจึงมีประกาศกระทรวงมหาดไทยแบ่งพื้นที่อำเภอเมืองพะเยา เพื่อจัดตั้งเป็นกิ่งอำเภอ ๑ แห่ง ชื่อว่า “กิ่งอำเภอกุภามยาว” ตั้งแต่วันที่ ๑ กรกฎาคม ๒๕๔๐ เป็นต้นไป ต่อมาได้มีพระราชกฤษฎีกาตั้งกิ่งอำเภอกุภามยาวเป็น “อำเภอกุภามยาว” เมื่อวันที่ ๘ กันยายน ๒๕๕๑ มีพื้นที่ ประมาณ ๒๒๐ ตารางกิโลเมตร ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของจังหวัดพะเยา ปัจจุบันอำเภอกุภามยาวแบ่งการปกครองออกเป็น ๓ ตำบล ได้แก่ ตำบลดงเจน ตำบลห้วยแก้ว และตำบลแม่อิง มีหมู่บ้านจำนวน ๔๑ หมู่บ้าน^{๒๘}

๒) แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในอำเภอกุภามยาว จากการศึกษาพบว่าในอำเภอกุภามยาว มีแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นทั้งวัดและวัดพระธาตุจำนวนหลายแห่ง ในการวิจัยครั้งนี้ได้คัดเลือกแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนา จำนวน ๕ แห่ง ได้แก่

(๑) วัดพระธาตุลานเตี้ย ตั้งอยู่ที่บ้านสันตตันแห่น หมู่ที่ ๕ ตำบลห้วยแก้ว อำเภอกุภามยาว เป็นกลุ่มโบราณสถานขนาดใหญ่ประกอบด้วย เนินโบราณสถานไม่น้อยกว่า ๔ เนิน

ประวัติความเป็นมา ประวัติความเป็นมาของวัดพระธาตุลานเตี้ย ตามความเชื่อของชาวบ้านปรากฏความได้ว่าเดิมไม่มีใครทราบแน่ชัด ส่วนชื่อว่าพระธาตุลานเตี้ย มาตั้งชื่อภายหลังเมื่อประมาณ ๑๐ ปี ที่ผ่านมามีตั้งโดยพระภิกษุรูปหนึ่งชื่อ พระช่วง เป็นพระธุดงค์มาจากภาคอีสาน เหตุที่ตั้งชื่อว่า “ลานเตี้ย” เนื่องจากมีต้นลานต้นเตี้ย ๆ ขึ้นอยู่ภายในบริเวณวัดร้างแห่งนี้จำนวนหลายต้นปัจจุบัน เป็นวัดร้างไม่มีพระจำพรรษาแต่ก็ยังเป็นสถานที่เคารพ และสักการะของชาวบ้านสันตตันแห่นและมีประเพณีสักการบูชาอยู่ทุกปี

ต่อมาในปีพ.ศ. ๒๕๔๖ กรมศิลปากร ได้ขุดแต่งโบราณสถานวัดพระธาตุลานเตี้ย เนินที่ ๑ พบเจดีย์ศิลปะล้านนาขนาดใหญ่ มีฐานวิหารก่ออิฐอยู่ด้านหน้า นอกจากนั้นยังพบโบราณสถานก่ออิฐในผังสี่เหลี่ยมและฐานมณฑปก่ออิฐอยู่ทางทิศตะวันตกของเจดีย์ ส่วนแนวกำแพงแก้วและบันไดทางขึ้นนั้น ยังไม่ได้ทำการขุดแต่งจากข้อมูลของกรมศิลปากรระบุว่า โบราณสถานพระธาตุ

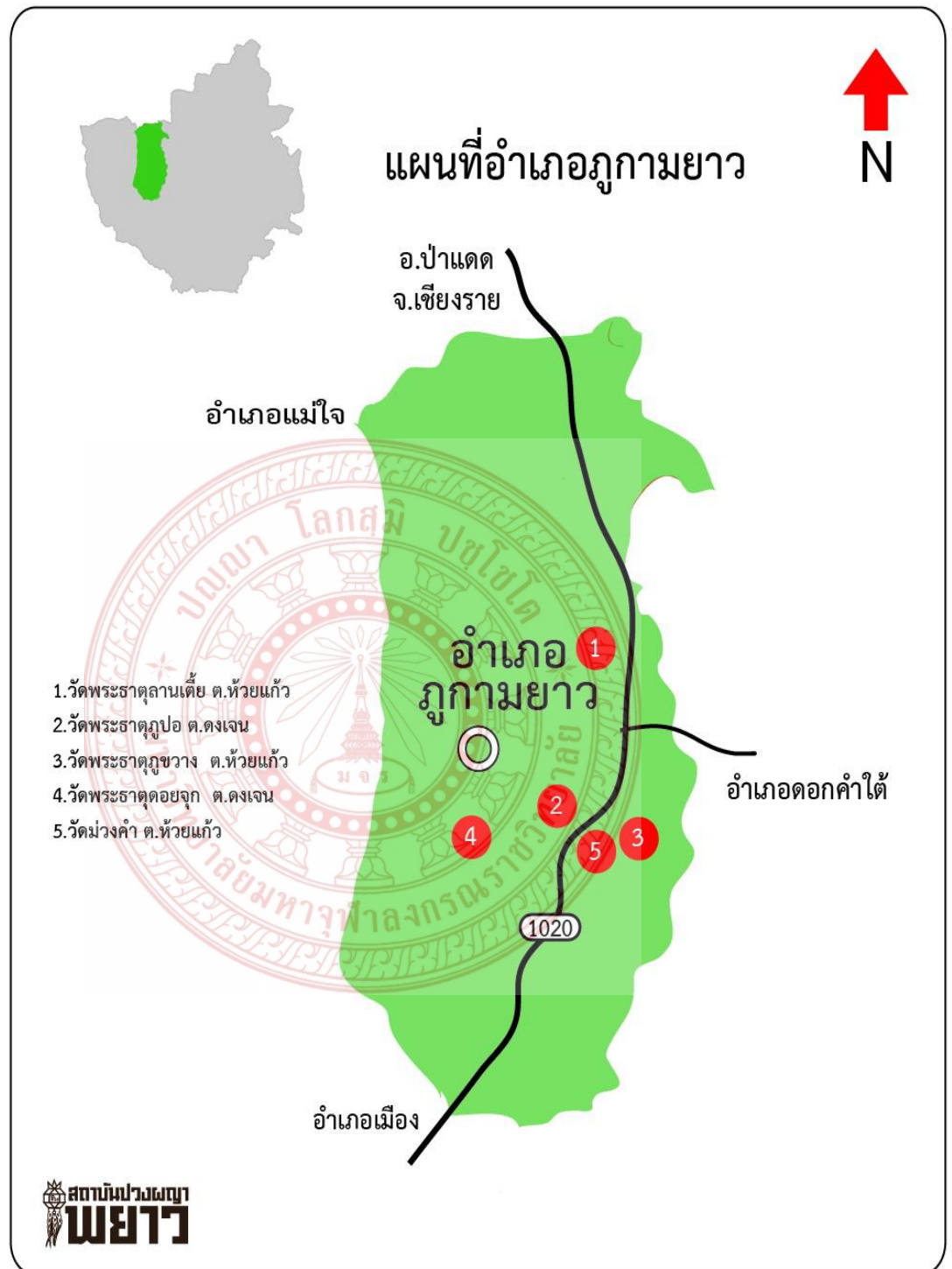
^{๒๘}ศูนย์บริการข้อมูลอำเภอกุภามยาว, ประวัติอำเภอกุภามยาว. [ออนไลน์].แหล่งที่มา : <http://www.amphoe.com/menu.php?am=843&pv=32&mid=1>. (๑๘กรกฎาคม ๒๕๕๓).

ลานเตี้ย ตั้งอยู่บนเนินเขาเตี้ยๆ ทางฝั่งตะวันออกของคอยหม้อ ชื่อของโบราณสถานที่ที่มาจากบริเวณนี้มีต้นลานเตี้ยๆ ขึ้นเป็นจำนวนมาก

ในปี พ.ศ. ๒๕๕๕ พระอธิการสังข์ทอง จันทุสโร เจ้าอาวาสวัดสันตน์แหน และคณะศรัทธาวัดสันตน์แหนร่วมกับ อบต.ห้วยแก้ว อ.ภูพานยาว มีความประสงค์ที่จะขุดแต่งแนวกำแพงแก้วและบันไดทางขึ้นโบราณสถานวัดพระธาตุลานเตี้ย โดยได้รับความเห็นชอบจากอธิบดีกรมศิลปากร โดยใช้งบประมาณที่ได้รับการบริจาคตามวัตถุประสงค์ของคณะศรัทธาวัดสันตน์แหน เพื่อเป็นการอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรมของท้องถิ่นพัฒนาให้เป็นแหล่งเรียนรู้ทางวัฒนธรรม และแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญของจังหวัดพะเยา

หลักฐานการก่อสร้างเจดีย์ประธานอย่างน้อย ๒ สมัย สมัยที่ ๑ เจดีย์ประธานเป็นทรงปราสาทในผังหกเหลี่ยม มีทางเข้าสู่คูหา ประดิษฐานพระพุทธรูปทางทิศตะวันออก เหนือเรือนธาตุเป็นชั้นหลังคาเอนลาดในผังหกเหลี่ยมรองรับองค์ระฆังกลมที่มีลักษณะเอวคอดก้ว แสดงอิทธิพลของศิลปะแบบปาละ (พุทธศตวรรษที่ ๑๔-๑๗) เหนือองค์ระฆังประดับด้วยฉัตรวาลย์ ในปัจจุบันยังไม่มีรายงานการพบเจดีย์ที่มีแผนผังหกเหลี่ยมในอาณาจักรล้านนา ส่วนองค์ระฆังที่มีเอวคอดก้วนั้นเป็นรูปแบบศิลปะแบบปาละ ซึ่งส่งอิทธิพลผ่านศิลปกรรมของอาณาจักรทวารวดี (พุทธศตวรรษที่ ๑๑-๑๖) และพุกาม (พุทธศตวรรษที่ ๑๖-๑๘) เข้าสู่ล้านนา โดยพบที่วัดเจดีย์ วัดจามเทวี จังหวัดลำพูนซึ่งสร้างขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ ๑๗ สมัยอาณาจักรหริภุญไชย และเจดีย์สะดือเมือง จังหวัดเชียงใหม่ เจดีย์วัดป่าสัก เมืองเชียงแสน ซึ่งเป็นเจดีย์ยุคแรกเริ่มของอาณาจักรล้านนา อาจเป็นได้ว่าเจดีย์พระธาตุลานเตี้ยสมัยที่ ๑ นี้ เป็นเจดีย์รุ่นแรกๆ ของอาณาจักรล้านนา หรือก่อนหน้านั้นที่ยังหลงเหลือหลักฐานอยู่ในปัจจุบัน

สมัยที่ ๒ คูหาของเจดีย์สมัยที่ ๑ ยังใช้สืบมาในสมัยนี้ แต่ได้มีการก่อสร้างซุ้มประตูเข้าสู่คูหาและปรับเปลี่ยนแผนผังของเจดีย์ประธานเป็นผังกลม ประดับเรือนธาตุด้วยฐานบัวคว่ำ และบัวดล นอกรับชุกฐานปัทม์ลูกแก้วอกไก่ เหนือขึ้นไปหักพังหมดสภาพ รอบฐานเจดีย์มีกำแพงแก้วล้อมรอบ มีแท่นบูชาตั้งอยู่ทางทิศใต้และทิศตะวันตก จากชิ้นส่วนลวดลายปูนปั้น ปลายกรอบซุ้มประตูที่พบขณะขุดแต่ง สันนิษฐานว่าเจดีย์สมัยที่ ๒ น่าจะปฏิสังขรณ์ช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๐ – ต้น พุทธศตวรรษที่ ๒๑

ภาพที่ ๔ แผนที่แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในอำเภอภูพานยาว

โบราณสถานที่สำคัญ โบราณสถานที่สำคัญประกอบด้วย เจดีย์ประธานวิหาร มณฑปฐานพระพุทธรูป และฐานเจดีย์ทรงกลม มีกำแพงแก้วล้อมรอบ นอกจากนั้นยังมีอาคารขนาดใหญ่ก่อด้วยอิฐ ตั้งอยู่ด้านล่างทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของเนินเขา

วิหารตั้งอยู่ด้านหน้าของเจดีย์ประธาน หลังการขุดแต่งพบเพียงฐานราก และแนวผนังล้อมบริเวณส่วนหลัง สันนิษฐานว่าเป็นวิหารโถง มีผนังเฉพาะพื้นที่ประดิษฐานพระประธานอยู่ส่วนหลัง ด้านหลังเจดีย์ประธาน เป็นมณฑป ฐานพระพุทธรูป และฐานเจดีย์ทรงกลม ซึ่งแสดงอิทธิพลของศิลปะสมัยสุโขทัย-ล้านนา จากตำแหน่งที่ตั้งของโบราณสถานดังกล่าว สันนิษฐานว่ามณฑปน่าจะเป็นสิ่งก่อสร้างหลังสุดของโบราณสถานกลุ่มนี้

ประเพณีประจำปี ในช่วงเทศกาลสงกรานต์ ในวันที่ ๖ เมษายน ๒๕๕๘ ได้มีพิธีบรรจุพระบรมสารีริกธาตุและสรงน้ำพระธาตุลานเตี้ยขึ้น พระธาตุลานเตี้ยนับโบราณสถานหนึ่งเดียวในอำเภอกุฉินารายณ์ที่กรมศิลปากรขึ้นทะเบียน และจัดสรรงบประมาณให้บูรณะใหม่

๒) วัดพระธาตุภูปอ ก่อตั้งเมื่อปีพ.ศ.๒๐๕๒ ตั้งอยู่ที่บ้านสันป่ากอก ตำบลงเจน ซึ่งหากเขียนแบบปวิวรรตอักษรแล้ว จะเป็นพูพอนปี พ.ศ.๒๐๕๒ มีนายพรานป่าผู้หนึ่งเอาที่ดินของตนแลกกับที่ดินที่เป็นวัดในขณะนั้น แล้วสร้างวัดขึ้นกว้างยาวด้านละ ๑๐๐ วา โดยสร้างวัดนี้ขึ้นหลังจากการสร้างวัดศรีโคมคำ หรือวัดพระเจ้าตนหลวงทุ่งเอี้ยงเพียง ๑๘ ปี

ตำนานพระธาตุภูปอ ตำนานที่กล่าวขานถึงความเป็นมาของพระธาตุว่า ครั้งที่พระพุทธองค์ดำรงพระชนมอยู่ ได้เสด็จมาโปรดสัตว์ทุกบ้านทุกเมือง ครั้งที่พระพุทธองค์มีพระชนมายุ ๖๐ ปีแล้วก็ได้เสด็จมาพร้อมกับพระอินทร์ มาทางเหนือเลียบฝั่งแม่น้ำโขงทางเชียงแสนมายังเชียงราย คอยค้วน คอยจอมแว่ บ่งกง ปูเตา แล้วมาทางสันเขา และพบยักษ์ตนหนึ่งซึ่งไม่ได้กินอาหารมาเจ็ดวันแล้ว ยักษ์พยายามจะจับพระพุทธเจ้ากินเป็นอาหาร ซึ่งพระองค์ก็แสดงปาฏิหาริย์เหยียบก้อนหินให้เป็นรอยพระบาท ยักษ์ตกใจก็ยกมือไหว้ พระพุทธเจ้าจึงตรัสสอนให้รักษาศีลแล้วชี้ให้ไปอยู่ที่คอยค้วน พระพุทธเจ้าตรัสว่ายักษ์ไล่มาทันพระองค์ในที่นั้น ก็จะเรียกที่นั้นว่า"จอมทัน" (อ่านว่า"จอมตัน") ที่เชิงคอยนั้น ต่อไปพวกโจรจะมาตั้งอยู่แล้วมีชื่อว่าเวียงเลย เมื่อพระอานนท์ขอให้"หมายสาสนา" หรือทำเครื่องหมายในพระศาสนาไว้ด้วย พระพุทธเจ้าก็ว่า ไม่มีถ้ำหรือก้อนหินอันมีลักษณะดีที่ควรไว้รอยพระบาท แต่ภายหน้าจะมีคนมาสร้างเจดีย์ชื่อว่า"คอยจุก" หรือ"คอยหยุด" จากนั้น พระพุทธเจ้าก็ลงจากคอยและได้พบสองสามีภรรยาที่เชิงคอย สองสามีภรรยาพยายามหาของมาถวายก็ได้เพียงพลูเจ็ดใบ จึงถวายพลูและครกตำหมาก พระพุทธเจ้าก็ทำนายว่าต่อไปจะมีผู้สร้างอารามในที่แห่งนั้นชื่อ "ปูปอ" และเนื่องจากสองสามีภรรยาถวายครกหิน ภายหน้าบ้านเมืองในที่นั้นจะบริบูรณ์ด้วยหินและทราย จากนั้นก็เสด็จไปยังคอยจอมทองต่อไป

๓) วัดพระธาตุภูขวาง ตั้งอยู่ที่บ้านม่วงคำห่ม ๑ ตำบลห้วยแก้วอำเภอภูพานยาวก่อตั้งเมื่อปีพ.ศ. ๒๓๑๐ พระธาตุภูขวางเป็นปูชนียสถานโบราณสำคัญแห่งหนึ่ง

ตำนานพระธาตุภูขวางกล่าวว่า สมัยหนึ่งเมื่อสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้เสด็จสัญจรมาด้วยอิทธิฤทธิ์ ทรงประทับบนคอยภูขวางแห่งนี้ พระองค์สถิตสำราญพระอิริยาบถประทับอยู่ได้ร่มไม้ร่ม อันมีท่ามกลางคอยที่นั่น พระองค์ทรงเปล่งออกซึ่งพระรัศมีรังสี (ฉัพพรรณรังสี) ๖ ประการ คือ ขาว เขียว เหลือง แดง หม่น ส้ม มีวรรณก้องแก้วทูลรัยน้ำค้าง พวกชาวบ้านได้เห็นพระรัศมีของพระองค์พุ่งออกเป็นฉัพพรรณรังสี ๖ ประการ แฉ่งส่องสว่างทั่วคอยทั้งมวลเป็นอันรุ่งเรืองงามมาก ก็บังเกิดศรัทธาปราศจากความเลื่อมใส โสมนัสชื่นชมยินดีมากพวคนายบ้านเห็นดังนั้น ก็ป่าวประกาศให้ชาวบ้านทั้งหลายรีบเร่งจัดแจงแต่งดาโภชนาหาร พร้อมกันนำไปใส่บาตรถวายแด่พระพุทธเจ้ากับทั้งพระอรหันต์ทุกพระองค์ พระอรหันต์มีพระพุทธเจ้าเป็นประธานก็ทรงรับภัตตาหารบิณฑบาต และพระองค์ก็ฉันจึงหันบนคอยที่นั่น ครั้นแล้วก็ทำภัตตกิจแล้วแสดงพระธรรมเทศนา อนุพุทฺธิกา มีทาน เป็นต้น แก่ทายก ทายิกาทั้งหลาย พระองค์จึงตรัสว่าสถานที่นี้เป็นที่รื่นรมย์ยิ่งนัก สมควรตั้งไว้ซึ่งศาสนาของเราเถิด ครั้นแล้วพระอานนท์พุทธอุปัฏฐากกราบทูลว่าขอพระธาตุเกศาของพระองค์ขณะนั้นพระองค์จึงยกพระหัตถ์เบื้องขวาขึ้นลูบเกล้าพรพระเศียรได้พระเกศามา ๓ เส้น แล้วมอบให้พระอานนท์ฯ ส่งให้เจ้ารัตนเถรฯ ถวายแก่พระเจ้าอโศก แล้วนำเข้าบรรจุในกระบอกไม้รวก จากนั้นพระอินทร์ก็มารับไปบรรจุในโกศแก้วมรกตเสร็จเรียบร้อย พระองค์จึงตรัสสั่งพระอินทร์ว่าให้เอาพระธาตุเกศาของตถาคตเจ้านี้เข้าบรรจุไว้ในถ้ำคูหาภิมุข เมื่อพระองค์ตรัสสั่งดังนั้นแล้ว พระอินทร์ก็ให้ประดับตกแต่งในถ้ำแห่งนั้น ด้วยแผ่นทองเงินและแผ่นทองคำเต็มบริเวณ แล้วเนรมิตปราสาททองสูง ๕ วา ทรงตั้งฉัตร แวดล้อมด้วยเครื่องทำว ๕ ประการไว้ทั้ง ๔ ด้าน ทรงกันเสวตฉัตรไว้ ๑๒ ด้านแล้วก็นำดอกไม้เงินดอกไม้ทองคำ ธงช้าง ธงทิว ทาง แวดล้อมทั้ง ๑๒ ด้าน แล้วเนรมิตเทวบุตรรูปใหญ่ขนาดเท่าตัวคนถือดาบศรีภุชยยืนเฝ้ารักษาอยู่ทุกมุมของของประสาทพระธาตุทั้ง ๑๒ ด้าน แล้วเนรมิตรูปกุมภัณฑ์ ถือดาบยืนเฝ้าทั้ง ๑๒ ด้าน จุดประทีปใหญ่ไว้ ๑๒ ดวง จุดบูชาไว้ทั้ง ๑๒ ด้าน ทำให้สว่างไสวทั้งอุโมงค์ แล้วอัญเชิญโกศแก้วมรกตบรรจุพระเกศาธาตุประดิษฐานไว้ในท่ามกลางปราสาททองคำ เรียบร้อยแล้วจึงเปิดด้วยก้อนหิน เทด้วยทราย ลาดด้วยดิน ทับด้วยอิฐ ถامด้วยหินก้อนใหญ่ แล้วก่อเจดีย์ครอบสูงประมาณ ๓ ศอก เมื่อนั้นพระพุทธองค์จึงตรัสสั่งไว้ว่า เมื่อใดตถาคตเจ้าเสด็จเข้าสู่ปรินิพพานแล้ว ขอให้เอาธาตุข้อมือขวามาบรรจุไว้กับเกศาธาตุนี้ ตรัสต่อไปว่า ดูกรอานนท์พระธาตุในคอยภูพานนี้ต่อไปจะได้ชื่อว่า “พระธาตุคอยภูขวาง” เพราะคอยนี้ยาวไปทางทิศตะวันตก และทิศตะวันออก

ส่วนนายบ้านผู้ประกาศป่าวร้องให้ชาวบ้านเกิดศรัทธาเลื่อมใส ต่อไปจะได้มาเกิดเป็นพระยาเจ้าเมืองที่นี่ มีนามว่า พระยาศรีจอมธรรมมิกราช จัดสร้างพระเจดีย์ขึ้นแห่งนี้ ครั้งกาลล่วงมาช้า

นาน พระยาศรีจอมธรรม นับเนื่องในราชวงศ์เงินยาง แห่งนครเงินยาง เชียงแสน ยกพยุหเสนาโยธา
 ข้าราชการบริพารทั้งในฝ่ายหน้า มาครอบครองเมืองภูกามยาว (พะเยา) ขณะนั้นยังมีมหาเถรเจ้าองค์
 หนึ่งเดินสัญจรทางจากนครป่าตีสบุตร ประเทศอินเดีย นำเอาพระธาตุข้อมือขอมา บรรจุโกศแก้วมรกต
 มามอบถวายแด่พระยาศรีจอมธรรมผู้ครองเมืองภูกามยาวที่นั่นๆ แล้วพระมหาเถรเจ้าก็เล่าประวัติ
 นิทานดังที่พระพุทธเจ้ายังมีพระชนม์อยู่ทรงตรัสทำนายไว้ว่า ให้เอาอัฐิธาตุข้อมือขอมาบรรจุไว้กับ
 เกศาธาตุ ณ คอยภูขวางที่นี้ ครั้นพระยาศรีจอมธรรมได้รู้แจ้งแล้ว ก็มีพระศรัทธายิ่งนัก แล้วโปรด
 ให้ช่างเงินช่างทองทั้งหลายมาทำโกศเงิน โกศทองรับเอาพระธาตุ แล้วแต่งเครื่องสักการบูชา
 มหาธาตุเจ้าเป็นกาสรเฉลิมฉลองครั้งยิ่งใหญ่ และสรรเสริญพระธาตุด้วยความเคารพ ต่อจากนั้นได้
 อัญเชิญพระธาตุจากตัวเมืองภูกามยาว ไปยังมหาบรรพตคอยภูขวางที่นั่น แห่พระธาตุทำประทักษิณ
 ๓ รอบ แล้วอัญเชิญขึ้นประทับบนมณฑปกลางจอมเขา ต่อจากนั้นพระมหาเถรเจ้า ก็กระทำความ
 สัจจะอธิษฐานขอให้พระบรมธาตุเจ้าพาโคศที่บรรจุมุดลงไปในถ้ำที่บรรจุพระเกศาธาตุครั้งก่อนนั้น
 เมื่อพระบรมธาตุทั้งโกศแสดงปาฏิหาริย์จมลงไป ประดิษฐานตั้งอยู่ในท่ามกลางปราสาททอง และ
 กระทำปาฏิหาริย์เปล่งออกซึ่งฉัพพรรณรังสี ๖ ประการ ส่องสว่างไสวพุ่งออกจากภูเขาประดุจดังทำ
 ไปขึ้นไปในอากาศ มีรัศมีโชติช่วงไปทั่วดินแดนแห่งนั้นทั้งมวล ประชาชนเมื่อได้เห็นสิ่งอัศจรรย์
 เช่นนั้นเกิดขึ้นก็เกิดความเลื่อมใสบังเกิดปีติโสมนัสเป็นอันมาก ต่างพากันเสียดสละวัตถุสมบัติต่างๆ
 ออกบูชาพระธาตุเจ้ากันทุกคนๆ เปล่งเสียงแซ่ซ้องสาธุการ โกลาหล พระยาศรีจอมธรรมเมื่อทรง
 เห็นดังนั้น ปลื้มปีติในพระราชหฤทัยยิ่งนัก จึงได้ให้คนทั้งหลายช่วยกันแผ้วถางปราบพื้นที่ให้
 ราบเรียบ แล้วจึงทรงสร้างมหาเจดีย์และพระวิหาร ดินธรณี (ฐาน) กว้าง ๕ วา สูง ๑๕ วา ยอดต่าง
 ฉัตรทองคำ จนบริบูรณ์แล้ว จึงจัดแจงทำบุญฉลองอย่างมโหฬาร ทั้ง ๗ วัน ๗ คืน ฝ่ายพระยาเจ้าสร
 จอมธรรม ก็ได้ปฏิบัติอุปฐากบำรุงพระธาตุเจ้าอยู่สมควรแก่เวลาแล้ว จึงเสด็จกลับนิเวศน์ พระยาศรี
 จอมธรรมย่อมแผ่อาณาจอกอย่างมากมาย ด้านเหนือจดแม่น้ำกก ทางด้านใต้มีประตูผาเป็นแดน
 ทางทิศตะวันตกมีคดอยกลางผาก่อนเส้า ทางทิศตะวันออกมีคดอยอุ่นหล้า เป็นแดนเป็นเขตของเมืองภู
 กามยาวในสมัยนั้น

ตั้งแต่สมันท่านครูบาเจ้าศรีวิชัย นักบุญแห่งล้านนาไทยยังมีชีวิตอยู่ท่านได้ทราบตำนาน
 พระธาตุภูขวาง ว่าเป็นสถานที่โบราณสถานที่อันศักดิ์สิทธิ์ จึงได้คิดทำการบูรณะขึ้น ให้เป็นที่
 สักการบูชาของพุทธศาสนิกชนหลังจากทรุดโทรมมานานการก่อสร้างของท่านได้รับความร่วมมือ
 จากพุทธศาสนิกชนเป็นอย่างดี เมื่อเสร็จเรียบร้อยแล้ว จึงจัดงานฉลองและมอบให้ท่านครูบาแก้ว
 คนธวังโส เจ้าอาวาสพระเจ้าองค์หลวงเป็นผู้เอาใจใส่ดูแล ต่อมาท่านครูบาแก้ว พร้อมด้วยพระ
 ครูวรรณรังสี ได้ก่อสร้างพระวิหารขึ้นเพื่อสะดวกแก่การทำบุญตามประเพณีซึ่งได้จัดให้มีขึ้นทุกปี
 ได้กำหนดในเดือน ๖ เหนือ ขึ้น ๑๕ ค่ำ เป็นประจำทุกปีเมื่อมาถึงสมัยสงครามโลกครั้งที่สอง ใน

ราว พ.ศ. ๒๔๘๔ ได้ถูกไฟเผาไหม้พระวิหารจนหมดสิ้นจึงเป็นการลำบากแก่ผู้ทำบุญ จนถึง พ.ศ. ๒๔๘๗ ท่านพระครูวรรณรังสี พร้อมด้วยเจ้าอาวาส กำนัน ผู้ใหญ่บ้านและพ่อค้าประชาชน จึงได้สร้างพระวิหารขึ้นใหม่ใช้เวลาการก่อสร้าง ๑๓ เดือน

ในปีพ.ศ. ๒๕๐๗ พระบรมธาตุชำรุดทรุดโทรมลงไปมากท่านพระครูวรรณรังสี ซึ่งเป็นเจ้าคณะตำบลดงเจนในสมัยนั้น เป็นประธานดำเนินงานบูรณะซ่อมแซมขึ้นให้อยู่ตามรูปแบบเดิมของพระบรมธาตุ พร้อมได้เป็นประธานจัดสร้างศาลาบาตรอีก ๑๕ ห้อง เพื่อเป็นที่พักอาศัยของพุทธศาสนิกชนที่ขึ้นไปนมัสการสงฆ์น้ำบ่อเพ็ญกุศลประจำปี ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๕๒๗ ท่านพระครูสิริรัตนปัญญา เจ้าอาวาสวัดห้วยแก้วหลวงได้รับการมอบหมายให้เป็นผู้ดูแลอุปฐากบำรุง จากท่านพระครูโพธิ์เขมคุณ เจ้าคณะตำบลดงเจนเขต ๒ ซึ่งได้รับช่วงปฏิบัติงานมาจากท่านพระครูวรรณรังสีมอบให้ท่านพระครูสิริรัตนปัญญา ทำการบูรณะซ่อมแซมพระบรมธาตุสืบมา

ประเพณีประจำปี ทุกปีในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๔ ตรงกับวันมาฆบูชา จะมีประเพณีสงฆ์น้ำพระธาตุภูขาว ประชาชนจะนำขมิ้นส้มป่อยมาสงฆ์พระธาตุเพื่อความเป็นสิริมงคล

๔) **วัดพระธาตุดอยจุก** วัดพระธาตุดอยจุก ตั้งอยู่ในเขตบ้านกัว้น ตำบลดงเจน เป็นวัดที่เก่าแก่วัดหนึ่งเป็นโบราณสถานที่สำคัญแห่งหนึ่งของจังหวัดพะเยา ในช่วงหนึ่งได้ร้างไป ด้วยสาเหตุใดไม่ปรากฏหลักฐาน เมื่อประมาณก่อนเข้าพรรษาปี พ.ศ. ๒๕๑๕ ได้มีคณะพุทธศาสนิกชนชาวบ้านกัว้นและพุทธศาสนิกชนในบริเวณใกล้เคียง ได้ร่วมกันพัฒนาและได้สร้างถนนขึ้นเพื่อความสะดวกในการขึ้นไปประกอบกิจกรรมต่างๆ พร้อมกันนี้ได้อาราธนาพระภิกษุขึ้นจำพรรษาแล้วสร้างเสนาสนะถวายแก่พระภิกษุที่จำพรรษา

ประวัติความเป็นมาปรากฏความประวัติเมืองพะเยาตอนหนึ่งว่า เมื่อจุลศักราช ๔๒๑ หรือพุทธศักราช ๑๖๐๒ กษัตริย์ผู้ครองนครเงินยาง เชียงแสน คือ พ่อขุนเงิน หรือ ขุนหลวงเงิน ซึ่งเป็นพระราชโอรสของพ่อขุนแรงกวาว อดีตกษัตริย์ผู้ครองนครเงินยาง เชียงแสน ทรงมีพระราชโอรส ๒ พระองค์คือ ขุนชินและขุนจอมธรรม หรือ ขุนผาเมือง เมื่อพระโอรสทั้งสอง พระองค์ทรงเจริญวัยขึ้น พ่อขุนเงินพระราชบิดา ทรงมีพระราชดำริว่า “ถ้าหากเราจะให้พระโอรสทั้งสองของเรา อยู่ในพระราชอาณาจักรเดียวกันต่อไปเกรงว่าจักเป็นข้าศึกแก่กัน” เมื่อมีพระราชดำริอย่างนี้แล้ว จึงมีพระราชดำรัสรับสั่งให้แบ่งพระราชสมบัติออกเป็นสองส่วนคือ ส่วนหนึ่งทรงพระราชทานแก่ ขุนชิน พระราชโอรสองค์โต จะให้อยู่ในพระราชสำนักเพื่อจะได้ครองนครเงินยางต่อไป อีกส่วนหนึ่งพระราชทานให้แก่ขุนจอมธรรม ผู้เป็นพระราชโอรสองค์ที่ ๒ จะให้ไปครองเมืองภูพานยาว (พะเยา) ซึ่งเป็นหัวเมืองทางทิศใต้

พ่อขุนเงินเมื่อมีพระราชดำริเช่นนี้แล้ว จึงแบ่งพระราชสมบัติออกแล้ว ตรัสสั่งให้ข้าราชการบริวารและพลช้างพลม้าบางส่วน ขนเอาพระราชทรัพย์จากท้องพระคลัง ขึ้นต่างม้าตามเสด็จขุน

จอมธรรมไปยังเมืองกุฎามยาว รวมเวลาเสด็จพระราชดำเนินออกจากนครเงินยางถึงเมืองกุฎามยาว ได้ ๗ วัน เมื่อเสด็จถึงเมืองกุฎามยาว ทรงหยุดพักที่บ้านเชียงหมื่น (บ้านกว๋าน) ณ บริเวณคอยจุก เมื่อทรงพักพลช้างพลม้าและข้าราชการบริวารสมควรแล้ว จึงได้ตรัสรับสั่งให้บรรดาพันธเสนาอำมาตย์ และปุโรหิตอาจารย์ชื่อ สามผญา ไปตรวจดูภูมิสถานที่จะตั้งเมืองขึ้นใหม่ พร้อมกันนี้รับสั่งข้าราชการบริวารและราษฎรในหมู่บ้านบริเวณใกล้เคียงให้ช่วยกันขุดร่องน้ำจาก แม่น้ำสายตา (แม่น้ำอิง) เพื่อประโยชน์แก่การบริโภค ใช้น้ำสอยและสำหรับสัตว์พาหนะ สำหรับร่องน้ำที่พระองค์รับสั่งให้ขุด ในครั้งนี้ชาวบ้านเรียกกันว่า “แม่เหมือง” จนถึงทุกวันนี้เพราะการเสด็จมาหยุดพักของพ่อขุนจอมธรรม ณ คอยแห่งนี้ ประชาชนทั่วไปเรียกคอยแห่งนี้ว่า “คอยจุกหรือคอยหยุด”

ตำนานพระธาตุคอยจุก สมัยหนึ่ง สมเด็จพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าแห่งเราทั้งหลาย ได้เสด็จเลาะตามสันคอยล่องมาทางทิศใต้ พระพุทธองค์ก็มาจุกอยู่จอมคอยจุกหนึ่ง ในสมัยนั้นพระอานนท์เถระเจ้า ก็ได้ให้สาวทูตถามว่า “ฐานะที่นั่นก็เป็นที่เกลี้ยดีแลเห็นงามจะสมควรหมายศาสนาไว้ที่นี่ หรือไม่พระเจ้าข้า” พระพุทธองค์ผู้จอมธรรม ตรัสว่า “ดูกรอานนท์คอยนี้จะหาถ้าเป็นที่เก็บเกศาธาตุไว้ก็จะมี จะไว้ประทับรอยพระบาทก็เข้ามีก้อนหินอันถาวรอย่าไว้เท่าว่าต่อไป ปายหน้าหลังจากตัวตกตเองดับขันธไปแล้ว เมื่อศาสดาของเราเข้าถึงขึ้นเข้ามาจักมีบุคคลาใหญ่ น้อยหลายหลาถมารวมกันสร้างพระเจดีย์ขึ้นหมายศาสนาไว้ดีที่นี่ บุคคลผู้ที่มาสร้างพระเจดีย์ขึ้นที่นี้ บุคคลผู้นั้นจะได้รับความอยู่เย็นเป็นสุขเสมอเหมือนดังตัวตกตได้มาจุกอยู่สำราญอยู่ที่นี่แล” เพราะการเสด็จมาหยุดประทับ ณ คอยแห่งนี้ ขององค์สมเด็จพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้า ประชาชนทั้งหลายจึงเรียกคอยแห่งนี้ว่า คอยจุก หรือ คอยหยุด

๕) วัดม่วงคำ (วัดพระธาตุกุฎามยาว) ตั้งอยู่ที่บ้านม่วงคำหมู่ที่ ๑๔ ตำบลห้วยแก้วอำเภอ กุฎามยาวก่อตั้งเมื่อปีพ.ศ. ๒๔๖๕

ประวัติความเป็นมา ในบริเวณบ้านม่วงคำในอดีต มีความเชื่อว่าเป็นที่ตั้งของอาณาจักร กุฎามยาว ซึ่งค้นพบหลักฐานโบราณสถานหลายแห่งตลอดจนซากปรักหักพังของอิฐ หิน ศิลาแลง เป็นจำนวนมากในพื้นที่ ประกอบกับได้รับการเล่าขานสืบทอดต่อกันมาจากผู้เฒ่าผู้แก่ว่า เคยพบเห็นลูกแก้วหรือดวงไฟลอยมาเล่นแก้วกับฐานเจดีย์เก่าในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ โดยเชื่อว่าเป็นพระบรม สารีริกธาตุข้อมือขวาจากวัดพระธาตุภูขวาง ประกอบกับวัดแห่งนี้ยังไม่มีพระสารีริกธาตุมาประทับ ตามประเพณีล้านนาจึงได้มีการร่วมกันจัดสร้างเจดีย์บรรจุพระสารีริกธาตุดังกล่าว เพื่อให้ผู้ที่ศรัทธา ได้มากราบไหว้สักการะ

๒.๓.๔ แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในอำเภอดอกคำใต้

๑) ประวัติศาสตร์ ความเป็นมาของอำเภอดอกคำใต้

ในสมัยสุโขทัยเป็นราชธานี ซึ่งมีพ่อขุนรามคำแหงเป็นกษัตริย์ ได้มีสัมพันธไมตรีอย่างดียิ่งกับเมืองญากามขาวซึ่งมีพ่อขุนจำเมืองเป็นกษัตริย์ พ่อขุนรามคำแหงได้เสด็จมาเยี่ยมเป็นประจำ โดยยกขบวนช้าง ม้า บริวาร มาเป็นอันมาก โดยผ่านทางเวียงโกศัย (เมืองแพร่) ผ่านมาทางอำเภอดอกคำใต้ จนถึงเมืองญากามขาว จนเกิดรอยดินช้าง ดินม้า เมื่อฝนตกทำให้น้ำไหลตามรอยดินช้าง ดินม้า จนกลายเป็นร่องลึกเรียกว่า “น้ำร่องช้าง” ประชาชนเห็นว่าเป็นแหล่งที่อุดมสมบูรณ์จึงมาตั้งบ้านแปงเมืองอยู่ตามลำน้ำ และประกอบกับสองฝั่งลำน้ำร่องช้างมีต้นดอกคำใต้ขึ้นเป็นอันมาก จึงตั้งชื่อชุมชนนี้ว่า บ้านดอกคำใต้ เมื่อชุมชนมีขนาดใหญ่ขึ้นได้ยกฐานะเป็นอำเภอในปีพ.ศ. ๒๓๕๙ และถูกยุบเป็นตำบล เมื่อปีพ.ศ. ๒๔๕๖ จนถึงปีพ.ศ. ๒๕๐๐ ได้ยกฐานะเป็นกิ่งอำเภอ และเมื่อวันที่ ๒๘ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๐๘ ได้ยกฐานะเป็นอำเภอขึ้นกับจังหวัดเชียงราย ต่อมาได้มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ประกาศใช้พระราชบัญญัติตั้งจังหวัดพะเยา ในปีพ.ศ. ๒๕๒๐ อำเภอดอกคำใต้จึงเป็นอำเภอหนึ่งในเจ็ดอำเภอของจังหวัดพะเยา^{๒๕} ปัจจุบันอำเภอดอกคำใต้แบ่งเขตการปกครองเป็น ๑๒ ตำบล ๑๒๕ หมู่บ้าน ได้แก่ตำบลดอกคำใต้ ตำบลดอนศรีชุม ตำบลบ้านถ้ำ ตำบลบ้านปิน ตำบลห้วยลาน ตำบลสันโค้ง ตำบลป่าซาง ตำบลหนองหล่ม ตำบลคงสุวรรณ ตำบลบุญเกิด ตำบลสว่างอารมณ์ และตำบลคือเวียง

๒) แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในอำเภอดอกคำใต้ จากการศึกษาพบว่าในอำเภอดอกคำใต้ มีแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นทั้งวัดและวัดพระธาตุจำนวนหลายแห่ง ในการวิจัยครั้งนี้ได้คัดเลือกแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาจำนวน ๕ แห่งได้แก่

(๑) วัดพระธาตุจอมศีล ก่อตั้งเมื่อปีพ.ศ. ๒๔๖๐ ตั้งอยู่ที่บ้านถ้ำหมู ๕ ตำบลบ้านถ้ำ อำเภอดอกคำใต้ บ้านถ้ำเป็นชุมชนที่มีประวัติความเป็นมายาวนาน จากหลักฐานการขุดค้นทางโบราณคดีตามแนวที่ราบเชิงเขาและเพิงถ้ำ พบเครื่องมือ เครื่องใช้และเศษกระดูกสัตว์ที่กองไว้ในบริเวณ “ถ้ำลูก” และขุดค้นพบขวานหินขัดชนิดมีบ่า และไม่มีบ่า ต้มถ่วง กำไลหิน ตามแนวยาวจากเขตตำบลหนองหล่มไปทางทิศเหนือถึงบ้านจำไก่อ โดยพบมากที่สุดตามแนวเชิงเขาชุมชนบ้านถ้ำสันนิษฐานว่าน่าจะเป็นการเคลื่อนย้ายชุมชนตามความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากร เครื่องมือเครื่องใช้ที่พบคล้ายกันกับของที่ผลิตบนดอยภูซาง บ้านก้อด ตำบลนาซาว อำเภอเมือง จังหวัดน่าน ตามแนวที่ราบเชิงเขานี้สันนิษฐานได้ว่าเป็นถิ่นที่อยู่อาศัยของมนุษย์ในชุมชนบ้านถ้ำยุคแรก เป็นมนุษย์ยุคหินใหม่ราว ๓,๐๐๐ กว่าปี ชุมชนบ้านถ้ำในยุคร่วมสมัยอาณาจักรพะเยา ในเขตอำเภอ

^{๒๕} สำนักงานเกษตรอำเภอดอกคำใต้, ประวัติอำเภอดอกคำใต้. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา : <http://dokkhamtai.phayao.doae.go.th/agri%20data.htm>. (๑๕ กรกฎาคม ๒๕๕๗).

ดอกคำใต้ มีโบราณสถานและโบราณวัตถุเป็นจำนวนมาก เช่นพระธาตุเจ้าไผ่ พระธาตุน้อยจำไก่ มีพระพุทธรูปสัมฤทธิ์ และพระพุทธรูปหินทรายที่หลงเหลือถึงปัจจุบัน เอกสารที่สำคัญคือตำนานพระธาตุจอมศีลและตำนานพระธาตุเจ้าไผ่ ภายหลังเกิดการกวาดต้อนผู้คนในเมืองเชียงตุง เชียงราย พะเยา ดอกคำใต้ จนทำให้ชุมชนบ้านถ้ำได้ร้างไปด้วย ต่อมาได้มีการสร้างบ้านแปงเมืองขึ้นมาใหม่ ในปี พ.ศ.๒๔๐๐ ได้มีการเคลื่อนย้ายผู้คนจากอำเภอเกาะคา จังหวัดลำปาง จำนวน ๗ ครอบครัวอพยพพากันมาอาศัยอยู่บ้านถ้ำ ถือได้ว่าเป็นเวลาของการฟื้นฟูบ้านเมือง และการอพยพของชนกลุ่มต่างๆ เข้ามารวมอาศัย^{๓๐}

ประวัติความเป็นมา ในการก่อสร้างพระธาตุจอมศีลขึ้นครั้งแรกได้รับอิทธิพลมาจากพระพุทธศาสนาซึ่งในคติพระพุทธศาสนา ถือกันว่าผู้ที่ได้สร้างพระธาตุจะเป็นผู้ที่ทำบุญกุศลอย่างใหญ่หลวง เช่น ตอนที่พระเจ้าอโศกมหาราชต้องการใกล้ชิดกับพระพุทธศาสนา พระองค์ทรงให้จัดสร้างพระเจดีย์ถึง ๘๔,๐๐๐ แห่งทั่วชมพูทวีป เป็นต้น ดังนั้นพระธาตุซึ่งภายในบรรจุสิ่งที่เป็นมงคลยิ่งสำหรับชีวิตของคนไทย ต่อมาพระธาตุเหล่านั้นได้ทรุดโทรมตามกาลเวลา เพราะขาดการดูแลรักษาอย่างต่อเนื่อง ในปีพ.ศ. ๒๔๔๐ ได้มีคณะศรัทธาญาติโยม และคณะสงฆ์จากเมืองพะเยาเดินทางมาบูรณะเพื่อให้สถานที่แห่งนี้เป็นที่สักการบูชาของปวงชนต่อไป

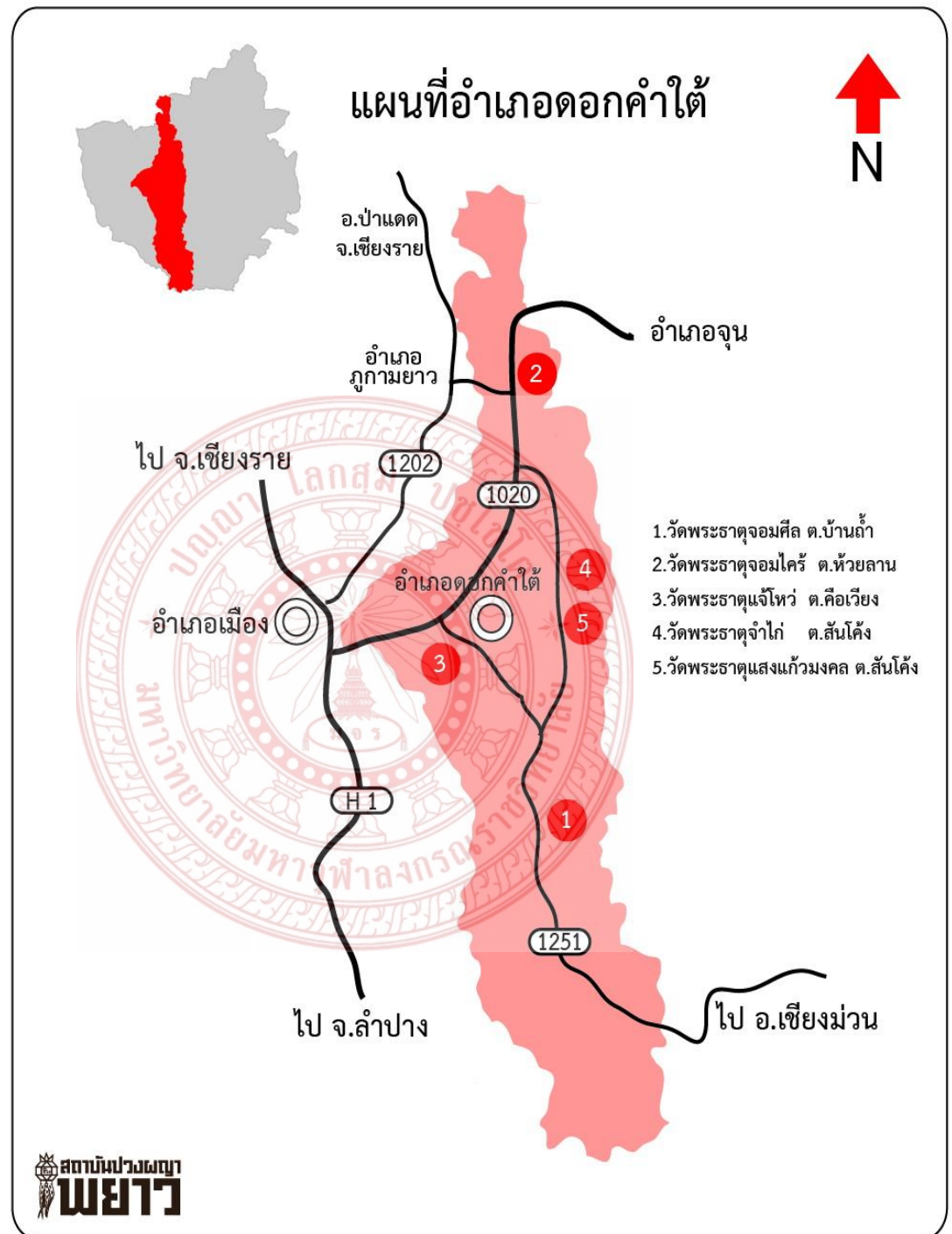
ในปี พ.ศ. ๒๔๖๐ ครูบาเจ้ากาวิระ พระเป็นผู้ที่เคารพสักการะของชาวบ้านได้สังเกตเห็นว่าพระเจดีย์ ณ สถานที่นี้สมควรที่จะสร้างศาลาเสนาอาสนะให้เป็นวัดโดยสมบูรณ์ จึงได้ร่วมกันกับชาวบ้านมาก่อสร้างแม้ว่าชาวบ้านจะเรียกว่าเป็นวัด แต่เมื่อไม่มีพระภิกษุสงฆ์องค์สามเณรอาศัยจำพรรษา ประกอบกับขาดการดูแลเอาใจใส่จากคนรุ่นหลังจึงทำให้วัดพระธาตุจอมศีลกลายเป็นวัดร้างตลอดมา เพราะอยู่ในที่สูงและภูเขาหินจึงไม่มีใครบุกรุกเอาที่ไปทำประโยชน์มากนัก และได้รับการรับรองจากกรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการอย่างเป็นทางการเมื่อวันที่ ๑๓ ตุลาคม ๒๕๓๖

ตำนานพระธาตุจอมศีล ในคราวที่พระพุทธองค์เสด็จจาริกไปทั่วชมพูทวีปนั้น ได้เสด็จมาประทับฉันภัตตาหารที่บนคอย (พระธาตุจอมทองในปัจจุบัน) เมื่อฉันเสร็จได้ตรัสบอกให้พระเถระชื่อว่าอานนท์ลงมาเอาน้ำหนองเอี้ยง (บริเวณวัดศรีโคมคำ ตำบลเวียง อำเภอเมืองพะเยา ในปัจจุบัน) เมื่อพระเถระไปถึงพญานาคไม่ให้น้ำพระบรมศาสดาจึงดำริว่าเป็นที่เราต้องลงไปโปรดพญานาคด้วยตนเอง เมื่อพระบรมศาสดาเสด็จไปถึงพญานาคเห็นรัศมีอันน่าเลื่อมใส ก็จึงได้ถวายน้ำเมื่อทรงได้น้ำแล้วก็ทรงตรัสสั่งสอนพญานาค ให้ดำรงอยู่ในคุณงามความดี ต่อจากนั้นพระองค์ก็ได้ทำนายว่า หนองนกกเอี้ยงต่อไปนี้จะเป็นที่ประดิษฐานของปูชนียสถานอันศักดิ์สิทธิ์บ้านคู่มือเมืองพะเยา

^{๓๐}ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, **ฐานข้อมูลพิพิธภัณฑ์ในประเทศไทย**. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา :

http://www.sac.or.th/databases/museumdatabase/review_inside_ByMember_Detail.php?id=727&CID=17131.

(๑๕ กรกฎาคม ๒๕๕๗).

ภาพที่ ๕ แผนที่แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในอำเภอดอกคำใต้

ตลอดไปจากนั้น พระพุทธองค์ก็ได้เสด็จไปยังวัดต่างๆ ตามลำดับ ดังนี้ วัดป่าแดงหลวง วัดบุญนาคน วัดลี วัดคายน้อย วัดแซ่โหว่ และเสด็จมายังม่อนจำศีล บ้านถ้ำแห่งนี้โดยพาพระโสณเถระ พระอุตรเถระ พระรัตนเถระ พระอาณนที พระยาอโศก พระอินทร์ โดยมาพักอยู่บนเขาถ้ำนี้ (คอยม่อนจำศีล)

ณ เขาถ้ำนี้ผู้มีพญายักษ์ตนหนึ่งชื่อว่า ล้านจ้าง (ล้านช้าง) เพราะกินช้างไปแล้วถึงล้านเชือก อาศัยอยู่ในถ้ำกับนางยักษ์ผู้ภรรยา ออกแสวงหาอาหารตลอดมา วันหนึ่งได้พบกับพระพุทธเจ้ามั่นก็บอกว่าจะจักกินเป็นอาหารวันนี้ลาภปากเราหนอ นานๆ ที่จะได้กิน พระพุทธองค์จึงตรัสว่าอย่ากินตถาคตเลยเธอจักเป็นบาปอย่างมหันต์ แต่พญายักษ์กลับวิ่งเข้าหาพระพุทธเจ้าโดยเร็ว พระพุทธเจ้าทรงทราบวาระแห่งจิตพญายักษ์แล้วแสดงอภินิหาร พญายักษ์เห็นดังนั้นก็สะดุ้งกลัวจนตัวสั่นวิ่งหนีไปแบบไม่คิดชีวิตฝ่ายนางยักษ์ เห็นว่าสามีวิ่งจึงได้ถามหาสาเหตุ เมื่อตนได้ยินก็อินทรีทันทีเพราะเป็นยักษ์ที่ฉลาด และในความคิดชาติที่เคยทำบุญแล้วปรารถนาปัญญาอยู่บ้าง จึงได้พากันมาขอสุมาลาโทษ พระพุทธเจ้าก็ยกโทษให้แล้วทรงตรัสสั่งสอนและให้ดำรงอยู่ในศีล ๕ จากนั้นก็ทรงถอนเส้นพระเกศาให้ยักษ์ทั้ง ๒ เอาไปบูชาพญายักษ์ก็เลยเอามาสร้างเป็นเจดีย์เล็กๆ ไว้บูชาสักการะ ณ ที่แห่งนี้จึงถูกขนานนามว่า “พระธาตุจอมศีล” ตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา พระยักษ์ทั้ง ๒ ได้สมาทานศีล ๕ มีการเว้นจากการฆ่า เป็นต้น และได้สร้างพระธาตุเล็กๆ เอาไว้บูชา^{๓๓}

โบราณสถานที่สำคัญ โบสถ์สร้างขึ้นในปี พ.ศ. ๒๕๓๘ เป็นศิลปะล้านนา บันไดประดับปูนปั้น ลายพระพุทธรูปปางนาคปรก มีเทวดาและหงส์อยู่รายรอบ ประตูและหน้าต่างเป็นไม้แกะสลักลวดลายเกี่ยวกับพุทธประวัติ ภายในโบสถ์มีพระประธานเป็นพระพุทธรูปทรงเครื่องปางสมาธิสกุลช่างพะเยา หน้าตักกว้าง ๕ เมตร จิตรกรรมฝาผนังเป็นเรื่องราวในพุทธประวัติและพุทธชาดก ตลอดจนภาพวิถีชีวิต และการละเล่นของเด็ก พระธาตุจอมศีลอยู่ด้านหลังโบสถ์บนภูเขา มีบันไดนาค ๖๕ ขั้นทอดขึ้นไป เป็นเจดีย์เก่าศิลปะล้านนา ฐานกว้าง ๘ เมตร สูงราว ๒๐ เมตร

ประเพณีประจำปี ทุกปีในช่วงวันมาฆบูชาและวันสงกรานต์ ชาวบ้านในตำบลบ้านถ้ำและตำบลใกล้เคียง จะมีประเพณีไหว้พระธาตุจอมศีล ทั้งนี้เป็นความเชื่อเรื่องการสักการบูชาพระธาตุ และเพื่อความป็นสิริมงคลต่อชีวิต

๒) วัดพระธาตุจอมไคร้ ตั้งอยู่ที่บ้านห้วยลาน หมู่ ๑๐ ตำบลห้วยลาน อำเภอดอกคำใต้ ก่อตั้งเมื่อปีพ.ศ. ๒๔๗๑

ประวัติความเป็นมา ในปี พ.ศ. ๒๔๗๐ คุรุบาศรีวิชัยได้มาบูรณะพระธาตุจอมไคร้ สร้างเจดีย์ครอบเจดีย์องค์เก่าที่ชำรุดจึงใช้เวลาสร้างประมาณ ๑ ปี กว่าสำเร็จ ปีต่อมา พ.ศ. ๒๔๘๘

^{๓๓}กลุ่มอนุรักษ์วัฒนธรรมพื้นบ้าน, ตำนานพระธาตุจอมศีล, (ม.ป.ท. : ม.ป.พ., ๒๕๓๕), หน้า ๑-๑๒.

มีพระอินทเจ้าอาวาสวัดแทนคำ ซึ่งอยู่ใกล้ๆ กับพระธาตุจอมไคร้เป็นประธานสร้างวิหารโดยใช้ไม้ทั้งหมด และสร้างพระพุทธรูปศิเมนต้องคำใหญ่เป็นประธานและมืองค์เล็กๆ อยู่ทั้งสองข้างพระประธาน เป็นพระโบราณ ไม่ทราบว่าสร้างมาแต่สมัยใด ต่อมาปี พ.ศ. ๒๕๔๐ ได้รับอนุเคราะห์จากนายเพียว ดันบรรจง ชาวอำเภอปง สร้างทางขึ้นพระธาตุโดยชาวบ้านตำบลห้วยลาน ต่อมาปี พ.ศ. ๒๕๓๐ สภาดำบลห้วยลาน โดยกำนันบุญเย็น ไชยวรได้นำคณะไปนิมนต์ หลวงพ่อบุญฝาย จิตญาโณ จากจังหวัดเชียงราย เพื่อบูรณะวิหารเฉพาะพระธาตุจึงรื้อวิหารหลังเดิมที่เป็นไม้และสร้างวิหารเป็นแบบคอนกรีตเสริมเหล็กตลอดทั้งหลังสร้างพระพุทธรูปเพิ่มอีก ๕๐ องค์ และศาลา ๒ หลัง สร้างซุ้มพระบาทอยู่หน้าวิหารและกุฏิครูบาที่หน้าพระธาตุทางขึ้นบันไดนาค ทางเข้าคณะอำเภอแต่งตั้งหลวงพ่อบุญฝาย จิตญาโณ เป็นเจ้าอาวาสวัดพระธาตุจอมไคร้ ในปีพ.ศ. ๒๕๓๔ วัดพระธาตุจอมไคร้ได้พระราชทานวิสุงคามสีมา

ตำนานพระธาตุจอมไคร้ ประมาณ ๒,๐๐๐ ปี ในตำนานกล่าวไว้ว่า ครั้งหนึ่งพระพุทธเจ้าได้เสด็จมา ณ ที่นี้ คอยแห่งนี้และประทับพักแรมอยู่ที่คอยแห่งนี้ ก็มีสองตายายทำไร่อยู่ที่เชิงคอย ได้เห็นองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ก็มีจิตศรัทธาเลื่อมใสจึงเข้าไปทำความเคารพกราบไหว้ และสองตายายปรึกษากันจะเอาอะไรถวายพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าทรงรับไว้แล้วพระพุทธเจ้าก็เอามือเสกเส้นผม เกศามอบให้ แล้วทรงรับสั่งว่า เราจะลงจาริกศาสนาไว้ ณ ที่คอยนี้ เพื่อให้เจริญรุ่งเรืองต่อไป สองตายายไปตัดกระบอกไม้ซางมาเพื่อเอาเส้นเกศาบรรจุไว้ในกระบอกไม้ซางนั้น ให้สองตายายเก็บไว้ในถ้ำแห่งนั้น ขณะที่พระอินทร์เทวดาที่รักษาคอยแห่งนี้เนรมิตลับเงินทองมารองรับเกศาพระพุทธเจ้า เนรมิตไฟมีประกายแสงสว่างอยู่ในถ้ำ และยังมียักษ์เข้ารักษาถ้ำขึ้นไปยังเนรมิตให้มียักษ์ป้องกันไว้เพื่อไม่ให้ใครเอาเกศาพระพุทธเจ้าไป แล้วสองตายายสร้างเจดีย์ครอบปากถ้ำเอาไว้ เรียกว่า “เจดีย์จอมไคร้” เพราะสองตายายเป็นเหงื่อไหลไม่ได้อาบน้ำมาถึงสองพันปี ต่อมาหลายพันปีเจดีย์ ก็ได้ทรุดโทรมลง วัดอุโบสถต่างๆ ก็กระจัดกระจายไปทั่วบริเวณ

ประเพณีประจำปี ชาวบ้านได้กำหนดให้มีการทำบุญประเพณีสงฆ์พระธาตุทุกๆ ปี ในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๕ เหนือ

๓) **วัดพระธาตุเจ้าโหว่** ตั้งอยู่ที่บ้านปางหมู่ที่ ๘ ตำบลคือเวียง อำเภอดอกคำใต้ ก่อตั้งเมื่อปีพ.ศ. ๒๔๖๐

ประวัติความเป็นมา พระธาตุเจ้าโหว่เป็นวัดโบราณที่อยู่ในเขตโบราณตั้งอยู่บนเนินเขาเรียกว่า เวียงห้าว จึงเป็นจุดสูงสุดของเมืองเป็นโบราณสถานสำคัญที่มีอายุประมาณพุทธศตวรรษที่ ๒๑ ต่อมาครูบาศรีวิชัยได้บูรณะซ่อมแซมพระธาตุให้มีสภาพดีขึ้นผู้ในตำนานกล่าวว่า ผู้สร้างพระธาตุคือ ปู่แฉะ ย่าโหว่ได้บรรจุพระเกศาของพระพุทธเจ้าไว้ในองค์พระธาตุ

ตำนานพระธาตุเจ้าโหว่ อันว่าพระพุทธเจ้า กันว่าละป็นนาเกศาธาตุเจ้า ไว้ที่จอมทอง แล้ว แต่ยังไม่ได้เสวยน้ำ จึงใช้มหาอานันทะ ไปขอน้ำที่หนองเอี้ยงพญานาคก็ไม่ให้น้ำ พระพุทธเจ้า จึงเสด็จลงไปสั่งสอนพญานาค เมื่อได้น้ำเสวยแล้วจึงเสด็จจากหนองเอี้ยง จึงไปละป็นนาเกศาธาตุที่ วัดป่าแดงหลวงดอนไชย และวัดบุญนาคน้อยเหนือเวียงพะเยา แล้วเสด็จไปหนองในขวันออกทิศ ได้ ได้ละป็นนาเกศาธาตุที่คายน้อย แล้วเสด็จไปหนองพพิศตะวันตก ไปถึงบนคอยบ้านป่าสัก แล้วพระพุทธเจ้าก็เสด็จแลดูไปในทิศต่างๆ อันรุ่งเรืองงาม อันมีคอยอยู่ ๘ ลูก อันตั้งอยู่ลำดับกันเป็น ปริณทลแวดล้อมกัน มีคอยป่าสักที่เป็นแก้วมีคายน้อย, คอยเจ้าทอง, คอยเจ้าไคร้, คอยจอมแจ้ง, คอยไก่อ และคอยถ้ำ

ในกาลนั้นเมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จขึ้น ปฐวีแผ่นดินหลวงก็หวั่นไหวสนั่นก้องร้องดัง มากนักพระพุทธเจ้าก็แบ่งสัพพันรังษิรมิมี ๖ ประการ คือ ขาว เขียว เหลือง แดง ลีฬหมัน มีวรรณ เป็นดังแก้ววิฑูรย์น้ำค้าง สว่างแจ้งไปทั่วทั้งมวล อันว่าดิน ไม้ ใบ ไม้ ก็มีสีเหลืองเหมือนดังคำ อัน เป็นมิตติอศรรยว่าศาสนาแห่งพระพุทธเจ้า จักมาตั้งอยู่ที่นี้ตราบห้าพันพระวรรษาเมื่อนั้นยังมีสองเฒ่า แก่ผัวเมียที่ทำอะไร ทำสวอยู่ดินคอยป่าสักที่นั่น ผู้เป็นเมียได้ได้เห็นก่อน จึงร้องบอกผัวว่า พ่อเฒ่าให้ แลดูบนคอยที่สว่างจ้าถึงขั้นฟ้า ขึ้นพรหม แต่ก่อนไม่เคยเห็นเลย เมื่อนั้นชายผู้เป็นผัวก็วิ่งไปบนคอย ไปเห็นพระพุทธเจ้า พร้อมด้วยอรหันต์ พญาอโศก จึงเข้าไปกราบไหว้สาถามว่า ไก่วัดใด เจ้ามีชื่อว่า อะไร หรือว่าเป็นพระอินทร์ พญาพรม เทวบุตร เทวดา

เมื่อนั้น พระพุทธเจ้าจึงกล่าวว่า เรามีชื่อว่าพระพุทธเจ้า ส่วนว่าสองเฒ่าผัวเมีย จึงได้เอาน้ำผึ้ง และหมากสมอถวายแก่พระพุทธเจ้าๆ จึงรำพึงว่าสถานที่นี้ต่อไปภายหน้าจะมีบ้านเมือง เจริญรุ่งเรือง คนมาสร้างไร่ ไร่สวน เป็นทุ่ง เป็นนา ไปทุกแห่งทุกที่ และเมื่อใด ภูพระตลาคคณิพาน ไปแล้วพระธาตุจอมจิกดังแห่งภูพระตลาคคณิพานมาตั้งอยู่ที่นี้ อันศาสนาแล้วเจ้าเขตสามพันวะสา ศาสนาจักเจริญไปขาดตราบไปถึงห้าพันพระวสา

เมื่อนั้น พระอานันทะ จึงขอเกศาธาตุของพระพุทธเจ้าๆ ก็เอาเกศาออกสองเส้น ยาว ๘ นิ้ว มือวางให้แก่พระอานันทะ พระยาอินทร์ และพระอโศก เอาใส่กระบอกลงแล้วเอาใส่ใน ผอบคำใหญ่ ๘ กำมือ พญาอินทร์ ก็เนรมิตเอาปราสาทคำที่ประดับประดาไปด้วยแก้วอันรุ่งเรือง งามมาตั้งไว้แล้วเอาผอบคำเข้าบรรจุไว้ในถ้ำบนกลางคอย แล้วเปิดปากปล่องถ้ำให้ลาดเลื่อนไปด้วย แผ่นหิน ๑๒ ชั้น แล้วก็เปิดเจดีย์ทับไว้บนสูงได้ ๓ สอกแล้วพระพุทธเจ้าจึงเทศนาว่า ต่อไปภายหน้า ๒ เฒ่าผัวเมียจักได้เกิดมาเป็นพญาเจ้าเมืองในที่นี้ ผู้เป็นผัวจักชื่อว่า ท้าวพญาลิ้นก่าน เป็นใหญ่ใน เมืองที่นี้ จักสร้างเวียงเวดล้อมคอยลูกนี้ แล้วจักได้มาสร้างมหาเจดีย์หลังใหญ่ควบเกศาธาตุแล บ้านเมืองก็จักเจริญไปทุกหนทุกแห่งก็มีแล และเมื่อบุคลลผู้ใดบำเพ็ญ บารมีสามสิบทิศ ให้ทำรักษาศีล เจริญเมตตาภาวนาได้สร้างเจดีย์ ศาสนา วิหาร และบันได ขึ้นสู่พระธาตุ ก็จักเป็นผู้มีบุญหนัก

ศักดิ์ใหญ่ มีใจใฝ่อันดี อันชอบ ย่อมสมประกอบตามความปรารถนา มาตรแมนบุคลใดมีศรัทธา เลื่อมใส ได้มาไหว้สักการบูชาด้วยมือสองนิ้ว ไหว้พระธาตุก็จักได้อานิสงส์อันล้ำเลิศแล

ส่วนเล่าสองผิวเมี่ยงที่เอาน้ำผึ้งและหมากสมอไปถวายแด่พระพุทธเจ้า ที่ได้ละบับนา เกศาธาตุเจ้าไว้บนคอย ผู้เป็นผิวมีชื่อว่า ปู่แจ ผู้เป็นเมี่ยงมีชื่อว่า ย่าโว พระธาตุที่ตั้งอยู่บนคอยนี้ชื่อ ตามชื่อของสองผิวเมี่ยงนั้นว่า พระธาตุแจโว ต่อมาภายหลังจึงร้องเรียกกันเปลี่ยนไปเสียงเปล่งไปว่า เป็น พระธาตุแซ่โหว่ มาจนทุกวันนี้

โบราณสถานที่พบ องค์พระธาตุเจดีย์มีลักษณะเป็นสถาปัตยกรรมแบบล้านนา ตั้งอยู่บนเนินดิน พระเจดีย์ตั้งอยู่บนฐานเขียง รูปแปดเหลี่ยม ต่อด้วยฐานบัวมีย่อมุม จากนั้นเป็นชั้นมาลัยเถา ร่องรับองค์ระฆังรูปแปดเหลี่ยม บัลลังก์ ปล้องไฉน และปลียอด องค์พระธาตุเจดีย์เป็นแบบอย่างสถาปัตยกรรมพื้นเมืองล้านนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งปลียอดของพระธาตุเจดีย์มีบัวกลุ่ม อันเป็นลักษณะเฉพาะที่พบมากในเมืองเชียงใหม่ นอกจากนี้ในเขตโบราณสถานใกล้เคียงยังมีการค้นพบ ซากวัดร้าง เครื่องใช้โบราณและสลักจากหินทราย เครื่องถ้วยจีน และ เศษภาชนะดินเผาอีกด้วย ต่อมาครูบาศรีวิชัยได้บูรณะซ่อมแซมพระธาตุ ให้มีสภาพดีขึ้น

๔) วัดพระธาตุจำไ้ (พระธาตุน้อยจำไ้) ตั้งอยู่ที่บ้านใหม่ดอนเจริญ หมู่ ๑๑ ตำบลสันโค้ง อำเภอดอกคำใต้ ก่อตั้งเมื่อปีพ.ศ. ๒๔๗๓ ที่ตั้งของพระธาตุ ตั้งอยู่บนสันเขาเล็กๆซึ่งชาวบ้านเรียกว่า คอยไหล มีขุนเขาและป่าไม้หนานาพันธุ์ล้อมรอบมีเนื้อที่ประมาณ ๗๗ ไร่

ประวัติความเป็นมา พระธาตุจำไ้ มีมาแต่โบราณ เดิมชื่อ ธาตุกุด หรือกู่กุด พระธาตุหลวงชาวบ้านเรียกชื่อตามขนาดขององค์พระธาตุที่มีขนาดใหญ่ ซึ่งดูได้จากฐานเดิมขององค์พระธาตุที่มีขนาดกว้างมาก แต่องค์พระธาตุได้พังทลายแล้วเหลือแต่ซากอิฐ และฐานขององค์พระธาตุปัจจุบันได้บูรณะสร้างเจดีย์ครอบพระธาตุเดิมไว้

ตำนานพระธาตุจำไ้ พระธาตุจำไ้มีอายุหลายร้อยปีตั้งแต่สมัยพระเจ้าสุตะโสมะ ครองเมืองพะเยาเดิมทีก็เป็นถ้ำเล็กๆ มีพระเกศาขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าอยู่ ณ ถ้ำนั้น ต่อมาพระเจ้าสุตะโสมะจึงได้ก่อพระเจดีย์หุ้มเอาไว้ ต่อมาได้สถาปนาขึ้นเป็นองค์พระธาตุเป็นปูชนียวัตถุเพื่อกราบไหว้สักการบูชา แทนพระสัมมาสัมพุทธเจ้าโคตรมะ ช่วงสงครามพม่าบุกทะเลจนถึงสุโขทัย พระธาตุก็ถูกทำลายไปจนถึงสมัยนักบุญล้านนา คือ ครูบาศรีวิชัย องค์นักบุญจึงหมอบหมายให้ครูบาแก้ว กาวีชะโย และครูบาเฮือนพระเถระ พร้อมชาวดอกคำใต้ได้ก่อสร้างสถาปนาขึ้นใหม่ ครอบเท่ากระทั่งทุกวันนี้ตั้งแต่องค์พระธาตุ และวัดพระธาตุจำไ้ และ บูรณปฏิสังขรณ์เพิ่มเติมต่อจนถึงปัจจุบัน

๕) วัดพระธาตุแสงแก้วมงคล ตั้งอยู่ที่บ้านห้วยทรายเลื่อน หมู่ ๕ ตำบลสันโค้ง อำเภอดอกคำใต้ ก่อตั้งเมื่อปีพ.ศ. ๒๔๗๕ เป็นพุทธสถานอันประกอบด้วยพระเจดีย์ พระวิหารมีการ

ก่อสร้างจำลอง ๔ สัณเฑาะว์สถานอยู่ภายในบริเวณวัด ตั้งอยู่บนเนินเขาเตี้ยๆ ทางทิศตะวันออกของอำเภอ ดอกคำใต้มีสันเขาใหญ่โอบล้อมเหมาะแก่การปฏิบัติธรรมเป็นอย่างยิ่ง

ประวัติความเป็นมา วัดพระธาตุแสงแก้วมงคล เดิมเป็นพุทธสถาน อันประกอบด้วยพระเจดีย์พระวิหาร ซึ่งมีซากปรักหักพังเหลือเพียงฐานอิฐซากวิหาร ตั้งอยู่บนเนินเขาเตี้ยๆ ทางทิศตะวันออกของตัวอำเภอ ดอกคำใต้ในปัจจุบัน และมีสันเขาใหญ่ทอดยาวโอบล้อม รอบทุกด้านจุกำแพงธรรมชาติ เป็นโบราณสถานที่มีอายุอยู่ระหว่างยุคของพ่อขุนรามคำแห่ พญาเมืองกับพญารุทธิเจียง ราว ๕๐๐-๗๐๐ ปีมาแล้ว ประมาณปีพ.ศ. ๑๘๔๕-๒๐๔๕ โดยอาศัยหลักฐานเทียบเคียงจากก้อนอิฐ เหล็กกล้า และเครื่องถ้วยชาม ไหสังคโลก จากวัดใกล้เคียงที่มีหลักฐานศิลาจารึกในยุคสมัยนั้นถือว่าความเจริญรุ่งเรือง ของพระพุทธศาสนา คือ วัฒนาการความเจริญของบ้านเมือง ฉะนั้นในยุคที่บ้านเมืองร่มเย็นเป็นสุข จึงปรากฏมีหลักฐานทางพระพุทธศาสนามากมาย เช่น วัดวาอารามเจดีย์สถาน ดังนั้นความสำคัญของบ้านเมืองสังคมความเจริญผู้คนจึงถือจุดรวมศูนย์กลางอยู่ที่ศาสนาและวัฒนธรรม และความศรัทธา วัดพระธาตุแสงแก้วมงคลมณฑลแต่ก่อนนั้น ก็ล่มสลายไปตามกาลเวลาถูกรุกราน ดันไม้ เกรียวเข้านักคลุมเหลือทิ้งไว้แต่สิ่งก่อสร้างที่ปรักหักพัง

ก่อนที่จะมาปฏิสังขรณ์พระธาตุสร้างเป็นวัดขึ้น ประมาณปีพ.ศ. ๒๔๖๖ พุทธสถานแห่งนี้ได้รกร้างอยู่ท่ามกลางป่าเขา ต่อมา มีชาวบ้านมาอาศัยทำสวน ไร่ นา ไม่ห่างจากวัดในยามค่ำคืน ชาวบ้านจะเห็นฉัพพรรณรังสีเป็นรัศมีจากองค์พระธาตุเจดีย์โบราณขึ้น จึงเป็นที่มาของชื่อวัด สมัยเมื่อครูบาเจ้าศรีวิชัยกบฏแห่งล้านนาไทยได้จาริกแสวงบุญมายังถิ่นนี้ ก็เคยแวะพักผ่อนให้ศิลาให้พรชาวบ้าน หลังจากนั้นก็มีพระเถระมาพำนักอยู่บางคราวห่างกันราว ๑๐ กว่าปี ต่อมาได้มีครอบครัวพ่ออินปั้นปันใจ ได้มาอยู่บริเวณใกล้วัดร้างแห่งนี้แล้วถางที่ทำพืชไร่ และได้ปรับพื้นที่บนวัด จึงมีความประสงค์จะบูรณปฏิสังขรณ์องค์พระธาตุเจดีย์ขึ้นมาใหม่ พ่ออินปั้นปันใจ ได้นิมนต์พระอานนท์ พุทธธัมโม ให้เป็นประธานบูรณะก่อสร้างองค์พระธาตุเจดีย์โดยสร้างครอบองค์เดิม และได้บรรจุพระบรมสารีริกธาตุวัดมณฑลมากมาย พร้อมกันนั้นได้ตั้งชื่อวัดใหม่ โดยถือเอาสุกนิมิตที่ชาวบ้านเห็นฉัพพรรณรังสีรัศมีขององค์พระสารีริกธาตุ มาตั้งชื่อว่า “วัดพระธาตุแสงแก้วมงคล”

๒.๓.๕ แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในอุบล

๑) ประวัติศาสตร์ ความเป็นมาของอำเภออุบล

อำเภออุบลแต่เดิมเป็นเมืองโบราณสมัยเดียวกับเมืองพะเยา มีชื่อเรียกว่า “เมืองลอ” จากการค้นคว้าข้อมูลเอกสารในยุคเมืองลานั้น ก่อนข้างมีจำกัด ส่วนใหญ่เป็นเค้าโครงที่ได้จากการตีความในหลักศิลาจารึก ร่องรอยจารึกระบุว่าในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๐-๒๒ นั้น เมืองลอบเป็นเมือง

หน้าด่านของล้านนา มีความรุ่งเรืองทางศาสนา มีวัดวาอารามจำนวนมาก และขุนนางผู้ครองเมืองลอมิบรรดาศักดิ์เป็น “หมื่นลอม”^{๓๒} ในพันทลอซึ่งเป็นเมืองประเทศราชที่ต้องส่งส่วยให้เมืองพะเยา จะมีเจ้าเมืองมาปกครองในเมืองลอมได้มีการเรียกชื่อเจ้าปกครองเมืองตามที่ปรากฏในพงสาวดารโยนกว่า หมื่นยี่ลอม เจ้าหมื่นลอมราชมงคล เจ้าหมื่นลอมเทพศรีจุฬา พญาลอมไชยมงคล ประวัติศาสตร์ของเมืองลอมยังไม่พบหลักฐานที่ระบุถึงช่วงเวลาในการสร้างที่ชัดเจนจากข้อมูลในเอกสารพงสาวดารโยนกที่กล่าวถึงขุนจอมธรรมสร้างเมืองพะเยาซึ่งมีด้วยกัน ๓๖ พันทนา ครอบคลุมเมืองลอมไปถึงเมืองเทิง ต่อแดนเมืองเชียงของ

เมืองลอมเดิมชื่อว่า “สิหราชพาราดีลกบรีศรีนครชัย” เมืองลอมถือเป็นอยู่ข้าวอยู่น้ำของรัฐพะเยา รวมทั้งเป็นเส้นทางการคมนาคม และเส้นทางเดินทัพติดต่อระหว่างเมืองเชียงแสน เมืองเชียงของ เมืองเทิง เมืองพะเยา เมืองน่าน และล้านช้าง เมืองลอมจึงมีฐานะเป็นเมืองหน้าด่านในการควบคุมเส้นทางออกสู่แม่น้ำโขงของรัฐพะเยา ตั้งแต่ขุนจอมธรรมอพยพเคลื่อนย้ายมาจากที่ราบลุ่มเชียงราย และเชียงแสนมาตั้งเมืองพะเยาในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๓^{๓๓}

ในปีพ.ศ. ๑๖๖๕ ครั้งขุนเจืองยกทัพไปช่วยขุนชินผู้เป็นลุงสู้กับทัพแก้วที่ยกมาตีเมืองหิรัญนครเงินยางเชียงแสน ปรากฏชื่อ “เวียงลอม” ในบัญชีรายชื่อเมืองขึ้นของเมืองพะเยาที่ขุนเจืองเกณฑ์ไปรบกับพวกแก้ว^{๓๔} ดังปรากฏในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่^{๓๕} ในปีพ.ศ. ๑๘๑๘ ครั้งพญามังรายครองเมืองฝางได้ยกทัพจากเมืองฝางไปตีเมืองเทิง ซึ่งเป็นเมืองหน้าด่านด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือของเมืองพะเยาในขณะนั้น “เวียงลอม” ซึ่งตั้งอยู่ทางด้านใต้ของเมืองเทิง ยังคง

^{๓๒} การปกครองบังคับบัญชาแบ่งยศชั้นเป็นพันทนา ซึ่งหมายถึง การแบ่งพื้นดินเป็นเมืองต่าง ๆ เช่น เชียงราย ๓๒ พันทนา พะเยา ๓๖ พันทนา ฝาง ๕ พันทนา ผู้ครองพันทนามียศเป็น หมื่นนา ลำมนา พันทนาหลัง และแสนนา ส่วนพื้นที่ปกครองที่เล็กกว่า คือ ปากนา ปากนาหนึ่งมีคน ๕๐๐ หลังคาเรือน การควบคุมแบบพันทนาคือควบคุมใน ๒ ลักษณะคือ ควบคุมให้มีการส่งส่วยแก่เมืองที่สังกัด และควบคุมการเกณฑ์แรงงาน “เมือง” จะเกณฑ์ได้ทั้งในยามปกติและในยามสงคราม ดังนั้นการควบคุมจึงหมายถึงให้ผู้มีตำแหน่งดูแลควบคุมไพร่ให้กับเมืองที่สังกัดด้วยอ้างถึงใน สรัสวดี อ๋องสกุล, ประวัติศาสตร์ล้านนา, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิช, ๒๕๓๘), หน้า ๑๕๔-๑๕๕.

^{๓๓} รายงานประวัติศาสตร์ของเวียงลอม. ม.ป.ท. : ม.ป.พ. ๒๕๓๐. (อัคราณา), หน้า ๔๐.

^{๓๔} แก้วคือ ขนชาติญวน หรือชาวเวียดนามทางตอนเหนือซึ่งลาวและไทยโบราณเรียกว่า แก้ว อ้างถึงใน จิตร ภูมิศักดิ์, ความเป็นมาของคำสยาม ไทย ลาว และขอมและลักษณะทางสังคมของชื่อชนชาติ, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพฯ : สำนักสยาม, ๒๕๕๐), หน้า ๕๑.

^{๓๕} อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และเดวิด เค. วัยอาจ, ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (เชียงใหม่: ชिल्คัเวอรัมบุคส์, ๒๕๔๓), หน้า ๔๘.

อยู่ในอาณาเขตของเมืองพะเยา อย่างไรก็ตาม เมื่อพญาคำฟูผนวกเมืองพะเยาเข้าเป็นส่วนหนึ่งของ เชียงใหม่ใน พ.ศ.๑๘๘๑ เวียงลอก็ถูกผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรล้านนาด้วย^{๓๖}

ในสมัยพระเจ้าติโลกราช (พ.ศ.๑๘๘๔-๒๐๓๐) ครองเมืองเชียงใหม่ พระยาพุทธิธระ เจ้าเมืองสองแควได้เข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร พระเจ้าติโลกราชจึงทรงโปรดฯให้ครองเมือง พะเยาแทนหมื่นมอก-ลองซึ่งได้สละตลงใน พ.ศ.๑๘๘๔ ในช่วงเวลานี้หลักฐานเอกสาร ประวัติศาสตร์ล้านนากล่าวถึงเมืองพะเยาเพียงเล็กน้อย แต่หลักฐานจากศิลาจารึกหลายหลักรวมทั้ง จารึกบนฐานพระพุทธรูปหินทรายที่ถูกสร้างขึ้นในช่วงเวลานี้ เป็นหลักฐานที่แสดงให้เห็นว่าใน ช่วงเวลานั้น เมืองพะเยายังคงเป็นดินแดนที่รุ่งเรืองด้านพุทธศาสนาและวิทยาการ และเวียงลอยังอยู่ ภายใต้อำนาจทางการเมืองของเมืองพะเยา

ในจารึกวัดคูสิตตารามซึ่งพบบริเวณทุ่งนาเขตอำเภอจุน ระบุถึงมหาเถรมงคลปัญญา สร้างวัดคูสิตตารามถวายแก่เจ้าหัวแสนญาณกัลยาผู้ครองเมืองพะเยา ศิลาจารึกหลักนี้จารึกขึ้นใน พ.ศ.๒๐๓๕ ตรงกับแผ่นดินพระเมืองแก้วครองนครเชียงใหม่ ข้อความในจารึกนอกจากการระบุถึง การสร้างวัดและได้รับมอบพระพุทธรูปทองคำจากเจ้าหัวแสนญาณกัลยาแล้ว ยังระบุถึง “หมื่น ลอมงคล” ขุนนางผู้กินเมืองลอและรายนามผู้รับรู้ในการสร้างวัด

ในจารึกหมื่นลอมงคลสร้างวัดป่าใหม่ระบุถึงหมื่นลอมงคลศรีจุฬามณี สร้างวัดป่าใหม่ถวาย แก่พระเป็นเจ้าทั้ง ๒ พระองค์คือพระเมืองแก้วซึ่งครองราชย์ในเมืองเชียงใหม่ในขณะนั้นและพระ ราชมารดานอกจากนั้นยังปรากฏรายนามของหมื่นผู้กินเมืองลอคือ หมื่นยอด หมื่นใส และหมื่นลอ ศรีเทพจุฬามณี

ในจารึกหมื่นลอมงคลระบุว่า พ.ศ.๒๐๔๔ หมื่นลอมงคลกินเมืองลอ ได้ร่วมกับมหาเถร มธุรสเจ้า เจ้าอาวาสวัดป่าใหม่สร้างเจดีย์ขึ้นเพื่อบรรจุพระสรีรธาตุ และพระพุทธรูป ๑,๙๓๐ องค์ ร่องรอยที่ปรากฏในศิลาจารึกหลักนี้ ระบุถึงรายนามของวัดสำคัญซึ่งคงตั้งอยู่ในเขตเวียงลอคือ วัดป่าน้อย วัดศรีชุม วัดขอบแจ่ง วัดป่าหลวง วัดศรีเกิดและวัดป่าใหม่หรือมหานวาราม^{๓๗}

จารึกที่กล่าวมาข้างต้น ไม่พบรายนามและช่วงเวลาของขุนนางผู้กินเมืองลอ ชัดเจน เป็นได้ว่าขุนนางเหล่านั้นได้รับมอบหมายให้ดำรงตำแหน่งในช่วงระยะเวลาสั้นๆ ประจวบ กับในช่วงปลายรัชสมัยของพระเมืองแก้ว อำนาจทางการเมืองของราชวงศ์มังรายเริ่มระส่ำระสาย จากการแก่งแย่งอำนาจของกลุ่มขุนนาง ซึ่งในช่วงเวลานั้นได้กุมอำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจ ของเมืองเชียงใหม่และได้สนับสนุนเชื้อพระวงศ์ในสายของตนขึ้นมามีอำนาจ มีการผลัดแผ่นดิน

^{๓๖} พระยาประชาภิจักรจักร, พงศาวดารโยนก, (ม.ป.ท. : ม.ป.พ., ๒๕๑๕), หน้า ๒๔๒ และ ๒๘๓.

^{๓๗} สุจิตต์ วงษ์เทศ, ประวัติศาสตร์ สังคมและวัฒนธรรมเมืองพะเยา, หน้า ๒๔๒-๒๔๔, ๑๘๖-๑๘๘ และ ๒๐๔-๒๐๘.

หลายครั้ง หลักฐานที่ปรากฏในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่จึงมีความกล่าวถึงเรื่องราวของแต่ละแผ่นดินอย่างสั้น ๆ และไม่ปรากฏหลักฐานที่เกี่ยวข้องกับเมืองพะเยาอีกจนกระทั่งในต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๒ เมืองเชียงใหม่และล้านนาตกเป็นขอบขันฑสีมาของหงสาวดี

ปีพ.ศ.๒๑๐๑ เมืองเชียงใหม่ตกเป็นขอบขันฑสีมาของหงสาวดี พระเจ้าหงสาวดีบุเรงนองทรงโปรดให้พระเมกุฏิสุทธีวงศ์ เชื้อสายราชวงศ์มังรายครองเมืองเชียงใหม่ ทำหน้าที่ดูแลหัวเมืองของล้านนา ในครั้งนั้นพระไชยเชษฐาธิราชแห่งล้านช้างยกทัพมาตีเมืองเชียงแสน พระเมกุฏิสุทธีวงศ์จึงยกทัพหลวงไปเชียงแสน พระไชยเชษฐาธิราชจึงยกทัพกลับล้านช้าง พระเมกุฏิสุทธีวงศ์จึงยกทัพเสด็จพระราชดำเนินกลับเชียงใหม่โดยใช้เส้นทางผ่านเมืองเทิง - กาคู่ - เวียงลอ - ขัวเช่า - พะเยา - แพร่ - ลำปาง ตามลำดับจนถึงเชียงใหม่^{๓๘}

ในช่วงระยะแรกที่ราชวงศ์ตองอูเข้ามามีอำนาจเหนือดินแดนล้านนา (พ.ศ.๒๑๐๑-๒๑๓๕) นั้นได้จัดการปกครองเมืองเชียงใหม่ และหัวเมืองทั้งปวงแบบเมืองประเทศราช แต่ยังคงให้ความสำคัญแก่เชื้อพระวงศ์ของราชวงศ์มังราย โดยได้มอบหมายให้เชื้อพระวงศ์หรือขุนนางชั้นสูงเป็นผู้ครองเมืองภายใต้การกำกับดูแลของขุนนางพม่า โดยขุนนางพม่ามีสิทธิที่จะถอดถอนหรือแต่งตั้งเจ้าผู้ครองนครต่าง ๆ ได้ตามความเหมาะสม แต่หลังการสวรรคตของพระนางวิสุทธิเทวีเชื้อสายของราชวงศ์มังรายองค์สุดท้ายใน พ.ศ.๒๑๒๑ เมืองเชียงใหม่และล้านนาตกอยู่ภายใต้การปกครองของหงสาวดีโดยสมบูรณ์เมื่อพระเจ้าบุเรงนองทรงโปรดฯ ให้ เจ้าฟ้าสาวัดถีมังคยอหรือมังนรธาช่อราชโอรสขึ้นครองเมืองเชียงใหม่ ส่วนเมืองอื่น ๆ นั้นทรงแต่งตั้งขุนนางพื้นเมืองขึ้นปกครองภายใต้การควบคุมดูแลของขุนนางพม่า

ช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๒ อำนาจทางการเมืองของพม่าอ่อนกำลังลง เทพสิงห์จากเมืองยวมสามารถขับไล่พม่าออกจากเชียงใหม่ได้สำเร็จ ศูนย์กลางของพม่าในล้านนาจึงเปลี่ยนไปตั้งมั่นอยู่ที่เชียงแสน โดยในครั้งนั้นผู้ปกครองเมืองเชียงแสนได้รับอำนาจให้กำกับดูแลเมืองแพร่ เมืองน่าน เมืองพะเยา เมืองฝาง เมืองสาด และเชียงของ ส่วนหัวเมืองขนาดเล็กหลายเมืองรวมทั้งเมืองเทิง เมืองพะเยา และเวียงลอไม่มีผู้ปกครอง

ปี พ.ศ.๒๑๖๕ เมืองลอ เมืองเทิง เชียงของ อยู่ภายใต้การปกครองของเจ้าหลวงคันทน์มหาราช จากเมืองน่าน

ปี พ.ศ.๒๑๖๖ พระเจ้ากรุงธนบุรี ร่วมกับพระยาจำป๋าน และพญาท้าวละ ขับไล่พม่าออกจากเมืองเชียงใหม่ เมืองแพร่ เมืองน่าน และเมืองลำปางได้สำเร็จ ส่วนเมืองเชียงแสน เชียงราย เมืองเทิง และเมืองลอ ยังคงมีพม่าตั้งมั่นอยู่ โดยมีศูนย์กลางการปกครองที่เชียงแสน

^{๓๘} พระยาประกาศกิจกรจักร, พงศาวดารโยนก, หน้า๔๐๐.

ปี พ.ศ.๒๓๒๒ พระเจ้ากรุงธนบุรี โปรดฯให้เจ้าพระยาจักรี และเจ้าพระยาสุรสีห์ยกทัพ มาตรวจราชการทางเมืองแพร่ เมืองน่าน และเมืองลำปาง ข้าหลวงไทยที่มาด้วยพากันข่มเหงราษฎร พระยาภาวดีจึงมาเสีย พระเจ้ากรุงธนบุรีจึงมีท้องตราให้พระยาภาวดีเข้าเฝ้า พระยาภาวดีกลัว ความผิดจึงมิกล้าเข้าเฝ้า พระเจ้ากรุงธนบุรีจึงมีท้องตราหาอีก ๓ ครั้ง พญาภาวดีจึงได้เข้าเฝ้าและ กราบทูลตามข้อเท็จจริง และอาสาทำราชการแก้โทษ โดยยกกองทัพไปตีเมืองลอ เมืองเทิง และ กวาดต้อนผู้คนไปถวายยังกรุงธนบุรี เมืองลอจึงถูกทิ้งร้างแต่นั้นมา^{๘๕}

ปีพ.ศ. ๒๓๒๕ เป็นต้นมา เมืองลอ กลายเป็นเมืองร้างเช่นเดียวกับเมืองเทิง เมืองพะเยา เมืองเชียงแสน และเมืองเชียงราย เพราะผู้คนถูกกวาดต้อนเทครัวไปอยู่ที่อื่น บางส่วนถูกพม่ากวาด ต้อนไปก่อนหน้านั้นแล้ว บางพวกถูกนำไปแจกจ่ายให้เป็นทาส เพื่อปูนบำเหน็จรางวัลให้แก่แม่ทัพ นายกองที่ชนะสงคราม และบางพวกได้ถูกอพยพออกไปจากบ้านเก่าเมืองเดิม เพื่อกันมิให้พม่ากลับ เข้ามายึดครองเป็นกำลังให้แก่พม่าอีกต่อไป ชาวเมืองลอ เมืองเทิง เมืองพะเยา เมืองเชียงแสน และ เมืองเชียงราย ได้ถูกกวาดต้อนให้ไปอยู่ที่อำเภอเสาไห้ จังหวัดสระบุรี อำเภอสีคิ้ว จังหวัด นครราชสีมา และอำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี^{๘๖}

ปี พ.ศ.๒๓๖๒สงครามที่เกิดจากการรุกรานของพม่าได้สิ้นสุดลง เมื่อพระเจ้าจักรกษัตริย์แห่ง พม่ามีปัญหาข้อขัดแย้งกับอังกฤษ จึงไม่มีเวลาคิดขยายอำนาจในบริเวณนี้ ทำให้ดินแดนแถบนี้มี ความสงบต่อเนื่องกันมาตลอด และมีประชากรจากที่ต่างๆ อพยพเข้ามาอยู่อาศัยเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ เพราะสภาพพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์

ปี พ.ศ. ๒๔๔๒ สมัยรัชกาลที่ ๕ กรุงรัตนโกสินทร์ ได้มีการจัดการปกครองแบบ มณฑลเทศาภิบาลพยุห์ ในเขตน่านออกเป็น ๗ แขวง โดยเมืองลออยู่ในเขตการปกครองของแขวง น้ำอึง อันประกอบด้วย เมืองเชียงคำ เมืองเชียงแสน เมืองเทิง เมืองหงาว เมืองเชียงของ เมืองเชียง เลี่ยน เมืองมิน และเมืองลอ

ปี พ.ศ.๒๔๔๓ ได้รวบรวมเมืองลอ เมืองจุน เมืองเทิง เชียงของและนครน่านเข้าเป็นเขต ปกครองเดียวกันเรียกว่า “เมืองน่าน” สมัยพระเจ้ามหาพรหมสุชาดา เจ้าเมืองปกครองนครน่าน ได้ ให้อุบลหลวงไชยสถานนำไพร่พลออกมาตั้งบ้านเมืองใหม่โดยรวมกันอยู่ ณ บริเวณลุ่มน้ำจุน เรียกว่า “เมืองจุน” และต่อมาเมืองลอได้เลื่อมลงขุนหลวงไชยสถานจึงได้รวบรวมเมืองลอบกับเมืองจุนไว้ ด้วยกัน

ปี พ.ศ.๒๔๕๓ ปลายรัชกาลที่ ๕ ได้มีการยกฐานะเมืองเชียงรายให้เป็นเมืองจัตวา รวมอยู่ในมณฑลพายัพ โดยแบ่งการปกครองออกเป็น ๑๐ อำเภอ โดยรวมอำเภอเมืองพะเยา อำเภอ

^{๘๕}อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และเควิด เค.วัยอาจ, ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่, หน้า ๑๑๘.

^{๘๖}ประคอง นิมมานเหมินทร์,ลานนาไทยคดี, (เชียงใหม่: ศูนย์หนังสือเชียงใหม่, ๒๕๒๑), หน้า ๕๖.

เชียงคำ ซึ่งเดิมขึ้นอยู่กับเมืองน่าน ทำให้เชียงรายกลายเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรสยามตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา

ปีพ.ศ.๒๔๕๑ ได้ยกเลิกเขตปกครองน่านเหนือแล้วรวบรวมเอาเมืองพาน แม่สรวย เวียงป่าเป้า เชียงราย เชียงแสน แม่จัน และได้ยุบเมืองล่อ เมืองจุนแล้วได้ตั้งเป็นตำบลล่อ ตำบลจุน ขึ้นในเขตปกครองแขวงเชียงคำ รวมเรียกว่า "มณฑลพายัพเหนือ" ในวันที่ ๒๔ มกราคม ๒๕๐๖ ได้มีประกาศกระทรวงมหาดไทยยกฐานะตำบลล่อ ตำบลจุน ขึ้นเป็น "กิ่งอำเภอจุน" ให้อยู่ในความปกครองของอำเภอเชียงคำ จังหวัดเชียงรายวันที่ ๑๒ กรกฎาคม ๒๕๐๘ ได้มีพระราชกฤษฎีกา ยกฐานะกิ่งอำเภอจุนเป็นอำเภอเรียกว่า "อำเภอจุน" อยู่ในความปกครองของจังหวัดเชียงรายต่อมาวันที่ ๑๒ สิงหาคม ๒๕๒๐ ได้ตั้งจังหวัดใหม่ คือจังหวัดพะเยาและให้อำเภอจุนเป็นอำเภอหนึ่งในจังหวัดพะเยา^{๔๐} ปัจจุบันอำเภอจุนแบ่งการปกครองออกเป็น ๙ ตำบล ได้แก่ ตำบลห้วยข้าวก่ำ ตำบลจุน ตำบลล่อ ตำบลห้วยขาม ตำบลหงส์หิน ตำบลทุ่งรวงทอง และตำบลพระธาตุอิงแกง มีจำนวนหมู่บ้านทั้งหมด ๘๖ หมู่บ้าน

๒) แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในอำเภอจุน จากการศึกษาพบว่าในอำเภอจุนมีแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นทั้งวัดและวัดพระธาตุจำนวนหลายแห่ง และเวียงโบราณเมืองล่อ ในการวิจัยครั้งนี้ได้คัดเลือกแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนา จำนวน ๔ แห่ง และ ๑ เวียงโบราณ ได้แก่ เมืองล่อรายละเอียดดังนี้

(๑) เวียงโบราณเมืองล่อ เมืองล่อในปัจจุบันได้ชื่อว่าเป็น โบราณสถานเวียงล่อ แต่เดิมอยู่ในเขตตำบลล่อ อำเภอจุน ต่อมาในปีพ.ศ. ๒๕๑๕ ได้มีการแบ่งแยกพื้นที่ฝั่งเหนือของแม่น้ำอิง ตั้งเป็นตำบลหงส์หิน โบราณสถานเวียงล่อ จึงตั้งอยู่ในเขต ๒ ตำบล ได้แก่ บ้านล่อ และ บ้านเวียงล่อ ตำบลล่อซึ่งอยู่ทางทิศใต้ และบ้านสันทราย หมู่ ๗ ตำบลหงส์หิน ซึ่งทางทิศเหนือของแม่น้ำอิง เป็นที่ตั้งบ้านเรือนไร่นาของชาวบ้านบ้านล่อ ตำบลล่อ โดยมีกำแพงเมืองและคูเมืองเป็นตัวกำหนดขอบเขตชัดเจน แต่เนื่องจากฝั่งเมืองโบราณมีรูปแบบซับซ้อน และยังไม่มีการประกาศกันเขตโบราณสถาน ทำให้ประชาชนบางส่วนบุกรุกเข้าตั้งบ้านเรือน ทำการเกษตร และใช้พื้นที่ในคูเมืองเป็นที่ทิ้งขยะ ที่ผ่านมาโบราณสถานและโบราณวัตถุบางส่วน ได้รับการขุดแต่งจากกรมศิลปากร มีการสร้างรูปปั้นพญาลอ ประเพณีบวงสรวงพญาลอ ศูนย์ข้อมูลเวียงล่อ ในบริเวณวัดศรีปิงเมือง โบราณสถานเวียงล่อถูกพัฒนาให้เป็นแหล่งโบราณสถาน และแหล่งท่องเที่ยวตามยุทธศาสตร์ส่งเสริมการท่องเที่ยวจังหวัดพะเยา รับผิดชอบโดยเทศบาลตำบลเวียงล่อ และเทศบาลตำบลหงส์หิน อำเภอจุน จังหวัดพะเยา

^{๔๐}โรงพยาบาลจุน , ประวัติ อำเภอจุน .[ออนไลน์]. แหล่งที่มา :<http://www.reocities.com/chunhospital/historychun.html>. (๑๕ กรกฎาคม ๒๕๕๗).

ปี พ.ศ. ๒๕๔๗ กรมศิลปากรโดยสำนักศิลปากรที่ ๗ น่าน ได้ขุดแต่งโบราณสถานเวียงลอในเขตเมืองโบราณเวียงลอ จำนวน ๑๖ วัต และขุดค้นทางโบราณคดีจำนวน ๑๕ หลุม ผลการขุดค้นพบว่ากำแพงเมืองโบราณสร้างขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ ๒๐-๒๑ ซึ่งสอดคล้องกับสถาปัตยกรรมของโบราณสถาน และโบราณวัตถุที่พบจากการขุดค้น และขุดแต่ง การขุดค้นได้แนวกำแพงเมืองด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ พบหลักฐานที่สำคัญคือ แหล่งฝังศพของมนุษย์ที่มีอายุในช่วงก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย พบโครงกระดูก และโบราณวัตถุประเภทสำริด เหล็ก และลูกปัดทั้งที่ทำจากแก้ว และดินเผาเป็นจำนวนมากจากหลักฐานทางโบราณคดีที่สำรวจพบว่าเมืองลอเป็นเมืองโบราณที่มีผังเมืองไม่สม่ำเสมอ ขนาดของเมืองวัดจากส่วนกว้าง-ยาวที่สุดมีขนาด ๗๕๐ x ๑,๒๕๐ เมตร มีแม่น้ำอิง (ใหม่) ไหลผ่านกลางเมืองและมีแม่น้ำอิงเก่าไหลผ่านตัวเมืองด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือไปบรรจบกับแม่น้ำอิงใหม่ที่บริเวณด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือของเมืองจากลักษณะภูมิประเทศสามารถแบ่งเมืองโบราณเวียงลอลออกเป็น ๒ ส่วนคือ^{๔๒}

ก) เมืองโบราณเวียงลอบริเวณฝั่งใต้ของแม่น้ำอิง (ใหม่) ปัจจุบันอยู่ในเขตการปกครองของหมู่ที่ ๑ ตำบลล่อ อำเภอลอง จังหวัดพะเยาหลักฐานทางโบราณคดีที่สำรวจพบบริเวณนี้คือคู-กำแพงเมืองโดยมีวัดพระแก้ว วัดพระเจ้าเข้ากาต กุ่มะม่วงแก้มแดง และโบราณสถาน ไม่มีชื่อบริเวณศาลหลังเมืองเป็นโบราณสถานที่ตั้งอยู่ในเขตคู - กำแพงเมือง ส่วนกลุ่มโบราณสถานที่ตั้งอยู่นอกเขตกำแพงเมืองคือ วัดศรีปิงเมือง โบราณสถานกุฏิศรีปิงเมือง กู่ชะจาว และกู่ลอมธาตุได้แก่

- วัดศรีปิงเมือง ตั้งอยู่ที่บ้านเวียงลอหมู่ที่ ๑๑ ตำบลล่ออำเภอลอง วัดศรีปิงเมือง เป็น ๑ ในโบราณสถานในเขตเวียงลอที่มีความสมบูรณ์ จัดเป็นวัดสำคัญ และเป็นศูนย์กลางของชุมชนชาวบ้านลอในปัจจุบัน เนื่องจากเป็นวัดที่มีพระสงฆ์จำพรรษา ตั้งอยู่ไม่ไกลแนวกำแพงเมืองลอทางทิศตะวันออกโบราณสถานสำคัญได้แก่ เจดีย์ทรงระฆังขนาดใหญ่ศิลปะล้านนา- สุโขทัย ซึ่งกรมศิลปากรบูรณะไปเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๓๖ จึงยังคงสภาพสมบูรณ์อยู่มาก ด้านตะวันออกของเจดีย์มีฐานวิหารขนาดใหญ่ก่อด้วยอิฐ แต่เมื่อราว ๕๐-๖๐ ปีก่อน ชาวบ้านไม่มีสถานที่ประกอบศาสนพิธีจึงสร้างวิหารหลังใหม่ขนาดเล็กกว่าฐานวิหารเดิมครอบทับซากวิหารเดิม ด้านตะวันตกมีร่องรอยฐานวิหารปรากฏอยู่ แต่ปัจจุบันยังไม่ได้รับการขุดแต่ง นอกจากนี้ในวัดยังมีอุโบสถขนาดเล็กศิลปะพื้นบ้านมีความงดงามแบบเรียบง่ายสะท้อนให้เห็นวิถีชีวิตคนเวียงลอ ภายในประดิษฐาน “พระสามพี่น้อง” พระพุทธรูปหินทรายศิลปะล้านนาสกุลช่างพะเยาจำนวน ๓ องค์ ซึ่งเคยเป็นพระพุทธรูป

^{๔๒} รัตนา อินทียโกเศศ, การขุดค้นหลักฐานทางโบราณคดีในบริเวณเมืองลอ. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา :

<http://www.rerk.net/chun/courses/5/wl-p.pdf>. (๑๔ สิงหาคม ๒๕๕๖).

ภาพที่ ๖ แผนที่แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในอำเภอจุน

ประจำ อุโบสถหลังเก่ามาก่อนถือเป็นพระคู่บ้านคู่เมืองเวียงลอ อีกทั้งยังเป็นທີ່ประดิษฐาน ประติมากรรมพระยาอโลซึ่งจำลองมาจากองค์เทวรูปสำริด ศิลปะเขมรสมัยบาเยน ผสมศิลปะทวารวดี ไซย อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๗-๑๘ ซึ่งชาวบ้านขุดได้ในบริเวณนี้ และทั้งนี้ยังมีความคล้ายคลึงกับ ประติมากรรมเทวรูปสตรีที่พบในโบราณสถานวัดท่าและด้วย ทุกปีในเดือน ๘ เหนือ ชาวบ้าน ตำบลลอ จะมีประเพณีสงกรานต์พระธาตุศรีปิงเมือง ที่จัดขึ้นในบริเวณโบราณสถานเวียงลอ

- กำแพงเวียงลอแนวกำแพงเวียงลอสูงตั้งแต่ ๑-๔ เมตรจากระดับพื้นดินภายในเมืองมีความยาวของเส้นรอบวงประมาณ ๒,๗๕๐ เมตร แนวกำแพงบางแห่งมีลักษณะเป็นแนวกำแพง ๒ ชั้นกำแพงชั้นในมีลักษณะเป็นกำแพงก่ออิฐรอบแกนดินไว้ภายใน ๑๐ เมตร สูงประมาณ ๔-๖ เมตร กำแพงชั้นนอกมีลักษณะเป็นคันดินสูงประมาณ ๒-๓ เมตร จากระดับพื้นดินด้านนอกเมือง ระหว่างกำแพงเมืองชั้นในและคันดินชั้นนอก มีคูเมืองขนาดกว้างประมาณ ๔-๖ เมตร ลึกจากระดับพื้นดินปัจจุบันบางส่วนของกำแพงมีลักษณะพิเศษ เช่นกำแพงเมืองวัดศรีชุม แนวกำแพงเมืองที่ต่อเนื่องกับแนวกำแพงวัดคือ กำแพงก่ออิฐบนแกนดินส่วนของกำแพงเมืองได้สิ้นสุดลงกลายเป็นแนวกำแพง

- วัดพระเจ้าเข้ากาด เป็นวัดโบราณสถานในเขตคู - กำแพงเมืองเวียงฝ่งใต้ของแม่น้ำอิง ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของเวียงลอ การขุดค้นพบหลักฐานอาคารวิหารอุโบสถและบ่อน้ำ พระพุทธรูปหินทรายจำนวนมากชาวบ้านเล่าว่า เดิมวัดนี้มีพระพุทธรูปวางไม่เป็นระเบียบเป็นกลุ่มๆเหมือนกลุ่มคนในตลาดสดของหมู่บ้านจึงเรียกกันว่าวัดพระเจ้าเข้ากาด

- วัดคูพระแก้ว ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของวัดพระเจ้าเข้ากาด ผลการขุดแต่งในปี พ.ศ. ๒๕๔๗ พบว่าภายในวัดมีเจดีย์ประ โณวิหารขนาดใหญ่ อุโบสถ เจดีย์ราย กำแพงแก้วและซุ้มประ โขงโบราณวัตถุที่ขุดพบคือ ชิ้นส่วนพระพุทธรูปหินทราย พระพิมพ์ยอดขุนพลเวียงลอ ชิ้นส่วนอิฐ มีจารึก และเครื่องถ้วยจากแหล่งเตาล้านนา และประเทศจีน

- วัดมะม่วงแก้วแดง ตั้งอยู่ทางทิศใต้ของวัดคูพระแก้วการขุดค้นในปีพ.ศ. ๒๕๔๗ พบว่าเป็นวิหารขนาดใหญ่ และพบหลักฐานการก่อสร้างซ่อมแซมหลายครั้ง โบราณวัตถุที่ค้นพบเป็นชิ้นส่วนพระพุทธรูปหินทราย และเครื่องถ้วยจากแหล่งเตาล้านนาและประเทศจีน

- วัดศรีจอมเมือง ตั้งอยู่ห่างจากแนวกำแพงเมืองไปทางทิศตะวันออกประมาณ ๑๕๐ เมตร โบราณสถานสำคัญของวัดนี้คือเจดีย์ทรงระฆังขนาดใหญ่ เดิมมีร่องรอยฐานวิหารอยู่ด้าน ตะวันออกแต่ปัจจุบันได้ถูกสร้างวิหารใหม่ครอบทับกรมศิลปากรได้ทำการบูรณะเจดีย์องค์นี้ในราว พ.ศ. ๒๕๓๖ปัจจุบันเป็นวัดประจำหมู่บ้านลอ และมีพระสงฆ์จำพรรษาอยู่

- วัดลอมธาตุ ตั้งอยู่นอกกำแพงเมืองด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ ห่างจากวัดศรีปิงเมือง ไปทางทิศใต้ประมาณ ๔๐๐ เมตร จากการขุดค้นเมื่อปี พ.ศ.๒๕๔๗ พบฐานเจดีย์ในผังสี่เหลี่ยม

จัตุรัสและพารวยรยฐานอาคารสี่เหลี่ยมผืนผ้าตั้งอยู่ด้านทิศเหนือ สันนิษฐานว่าเป็นส่วนของวิหารโบราณวัตถุที่ค้นพบคือ ชิ้นส่วนพระพุทธรูปหินทราย ตึกदारูปสัตว์ดินเผา และชิ้นส่วนเครื่องถ้วยจากแหล่งเตาล้านนา

- วัดกู่ชะขาว ตั้งอยู่นอกกำแพงเมืองด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ ห่างจากวัดศรีปิงเมืองไปทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ประมาณ ๑๕๐ เมตร ผลการขุดแต่งในพ.ศ. ๒๕๔๗ พบหลักฐานเจดีย์ในผังสี่เหลี่ยมจัตุรัส และพารวยรยฐานอาคารสี่เหลี่ยมผืนผ้าตั้งอยู่ด้านทิศเหนือ สันนิษฐานว่าเป็นส่วนของวิหารโบราณวัตถุสำคัญที่พบจากการขุดแต่งคือ ชิ้นส่วนพระพุทธรูปหินทราย ตึกदारูปสัตว์ดินเผา และชิ้นส่วนเครื่องถ้วยจากแหล่งเตาล้านนา

ข) เมืองโบราณเวียงลอบริเวณเหนือของแม่น้ำอิง (ใหม่) ปัจจุบันอยู่ในเขตการปกครองของหมู่ที่ ๗ ตำบลหงส์หิน อำเภอจุน จังหวัดพะเยา หลักฐานทางโบราณคดีที่สำรวจพบบริเวณนี้คือ กู่ - กำแพงเมืองโดยมีวัดสารภี กู่เกือกม้าวัด ศรีชุมกู่ หนองผำ กู่บววกู่ และวัดเวียงป่าสักเป็นโบราณสถานที่ตั้งอยู่ในเขต กู่ - กำแพงเมือง ส่วนกลุ่มโบราณสถานที่ตั้งอยู่นอกเขตกำแพงเมืองคือ โบราณสถานวัดพระธาตุหนองห้าพระธาตุนนาค กลุ่ม โบราณสถานกู่บววก และกลุ่มโบราณสถานวังคันเคื่อ ดังนี้

- วัดสารภีตั้งอยู่ห่างจากกู่เกือกมาไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ประมาณ ๑๐๐ เมตร โบราณสถานวัดสารภี มีสิ่งก่อสร้างประกอบด้วยวิหารมีลักษณะแผนผังการวางตำแหน่งเหมือนกับโบราณสถานทั่วไปกล่าวคือ มีวิหารขนาดค่อนข้างใหญ่วางตัวตามแนวแกนทิศเหนือ - ใต้หันหน้าออกไปทางทิศใต้ลงแม่น้ำอิง มีบันไดทางขึ้นตอนกลาง ด้านหน้าลักษณะเป็นฐานวิหารยกพื้นสูงก่ออิฐเป็นฐานปัทม์ส่วนด้านหลังทำเป็นมุขขนาดเล็ก ๒ มุขยื่นออกไปโดยก่ออิฐเป็นฐานบัวน่าจะมีการก่อผนังที่ส่วนท้ายวิหารหลังคา มีลักษณะเป็นหลังคาเครื่องไม้มุงกระเบื้อง ส่วนเจดีย์น่าจะตั้งอยู่ด้านหลังวิหารแต่คงถูกทำลายไปหมด ปัจจุบันตำแหน่งพื้นที่ดังกล่าวกลายเป็นหนองน้ำผลการขุดแต่งในพ.ศ. ๒๕๔๗ พบหลักฐานวิหารในผังสี่เหลี่ยมผืนผ้า หันหน้าลงทางทิศใต้ซึ่งเป็นตำแหน่งของแม่น้ำอิง (ใหม่) อุโบสถอาคารและแนวกำแพงวัดโบราณวัตถุสำคัญที่พบจากการขุดแต่งคือชิ้นส่วนพระพุทธรูปหินทรายจารึกบนก้อนอิฐ ชิ้นส่วนเครื่องถ้วยจากแหล่งเตาล้านนาและเครื่องถ้วยจีน

- กู่เกือกนา ตั้งอยู่ห่างจากวัดศรีชุมไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ประมาณ ๒๐๐ เมตร ผลการขุดแต่งใน พ.ศ. ๒๕๔๗ พบหลักฐานวิหารในผังสี่เหลี่ยมผืนผ้าหันหน้าไปทางทิศตะวันออก โบราณวัตถุสำคัญที่พบจากการขุดแต่งคือ ชิ้นส่วนพระพุทธรูปหินทราย ชิ้นส่วนพระพุทธรูปสำริด พระพิมพ์ปรกโพธิ์ ชิ้นส่วนเครื่องถ้วยจากแหล่งเตาล้านนา และเครื่องถ้วยจีน

- วัดเวียงป่าสัก ตั้งอยู่บริเวณคู-กำแพงเมืองผลการขุดแต่งใน พ.ศ.๒๕๔๗ พบหลักฐานวิหารในผังสี่เหลี่ยมย่อเก็จด้านหน้า๒ ชั้นด้านหลัง ๑ ชั้นและพบหลักฐานการก่อสร้างวิหารทับวิหารเดิมไว้ภายในโบราณวัตถุสำคัญที่พบจากการขุดแต่งคือ ชิ้นส่วนพระพุทธรูปหินทราย และชิ้นส่วนเครื่องถ้วยจากแหล่งเตาล้านนาและเครื่องถ้วยจีน

- วัดหนองผำตั้งอยู่บริเวณคู-กำแพงส่วนที่ ๓ ห่างจากคูบัววกูไปทางทิศตะวันออกประมาณ ๑๐๐ เมตร จากคำบอกเล่าของคนในชุมชนกล่าวว่า โครงกระดูกและชิ้นส่วนของใช้สำริดน่าจะสร้างเพื่อบรรจุอัฐิของบุคคลสำคัญทางศาสนา และยังพบอัฐิจารึกด้วยอักษรฝักขามความว่า “ดินนาหมื่น” ซึ่งหมายถึงภรรยาของผู้มีบรรดาศักดิ์เป็นหมื่นตามหลักฐานจากศิลาจารึกที่มีอายุในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๑ พบว่าเป็นบรรดาศักดิ์ของผู้ครองเมืองลือ

- คูบัววกูตั้งอยู่ห่างจากวัดเวียงป่าสักไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือประมาณ ๑๐๐ เมตรผลการขุดแต่งในพ.ศ.๒๕๔๗ พบหลักฐานเจดีย์ในผังสี่เหลี่ยมจัตุรัสวิหาร อุโบสถอาคารและแนวกำแพงวัดโบราณวัตถุสำคัญที่พบจากการขุดแต่งคือ ชิ้นส่วนพระพุทธรูปหินทรายจารึกบนก้อนอิฐชิ้น ส่วนเครื่องถ้วยจากแหล่งเตาล้านนาและเครื่องถ้วยจีน

- วัดศรีชุม มีสิ่งก่อสร้างประกอบด้วยวิหารเจดีย์อุโบสถกลุ่มอาคารติดกับอุโบสถอาคารรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าแนวกำแพงแก้วแนวกำแพงวัดและซุ้มประตูทางเข้ามีลักษณะแผนผังการวางตำแหน่งเหมือนกับโบราณสถานทั่วไป มีลักษณะแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าห่างจากคูหนองผำไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือประมาณ ๑๐๐ เมตร ผลการขุดแต่งใน พ.ศ.๒๕๔๗ พบหลักฐานเจดีย์ในผังสี่เหลี่ยมจัตุรัสวิหารอุโบสถอาคารจำนวน ๔ หลัง แนวกำแพงแก้วแนวกำแพงวัดซุ้มประตูโขงและบ่อน้ำโบราณวัตถุสำคัญที่พบจากการขุดแต่งคือ พระแก้วขนาดเล็กลักษณะประติมากรรมคล้ายพระแก้วมรกตพบชิ้นส่วนพระพุทธรูปหินทรายจารึกบนก้อนอิฐ

- วัดพระธาตุบุญนาคน ตั้งอยู่นอกเขตคูกำแพงเมืองด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือพบกลุ่มโบราณสถานประกอบด้วยเจดีย์ศิลปะล้านนาวิหารแนวกำแพงวัดและบันไดนาคซึ่งวางตัวไปทางทิศตะวันออกอันเป็นตำแหน่งของแม่น้ำอิงสายเก่าโบราณสถานกลุ่มนี้ตั้งอยู่บนเนินเขาและมีหลักฐานการขุดคู - คันดินขนาดใหญ่ล้อมรอบถึง๓ชั้น โดยแนวคันดินชั้นล่างสุดวางตัวทอดยาวเลียบบึงแม่น้ำอิง (เก่า) ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือผ่านกลุ่มโบราณสถานคูบัววกและกลุ่มโบราณสถานวังคันเคื่อ พบชิ้นส่วนเครื่องถ้วยจากแหล่งเตาล้านนาและเครื่องถ้วยจีน

- พระธาตุหนองห้า (พระธาตุศิริศรีเวียงลือ) เป็นโบราณสถานในเขตโบราณสถานเวียงลือ ตำบลหงส์หิน อำเภอลือ จังหวัดพะเยา อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๒๐-๒๑ เป็นวัดร้างนอกเขตกำแพงเมืองโบราณเวียงลือเรียงรายอยู่ ๒ ฟังลำน้ำอิงกลุ่มโบราณสถานวัดพระธาตุหนองห้า ตั้งอยู่นอกเขตคู-กำแพงด้านทิศตะวันตก โบราณสถานที่สำคัญเป็นเจดีย์ศิลปะล้านนาซึ่งกรมศิลปากรได้

ทำการบูรณะเมื่อปี พ.ศ.๒๕๓๕ ต่อมาในปี พ.ศ.๒๕๔๑ ได้ทำการสำรวจเพิ่มเติมพบหลักฐานฐานวิหารขนาดใหญ่ด้านทิศตะวันออกของเจดีย์ประธาน ส่วนบริเวณห่างจากเจดีย์ประธานไปทางทิศตะวันตกประมาณ ๓๐ เมตรริมถนนสายเทิง – ป่าแดดพบหลักฐานเนินโบราณสถานขนาดใหญ่เดิมน่าจะเป็นอาคารกลุ่มเดียวกัน แต่ถูกแยกออกหลังจากการตัดถนน จึงสันนิษฐานแผนผังของวัดน่าจะวางตัวในแนวตะวันออก-ตะวันตก

โบราณวัตถุในเวียงโบราณเมืองลอบางส่วน ที่มีค่าถูกนำไปเก็บแสดงไว้ตามสถานที่ต่างๆ เช่น กรมศิลปากร วัดลี วัดศรี โคมคำ และมีการสร้างศูนย์ศึกษาข้อมูลโบราณสถานเวียงลอบเพื่อจัดแสดงประวัติความเป็นมาของเมืองโบราณเวียงลอบ รวมทั้งของมีค่าบางส่วน โดยอยู่ในการดูแลของชุมชนบ้านลอบ ส่วนโบราณสถานที่ยังไม่ได้รับการบูรณะได้ถูกทิ้งร้างให้อยู่ในสภาพที่ทรุดโทรม มีวัชพืชขึ้นปกคลุมหนาแน่น มีการบุกรุกพื้นที่โบราณสถาน เพื่อปลูกสิ่งก่อสร้าง และทำการเกษตร อีกทั้งโบราณสถานเหล่านี้ ส่วนหนึ่งอยู่ในเขตพื้นที่ป่าไม้เพื่อการอนุรักษ์ และเขตป่าเศรษฐกิจ บางส่วนอยู่ในเขตที่ดินทำกินของประชาชน มีการออกเอกสารสิทธิ์ทับซ้อนเขตโบราณสถาน จากสภาพปัญหาดังกล่าวจึงทำให้โบราณสถานทั้งหมด รวมทั้งคูเมืองและกำแพงเมืองไม่ได้รับการประกาศขึ้นทะเบียน และกันขอบเขตเป็นโบราณสถานแห่งชาติ

ประเพณีประจำปี ในเดือน ๗ เหนือ (เมษายน) มีประเพณีสงกรานต์และประเพณีปูงาพญาลอและในเดือน ๘ เหนือ (พฤษภาคม) มีประเพณีสงน้ำพระธาตุศรีปิงเมือง

๒) วัดพระธาตุหงส์หิน ตั้งอยู่ที่บ้านพวงพยอมใหม่ หมู่ที่ ๖ ตำบลหงส์หิน อำเภอจุน ก่อตั้งเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๒๓ พระธาตุหงส์หินมีความสัมพันธ์กับตำนานเจ้าหงส์หิน ที่เป็นเรื่องเล่าสืบต่อกันมาในลักษณะของ “คำว” คนในตำบลหงส์หินมีความเชื่อว่า “เจ้าหงส์หิน” เป็นพระโพธิสัตว์หรือคนบุญองค์เดียวในล้านนา

ตำนานเจ้าหงส์หิน ตำนานเจ้าหงส์หินได้ถูกนำมาดัดแปลงให้เป็น คำว^๓ ธรรมหงส์หิน ทั้งหมดมี ๑๘ บท ผู้เฒ่าผู้แก่ในชุมชนสามารถที่จะขับร้องได้ เนื้อหาในคำวธรรมหงส์หินที่ปรากฏในเทศนาธรรมจะให้เกิด และมิดิสอนใจ มีคนนิยมมาก ช่วงปี พ.ศ. ๒๔๙๐-๒๕๐๐ ตอนกลางคืนคนที่เป็นน้อย หรือหนาน (คนที่เคยบวชเป็นสามเณร และพระภิกษุ) จะอ่านให้ชาวบ้านฟัง และอ่านในงานประเพณีของชุมชน เช่น งานสงกรานต์ งานสลากภัต โดยพ่อแม่ ผู้เฒ่าผู้แก่ จะนำความดี ความชั่วที่ปรากฏในคำวหงส์หินไปเล่าสอนลูกสอนหลานคำวหงส์หินถือได้ว่าเป็นนิทานพื้นบ้าน ตำนานพื้นถิ่นเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นถึงความเชื่อมโยงระหว่างคติความเชื่อ พื้นที่ และผู้คนตัวละครในเนื้อหาของตำนานมีลักษณะเป็นแบบฉบับ แสดงให้เห็นทั้งลักษณะคนดีและคนชั่ว

^๓ “คำว” หมายถึงคำประพันธ์ที่มีลักษณะร้อยสัมผัสสอดเกี่ยวกันไป แบบร่าย และจบลงด้วยโคลงสอง หรือโคลงสามสุภาพ

แนวคิดหลักของเรื่องคือ ทำดีได้ดีทำชั่วได้ชั่ว แนวคิดรองคือ การให้ทุกข์แก่ผู้อื่นทุกข์นั้นมักจะกลับคืนมาสู่ตนได้พยายามสั่งสอน และโน้มน้าวให้ผู้คนหันมาประพฤติปฏิบัติตนให้อยู่ในศีลธรรม

ชาวบ้านในตำบลหงส์หินมีความเชื่อว่า เจ้าหงส์หินว่าเป็นพระโพธิสัตว์แห่งสุวรรณภูมิ ที่ดำเนินรอยตามจารีตความเชื่อเรื่องพระเจ้าสิบโลกที่บุคคล และสถานที่ในตำนานจะแตกต่างกันในแต่ละท้องถิ่น รวมทั้งการตั้งชื่อสถานที่ ตามลักษณะทางภูมิศาสตร์ เช่น หงส์หินที่อยู่บนยอดคอยเรือที่เป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมของชาวบ้านในยุคก่อนประวัติศาสตร์ ได้มีการผสมผสานความเชื่อดั้งเดิมกับพุทธศาสนา ทำให้พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ของชุมชนได้ถูกปรับเปลี่ยนให้กลายเป็นที่ตั้งขององค์พระธาตุซึ่งเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทางพุทธศาสนา โดยการสถาปนาพระธาตุหงส์หินให้เป็นศาสนสถานที่สำคัญของชุมชนนำมาสู่การตั้งชื่อบ้าน นามเมืองของตำบลหงส์หินในปัจจุบัน ส่วนรูปปั้นเจ้าหงส์หิน รูปหงส์หิน และแม่เต่าอยู่ใกล้กับก้อนหินรูปหงส์ เป็นการสร้างขึ้นมาจากภายหลังจากความเชื่อ และความศรัทธาในเจ้าหงส์หินของชาวบ้าน

ประเพณีประจำปี ในอดีตก่อนที่ไม่มีไฟฟ้า ทุกวันพระแรม ๑๕ ค่ำ ชาวบ้านมักจะเห็นลูกแก้วหรือดวงไฟสีเหลืองอ่อน ล่องลอยไปมาส่องแสงบนยอดคอยชาวบ้านมักจะได้ยินเสียงดีดฆ้องกลองแว่วดังมาจากยอดคอยทั้ง ๆ ที่ไม่มีวัดไหนละแวกใกล้เคียงดีดกลอง ก่อนถึงฤดูกาลทำนา ถ้าฝนฟ้าไม่ตก ชาวบ้านจะพากันเดินขึ้นพระธาตุ เพื่อทำพิธีขอฝน โดยมีเครื่องสักการะเป็นข้าวตอก ดอกไม้ รูปเทียน น้ำส้มป่อย และต้องสวมงอบ กุ๊บ หรือกางร่มไปทุกครั้ง เพราะหลังจากทำพิธีเสร็จฝนจะตกลงมาทันที จากความศักดิ์สิทธิ์ของพระธาตุจึงเป็นที่พึ่งทางจิตใจของคนในชุมชนตลอดมา ต่อมาได้มีการตั้งสำนักสงฆ์ขึ้นในบริเวณพระธาตุหงส์หิน เพื่อเป็นศาสนสถานในการสืบสานประเพณีทางพุทธศาสนาในรอบปี ทั้งประเพณีที่เป็นทางการและประเพณีพื้นบ้าน

ปัจจุบันทุกปีในวันขึ้น ๑๕ ค่ำเดือน ๘ (เดือนพฤษภาคม) ตามปฏิทินล้านนาตรงกับวันวิสาขบูชา จะมีประเพณีสงฆ์นำองค์พระธาตุหงส์หิน รวมทั้งสักการะรูปปั้นองค์เจ้าหงส์หินโพธิสัตว์ ซึ่งประดิษฐานในที่เดียวกัน ผู้นำในหมู่บ้านได้ยกให้ประเพณีสงฆ์นำพระธาตุหงส์หินถือเป็นงานประจำตำบล ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๔๑ เป็นต้นมา สภาพองค์การบริหารส่วนตำบลหงส์หินในขณะนั้นได้สนับสนุนงบประมาณในงานประเพณีสงฆ์นำพระธาตุหงส์หิน ปัจจุบันเทศบาลตำบลหงส์หิน กำหนดผู้ใหญ่บ้าน และผู้นำกลุ่มต่างๆ ในตำบลหงส์หินได้เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดประเพณีสงฆ์นำพระธาตุหงส์หิน และส่งเสริมให้เป็นงานประจำปีของตำบล

๓) วัดพระธาตุจิงแกง ตั้งอยู่ที่บ้านพระธาตุจิงแกงหมู่ที่ ๕ ตำบลพระธาตุจิงแกง อำเภोजุน ก่อตั้งเมื่อปีพ.ศ. ๒๔๗๐ พระธาตุจิงแกงถือว่าเป็นปูชนียสถานอันเก่าแก่ และโบราณสถานเป็นแห่งศักดิ์สิทธิ์ และเป็นมิ่งขวัญของชาวอำเภोजุน อำเภอปาง อำเภอเชียงคำ มาเคารพบูชากราบไหว้บูชาขึ้นทะเบียนโบราณสถานของจังหวัดพะเยา เมื่อวันที่ ๑๐ พฤษภาคม ๒๕๔๗

ประวัติความเป็นมา ในอดีตมีศรัทธาตั้งบ้านเรือนอยู่ประมาณเจ็ดหลังคาเรือนก็ยังมีเจ้าเมืองน่าน นามว่า เจ้าชีวิตได้ขึ้นมาซ่อมแซมองค์พระธาตุ ขณะนั้นองค์พระธาตุมีองค์ใหญ่องค์เดียว และมีวัดเพื่อยุ้รักษากองค์พระธาตุตั้งอยู่ที่คอยแห่งนี้ ซึ่งขณะนั้นยังทิ้งซากหักพังของอิฐ และเป็นดินสูงห่างจากคอยที่ตั้งของพระธาตุไปประมาณ ๔๐ วา ตำบลนี้ขึ้นอยู่อำเภอเชียงคำ จังหวัดเชียงราย ปี พ.ศ. ๒๔๓๓ พ่อหนานชัย เป็นกำนันตำบลจุนมีนามเรียกท่านว่า จุนจุน ได้มาปฏิญาณองค์พระธาตุ และสร้างรูปปั้นโคขึ้นธาตุ ต่อจากนั้นก็มีการก่อ เป็นชาวเงี้ยวหรือไทยใหญ่ได้เป็นศรัทธาฝ่ายในมีพระครูสีลตันธะสาระ เป็นฝ่ายสงฆ์ได้มาอยู่ประจำ ซ่อมแซมองค์พระธาตุได้สร้างเจดีย์พระธาตุและโงพระเจ้า ๔ ด้านข้างธาตุ มีชาวบ้านชื่อหม่องโกะขึ้นเป็นช่างหรือสถาปนาประจำของผกาอุ้น

ต่อมาเมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๑ มีความแห้งแล้งมากมีไฟป่าได้ไหม้ลามมาไหม้พระวิหารและศาลา โงกลองก็ได้ไหม้ไปหมด ในสมัยของนายห้วน หลายแห่ง กำนันตำบลจุน พระอาจารย์อินมีอาภากรโร เป็นผู้สร้างพระวิหารใหม่เมื่อวันที่ ๕ เมษายน ๒๔๘๕ และสร้างกุฏิหลังหนึ่งอยู่ด้านเหนือ มีหลวงปู่ชาติ หลวงปู่บุญยืน ได้มาอยู่รักษาปฏิญาณองค์พระธาตุได้หลายพรรษาก็มีลูกศิษย์มารับไปอยู่วัดสันป่าตัก เพราะชรภาพมากแล้ว และได้มรณะที่วัดสันป่าตัก ต่อมาได้สร้างบันไดนาคและนาคก่อกำแพงปั้นรูปสิงห์ ๑ คู่ และปั้นเทพพนม ๑ คู่ ปั้นรูปกวางลาย ๑ คู่ และริ้วกุฏิหลังเก่าและสร้างหลังใหม่อีก

ต่อมา พ.ศ. ๒๕๐๗ พ่อกำนันห้วนและท่านกำนันเกื้อ หลายแห่ง ได้นิมนต์ท่านอาจารย์หล้า ลัวโร เป็นประธานพร้อมด้วยพระครูธิดา และคณะศรัทธาทุกสารทิศ ก็ได้มาสร้างเสริมองค์พระธาตุ คือตกแต่งด้วยแก้วเพิ่มออกมา มีการใส่ยอดพระธาตุใหม่ และสร้างที่เก็บน้ำฝน และเทคอนกรีตรอบกำแพงด้านนอกองค์พระธาตุ และสร้างกุฏิหลังใหม่ซึ่งอยู่ในขณะนี้ก็มีพระเณรอยู่จำพรรษา และอยู่อยู่ปฏิญาณองค์พระธาตุ ซึ่งมีพระอินพัฒน์ อภิบุญโน ได้เป็นผู้รักษาการแทนเจ้าอธิการ และขณะนั้นวัดพระธาตุก็ได้ขึ้นเป็นอำเภोजุน จังหวัดพะเยา ต่อมากำนันกล้า พระวิสัย ได้สร้างหรือปั้นยักษ์กุมกัณห์ไว้รอบพระธาตุ ๖ รูปซึ่งของเก่าได้ชำรุดเสียหายไปหมดแล้วขณะนี้ได้สร้างกุฏิ และพระวิหารต่อไป

โบราณสถานที่สำคัญ พระธาตุจิงแกง เป็นเจดีย์ทรงล้านนาขนาดใหญ่ ฐานกว้างด้านละ ๑๕ เมตร สูง ๒๐ เมตร ประดิษฐานพระพุทธรูปในซุ้มเรือนแก้วทั้งสี่ด้าน ช่วงกลางองค์เจดีย์

ประดับกระจกสี มีกำแพงแก้วล้อมรอบและเจดีย์บริวารทั้งสี่มุมองค์พระธาตุได้บรรจุพระเกศาธาตุ และพระธาตุกระดูกเท้าข้างขวาของพระพุทธเจ้า

ประเพณีประจำปี พระธาตุจิงแกง เป็นพระธาตุเจดีย์ที่ศักดิ์สิทธิ์ เป็นปูชนียสถานที่สำคัญเก่าแก่โบราณของอำเภอจุน จะมีประเพณีสงกรานต์พระธาตุจิงแกง ในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๕ (เดือน ๗ เป็ง) ของทุกปี

๔) **วัดพระธาตุทุ่งผา** ตั้งอยู่ในเขตหมู่ที่ ๕ ตำบลห้วยข้าวคำ อำเภอจุน จังหวัดพะเยา วัดทุ่งผาได้รับอนุญาตให้ตั้งเป็นวัดที่ถูกต้องตามกฎหมายเมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๗ บนเนื้อทั้งหมด ๑๕ ไร่ โดยการเช่าเข้าทำประโยชน์จากกรมป่าไม้ เป็นเวลา ๓๐ ปี และได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาเมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๒

ประวัติความเป็นมา เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๕ นายช่างชนะ ดิสถาพร ได้รับคำสั่งแต่งตั้งจากกรมทางหลวงให้ไปปฏิบัติราชการในตำแหน่ง นายช่างโครงการก่อสร้างทางสาย พะเยา-ดอกคำใต้-จุน-เชียงคำ ซึ่งมีสำนักงานและบ้านพักตั้งอยู่ที่อำเภอจุน บริเวณป่าสงวน ซึ่งต่อมาภายหลังได้ย้ายสำนักงานมาตั้งอยู่ในสถานที่ซึ่งปัจจุบันคือ หอการค้าทางจุน ในบริเวณหลังสำนักงานป่าสงวนนั้น ด้านหลังสถานที่พักเป็นเนินเขา มี กู่ (สถูป) เก่าแก่ ซึ่งชาวบ้านแถบนั้นเล่ากันว่ามีมาตั้งแต่สมัยเชียงแสน ซึ่งในคืนวันพระขึ้น ๑๕ ค่ำของทุกเดือนในตอนกลางคืน ทุกคนที่พักอาศัยอยู่ที่โครงการจะเห็นดวงแก้วที่มีแสงสว่างเหมือนนิออน ลอยจากทุ่งผาขึ้นไปบนท้องฟ้า แล้วลอยเข้าไปในป่าไปยังภูเขากิ่งหนึ่งที่มีกู่เก่าตั้งอยู่ กู่นั้นชื่อว่า “กู่โก” แต่พอตกดึกดวงแก้วก็จะลอยกลับมาที่ทุ่งผา ชาวบ้านเรียกปรากฏการณ์นี้ว่า “แก้วเฒ่า”

ในปี พ.ศ. ๒๕๑๐ นายช่างชนะ ได้ดำเนินการบูรณะกู่ ลักษณะเป็นกู่เก่าสมัยโบราณ ก่อสร้างด้วยอิฐแผ่นใหญ่ ๆ แบบสมัยโบราณ อิฐเป็นสี่เหลี่ยมผืนผ้ากว้างประมาณ ๖ นิ้ว ยาวประมาณ ๑๐ นิ้ว กู่มีลักษณะเหมือนกระดิ่งที่ใช้ผูกคอวัว ซึ่งภาษาเหนือเรียกว่าผาหลวง จึงเรียกชื่อคู่นี้ว่าทุ่งผาหลวง กู่มีลักษณะเป็นโพรงลึก เนื่องจากการลักลอบขุดหาสิ่งมีค่ามาก่อน คนงานได้ขุดลงไปภายใต้กู่พบพระพุทธรูปสัมฤทธิ์องค์หนึ่ง องค์พระยังสมบูรณ์ดีทั้งองค์ เป็นพระสมัยเชียงแสน มีลักษณะสวยงามมาก หน้าตักกว้างประมาณ ๕ นิ้ว และยังมีแท่งแก้วเป็นรูปแปดเหลี่ยมส่องแสงหักเหระยิบระยับตรงกลางแท่งแก้วเป็นโพรง ตัวแท่งแก้วกว้างประมาณครึ่งนิ้ว ยาวประมาณ ๑๒ นิ้ว

ในปี พ.ศ. ๒๕๑๑ นายช่างชนะ ได้นำพระบรมสารีริกธาตุ และพระพุทธรูปที่ขุดพบ คือ หลวงพ่อเชียงแสน และแก้วแปดเหลี่ยม หรือแก้วสารพัดนึก แผ่นดวง แก้วแหวนเงินทอง พระพุทธรูปปางต่างๆ ตามแต่ผู้มีจิตศรัทธาจะนำมาบรรจุไว้ในกู่ ส่วนยอดพระเจดีย์ได้บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ โดยได้อัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุมาจากท่านเจ้าคุณที่วัดพระเจ้าตนหลวง อำเภอเมืองพะเยา ซึ่งได้รับความช่วยเหลือเป็นอย่างดีจาก พ่อเลี้ยงคำตัน ศรีชัย และ ชาวบ้านทั้งอำเภอจุน

และ อำเภอดอกคำใต้ และได้ดำเนินการสร้างสถูปครอบองค์พระธาตุทุ่งผาแดงองค์เดิมไว้อีกชั้นหนึ่ง เพื่อเป็นการอนุรักษ์และป้องกันขโมย ในการนี้ได้จัดงานเฉลิมฉลองพิธีบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ

ในปีเดียวกันนั้น นายช่างขณะยังได้ก่อสร้างทางขึ้นพระธาตุทางด้านหน้า ซึ่งเป็นทางขึ้นตรงจากบ้านพักในโครงการหันหน้าสู่ถนนใหญ่ และอีกสายหนึ่งมาทางกุฏิเจ้าอาวาส และ พระดำเนิการสร้างหอระฆัง ศาลาธรรม และอัญเชิญพระพุทธรูปมาประดิษฐานเป็นพระประธาน “หลวงพ่อดิลกแสง” ซึ่งพระพุทธรูปดิลกแสงองค์นี้ได้มาจากบ้านแพะ อำเภอเมืองพะเยา จังหวัดเชียงราย หลวงพ่อดิลกแสง องค์ท่านสมบูรณ์แต่ไม่มีเศียร จึงดำเนินการต่อพระเศียรกับองค์ท่าน ซึ่งองค์พระกับเศียรเป็นคนละองค์กัน เมื่อต่อองค์ท่านเสร็จ ตั้งประดิษฐานเรียบร้อย ปรากฏว่ามีฝนตกลงมาอย่างหนัก และได้ขออนุญาตตั้งชื่อ “สำนักวิปัสสนากัมมัฏฐานพระธาตุทุ่งผาแดง” หลังจากนั้นจึงได้กราบขออนุญาตเจ้าอาวาสวัดห้วยข้าวเก่า เพื่อขอนิมนต์พระอาจารย์ศรีลัษ ภัทรโร หรือ พระครูสิริภัทรธรรมเป็นเจ้าอาวาสรูปแรก จำพรรษาที่สำนักสงฆ์ทุ่งผาแดง ปัจจุบันมรณภาพ^{๔๔}

ประเพณีประจำปี ประเพณีสงฆ์น้ำพระธาตุ ในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๘ เหนือ และประเพณีตานก๋วยสลากภัต ในวันแรม ๘ ค่ำ เดือน ๑๒ เหนือเป็นประจำทุกปี^{๔๕}

๕) พระธาตุม่อนหินขาว (พระธาตุห้วยไคร้) ตั้งอยู่ที่บ้านห้วยไคร้ หมู่ ๘ ตำบลทุ่งรวงทอง อำเภอจุน

ประวัติความเป็นมา เดิมเป็นชาวกะเจ็ยร้าง จำนวน ๕ องค์ อยู่บนภูเขาโทนหรือที่ชาวบ้านว่าดอยโตน เนื่องจากหินภูเขานี้มีสีขาว จึงเรียกว่าม่อนหินขาว (ม่อน เป็นลักษณะนามของภูเขาในภาษาล้านนา) อย่างไรก็ตามชาวกะเจ็ยดังกล่าวร้างมานานหลายร้อยปี จึงถูกเถาวัลย์ วัชพืช รากไม้ ปกคลุม ชาวบ้านให้ความเคารพ เชื่อว่าเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ ไม่กล้าบุกรุกหรือทำลาย บ้างก็เชื่อว่าเจ้าที่แรง มีอาถรรพ์ ผิดๆ แต่ก็มีเหตุอัศจรรย์คือในคืนวันพระที่สำคัญทางพระพุทธศาสนา ชาวบ้านมักจะเห็นลูกแก้วลอยขึ้นที่บนพระธาตุแล้วก็ลอยไปยังชาวกะเจ็ย หรือวัดร้าง ซึ่งมีอยู่จำนวนมากในบริเวณเวียงลอ (เดิมเป็นตำบล)

ตำนานของพระธาตุม่อนหินขาว ในยุคสมัยที่เชียงแสนเจริญรุ่งเรือง เมืองลวเป็นเมืองที่สำคัญและเจริญรุ่งเรืองอีกเมืองหนึ่ง ครั้งนั้นที่เมืองลวได้สร้างพระธาตุเจดีย์องค์ใหญ่ขึ้น เจ้าเมืองต่างๆ ที่เป็นมิตรต่อเมืองลว ได้นำเครื่องบรรณาการไปให้เจ้าผู้ครองเมืองลว และได้มีเจ้าเมืองหนึ่ง

^{๔๔} พระอริการอักษรเดช อังสุคุตโต, ประวัติความเป็นมาวัดทุ่งผาแดง, ที่ระลึกในงานฉลองอุโบสถและผูกพัทธสีมา วันที่ ๑๕ มีนาคม ๒๕๕๐. (อัคราเนนา). หน้า ๓-๑๒

^{๔๕} เพ็ญศรี ดิสถาพร, ดินแดนศักดิ์สิทธิ์ และ มหัศจรรย์ ณ พระธาตุทุ่งผาแดง อำเภอจุน, (มปป.). (อัคราเนนา). หน้า ๒๓.

ซึ่งไม่ทราบชื่อผู้ครองเมืองนี้ เป็นผู้หญิงได้นำพระพุทธรูปทองคำ ถักรทองคำ หม้อทองคำ และของมีค่าอีกจำนวนมาก เพื่อจะไปบรรจุในองค์พระธาตุที่เมืองล่อ แต่พอเดินทางมาถึงเชิงดอยพระธาตุม่อนหินขาวในปัจจุบัน ได้ทราบว่าทางเมืองล่อได้เกิดสงครามรบกับพม่า พระองค์พร้อมกับทหารและบริวาร จึงได้นำพระพุทธรูปทองคำ ถักรทองคำ หม้อทองคำ และของมีค่าทั้งหมดฝังไว้ในถ้ำพระองค์ทำศิลาจารึกไว้ ๒ หลัก และปักไว้ตรงกลางถ้ำ และให้ทหารตั้งปืนใหญ่ไว้ตรงหน้าถ้ำ ลั่นไกยนต์ไฟไว้ มีพยานาคเฝ้ารักษาสมบัติภายในถ้ำ และพระองค์พร้อมทหารบริวารได้ร่วมกันสร้างพระธาตุไว้บนดอยเมื่อสร้างพระธาตุเสร็จ พระองค์ก็พาทหารไปช่วยเจ้าเมืองล่อรบกับพม่า กาลเวลาผ่านไปพระธาตุม่อนหินขาวได้รกร้างเป็นเวลาหลายร้อยปี สิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายที่รักษาสมบัติเกรงจะมีคนใจบาปเข้ามาขุดเอาของมีค่า จึงปิดปากถ้ำ

ปีพุทธศักราช ๒๔๖๖ ครูบาเจ้าศรีวิชัย นักบุญแห่งล้านนาไทย ได้มาบูรณปฏิสังขรณ์ปูชนียสถานในจังหวัดพะเยา ๑๓ แห่ง รวมทั้งวัดพระธาตุห้วยไคร้ (ม่อนหินขาว) ต่อจากนั้นพระธาตุม่อนหินขาวได้รกร้างมาอีก ๔๕ ปี เมื่อปีพุทธศักราช ๒๕๑๕ หลวงพ่อคำปัน (ไม่ทราบฉายา) ได้นำชาวบ้าน บูรณะพระธาตุแล้วเสร็จ ๑ องค์ บูรณะเสร็จ เมื่อปีพุทธศักราช ๒๕๑๗ ต่อมาปีพุทธศักราช ๒๕๑๘ หลวงพ่อครองศิลป์ ได้สร้างบันไดขึ้นพระธาตุ จากนั้นพระธาตุม่อนหินขาวได้รกร้างอีกจนกระทั่งปีพุทธศักราช ๒๕๔๕ พระสายฝน คนชลิโล กับพระจัญญ์ ญาณวิโร ได้จาริกธุดงค์มาจากสำนักสงฆ์ถ้ำหินทอง ตำบลโกรกพระ อำเภอโกรกพระ จังหวัดนครสวรรค์ เมื่อมาถึงวัดห้วยไคร้ได้ขออนุญาต พระอาจารย์บุญส่ง จันทวโร เจ้าอาวาสขณะนั้น เพื่อมาปฏิบัติธรรม และดูแลอุปฐากพระธาตุม่อนหินขาวแห่งนี้ เมื่อวันที่ ๕ มกราคม พ.ศ. ๒๕๔๕ ประมาณปี พ.ศ. ๒๕๔๘ ได้พบวัตถุโบราณ เช่น พระพุทธรูป หน้าตัก ๓ นิ้ว ๒ องค์ พระยอดขุนพลเมืองพะเยา และพระหยกขาว ๒ องค์

งานประเพณีประจำปีพระธาตุม่อนหินขาว ได้ทำการบูรณะและก่อสร้างครบทั้ง ๕ องค์แล้วเสร็จในปีพ.ศ. ๒๕๕๐ ทุกปี จะมีงานประเพณีสงฆ์น้ำพระธาตุในวันวิสาขบูชา เดือน ๘ เหนือ (เดือนพฤษภาคม) รวมทั้งประชาชนในตำบลทุ่งรวงทอง และตำบลใกล้เคียง จะปฏิบัติธรรมในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา มีการปฏิบัติธรรม รักษาศีลอุโบสถ สวดมนต์ เจริญจิต ภาวนาและเวียนเทียน^{๔๖}

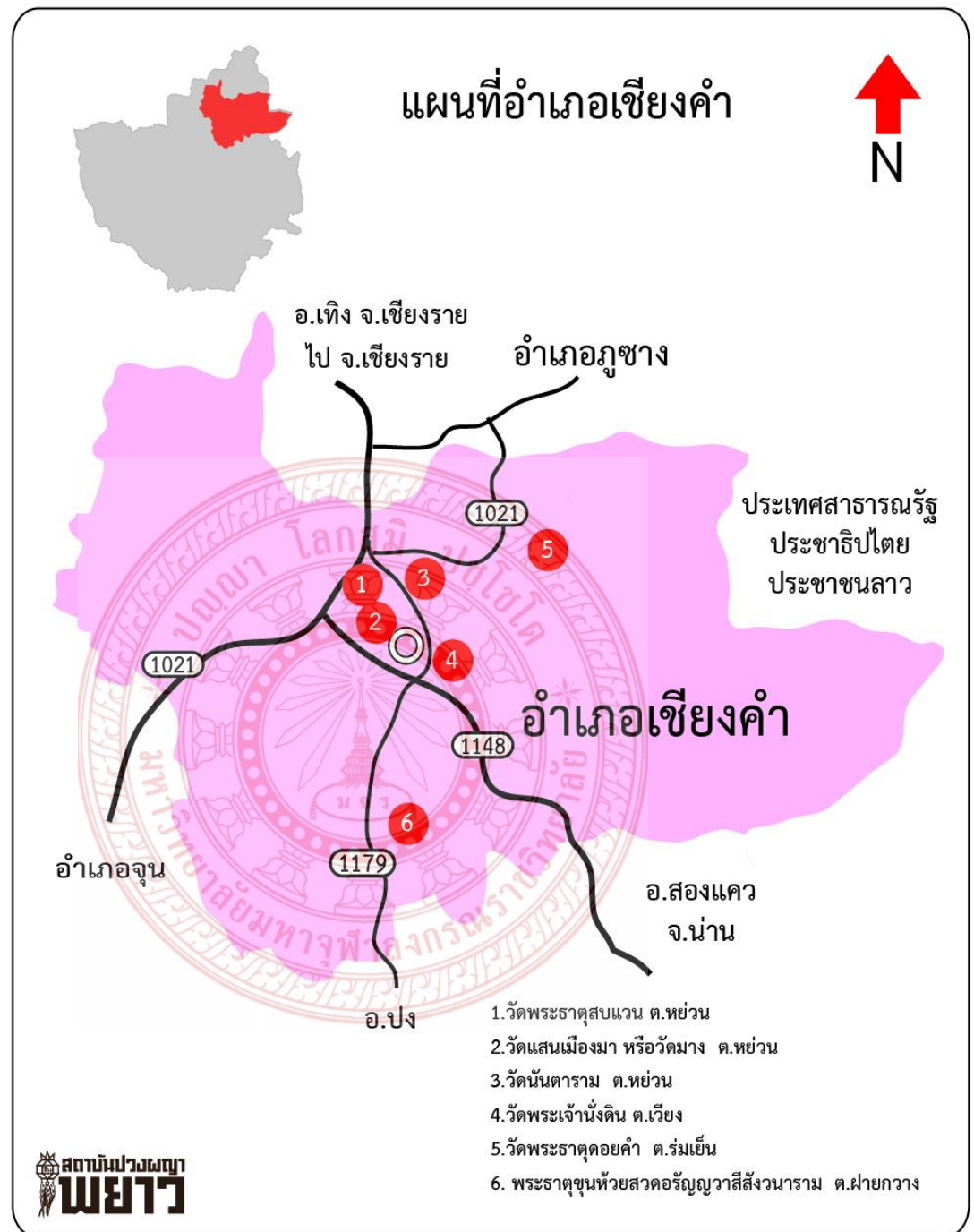
^{๔๖} แคน นิ พ พาน , วัด พระ ธาตุ ม่อน หิน ขาว . [ออนไลน์] . แหล่งที่มา : <http://www.danniparn.com/thread-738-1-4.html>. (๑๔ สิงหาคม ๒๕๕๖).

๒.๓.๖ แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในอำเภอเชียงคำ

๑) ประวัติศาสตร์ ความเป็นมาของอำเภอเชียงคำ แบ่งออกได้ ๓ ยุค ดังนี้

(๑) เชียงคำในตำนาน ความเป็นมาของอำเภอเชียงคำ มีความเชื่อมโยงกับตำนานพระธาตุคอกคำ และตำนานพระเจ้านั่งดิน ตามตำนานพระธาตุคอกคำ ฉบับวัดหนองร่มเย็น เมืองเชียงคำมีชื่อเดิมว่า เชียงชะราว ตั้งอยู่ในพื้นที่บ้านคุ้มหมู ๖ ตำบลร่มเย็น อำเภอเชียงคำ พระยาผู้ปกครองเมืองได้สร้างพระธาตุไว้บนคอกนอกเมืองเพื่อล้างบาป ต่อมาเมื่อมีผู้พบแหล่งทองคำขนาดใหญ่ ในลำธารหลังคอกคอกนั้นได้ชื่อว่า “คอกคำ” พระธาตุนั้นคอกก็ชื่อว่า “พระธาตุคอกคำ” เมืองเชียงชะราวก็เปลี่ยนชื่อเป็น “เมืองเชียงคำ” แต่ในตำนานพระเจ้านั่งดิน พญาผู้สร้างเมืองชื่อว่า “พญาคำแดง” และเมืองนั้นชื่อ “พุทธรส” ประชาชนชาวเมืองมีความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ได้สร้าง พระพุทธรูปมีนามว่า “พระเจ้านั่งดิน” พระพุทธเจ้าทำนายว่า สิบปีภายหน้าเมืองจะเจริญรุ่งเรือง และอุดมไปด้วยสินทรัพย์และจะได้ชื่อว่า “เมืองเชียงคำ”

(๒) เชียงคำในยุคล้านนา ในตำนานเมืองเงินยางเชียงแสนพงศาวดารโยนก และตำนานพื้นเมืองสิบห้าวราชวงศ์ว่า เมืองนี้ตั้งขึ้นแต่ครั้งเมื่อสมัยพ่อขุนจอมธรรมไปครองเมืองพะเยา ประมาณปี พ.ศ. ๑๖๐๐ ในสมัยนั้นเมืองเชียงคำเป็นเมืองขึ้นเมืองพะเยา เมื่อพ่อขุนจอมธรรมสวรรคตไปแล้ว ขุนเจียงหรือขุนเจือง ราชโอรสได้ครองเมืองพะเยาขุนเจียงได้ครองเมืองพะเยาต่อมาได้ ๖ ปี ก็มีทัพแก้ว คือญวนมาตีเมืองเงินยางเชียงแสน ขุนเจียงจึงเกณฑ์ทัพเมืองขึ้นไปรบทัพแก้วเมืองน้อยใหญ่ที่ถูกเกณฑ์ทัพครั้งนี้ คือ เมืองลอ เมืองเทิง เมืองกวา เมืองวาง เมืองคอบ เมืองคำ (เชียงคำ) เมืองเชียงแลง เมืองชะเอียบ เมืองมวน เมืองสะ เมืองปง เมืองอ้อย เมืองจิม แซ่ห่มหรือ แซ่ห่ม แซ่หลวง เมืองวัง (วังเหนือ) ปากบ่อง หนองขวาง (แม่สรวย) แซ่เลียง เชียงแซ่ แซ่ก๊อด แซ่หาน แซ่ลู่ เป็นต้น บ้านเมืองเหล่านี้ที่ยังเรียกชื่อตามเดิมอยู่ก็มี เช่นเมืองเทิง เมืองวาง แซ่ห่ม เมืองปง เมืองวัง ฯลฯ

ภาพที่ ๗ แผนที่แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในอำเภอเชียงคำ

ในกาลต่อมา เมื่อพระเจ้าเม็งรายได้ครองเมืองหิรัญนครเงินยางเมื่อจุลศักราช ๖๒๑ (พ.ศ. ๑๘๐๒) ทรงมีพระชนมายุได้ ๒๑ พรรษาพระองค์ทรงมีพระราชดำริว่าหัวเมืองต่างๆ ในแคว้นล้านนาไทยยุคนั้นต่างตั้งตัวเป็นนครอิสระไม่ขึ้นแก่กันและมักจะเกิดการทะเลาะวิวาทกันด้วยเรื่องแย่งชิงส่วยไร่ไพร่ไทยและดินแดนอยู่เสมอ ไม่ได้เป็นอันหนึ่งอันเดียว หากมีข้าศึกศัตรูยกเข้ามาประชิดติดบ้านเมือง ก็ยากจะสู้รบป้องกันบ้านเมืองได้ เพราะไม่อยู่ในสามัคคีกัน ควรที่พระองค์จะทรงยกกองทัพไปปราบปรามบ้านเมืองที่แข็งเมืองอยู่นี้ เข้ามารวมอยู่ในพระราชอำนาจของพระองค์จะดีกว่า เพื่อนจะได้รวบรวมไทยล้านนาให้เป็นปึกแผ่น เมื่อทรงมีพระราชดำรินั้นแล้ว ก็แต่งตั้งขุนนางของพระองค์ไปว่ากล่าวเรียกร้องให้บรรดาเจ้าเมืองน้อยใหญ่ทั้งหลายให้เข้ามาถวายบังคมขอมสวามิภักดิ์เสียแต่โดยดี บ้านเมืองใดที่ขัดขืนไม่ยอมอ่อนน้อม ก็ให้แต่งขุนทหารคุมทัพไปปราบปราม ได้เมืองมอ (หรือเมืองบอบ) เป็นปฐม แล้วตีได้เมืองโล (หรือเมืองไล่คือไล่เจ้าเมืองเดิมออกไปแล้วตั้งขุนทหารของพระองค์ครองเมืองแทน) ต่อจากนั้นก็ยกไปตีเมืองเชียงคำ ถอดเจ้าเมืองออกเสียแล้วแต่งตั้งขุนนางของพระองค์ครองเมืองแทน การที่เรียกว่าเมืองคำนี้ ในตำนานพื้นเมืองสิบห้าวราชวงศ์กล่าวว่า เนื่องจากเวลาที่พระองค์ได้เมืองนี้เป็นเวลาค่ำ จึงเรียกว่า เมืองเชียงคำ แต่ต่อมาเพี้ยนเป็นเชียงคำ^{๔๗}

(๓) เชียงคำในยุครัตนโกสินทร์ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าอยู่หัว เมื่อ ร.ศ. ๑๑๗ ประเทศไทยจัดระเบียบการปกครองแผ่นดินในภูมิภาคเป็นมณฑล จังหวัด อำเภอ ตำบล และหมู่บ้าน ครั้งนั้นอำเภอเชียงคำแขวงน้ำลาว (รวมพื้นที่อำเภอเทิง อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงรายปัจจุบัน) ขึ้นในเขตการปกครองของจังหวัดน่าน โดยมีเจ้าสุริยวงศ์ ดำรงตำแหน่งข้าหลวงที่ว่าการแขวงตั้งอยู่ ณ บ้านเวียงพระแก้ว (ปัจจุบันเป็นบ้านเวียง หมู่ ๖ ตำบลเวียง อำเภอเชียงคำ) เมื่อ ร.ศ. ๑๒๑ พวกเงี้ยวก่อการจลาจลบุกปล้นสดมภ์แขวงน้ำลาว ทางราชการส่งพระยาศีลศร ปลาดู มาปราบจนสงบ และได้ย้ายที่ว่าการแขวงมาตั้ง ณ บ้านห้วยน ตำบลห้วยน อำเภอเชียงคำ อำเภอปง จังหวัดพะเยา อำเภอเทิง อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย และเมืองคอบ (ปัจจุบันอยู่ในเขต สปป.ลาว) เข้าด้วยกัน พร้อมแต่งตั้งขุนพรานไพรีธณ ดำรงตำแหน่งข้าหลวงบริเวณน่านเหนือ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๗ ทางราชการได้ยุบบริเวณน่านเหนือ แบ่งพื้นที่ออกเป็นอำเภอเชียงคำ อำเภอเทิง และอำเภอเชียงของ ขึ้นอยู่เขตการปกครองจังหวัดเชียงราย ซึ่งเป็นชื่อมาจากบริเวณเชียงใหม่เหนือ พร้อมแต่งตั้งพระยาพิศาลศิริ ดำรงตำแหน่งนายอำเภอเชียงคำเมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๕ หลวงฤทธิ์ ภิญโญ ดำรงตำแหน่งนายอำเภอเชียงคำได้ย้ายที่ว่าการอำเภอเชียงคำจากฝั่งตะวันออกมาตั้ง ณ ฝั่งตะวันตกของแม่น้ำลาว ต่อมาเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๔ พันตรีชอบ มงคลรัตน์ นายอำเภอเชียงคำ ได้ย้ายที่ว่า

^{๔๗} สงวน โชติสุขรัตน์, ตำนานเมืองเหนือ, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (นนทบุรี : ศรีปัญญา, ๒๕๕๒), หน้า ๒๓๗-๒๔๒.

การอำเภอเชียงคำกลับมาตั้ง ณ ฝั่งตะวันออกของแม่น้ำลาวอีกครั้งหนึ่งเมื่อวันที่ ๒๘ สิงหาคม ๒๕๒๐ ได้มีพระราชบัญญัติตั้งจังหวัดพะเยาขึ้นโดยโอนพื้นที่เขตการปกครองอำเภอเชียงคำมาขึ้นกับจังหวัดพะเยา^{๔๘}

๒) แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในอำเภอเชียงคำ จากการศึกษาพบว่าในอำเภอเชียงคำ มีแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นทั้งวัดและวัดพระธาตุจำนวนหลายแห่ง ในการวิจัยครั้งนี้ได้คัดเลือกแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนา จำนวน ๖ แห่งได้แก่

(๑) วัดพระธาตุสบแวน ตั้งอยู่ที่บ้านพระธาตุสบแวน หมู่ ๑ ตำบลห้วยน อำเภอเชียงคำ ก่อตั้งเมื่อปีพ.ศ. ๒๒๒๓ เป็นวัดเก่าแก่แห่งหนึ่งของอำเภอเชียงคำ มีพระบรมธาตุเจดีย์ประดิษฐานพระเกศาธาตุและพระบรมธาตุริมฝัปกาลังของพระพุทธเจ้าจากตำนานโบราณเล่าถึงความเป็นมาของพระธาตุสบแวนว่า สร้างขึ้นเพื่อบรรจุพระอัฐิธาตุของพระเจ้า ส่วนพระหนูกาเรียกโดยภาษาสามัญชนว่า กระดุกคาง ซึ่งอยู่ใกล้ปาก จึงเรียกพระธาตุองค์นี้ตามภาษาไทลื้อว่า พระธาตุสบแวน คำว่า “สบ” เป็นคำนามแปลว่า “ปาก” ส่วนคำว่า “แวน” เป็นกริยาแปลว่า “ใกล้” พระธาตุสบแวนจึงหมายถึงพระธาตุใกล้ปาก (พระโอยฐ์) ของพระเจ้าพระธาตุสบแวน ถือเป็นหนึ่งในสามของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำเมืองเชียงคำ

ประวัติความเป็นมา วัดพระธาตุสบแวนสร้างเมื่อประมาณปี พ.ศ. ๑๔๔๖ องค์พระธาตุถูกทิ้งร้างมานาน ต่อมาสมัยตอนต้นกรุงรัตนโกสินทร์ ราวปีพ.ศ. ๒๓๕๕ เจ้าผู้ครองนครเมืองน่านได้กวาดต้อนชาวไทลื้อ จากแคว้นสิบสองปันนาไปไว้ที่อำเภอเชียงม่วน ในจำนวนนั้นมีพญาคำและพญาธนะ ซึ่งเป็นเจ้าเมืองห้วยนในแคว้นสิบสองปันนา พระยาทั้งสองได้อพยพผู้คน มาอยู่ที่อำเภอเชียงคำ โดยจัดตั้งหมู่บ้าน เข้ามาแผ้วถางป่ากร้างเพื่อขยายพื้นที่ในการก่อตั้งชุมชน ตำรวจที่สร้างวัดและพบพระเจดีย์องค์หนึ่งสวยงามมาก แต่ถูกทิ้งไว้กร้าง จึงได้บูรณะขึ้นใหม่ และตั้งชื่อวัดว่า วัดพระธาตุสบแวน ประจวบกับบริเวณดังกล่าว มีแม่น้ำแวนไหลมาบรรจบกับน้ำร่อง ณ^{๔๙} ต่อมาภายหลังชาวไทลื้อกลุ่มนี้ได้ตั้งชุมชนเป็นชื่อเดียวกับพระธาตุ ชื่อว่า “บ้านธาตุสบแวน”^{๕๐}

ตำนานพระธาตุสบแวน มีความสืบเนื่องเชื่อมโยงกับการถือกำเนิดของเมืองเชียงคำ โดยเนื้อหาใจความสำคัญของตำนานนี้คงได้รับอิทธิพลของตำนานพระเจ้าเลียบโลก ที่กล่าวถึงการ

^{๔๘} ศูนย์บริการข้อมูลอำเภอ, ประวัติอำเภอเชียงคำ. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา : <http://www.amphoe.com/menu.php?mid=1&am=382&pv=32>. (๑๕ กรกฎาคม ๒๕๕๗).

^{๔๙} แคนนิพนพาน, วัดพระธาตุสบแวน. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://www.danniparn.com/thread-740-1-4.html>. (๑๔ สิงหาคม ๒๕๕๖).

^{๕๐} คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ, วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดพะเยา, ๒๕๔๕, หน้า ๖๑.

ที่พระพุทธเจ้าได้เสด็จไปตามสถานที่ต่าง ๆ ทั้งเมืองลือเลื่องสำคัญในล้านนาและก็ได้เสด็จมายังที่ป่าแห่งหนึ่ง ขณะกำลังพักอยู่ในที่นั้น ปรากฏมีพรานป่าหนึ่ง ชื่อว่านายเชียงบาน ได้นำมะม่วงสุกปั้งสี่สวตงทองคำ ๓ ผล มาถวายแด่พระพุทธเจ้าและพระพุทธเจ้าก็ตรัสกับพระอานนท์ว่า

“...ดูกรอานนท์สถานที่แห่งนี้เป็นสถานที่อภิมหิยังนักร ควรจัดตั้งศาสนาไว้เพื่อให้เป็นที่สักการบูชาแก่คน และเทวดาทั้งหลายดังนี้ พระอานนท์เถระจึงทูลขอพระเกศาธาตุกับพระองค์แล้วยื่นให้กับพระอานนท์จากนั้นพระองค์ก็ตรัสว่า ดูกรอานนท์ ถ้าหากตถาคตนิพพานไปแล้ว จงเอาพระธาตุ (กระดูก) ริมฝีปาก(สบ) ข้างล่างมาประดิษฐานไว้กับพระเกศานี้ ต่อไปภายหน้าพระเจดีย์นี้จะได้ชื่อว่า ธาตุสบแว่น ตามที่ตถาคตได้ตรัสกับอุบาสกคนนั้นให้นำมาแว่นใกล้อีกประการหนึ่งกระดูกริมฝีปากข้างล่างของตถาคตได้มาประดิษฐาน ณ ที่นี้ จะได้เรียกชื่อตามอุบาสกคนนั้นชื่อว่านายเชียงบาน ได้นำมะม่วงคำมาถวายแก่เรา ต่อไปเมืองนี้จะได้อีกชื่อว่า เมืองเชียงคำ...”^{๕๐}

ในตำนานพระธาตุสบแว่นนั้นมีข้อความตอนหนึ่งแสดงนัยยะสำคัญว่า “ภายหลังเจดีย์นั้นก็พังไปเสียจะคงเหลือแต่รูปฐานเท่านั้น ต่อมาภายหลังได้มีเจ้าเมืองผู้หนึ่งศรัทธาแรงกล้า ได้มาปฏิสังขรณ์จนเป็นที่รุ่งเรืองยิ่งกว่าเก่า”ตำนานไม่ได้กล่าวถึงอายุเจดีย์องค์เก่าไว้ แต่การขุดค้นทางโบราณคดีที่ตำบลเวียงซึ่งอยู่ห่างออกไปเพียง ๓ กิโลเมตร กำหนดอายุเวียงเชียงคำว่าอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ ๒๐ ลงมาเป็นอย่างน้อย เจดีย์องค์เก่าของวัดพระธาตุสบแว่นก็น่าจะมีอายุไม่เกินนั้น ซึ่งปรากฏในพงสาวดารเมืองน่านว่า สมัยเจ้าอนันตวรฤทธิเดชฯ เป็นเจ้าเมืองนั้นหากท่านเห็นว่าวัดใด ๆ ภายในอาณาเขตของเมืองน่าน “เป็นที่หลู่ต่ำคร่ำครา เปนที่ควรสิริสร้างซ่อม” ท่านก็สั่งให้สร้าง (บูรณปฏิสังขรณ์) เพื่อคำชูพระศาสนา

นอกจากนี้ในพงสาวดารนั้นยังระบุต่อไปว่า “ขุนแต่นั้นท่านก็ได้สร้างพระธาตุเจ้าสบแว่นเมืองเชียงคำเปนถว้น๑๓” โดยได้สร้างวิหารหลวงวัดภูมินทร์เป็นลำดับที่ ๕ ใน พ.ศ.๒๔๑๐ และอุโบสถวัดช่างคำเป็นลำดับสุดท้ายใน พ.ศ.๒๔๒๓ การบูรณปฏิสังขรณ์พระธาตุสบแว่นจึงดำเนินการในช่วงระหว่าง พ.ศ.๒๔๑๐ – ๒๔๒๓ เนื่องจากการโหมติของพวกฮ่อและการสู้รบระหว่างพวกไตลื้อด้วยกันเองในสิบสองพันนา ช่วงทศวรรษแรกของปี พ.ศ.๒๔๐๐ มีไต่ลื้ออพยพ

^{๕๐}บุญส่ง สมฤทธิ์, ตำนานวัดพระธาตุสบแว่น ต.หย่วน อ.เมือง จ.พะเยา, (ม.ป.ท. :ม .ป .พ ., ม.ป.ป.), หน้า ๑-๕.

เข้ามาอยู่เชียงคำอีก เชียงคำจึงมีประชากรเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว และกลายเป็นหัวเมืองสำคัญของเมืองน่าน ด้วยเหตุที่ได้ชื่อเป็นประชากรกลุ่มใหม่ในเชียงคำที่กำลังเติบโตเจ้านันตวรฤทธิเดชฯ จึงเลือกบูรณะวัดพระธาตุสบแวนในเขตเชียงคำเพื่อแสดงการยอมรับและให้ความสำคัญแก่ชุมชนของผู้อพยพเข้ามาใหม่ และเพื่อพยายามโน้มน้าวให้ได้อีกกลายเป็นประชากรของเมืองน่านอย่างถาวร

ประเพณีประจำปี เมื่อถึงวัน “เจ็ดเป็ง” หรือวันเพ็ญเดือนหกวิสาขปุณณมี ในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๖ (วันวิสาขบูชา) ซึ่งเป็นวันที่พระพุทธเจ้าประสูติ ตรัสรู้ และปรินิพพาน ชาวบ้านธาตุสบแวนได้ร่วมมือร่วมใจกันจัด “งานป่าเวณีไหว้ธาตุ” เพื่อบวงสรวงสงฆ์พระธาตุภูษาถิ่นเรียกว่า วันขึ้นธาตุตามจารีตของคนไทลื้อเพื่อสักการะไหว้พระธาตุสบแวนเป็นประจำทุกปี

(๒)วัดแสนเมืองมาหรือวัดมาง ตั้งอยู่ที่บ้านมางหมู่ที่ ๔ตำบลห้วยน้ออำเภอเชียงคำก่อตั้งเมื่อปีพ.ศ. ๒๓๓๐

ประวัติความเป็นมา ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ สร้างขึ้นโดยชาวไทลื้อที่อพยพจากเมืองมางแคว้นสิบสองปันนา มณฑลยูนนาน ทางตอนใต้ของประเทศไทย โดยมาตั้งถิ่นฐานอยู่ที่อำเภอเชียงม่วน จังหวัดพะเยา ต่อมาจึงได้พากันอพยพมาตั้งถิ่นฐานอยู่ที่อำเภอเชียงคำ ประมาณ พ.ศ. ๒๓๕๑ วัดแสนเมืองมานั้น เป็นวัดที่เก่าแก่วัดหนึ่งในอำเภอเชียงคำ ได้รับการบูรณปฏิสังขรณ์มาเป็นลำดับ คือในปี พ.ศ. ๒๔๔๖ ได้บูรณะก่อสร้างกำแพงล้อมรอบบริเวณวัดทั้งสี่ด้านพร้อมกัน การบูรณะวิหารได้ทำการผูกพัทธสีมาฝังลูกนิมิตในปี พ.ศ. ๒๕๒๗ กรมศิลปากรได้นำเอาอุโบสถขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถาน (อุโบสถไทลื้อ) ในปี พ.ศ. ๒๕๓๓ ได้ทำการก่อสร้างหอพิพิธภัณฑสถานขึ้น เพื่อเป็นที่รวบรวมโบราณวัตถุของล้านนา และทำการบูรณปฏิสังขรณ์ในรูปแบบเดิม ตามคำแนะนำของกรมศิลปากร เพื่อเป็นต่อนุรักษ์ศิลปะของชาวไทลื้อ ไม่ให้สูญหายไป เพื่อให้ลูกหลานคนรุ่นหลังได้สืบต่อไป

โบราณสถานที่สำคัญ วัดแสนเมืองมา เป็นวัดเก่าแก่อุโบสถที่ตั้งงาม กรมศิลปากรได้ขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถาน (อุโบสถไทลื้อ) เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๒๗ และได้สร้างพิพิธภัณฑสถาน เพื่อเป็นการอนุรักษ์ศิลปะของชาวไทลื้อไว้ให้ลูกหลานเป็นเกล็ดไม้งดงามมาก เป็นศิลปะไทลื้อ หน้าบันเป็นไม้แกะสลักรูปเทพนม บนพื้นสลักลายสวยงาม บันไดทางเข้าเป็นรูปพญานาค ประตูด้านข้างทางเข้ามีรูปปั้นสิงห์คู่เฝ้าประตู โดยภาพจิตรกรรมฝาผนังภายในวิหารเป็นฝีมือของช่างพื้นบ้านบอกเล่าถึงวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชาวไทลื้อ การบวชพระ การทำบุญ การเล่นน้ำสงกรานต์ วิถีชีวิตในชนบทและประเพณีต่างๆ นอกจากนี้ยังมีขง (ตุ่ง) แขนงไว้ ตามความเชื่อว่าเป็นการอุทิศให้กับผู้ล่วงลับเพื่อเป็นบันไดขึ้นสู่สรวงสวรรค์^{๕๒}

^{๕๒} จ้าง ห วัด พะ เยา , วัด แส น เมื อ ง มา . [ออนไลน์] . แหล่งที่มา :

ลักษณะเด่นของพระอุโบสถไทลื้อเมืองม่านนั้น จะทำหลังคาลดหลั่นกันหลายชั้น การสร้างหลังคาอุโบสถลดหลั่นซ้อนกันหลายชั้นนี้ ที่ลืบสองปันนาก็ยังพบเห็นอยู่ อาจเป็นเพราะสมัยก่อนอากาศที่นั่นหนาวเย็นเวลาทำบุญ ก็เลยมีการสร้างหลังคาอุโบสถให้ลดหลั่นต่ำลงเพื่อป้องกันลมหนาว และพบว่ายังมีการทำช่องหน้าต่างไว้ พอให้แสงสาดเข้ามาได้เท่านั้นจึงเป็นไปได้ ที่ชาวไทลื้อ จะถือเอาคตินิยมนี้มาสร้าง จนกลายเป็นเอกลักษณ์เฉพาะไปในตัวไปก็ว่าได้ ตรงหลังคาจะประดับช่อฟ้า ซึ่งจะเป็นเป็นรูปหงส์ หรือนาคคาบแก้ว และก็ยังประดับด้วยไม้แกะสลักกระจกลีที่สำคัญตามผนังอุโบสถด้านใน ยังมีภาพวาดเกี่ยวกับวิถีชีวิตของชาวไทลื้อ ตั้งแต่เริ่มต้นมาอีกด้วย เป็นการสะท้อนให้เห็นสภาพความเป็นอยู่ขนบธรรมเนียม ประเพณี และวัฒนธรรม อันมีค่าของชาวไทลื้อ ที่ควรอนุรักษ์ให้คงอยู่ให้ลูกหลานและอนุชนรุ่นหลังได้ศึกษา ส่วนประตูทางเข้าสู่พระอุโบสถ จะทำเป็น ๓ มุข หรือ ๓ ประตู ประตูใหญ่ อยู่ด้านหน้าเป็นประตูนาค มีพญานาคที่แปลกกว่าที่อื่น ๆ มุขด้านขวาเรียกว่าประตูเสือ มุขด้านซ้ายเรียกว่าประตูสิงห์ เป็นความเชื่อของไทลื้อในอดีตที่ว่าสัตว์ทั้ง ๓ นี้ จะคอยปกป้องคุ้มกันศาสนสถาน จึงนิยมปั้นรูปสัตว์เหล่านี้ไว้ตามวัดของหมู่บ้าน ปุชนิยวัตถุที่สำคัญ มีพระประธานเป็นพระพุทธรูปสมัยเชียงแสน^{๕๓}

(๓) วัดนันทาราม ตั้งอยู่ที่บ้านทุ่งบานเย็น หมู่ ๑๓ ตำบลหย่วน อำเภอเชียงคำ เป็นวัดราษฎร์มหานิกาย ก่อตั้งเมื่อปีพ.ศ. ๒๔๕๑ ที่ตั้งวัดนันทารามในปัจจุบันแต่เดิมเป็นวัดร้างมาก่อน ชาวบ้านถือว่าเป็นดินแดนอันศักดิ์สิทธิ์ มีผู้พบเห็นลำแสงประหลาดลอยขึ้นเหนือบริเวณดังกล่าว ในคืนวันเพ็ญบ่อยๆ และยังมีต้นโพธิ์เก่าแก่ต้นหนึ่งเด่นเป็นสง่าอีกด้วย จึงไม่มีใครบุกรุกหรือครอบครองแต่อย่างใด และที่บริเวณนี้อยู่ติดกับบ้านพ่อเผ่าอุบล และพ่อหม่องโพธิ์จีน เมื่อมีพระภิกษุชาวไทยใหญ่เดินทางมาเยี่ยม จึงได้ปลูกเรือนพักชั่วคราว ให้เป็นที่พำนักสงฆ์นานวันเข้าก็กลายเป็นที่รู้จักทั่วไปว่าเป็นที่พำนักสงฆ์ชาวไทยใหญ่ ในปีพ.ศ. ๒๔๕๐ พ่อหม่องโพธิ์จีน ได้นำชาวบ้านทำการแผ้วถาง พัฒนาให้มีบริเวณกว้างยิ่งขึ้น รวมเนื้อที่ ๓ ไร่เศษพ.ศ. ๒๔๕๑ ได้นิมนต์อุ้ววัณณะ พระภิกษุชาวไทยใหญ่ซึ่งเดินทางมาจากเมืองตองจี รัฐฉาน ประเทศพม่า ให้จำพรรษา และได้สร้างวิหารไม้มุงด้วยหญ้าคา บริเวณใกล้ๆ กับต้นโพธิ์ จึงเรียกชื่อโดยทั่วไปว่าวัดจองคำ (วิหารมุงด้วยหญ้าคา) พ.ศ. ๒๔๖๓ แม่นางจ้ามเฮิง บริจาคที่ดินประมาณ ๕ ไร่เศษ ให้กับวัดจองคำ รวมเป็นเนื้อที่ ๘ ไร่ ๑ งาน ๗๒ ตารางวา

^{๕๓} วัดแสนเมืองมาวัดศิลปะไตลื้อ(ไทลื้อ).[ออนไลน์]. แหล่งที่มา : <http://writer.dek-d.com/KirEiJuNG/story/view.php?id=210647>. (๔ สิงหาคม ๒๕๕๖).

ในปี พ.ศ.๒๔๖๘ พ่อเผื่อนันตา (อู๋) วงศ์อนันต์^{๔๔}ได้เป็นเจ้าภาพสร้างวิหารไม้สักหลังใหม่(หลังที่เห็นอยู่ในปัจจุบันนี้)พ.ศ.๒๔๗๖ ได้อัญเชิญพระพุทธรูปไม้สักทอง พระประธานวิหารวัดจองเหม่เก่า จากอำเภอปง จังหวัดพะเยา ซึ่งเป็นวัดของชาวไทยใหญ่ที่ถูกทิ้งร้าง มาประดิษฐานเป็นพระประธานในวิหารหลังใหม่ และในระหว่างวันที่ ๑-๑๕ มีนาคม ๒๔๗๗ ได้จัดงานฉลองวัดเป็นครั้งแรก และเปลี่ยนชื่อวัดจองคำ เป็นวัดนันทาราม เพื่อเป็นอนุสรณ์แก่พ่อเผื่อนันตาและตระกูลวงศ์อนันต์

ในปีพ.ศ.๒๕๑๔ ยกฐานะจากวัดในการปกครองของสงฆ์ไทยใหญ่มาเป็นวัดมหานิกายในคณะสงฆ์ไทย และได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา เมื่อวันที่ ๘ พฤศจิกายน ๒๕๑๔ และยกฐานะจากวัดในการปกครองของสงฆ์ไทยใหญ่มาเป็นวัดมหานิกายในคณะสงฆ์ไทย และได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา เมื่อวันที่ ๘ พฤศจิกายน ๒๕๑๔^{๔๕}

(๔) วัดพระธาตุคุดอยคำ ตั้งอยู่ที่บ้านสบสาหมู ๑๘ ตำบลร่มเย็น อำเภอเชียงคำ ก่อตั้งเมื่อปีพ.ศ. ๒๔๗๕

ประวัติความเป็นมา ในสมัยหนึ่งมีพญาครองเมืองชะร้าวหรือเมืองแห่งพุทธรสแห่งนี้ไม่ปรากฏชื่อไว้ในประวัติตำนาน พญาองค์นี้เป็นผู้ได้พบประวัติตำนานของวัดพระธาตุคุดอยคำเมื่อปี พ.ศ. ๑๒๑๓ ตัวปีล่วงไปก็เดือนโหรา แรม ๓ ค่ำ วันจันทร์ จากวัดเก่าแก่แห่งหนึ่ง แล้วก็ได้คัดลอกเอาประวัติตำนานนี้ไม่ให้สูญหายไป

ตำนานพระธาตุคุดอยคำ พญาคำแดงผู้ครองเมือง มเหสีไม่ทราบนาม มีบุตรด้วยกันสองพระองค์ บุตรชายคนโตไม่ทราบชื่อแต่เป็นผู้ที่เจริญรุ่งเรืองไปด้วยสติปัญญาเฉลียวฉลาดทั้งเป็นผู้มีอำนาจวาสนาแก่กล้ามีความปรีชาสามารถรบปราบอริข้าศึกศัตรูแทนบิดาได้ บุตรสาวอีกหนึ่ง นามว่า อินตาสรณ์ สวยงามยิ่งนัก ต่อมาพญาองค์หนึ่งนามว่า ฤทธิ ครองเมืองหงสาวดี อยู่ทิศเหนือ

^{๔๔}พ่อเผื่อนันตา (อู๋) วงศ์อนันต์ ผู้สร้างวัดนันทาราม (จองเหนือ)เป็นชาวชนเผ่าปะโอ เกิดที่เมืองจี ซึ่งเป็นเมืองหลวงของไทยใหญ่(บริเวณรัฐฉาน สาธารณรัฐเมียนมาร์ในปัจจุบัน) แต่เดิมเป็นพ่อค้าสามารถพูดได้หลายภาษา อพยพมาอยู่ที่จังหวัดเชียงใหม่ (บ้านวัวลาย) มักนำผ้าไหม อัญมณีและเครื่องประดับ มาขายให้ชาวเชียงใหม่ เชียงราย ลำปาง แพร่ น่าน จนเป็นที่รู้จักของบรรดาผู้ครองนครสมัยนั้น โดยเฉพาะเจ้าผู้ครองนครน่าน (ไม่ทราบพระนาม) ได้ยกหลานสาวพระมเหสีองค์หนึ่ง(ไม่ทราบนาม)ให้เป็นภริยา (ต่อมาลูกหลานได้เรียกนามท่านว่า แม่เผื่อคำ) โดยมอบหมายให้เป็นผู้แทนดูแลผลประโยชน์จากการทำไม้กับบริษัทบอมเบย์เบอร์มาร์ ในเขตพื้นที่เชียงใหม่ ปง ดอกคำใต้ จุน เชียงคำ เทิง และเชียงของ(กิจการทำไม้ขายให้กับฝรั่งเศส) จึงได้อพยพครอบครัวมาอยู่ที่เชียงคำ และมีศรัทธาอย่างแรงกล้าจึงได้สร้างวัดนันทารามขึ้นมาไว้ในพระศาสนา

^{๔๕}วัด นัน ตาราม , ประวัติ วัด นัน ตาราม .[ออนไลน์] . แหล่งที่มา :

http://watnantaram.net/home/?page_id=23. (๑๕ กรกฎาคม ๒๕๕๗).

ของเมืองพุทธส อยากได้มเหสี ส่งหนังสือมาทูลขอจากพญาคำแดง แต่ถูกปฏิเสธ ต่อมาพญาเต
 ฆานุภาพอยู่ทางทิศใต้เมืองพุทธส ไปทูลขอก่ถูกปฏิเสธอีก พญาสุริยวงษ์ษา อยู่ทิศตะวันตกเมือง
 พุทธสส่งคนมาทูลขอ ก็ถูกปฏิเสธอีก และพญาผู้ครองเมืองทางทิศตะวันออกของเมืองพุทธส ก็
 ขอทูลอีกองค์ก็ไม่ได้ทำให้พญาทั้งสี่หัวเมืองโกรธแค้นมาก นำกองทัพมาตีตามลำดับ แต่พญาคำ
 แแดงพร้อมด้วยบุตรชายและกำลังทหารเอาชนะได้ทุกครั้ง เมื่อทำสงครามได้ไม่นานพญาคำแดงก็
 กลัวบาปกรรม จึงได้ไปเฝ้าพระพุทธเจ้า แนะนำให้พญาคำแดงนำสรีระซากศพของพญาทั้งสี่เมือง
 มาเผาเป็นเถ้าถ่าน แล้วเอาปูนขาวมาผสมให้เหนียวปั้นเป็นรูปสิงห์สี่ตัว บรรจุผอบทองคำทุกตัว
 และพระพุทธเจ้าได้มอบเส้นพระเกศาให้หนึ่งเส้นใส่ในผอบทองคำอีกหนึ่งใบ เสร็จแล้วนำไป
 บรรจุไว้ที่บนภูเขาหรือคอยสิงคุดตระ โดยขุดเป็นบ่อสี่เหลี่ยม กว้าง ยาว ลึก ๑ ศอก เท่ากัน
 อัญเชิญรูปสิงห์ไว้ตรงมุงทั้งสี่ของหลุม ซึ่งตรงกลางหลุมให้นำผอบเส้นเกศาพระพุทธเจ้าวาง ก่อ
 อิฐทับเป็นรูปเจดีย์

แล้วทำบุญอุทิศไปหาพญาทั้งสี่หัวเมือง พร้อมด้วยเหล้าอาหารที่เสียชีวิตไป จากนั้นมา
 พญาคำแดงมีจิตใจเบิกบานอยู่มาจนชราอมอบเมืองให้บุตรปกครองส่วนตัวเองได้ออกบวชเป็นฤาษี
 ปฏิบัติธรรม จนหมดอายุขัยโดยเจดีย์ที่ได้ก่อสร้างขึ้นในครั้งนั้น ได้ชื่อว่า “เจดีย์คำ” หรือพระธาตุ
 คอยคำ เพราะภายใต้ฐานมีทองคำบรรจุไว้มากมาย พร้อมด้วยผอบทองคำทั้ง ๕ ผอบส่วนอีกตำนาน
 กล่าวว่า มีหญิงม่ายคนหนึ่งพบทองคำแท่งใหญ่ วางยาวอยู่ระหว่างภูเขาสองลูก หันท้ายจรดภูเขา จึง
 นำชาวบ้านไปดู ต่อมาเมื่อพญาผู้ครองเมืองได้ทราบข่าว ก็มีความโลภ จึงสั่งให้ตัดแท่งทองคำนั้น
 เมื่อตัดแล้วทองคำก็แยกหายไปในคอย แล้วปรากฏเป็นพระเจดีย์ซึ่งมีพระธาตุบรรจุอยู่ภายใน
 ชาวบ้านจึงเรียกว่า พระธาตุคอยคำ นับแต่นั้นมา

โบราณสถานที่สำคัญ อาครเสนาสนะประกอบด้วย วิหาร หอกลอง หอระฆัง ศาลา
 และกุฏิสงฆ์ ปูชนียวัตถุมีเจดีย์พระธาตุคอยคำ และพระพุทธรูปทันใจ

ประเพณีประจำปี ทุกปีจะมีประเพณีนมัสการพระธาตุคอยคำในวันเพ็ญเดือนแปด แต่
 จะนับเดือนแปดครั้งที่สอง คือวันนมัสการพระธาตุคอยคำทุกปี และประเพณีที่สำคัญในเทศกาล
 สงกรานต์ทุกวันที่ ๑๕ เมษายน ได้มีการประกอบพิธีกรรมสืบชะตาหลวงและกินอ้อเสริมปัญญา ที่
 เป็นพิธีกรรมขึ้นชื่อเป็นเอกลักษณ์ของวัดพระธาตุคอยคำ และสงฆ์พระธาตุ

(๕) **วัดพระนั่งดิน** ตั้งอยู่ที่บ้านพระนั่งดินหมู่ที่ ๗ ตำบลเวียงอำเภอเชียงคำ

ประวัติความเป็นมา วัดพระนั่งดินก่อตั้งเมื่อปีพ.ศ. ๒๓๘๔ มีพระพุทธรูปที่สำคัญคือ
 พระเจ้านั่งดิน เป็นองค์พระประธานของวัดที่ไม่มีฐานรองรับเหมือนกับพระประธานองค์อื่นๆ แต่
 ได้ประดิษฐานอยู่บนพื้นดิน และนั่นจึงเป็นที่มาของชื่อ “พระเจ้านั่งดิน”

ตำนานพระนั่งดิน ตามตำนานกล่าวไว้ว่า พระยาครองเมืองพุทธระได้ค้นพบประวัตินี้ (ตำนาน)เมื่อนมจตุลศักราช ๑,๒๑๓ ปีระกา เดือน ๖ วันจันทร์ พระพุทธเจ้าได้เสด็จออกโปรดเมตตาสรรพสัตว์โดยทั่วทางอุทเทียร จนพระองค์ได้เสด็จมาถึงเวียงพุทธระ(อำเภอเชียงคำในปัจจุบัน) พระพุทธองค์ได้ประทับอยู่บนคอยสิงคุดตระ(พระธาตุคอกคำในปัจจุบัน) ทรงแผ่เมตตาประสาทพรตรัสให้พระยาเค่งเจ้าเมืองพุทธระในขณะนั้น สร้างรูปเหมือนของพระองค์ไว้ยังเมืองพุทธระแห่งนี้ ครั้นเมื่อพระพุทธเจ้าทรงตรัสจบก็ปรากฏว่าได้มีพระอินทร์องค์หนึ่ง พระยานาคหนึ่งตน ฤๅษี ๒ องค์ และพระอรหันต์ ๔ รูป ช่วยกันเนรมิตเอาดินศักดิ์สิทธิ์จากเมืองลังกาทวีปเป็นเวลา ๑ เดือน กับอีก ๗ วัน จึงแล้วเสร็จ ครั้นเมื่อพระพุทธองค์ได้โปรดสัตว์ทั่วถึงแล้ว จึงเสด็จเข้าสู่เมืองพุทธระอีกครั้งทรงเห็นรูปเหมือนที่โปรดให้สร้างขึ้นนั้นเล็กกว่าองค์ถาคด พระพุทธองค์จึงตรัสให้เอาดินมาเสริมให้ใหญ่เท่าพระพุทธองค์ แล้วพระพุทธองค์จึงได้แผ่รัศมีออกครอบจักรวาลรูปปั้นจำลองให้เลื่อนลงจากฐานชุกชี (แท่น) มากราบไหว้พระพุทธองค์

พระพุทธองค์ตรัสกับรูปเหมือนพระพุทธองค์ที่ได้สร้างขึ้นนั้นว่า "ขอให้ท่านจงอยู่รักษาศาสนาของตถาคตให้ครบ ๕,๐๐๐ พระพรรษา" พระรูปเหมือนจึงได้น้อมรับเอาแล้วประดิษฐานอยู่ ณ พื้นดินที่นั่นสืบมา ด้วยเหตุนี้พุทธบริษัทจึงหมายเหตุเอาพระรูปเหมือนของพระพุทธองค์ว่า "พระเจ้านั่งดิน"ตามตำนานกล่าวว่าพระพุทธรูปนี้สร้างตั้งแต่ครั้งสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่ ดังนั้นพระเจ้านั่งดินน่าจะมียุกว่า ๒,๕๐๐ ปี ในการสร้างพระพุทธรูปนี้ ใช้เวลา ๑ เดือน ๗ วันจึงเสร็จ เมื่อสร้างเสร็จได้ประดิษฐานไว้บนพื้นราบ ไม่มีฐานชุกชีดังพระพุทธรูปอื่น ๆ ทั่วไป มีผู้เฒ่าผู้แก่เล่าขานสืบกันมาว่า เคยมีชาวบ้านได้พากันสร้างฐานชุกชีแล้วได้อัญเชิญพระเจ้านั่งดินขึ้นประทับ แต่ได้เกิดเหตุอัศจรรย์ฟ้าได้ผ่าลงมาที่กลางพระวิหารถึง ๓ ครา พุทธบริษัททั้งหลายจึงอาราธนาพระเจ้านั่งดินมาประดิษฐานบนพื้นดินดังเดิมตราบนทุกวันนี้

(๖) พระธาตุขุนห้วยสวดอริยญวณสี่สังฆารามตั้งอยู่ที่บ้านใหม่เจริญไพรหมู่ที่ ๕ ตำบลฝายกวางอำเภอเชียงคำ

ประวัติความเป็นมา เดิมเป็นสำนักสงฆ์ขุนห้วยสวดในเขตหมู่บ้านแวนโค้ง ตำบลฝายกวาง อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา ซึ่งเป็นบริเวณป่าลึกห่างไกลจากการคมนาคมสร้างโดยครูบาคำหล้า สว่างโร เพื่อเข้ามาบำเพ็ญเพียร ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๕๒๔ ได้รับอนุญาตตั้งเป็นวัดพระธาตุขุนห้วยสวดเมื่อวันที่ ๑๘ มกราคม ๒๕๓๗

ประเพณีประจำปีในช่วงวันออกพรรษาของทุกปี จะมีประเพณีตักบาตรเทโวโรหณะ เพื่อเป็นการสืบทอดวัฒนธรรมประเพณีที่ดีงามให้คงอยู่สืบไป

๒.๓.๓ แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในอำเภอกุซาง

๑) ประวัติศาสตร์ความเป็นมาของอำเภอกุซาง

อำเภอกุซาง เดิมเป็นกิ่งอำเภอหนึ่งของจังหวัดพะเยา ก่อนหน้านั้นขึ้นอยู่กับอำเภอเชียงคำ ต่อมาได้รับการอนุมัติจัดตั้งยกฐานะขึ้นเป็นกิ่งอำเภอ จากกระทรวงมหาดไทย เมื่อวันที่ ๑๕ กรกฎาคม ๒๕๓๘ ตามประวัติศาสตร์บริเวณอำเภอกุซางในอดีตมีชื่อเรียกว่า “เมืองเวียงแก” ซึ่งดูจากหลักฐานที่วัดบ้านแกและคันคูเมืองเดิม คาดว่าตั้งมากกว่า ๔,๐๐๐ ปี ซึ่งอาจตั้งขึ้นมาพร้อมกับเมืองเวียงลอ ต่อมาประมาณปี พ.ศ. ๒๔๔๒ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้จัดระเบียบการปกครองแผ่นดินในภูมิภาคเป็นมณฑล จังหวัด อำเภอ ตำบล และหมู่บ้านเมืองเวียงแก จึงขึ้นการปกครองกับอำเภอเชียงคำ ต่อมากระทรวงมหาดไทยได้ประกาศแยกพื้นที่อำเภอเชียงคำตั้งเป็นอีก ๑ กิ่งอำเภอ คือ “กิ่งอำเภอกุซาง” ตั้งแต่วันที่ ๑๕ กรกฎาคม ๒๕๓๘ ต่อมาได้มีพระราชกฤษฎีกายกฐานะขึ้นเป็นอำเภอกุซาง ในวันที่ ๘ กันยายน ๒๕๕๐ ปัจจุบันอำเภอกุซางแบ่งเขตการปกครองออกเป็น ๕ ตำบล ๕๕ หมู่บ้าน ได้แก่ ตำบลกุซาง ตำบลเชียงแหว ตำบลทุ่งกล้วย ตำบลป่าสัก และตำบลสบง^{๕๖}

๒) แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในอำเภอกุซาง จากการศึกษาพบว่าในอำเภอกุซาง มีแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นทั้งวัดและวัดพระธาตุจำนวนหลายแห่ง ในการวิจัยครั้งนี้ได้คัดเลือกแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนา จำนวน ๒ แห่งได้แก่

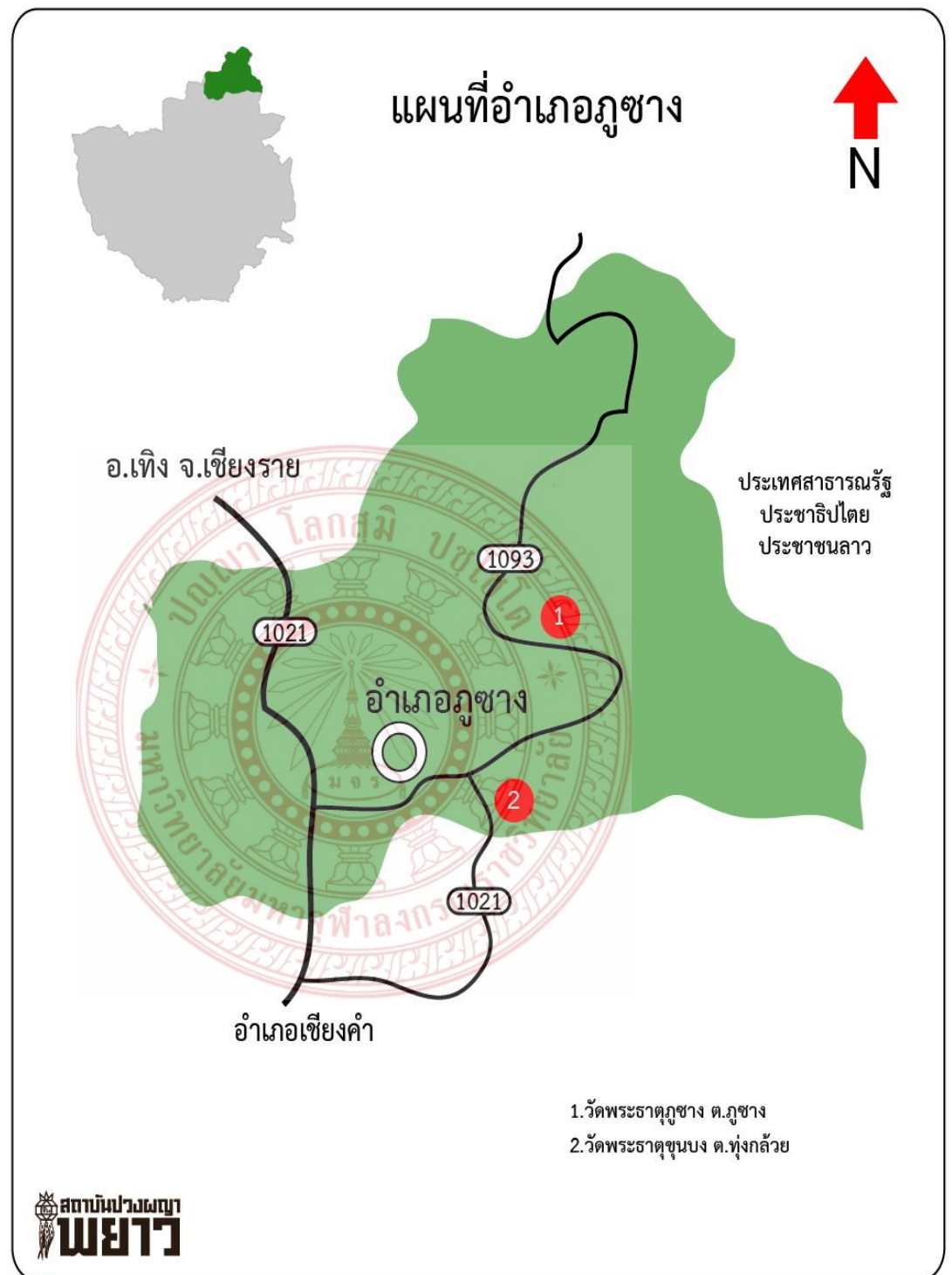
(๑) วัดพระธาตุกุซาง ตั้งอยู่ที่บ้านพระธาตุกุซางหมู่ ๘ ตำบลกุซางอำเภอกุซางก่อตั้งเมื่อปีพ.ศ. ๒๔๖๘

ประวัติความเป็นมา พระธาตุกุซาง เป็นพระธาตุเก่าแก่ และเป็นที่เคารพสักการะของราษฎรในอำเภอกุซางและอำเภอใกล้เคียง มาเป็นเวลานาน สันนิษฐานว่าสร้างครั้งแรกประมาณปี พ.ศ. ๑๘๐๐ ตามประวัติเล่าว่า ผู้ค้นพบคนแรกชื่อ “นายก้อน” เป็นชาวจังหวัดน่าน อพยพเข้ามาเมื่อ พ.ศ. ๒๓๕๐ ได้เข้ามาบุกเบิกถางป่าเพื่อทำไร่เกษตรกรรม บริเวณเชิงดอยซึ่งเป็นที่ประดิษฐานขององค์พระธาตุ โดยที่ไม่ทราบว่ามิ่งองค์พระธาตุตั้งอยู่ในขณะที่กำลังถางป่าอยู่นั้นพบว่า มีใบพลูเลื้อยพันอยู่กับต้นซาง (ไผ่ชนิดหนึ่ง) จึงคิดจะเก็บมาเกี่ยวกินกับหมาก ระหว่างที่เก็บใบพลูก็กบังเอิญพบองค์พระธาตุตั้งอยู่บนสันดอยท่ามกลางป่าร่มไม้ปกคลุมอยู่ จึงเข้าไปกราบไหว้และเรียกชื่อพระธาตุนั้นว่า “ปู้ซาง” (พลูซาง) ตามบริเวณที่ค้นพบ

^{๕๖} ศูนย์บริการข้อมูลอำเภอ, ประวัติอำเภอกุซาง.[ออนไลน์].แหล่งที่มา :<http://www.amphoe.com/menu.php?am=844&pv=32&mid=1>. (๑๕ กรกฎาคม ๒๕๕๗).

จากการสัมภาษณ์ นายแสง ยะมงคล^{๕๖} ไวยาวัจกรวัดพระธาตุภูซาง ตำบลภูซาง อำเภอภูซาง จังหวัดพะเยา ท่านได้เล่าความเป็นมาของพระธาตุภูซางกล่าวว่า ในปี พ.ศ. ๒๓๕๐ ก่อนตั้งหมู่บ้านหนองเลา ๓ ปี คนพบพระธาตุภูซางคนแรกชื่อ นายก้อน หรือลุงก้อน เข้าไปถางไร่อยู่ใกล้ดินเขาหรือคอยที่พระธาตุตั้งอยู่ ลุงก้อนยังไม่รู้ว่าเป็นเขาหรือคอยอะไร ไปถางไร่ วันหนึ่งพลูหรือปูเกี่ยวที่ลุงเคยทานหมด เพราะลุงก้อนเป็นคนคิดมาก ลุงก้อนคิดว่าที่คอยนี้คงจะมีพลูป่าหรือปูป่า เพราะบนคอยเป็นป่าดงดิบ ลุงก้อนก็ปีนขึ้นไปดู แล้วไปเจอพลูขึ้นไม้ซางหรือไผ่ซางอยู่กอหนึ่ง ลุงก้อนจึงเรียกว่าภูซาง เพราะเลื้อยขึ้นไม้ซางตั้งแต่นั้นมาคนทั้งหลายเรียกว่าพระธาตุภูซาง หรือคอยภูซางตั้งอยู่บนยอดเขาหรือคอยลูกหนึ่ง อยู่ทิศตะวันออกเฉียงเหนือของหมู่บ้านหนองเลาซึ่งเป็นพระธาตุเก่าแก่มาก สร้างขึ้น ๗,๐๐๐ ปีมาแล้ว ก่อนสมัยพ่อขุนเม็งรายมหาราชสร้างเมืองเชียงรายก่อนล้านช้าง ล้านนาสมัยเมืองเหนือทั้งหมดปกครองด้วยขุน หรือท้าวพญาคนสมัยนั้น แม้จะอยู่ที่ใดก็ต้องสร้างหรือขุดคลองป้องกันอันตรายจากสัตว์ป่า ที่เล่ากันว่ากระต๊องหรือควายป่าคู่มากจะออกมาหากินทั้งกลางวันและกลางคืน ถ้าเจอคนหรือสัตว์อะไรก็ไล่ขวิดถ้าล้มลงจะดูคนเลือด ผู้เฒ่าผู้แก่สมัยก่อนเรียกว่าผีโพงป่าเข้าสิง ไม่มีปืนผาหน้าไม้จะสู้กับสัตว์เหล่านี้ได้ มีแต่หอกดาบเป็นอาวุธ และขุดคลองป้องกันชุมชนหมู่บ้านขุดรอบทั้ง ๔ ทิศ

^{๕๖} สัมภาษณ์คุณแสง ยะมงคล, ไวยาวัจกรวัดพระธาตุภูซาง ตำบลภูซาง อำเภอภูซาง จังหวัดพะเยา, เมื่อวันที่ ๗ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๕๗.

ภาพที่ ๘ แผนที่แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในอำเภอภูซาง

ปี พ.ศ. ๒๔๓๘ พบว่ามีองค์พระธาตุตั้งอยู่ตรงยอดดอย มองเห็นเหล็กเป็นแท่นโผล่ตรงกลางประมาณ ๑ ศอก เขาเรียกว่าเหล็กแกนพระธาตุ ทางทิศตะวันออกติดกับพระธาตุมีแท่นพระสูงประมาณ ๑ ศอก มีพระพุทธรูปตั้งอยู่ ๓ องค์ หันหน้าไปทางทิศตะวันออกตามสันเขา พระประธานเป็นทอง ส่วนสององค์ข้างๆเป็นปูนข้างละหนึ่งองค์ พระประธานนั้นมีรูปสลักตามข้อต่อสลักนั้นตามผู้เฒ่าผู้แก่เล่าว่าถอดออกได้เป็นชิ้นๆ คนสมัยนั้นเรียกว่า พระแสนแซ่ นอกนั้นก็มีความหลายรุ่นหลายขนาด หน้าตักกว้าง ๑๒ นิ้ว ๘ นิ้ว ๖ นิ้ว ๔ นิ้ว คอหัก แขนหัก บั้นเอวหัก เพราะกิ่งไม้ตกใส่พระปูน พระทอง ต่อมาเจ้าหน้าที่อำเภอเชียงคำนำโดย นายประสงค์และนายบุญธรรม ไม่ทราบนามสกุล ออกมาสอบสวนและจับกุมผู้ที่ลักลอบขุดพระธาตุไปขัง และนำเอาพระประธานคือพระแสนแซ่เอาไปไว้ที่วัด เจ้าคณะอำเภอเชียงคำสมัยนั้น คือพระครูศีลกลีปัสสาร์ วัดบ้านเวียง ต.เวียง อ.เชียงคำ ต่อมาสมัยพระครูสังฆกิจวัตรเป็นเจ้าคณะอำเภอรูปใหม่อยู่วัดคอนไชย ต.เวียง อ.เชียงคำได้นำเอาพระแสนแซ่จากวัดบ้านเวียงไปไว้ที่วัดคอนไชย

ปี พ.ศ. ๒๔๕๖ พ่อกำนันยศ สมนาม กำนันตำบลเชียงแตง พร้อมกับศรัทธาผู้เฒ่าผู้แก่ชายฉกรรจ์ พ่อค้าประชาชนทุกหมู่บ้านพร้อมใจกันผลิตเปลี่ยนกันขึ้นไปถางหญ้าตัดต้นไม้ถางป่าและชาวเขาเผ่าม้ง บ้านห้วยเมียง บ้านกุ่มมาช่วยกันปั้นอิฐเผาขึ้นเป็นองค์พระธาตุใหม่ เอาสลา หรือ ช่าง ชื่อนายหม่อง กันโท(สลาหนาน) ชาวบ้านคอนตัน อ.เชียงคำ และชาวบ้านช่วยกันหาเปลือกเมือกคอยมาแซ่ หาท่อนไม้สักมาเจาะ แล้วเอาเปลือกเมือกคอยแซมกับปูนขาวและทรายก่อโบกฉาบ เพราะสมัยก่อนนั้นไม่มีปูนซีเมนต์เหมือนสมัยนี้ พอเสร็จการบูรณะก็หยุดไว้แค่นั้นปี พ.ศ. ๒๕๐๓ พระอาจารย์คำหล้า สังวโร เป็นพระนักบุญ วัดสันโค้ง จังหวัดเชียงราย มาเสริมองค์พระธาตุขึ้นใหม่ สร้างวิหารขึ้นใหม่ สมัยนี้มีปูนซีเมนต์แล้วจำเป็นต้องเสริมองค์พระธาตุเนื่องจากปูนที่โบกฉาบเสื่อมไปตามกาลเวลา

จากการสัมภาษณ์ พระจงรักษ์ วรจิโร^{๔๔} เจ้าอาวาสวัดพระธาตุภูซาง กล่าวว่า ในปี พ.ศ. ๒๕๔๘ ครูบาเจ้าเทือง นาสีโล นักบุญ จากวัดเด่นสรีศรีเมืองแก่น อ.แม่แตง จ.เชียงใหม่ ได้เข้ามาสร้างพระธาตุ รื้อวิหารหลังเก่า และปรับปรุงสถานที่บนพระธาตุภูซาง สร้างวิหารหลังใหม่ให้มั่นคงถาวร พร้อมทั้งเสริมดวงพระธาตุขึ้นใหม่ และได้นำเอาพระพุทธรูปองค์ใหม่มาประดิษฐานไว้ในพระวิหารหลังใหม่ ได้รับความร่วมมือจากชาวบ้านทุกหมู่บ้านใน อ.ภูซาง รวมทั้งพระครูสุภัทรพรหมคุณ เจ้าคณะอำเภอเชียงคำรูปปัจจุบัน

ตำนานพระธาตุภูซางตามตำนานกล่าวว่า เมื่อครั้งพุทธกาลพระองค์ทรงตรัสรู้แล้ว ได้เสด็จสัญจรเผยแผ่ธรรมะโปรดไวณยสัตตะโลก แล้วได้เสด็จถึงภูเขาลูกหนึ่ง ซึ่งพระองค์ทรงสังเกต

^{๔๔} สัมภาษณ์พระจงรักษ์ วรจิโร, เจ้าอาวาสวัดพระธาตุภูซาง ตำบลภูซาง อำเภอภูซาง จังหวัดพะเยา, เมื่อวันที่ ๗ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๕๗.

ว่าควรจะต้องพระธาตุหรือเจดีย์ได้พอสมควร ภูเขาอะไรอยู่โคดเดียว ห่างจากภูเขาสูงอื่นสูงขึ้นประมาณ ๑,๐๐๐ เมตร สูงจากที่ราบถึงยอดภูเขานี้ประมาณ ๕๐๐ เมตร เป็นภูเขาที่ไม่ติดกับลูกอื่น ครั้นพระพุทธองค์เสด็จถึงภูเขานี้ ซึ่งเป็นป่าดงทึบมีต้นไม้ขนาดใหญ่ มีสัตว์ป่าที่ดุร้าย เช่น เสือ หมี กระต่าย แรด ช้าง งูเห่าจิ้งจอก และพญายักษ์ ครั้นพระองค์ได้ประทับอยู่ที่นั่น ได้มีพญายักษ์ได้เข้ามาหาพระองค์เพื่อจะกินพระองค์เป็นอาหาร แล้วก็มีการทำทายซึ่งกันและกัน และพญายักษ์บอกทำให้พระพุทธเจ้า ยกแผ่นดินหรือแผ่นดินที่พระองค์ทรงประทับอยู่ขึ้นได้ ยักษ์ก็จะยอมถอยออกจากป่าบริเวณนี้แล้วจะไม่อยู่อีกต่อไป พระพุทธองค์ก็ได้อธิษฐานจิตให้ฟ้าดินเป็นพยาน แล้วก็ใช้นิ้วมือสองนิ้ว คีบแผ่นดินโดยทิ้งไปไกลถึง ๑ โยชน์ ไปตกที่ราบแห่งหนึ่ง เกิดเป็นหลุมเป็นบ่อน้ำขึ้นมาและเป็นหนองน้ำ สมัยก่อนเรียกว่าหนองแป้น สาเหตุที่เรียกว่าหนองแป้น ก็เพราะว่าพระพุทธองค์ยกแผ่นดินที่มีน้ำหนักหลายตันหรือหลายพันกิโล เมื่อยักษ์ได้เห็นพระองค์ทรงแสดงฤทธิ์แล้วจึงได้น้ำออกจากถ้ำนั้นจนถึงปัจจุบันนี้ ครั้นวันรุ่งขึ้นมีพวงจี่เปื้อนหรือสมัยก่อนเรียกว่าผีเปื้อน และเรียกว่าผีตอแหล ซึ่งอยู่ที่ถ้ำห่างจากที่พระพุทธองค์ประทับประมาณ ๕๐๐ เมตร นำเต้าแดงหัวมัน ลูกไม้มาถวายแก่พระองค์ เมื่อพระองค์ฉันแล้วก็บ้วนปากไปตกทิศเหนือที่ท่านประทับประมาณ ๑ กิโลเมตร เกิดฤทธิ์ปาฏิหาริย์เป็นน้ำตกอุ่นจนถึงทุกวันนี้ น้ำตกอุ่นนี้คนเฒ่าคนแก่โบราณเรียกว่าเป็นน้ำบ้วนปากพระพุทธเจ้า แล้วล้างบาตรที่ฉันอาหารแล้วทิ้งไปตกบริเวณทิศเหนือที่ท่านประทับอยู่ประมาณ ๕๐๐ เมตร เกิดเป็นบวบน้ำหรือหนองน้ำขึ้นมาทันที สมัยต่อมาเล่ากันว่าทุกวันนี้เป็นน้ำช่วงชมพูเพราะมีต้นไม้ชมพูอยู่และมีน้ำอยู่ตลอด เมื่อพระองค์ทรงเสร็จการเผยแผ่ธรรมะแล้วได้ถอนเศา ๒ ขึ้น ให้กับปู่สังสีและย่าสังสี บรรจุในพระธาตุหรือเจดีย์ไว้ให้คนรุ่นหลังได้กราบและสักการบูชา พระธาตุดวงนี้กว้าง ๒ วา ส่วนสูง ๔ วา พระพุทธองค์ทรงตรัสว่า พระธาตุดวงนี้ต่อไปจะเรียกว่า พระธาตุปู่สร้าง เพราะมีปู่สังสีและย่าสังสี เป็นผู้สร้างภูเขาที่พระองค์ประทับอยู่และบรรจุเศาธาตุนั้น วันข้างหน้าจะเรียกว่าภูเขาปู่สร้าง ปัจจุบันเรียกว่าดอยภูซางและพระธาตุภูซาง^{๕๕}

(๒) วัดพระธาตุขุนบง ตั้งอยู่ที่บ้านสา หมู่ที่ ๖ ตำบลทุ่งกล้วย อำเภอกุฉินารายณ์

ประวัติความเป็นมา พระธาตุขุนบง เดิมชื่อ “พระธาตุห้วยบง”(เรียกตามชื่อลำน้ำห้วยบง) สร้างขึ้นเมื่อปีพ.ศ. ๒๔๓๒ โดยกลุ่มชาวบ้านจำนวนหนึ่ง (ประมาณ ๑๐ครัวเรือน) ได้รวบรวมแก้ว แหวน เงิน ทอง ที่มีอยู่มาหลอมรวมกันและสร้างองค์เจดีย์ที่ทำด้วยดินขึ้น หลังจากสร้างเสร็จแล้วได้มีดินเปาขึ้นอยู่ข้างๆ องค์เจดีย์ มีลักษณะคล้ายดินโพธิ์เป็นที่น่าอัศจรรย์ใจ ต่อมาได้มีพระภิกษุรูปหนึ่งเข้ามาพัฒนาและสร้างที่พักสงฆ์ขึ้นข้างๆ องค์เจดีย์ที่ชาวบ้านสร้างไว้เป็น

^{๕๕} วัดพระธาตุภูซาง, หนังสือประวัติพระธาตุภูซาง, (ม.ป.ท. :ม.ป.พ., ม.ป.ป.), หน้า ๑-๑๖.

ระยะเวลาหนึ่ง จนกระทั่งพระสงฆ์รูปดังกล่าว ได้มรณภาพลงด้วยโรคชรา จากนั้นองค์เจดีย์ก็ถูกปล่อยร้าง จนกระทั่งมีกลุ่มคนกลุ่มหนึ่ง แอบลักลอบ เข้ามาขุดองค์เจดีย์ เพื่อจะนำเอาของมีค่าที่อยู่ในองค์เจดีย์ออกมา แต่ไม่พบ และปล่อยทิ้งให้องค์เจดีย์ทรุดโทรมลง จนกระทั่งความรู้ถึงเจ้าหัวเมือง จึงได้สั่งให้มีการบูรณปฏิสังขรณ์ขึ้นใหม่ และมีเรื่องเล่าว่าก่อนวันขึ้น ๑๕ ค่ำ จะมีปรากฏการณ์ลูกแก้วแผ่แสงรัศมีบริเวณข้างต้นเสาที่ขึ้นข้างองค์พระธาตุ

ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๕๐๐ ได้มีรัฐบาลเก่า สังกวโร ซึ่งเป็นพระนักปฏิบัติและพัฒนา เข้ามาปรับปรุงและพัฒนาองค์พระเจดีย์ขึ้นใหม่และให้ชื่อว่า “พระธาตุขุนบง” และได้มรณภาพลงในปี พ.ศ. ๒๕๓๓ ต่อมาได้มีพระกึ่ง ขวนปัญโญ เข้ามาบูรณะองค์เจดีย์ต่อ และได้มรณภาพลงในปี พ.ศ. ๒๕๔๓ หลังจากที่พระกึ่ง ขวนปัญโญ ได้มรณภาพลงก็ไม่มีพระภิกษุเข้ามาอาศัยอีก จนกระทั่งในปี พ.ศ. ๒๕๔๔ พระธงชัย วิจักขโณ เข้ามาบูรณะปรับปรุง โดยสร้างเสนาสนะเพิ่มเติมขึ้น และพัฒนาจนเป็นสถานที่ปฏิบัติธรรมจนถึงปัจจุบัน โดยมีประชาชน และหน่วยงานราชการเข้ามาทำกิจกรรมเรื่อยมา

ประเพณีประจำปี งานสงฆ์พระธาตุขุนบง ปัจจุบันองค์การบริหารส่วนตำบลทุ่งกล้วย ร่วมกับคณะสงฆ์ ชมรมกำนันผู้ใหญ่บ้าน กลุ่มองค์กรต่างๆ และประชาชนในพื้นที่ตำบลทุ่งกล้วย ร่วมกันจัดงานประเพณีสงฆ์พระธาตุขุนบง (วันแปดเป็ง) ณ วัดพระธาตุขุนบง ตำบลทุ่งกล้วย อำเภอกุฉินารายณ์ โดยภายในงานมีการจัดกิจกรรมต่างๆ มากมาย อาทิเช่น การแข่งขันวิ่งมินิมาราธอน การแข่งขันตีกอล์ฟ การแข่งขันตอบปัญหาธรรมะชิงรางวัล การแข่งขันเรือพาย และการแข่งขันบั้งไฟ เป็นต้น

๒.๓.๘ แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในอำเภอปง

๑) ประวัติศาสตร์ความเป็นมาของอำเภอปง

คำว่า “ปง” ตรงกับภาษาท้องถิ่นว่า “ปิง” และตรงกับภาษาไทยว่า “ปลง” หมายถึง การปล่อยหรือปล่อยให้หมด ตามตำนานพระธาตุคอกยหวกว่า ถึงการสมโภชของพญานาค ซึ่งได้ปิงลงอุโมงค์รูถ้ำลึก (หลบซ่อนอยู่ในอุโมงค์) เมื่อครั้งพระพุทธเจ้าเสด็จพระธาตุคอกยหวก โดยพระองค์ก็ได้ให้อภัยโทษ และถือเอานิมิตที่พญานาคปิงอุโมงค์ ใช้เป็นนามเมืองที่สร้างขึ้นชื่อว่า “เมืองปิง”

ตามประวัติการปกครอง อำเภอปง มีฐานะเป็นกิ่งอำเภอ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๕ ขึ้นอยู่ในเขตการปกครองของอำเภอเชียงคำ จังหวัดเชียงราย ต่อมา พ.ศ. ๒๔๕๖ ได้รับประกาศยกฐานะเป็นอำเภอ แต่โอนไปอยู่ในเขตการปกครองของจังหวัดน่าน ปี พ.ศ. ๒๔๖๓ เปลี่ยนชื่อจากอำเภอปงเป็นอำเภอบ้านม่วง ต่อมา พ.ศ. ๒๔๘๖ กระทรวงมหาดไทยได้ปรับปรุงท้องที่ต่าง ๆ ทัว

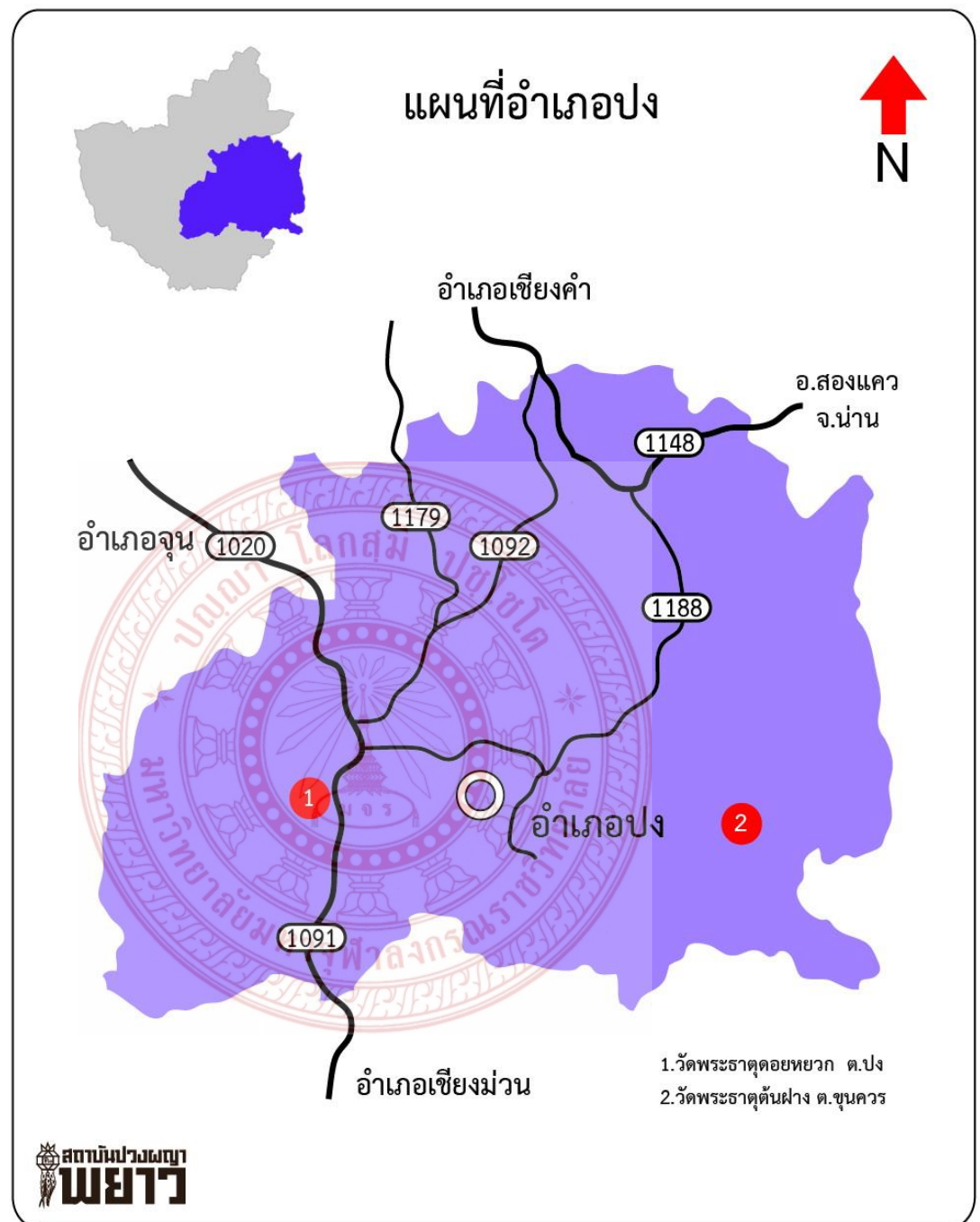
ประเทศ อำเภอบึง จึงได้เปลี่ยนชื่อจากอำเภอบ้านม่วงมาเป็นอำเภอบึงอีกครั้งหนึ่ง เพื่อให้ตรงกับตำบลอันเป็นที่ตั้งของที่ว่าการอำเภอ ต่อมากระทรวงมหาดไทยได้โอนพื้นที่เขตการปกครองของอำเภอบึงจากจังหวัดน่าน กลับขึ้นอยู่ในเขตการปกครองของจังหวัดเชียงรายและจังหวัดพะเยาในที่สุด^{๖๐} ปัจจุบันอำเภอบึงแบ่งเขตการปกครองเป็น ๗ ตำบล ได้แก่ ตำบลปง ตำบลออย ตำบลงิม ตำบลขุนควร ตำบลควร ตำบลผาช้างน้อย และตำบลนาปรัง

๒) แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในอำเภอบึง จากการศึกษาพบว่าในอำเภอบึงมีแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นทั้งวัดและวัดพระธาตุจำนวนหลายแห่ง ในการวิจัยครั้งนี้ได้คัดเลือกแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนา จำนวน ๒ แห่งได้แก่

(๑) วัดพระธาตุคอกยหวก ตั้งอยู่ที่บ้านหนูน หมู่ที่ ๖ ตำบลปง อำเภอบึง จังหวัดพะเยาก่อตั้งเมื่อปีพ.ศ. ๒๔๓๐ เป็นวัดเก่าแก่ที่ยังคงอนุรักษ์วิหารรูปทรงแบบเก่าอยู่เป็นวัดสำคัญคู่บ้านคู่เมืองของอำเภอบึงอยู่ระหว่างที่ว่าการอำเภอบึง ไปทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ประมาณ ๒ กิโลเมตรเศษ ตั้งอยู่บนภูเขาสูงเดี่ยวๆ

ประวัติความเป็นมา พระธาตุคอกยหวก เดิมชื่อพระธาตุเดิม ประมาณปี พ.ศ. ๒๔๖๐ - ๒๔๖๗ มีพระจากเมืองเชียงรุ่งได้จาริกแสวงหาบุญ ได้มาบูรณะพระธาตุ ช่วงปี พ.ศ. ๒๔๗๐ - ๒๔๗๖ มีชาวพม่าซึ่งตั้งหลักฐานอยู่นาปรัง ตำบลปง อำเภอบึง จังหวัดพะเยา ชื่อสา่งอุ่น และนางหย่ง มีจิตศรัทธาแรงกล้าได้บูรณปฏิสังขรณ์วัดพระธาตุจึงแก่งก่อน เสร็จแล้วจึงได้มาบูรณะวัดพระธาตุคอกยหวก พระธาตุคอกยหวกแต่เดิมมีวัดอยู่ ๒ วัดในบริเวณใกล้เคียงกันคือ วัดที่ตั้งอยู่บนเนินเขาเรียกว่าวัดบนคือวัดพระธาตุคอกยหวกปัจจุบัน แต่เป็นวัดร้างและวัดที่ตั้งอยู่ด้านล่างเรียกว่าวัดล่างต่อมามีพระสังฆมณฑลเดินทางมาจากจังหวัดน่าน มาตรวจกิจการพระศาสนาเห็นว่าวัดบนมีปูชนียสถานที่สำคัญกว่าคือ “พระธาตุเดิม” แต่ขาดการเอาใจใส่บำรุงรักษาอาจะถูกทำลายจึงสั่งให้รวมวัดทั้งสองแห่ง ให้เป็นวัดเดียวกัน โดยให้วัดล่างไปรวมกับวัดบนให้ชื่อว่าวัดพระธาตุคอกยหวก โดยเรียกชื่อตามหมู่บ้านที่บริเวณท้ายบ้านมีต้นกล้วยจำนวนมาก

^{๖๐} เท ศ บ ล ด ำ บ ล ป ง , ป ร ะ ว ั ด ิ ค ว า ม เ ป็ น มา . [ออนไลน์] . แหล่งที่มา : <http://ponglocal.go.th/modules.php?name=Content&pa=showpage&pid=6> . (๑๐ กรกฎาคม ๒๕๕๗).

ภาพที่ ๕ แผนที่แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในอำเภอปาง

จากการสัมภาษณ์ พระอธิการคำมา จันทูปโม^{๖๑} เจ้าอาวาสวัดพระธาตุคุดอยหยวก กล่าวว่า วัดพระธาตุคุดอยหยวกครั้งสมัยก่อน ได้สร้างอยู่เชิงเขาไม่ได้อยู่บนเขาเหมือนปัจจุบัน จึงเกิดประเพณีขึ้นพระธาตุคุดอยหยวกในวันขึ้น ๑๔ ค่ำเดือน ๘ (เหนือ) และมีประเพณีสำคัญคือการนำปูนขาวมาหมักในน้ำเกิดเป็นสีขาวและนำน้ำสีขาวมาทาทัບพระธาตุคุดอยหยวกในวันขึ้น ๑๕ ค่ำเดือน ๘ (เหนือ)พระธาตุคุดอยหยวก หลังจากได้รับการบูรณะครั้งแรกโดยคหบดีต่างอุ้น ชาวเงี้ยวแล้วได้รับการบูรณะอีกครั้ง ๒ ครั้ง คือ ในปี พ.ศ. ๒๕๒๕ โดยนายเปลี่ยน ชื่อสัตย์ กำนันปงในสมัยนั้นและเป็นผู้คิดริเริ่ม พร้อมด้วย เจ้าอธิการเมืองคำ สุภทุโธ (พระครูสุภทุธ เจริญบาล) ซึ่งเป็นเจ้าอาวาสและดำรงตำแหน่งเจ้าคณะตำบลเขต ๑ ร่วมด้วยคณะศรัทธาประชาชน จากนั้นอีก ๒๕ ปี จึงได้รับการบูรณะอีกครั้งเป็นครั้งที่ ๓ ในปี พ.ศ. ๒๕๕๔ โดย นายวิเรศ สมวรรณ ดำรงตำแหน่งนายอำเภอปง ขณะนั้นได้ปรึกษากับพระอธิการคำมา จันทูปโม นายนันท์ รื่องเกิด ผู้ใหญ่บ้านผู้ใหญ่บ้านและนายเมืองศิลป์ อินทะขัน กำนันตำบลปง เพื่อบูรณปฏิสังขรณ์พระธาตุคุดอยหยวกองค์ปัจจุบัน

ตำนานของวัดพระธาตุคุดอยหยวก เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จออกจากวัดพระธาตุเชิงแกง^{๖๒} ก็แสดงตามลำดับทางมาถึงคอดยแห่งหนึ่ง (พระธาตุคุดอยหยวกปัจจุบัน) ทรงทอดพระเนตรเห็นพญานาคตัวหนึ่งอยู่ในถ้ำคอดยนี้ เมื่อพญานาคได้เห็นพระพุทธเจ้าก็เข้าใจว่าพระองค์เป็นพญาครุฑก็มีความกลัวยิ่งนัก จึงได้ลงในอุโมงค์ถ้ำลึก (หลบซ่อนในอุโมงค์) เพื่อหลบซ่อนพระพุทธเจ้า พระองค์จึงเสด็จไปประทับร่มไม้มะค่าต้นหนึ่งแล้วทรงแม่พระสรวล (ยิ้ม) พระอานนท์เถระเห็นอาภัพกิริยาของพระองค์ดังนั้น จึงทูลถามพระองค์ พระองค์จึงตรัสว่า ดูก่อนอานนท์ ยังมีพญานาคตัวหนึ่งอยู่ในถ้ำคอดยนี้ มันเห็นพระตถาคตเสด็จมาเมื่อแรกๆ มันเข้าใจว่าเป็นพญาครุฑ จึงลงเข้าไปซ่อนอยู่ในอุโมงค์ถ้ำลึกนั้นพญานาคตัวนั้นเป็นหลานของพญานาคชื่อมุสิกะชิ อยู่ที่หนองเอื้อง (กว๊านพะเยา) สมัยที่พระองค์เสด็จอยู่ในหนองเอื้อง ก็เคยเห็นพญานาคสองตัวหน้าหลานเล่นน้ำอยู่ด้วยกัน และเขาจะเดินทางไปมาหาสู่กันอยู่เสมอ พระอานนท์ได้ยินดังนั้นจึงเรียกให้พญานาคตัวนั้นขึ้นมา ครั้นเมื่อพญานาคได้ยินก็คิดอยู่รำพึงในใจ ว่าคำพูดนี้ชะรอยมิใช่พญาครุฑแน่เพราะว่ารู้จักเรานี้เป็นหลานของมุสิกะชิ บุคคลนี้คงเป็นพระเจ้าแห่งตัวเราแน่ ตัวเราสมควรลงไปเอาแผ่นหินจากเมืองนาคมาถวายให้ท่านนี่จะเป็นการดีไม่น้อย คิดดังนั้น จึงเอาแผ่นหินมาจากเมืองนาคแล้งแปลง

^{๖๑}สัมภาษณ์ พระอธิการคำมา จันทูปโม,เจ้าอาวาสวัดพระธาตุคุดอยหยวก ตำบลปง อำเภอปง จังหวัดพะเยา, เมื่อวันที่ ๑๒ ธันวาคม พ.ศ.๒๕๕๗.

^{๖๒}มานะ ไชยสถาน, วัดพระธาตุคุดอยหยวก “จันธาตูปถัมภ์”, (พะเยา : ต้นกล้าวิชาการ, ๒๕๕๗), หน้า ๔.

เทศเป็นชายหนุ่มนามาถวายแด่พระพุทธเจ้าแล้วกราบทูลว่า ภันเต ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพเจ้ามีทราบว่าเป็นพระองค์เป็นพระพุทธเจ้า ขอพระองค์จงขอขมาโทษ ด้วยแล้วก็ให้ชาวนั้นสมาทานศีล ๕

ครั้นต่อมาพระอานนท์จึงทูลขอพระธาตุจากพระพุทธเจ้า พระองค์จึงเอาพระหัตถ์ขวา ถูบลูกพระเศียร ได้เกศา ๑ เส้น ส่งให้พระอานนท์ พระอานนท์ พระอานนท์ที่ได้รับเอาแล้วด้วยความคารวะ ก็มอบให้พระอินทร์ก็เอาระบอไม้ไผ่รับไว้ พระพุทธเจ้าทรงมีบัญชาบรรจुไว้ ณ คอยแห่งหนึ่ง พระอินทร์เนรมิตสำเภาทอลอยลาลอยู่ในถ้ำ เนรมิตประสาททองคำสูง ๗ ศอก มีอาสนะทองคำกลางปราสาทแล้วจึงอัญเชิญพระธาตุเกศาบรรจुไว้ในคายนั้น และถมด้วยหินก้อนใหญ่ แล้วเนรมิตหุ่นไว้ป้องกัน ๑๒ แห่ง เกรงจะสาบสูญผู้คนจะบุคทำลาย พระองค์จึงตั้งวาณกรรม เทพบุตรชื่อจิปะ รักษาพระธาตุและกัสั่งให้พญานาคช่วยรักษาจนครบ ๕๐๐๐ พระวัสสา จากนั้นพระองค์ตรัสสั่งพระอานนท์ว่า เมื่อพระตถาคตนิพพานแล้ว จงนำเอาระศุกริมดาขวามาเติมไว้ที่เกศานั้นเถิด สถานที่นี้วิเศษนัก โอกาสหน้าจะมีชื่อว่า “พระธาตุกุติเม” ก่อนอานนท์ ข้างหน้าจะมีท้าวพญาองค์หนึ่งได้ครอบครองแผ่นดิน ที่บุญญาธิการมาก เมื่อได้ครองแผ่นดินแล้วจะได้มาสร้างพระธาตุจึงแก่งก่อนจึงจะมาสร้างพระธาตุแห่งนี้ให้เจริญให้นามว่า เมืองปิง บุคคลใดทำนาทำไร่ทำสวน แคว้นพระธาตุทั้ง ๔ ทิศออกไปทิศละ ๑๐๐ วา เป็นเขตของพระธาตุ หากต้องการให้มีความสมบูรณ์ พูนสุข ฝนตกต้องตามฤดูกาล พอถึงประเพณีเข้าพรรษา ออกพรรษาปีใหม่ ให้มีดอกไม้ รูป เทียนของหอม ไปตรงองค์พระก็จะเจริญสมบูรณ์พูนสุขทุกประการ

โบราณสถาน พระธาตุคอกยหวกบรรจุพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้า มีพระเกศา และพระอัฐิ จักขุ (กระดูกริมตาข้างขวา) องค์พระธาตุเจดีย์มีลักษณะงดงามมาก ตั้งอยู่บนฐานหน้ากระดานสี่เหลี่ยม ต่อด้วยเรือนธาตุซึ่งเป็นส่วนย่อมุมมียกดสูงเป็นรูปสี่เหลี่ยม เจดีย์สี่ทอง มีซุ้มจะนำประดิษฐานพระพุทธรูปทั้งสี่ทิศ ประดับกระจกสีตามซุ้มและฐานองค์ระฆังทรงกลม ส่วนยอดเป็นฉัตรทองที่มุมทั้งสี่มีเจดีย์บริวาร ขึ้นไปเป็นบัลลังก์ต่อด้วยปล้องไฉน จนถึงปลียอดเป็นเจดีย์ทรงล้านนาที่สวยงามเป็นลักษณะเฉพาะของศิลปะพะเยาส่วนวิหารเป็นทรงล้านนา หลังไม้ใหญ่แต่งดงามมีเสน่ห์ เป็นศิลปะแบบทางเหนือ หลังคามุงด้วยแป้นเกล็ด หน้าบรรณแกะสลักเป็นลายพรรณพฤกษาและดอกแก้ว ใบระกามีสีทอง หางหงส์เป็นไม้แกะสลักรูปพญานาคสี่เศียร เชิงเทียนเป็นไม้แกะสลักรูป ๑๒ นักษัตรและรูปช้าง^{๖๓}

ประเพณีประจำปี ในวันวิสาขบูชาของทุกปี วัดพระธาตุคอกยหวกร่วมกับอำเภอปางเทสบาลตำบลปางและเทศบาลตำบลแม่ยม อำเภอปาง ได้ร่วมกันจัดงานประเพณีนมัสการพระธาตุคอกยหวก

^{๖๓}กรมศิลปากรที่ ๗ น่าน, วัดพระธาตุคอกยหวก, (กรุงเทพฯ : ม.ป.พ., ๒๕๕๖), หน้า ๔.

(๒) วัดพระธาตุตันผาง ตั้งอยู่ที่บ้านน้ำริน หมู่ ๑๐ ตำบลขุนควรวอำเภอปางก่อกตั้งเมื่อปีพ.ศ. ๒๕๔๘ ชาวบ้านมักเรียกว่า “วัดคง” เพราะตั้งอยู่ในป่าดงรกทึบ มีต้นไม้หนาแน่น วัดนี้เป็นโบราณสถานที่มีอายุเกือบพันปี พบศิลาจารึกที่กรมศิลปากรได้สำรวจไว้ว่า สร้างขึ้นเมื่อสมัยเมืองเชียงใหม่ และชื่อของวัดพระธาตุตันผางเดิม ชื่อว่า “วัดเค้ารชสถาน” ส่วนศิลาจารึกที่ค้นพบได้นำมาเก็บรักษาไว้ที่หอวัฒนธรรมนิทัศน์ วัดศรีโคมคำ เพื่อให้คนรุ่นหลังได้ดูและศึกษา ในปัจจุบันวัดพระธาตุตันผางได้บูรณะซ่อมแซมขึ้นมาใหม่ เป็นวัดที่มีความสงบเหมาะสำหรับการปฏิบัติธรรม

๒.๓.๕ แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในอำเภอเชียงม่วน

๑) ประวัติศาสตร์ความเป็นมาของอำเภอเชียงม่วน

ประวัติของอำเภอเชียงม่วน มีเรื่องเล่าขานสืบต่อกันมาว่า “พระยานุ่น” แห่งเมืองน่าน เป็นผู้สร้างเมืองขึ้นโดยได้นำบริวารนำช้างเดินทางรอนแรมมาถึงหมู่บ้านหนึ่ง ได้มีการเฉลิมฉลอง ตั้งค่ายพักแรม มีการแสดงหลายอย่างซึ่งไม่เคยมีมาก่อนในแถบนี้ ประชาชนที่มาร่วมงานต่างรู้สึกพอใจ เพื่อเป็นการระลึกถึงการฉลองในครั้งนี้ จึงได้สร้างเมืองขึ้น ให้ชื่อว่า “เมืองเชียงม่วน”^{๖๔} อำเภอเชียงม่วนเดิมมีฐานะเป็นตำบลชื่อตำบลเชียงม่วนอยู่ในเขตการปกครองของอำเภอบ้านม่วง จังหวัดน่าน (ปัจจุบันคืออำเภอปงจังหวัดพะเยา) เมื่อปีพ.ศ. ๒๔๕๖ ทางราชการได้โอนเขตการปกครองของอำเภอปง จังหวัดน่าน ไปขึ้นอยู่ในเขตการปกครองของจังหวัดเชียงราย ซึ่งอำเภอเชียงม่วนขณะนั้นมีฐานะเป็นตำบลเชียงม่วนจึงอยู่ในเขตการปกครองของอำเภอปง จังหวัดเชียงราย เมื่อวันที่ ๑๘ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๑๒ ได้มีการประกาศกระทรวงมหาดไทยแบ่งท้องที่อำเภอปง จังหวัดเชียงราย ตั้งเป็นกิ่งอำเภอเชียงม่วน อยู่ในเขตการปกครองอำเภอปง จังหวัดเชียงราย ต่อมาเมื่อวันที่ ๒๕ เมษายน ๒๕๑๓ ได้มีพระราชกฤษฎีกายกฐานะ “กิ่งอำเภอเชียงม่วน ขึ้นเป็นอำเภอเชียงม่วน” อยู่ในเขตการปกครองของจังหวัดเชียงราย ซึ่งต่อมาได้มีพระราชบัญญัติตั้งจังหวัดพะเยา เมื่อวันที่ ๒๘ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๒๐ แยกอำเภอพะเยา อำเภอจุน อำเภอแม่ใจ อำเภอดอกคำใต้ อำเภอปง และอำเภอเชียงม่วนออกจากเขตการปกครองของจังหวัดเชียงราย ตั้งจังหวัดพะเยา ดังนั้น อำเภอเชียงม่วนจึงอยู่ในเขตการปกครองของจังหวัดพะเยา^{๖๕} ปัจจุบันอำเภอเชียงม่วนแบ่งเขตการปกครองออกเป็น ๓ ตำบล ๓๔ หมู่บ้าน ได้แก่ ตำบลเชียงม่วน ตำบลสระ และตำบลบ้านมาง

^{๖๔} ๖๔) ไทยตำบลดอทคอม, ประวัติอำเภอเชียงม่วน .[ออนไลน์].แหล่งที่มา : <http://www.thaitambon.com/tambon/ttambon.asp?ID=560401>. (๑๐ กรกฎาคม ๒๕๕๗).

^{๖๕} ๖๕) ศูนย์การศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย, ประวัติอำเภอเชียงม่วน.[ออนไลน์]. แหล่งที่มา : <http://c.cmpnfe.com/?name=page&file=page&op=ประวัติอำเภอเชียงม่วน>. (๑๐ กรกฎาคม ๒๕๕๗).

๒) แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในอำเภอเชียงม่วน จากการศึกษพบว่าในอำเภอเชียงม่วน มีแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นทั้งวัดและวัดพระธาตุจำนวนหลายแห่ง ในการวิจัยครั้งนี้ได้คัดเลือกแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนา จำนวน ๑ แห่งได้แก่

(๑) วัดพระธาตุปูปอ ตั้งอยู่ในเขตบ้านหนองกลาง หมู่ ๗ ตำบลบ้านม่วง อำเภอเชียงม่วน

ตำนานของพระธาตุปูปอ ครั้นพุทธกาล พระพุทธเจ้าได้เสด็จโปรดสัตว์โลกไปยังแคว้นต่างๆเพื่อประกาศพระศาสนา เมื่อเสด็จมาถึงเขาภูหนึ่ง ซึ่งตั้งอยู่ทางทิศใต้เมืองเชียงม่วน ได้มีพุทธศาสนิกชนเลื่อมใสศรัทธา ได้นำเอาเครื่องบริโภคน้ำไปถวายกันเป็นจำนวนมาก เช่น ข้าวสุก (ข้าวเหนียว) ข้าวสาร อาหารแห้ง และที่มีมากเกินพิเศษคือ ใบพลูชาวบ้านต่างพากันนำมถวายจนกองเป็นภูเขาเลากอ พระพุทธองค์ ต้องตรัสห้ามมิให้นำพลูไปถวายอีก “พลูพอแล้ว” หรือ “พลูพอแล้วนะ” หรือภาษาคำเมืองว่า “ปูปอแล้ว” ดังนี้เป็นต้น ต่อมาพระธาตุแห่งนี้ จึงมีชื่อว่า “ปูปอ” และในบางครั้งชาวบ้านก็มักจะเรียกว่า “ภูปอ” ก็มี

ช่วง พ.ศ. ๒๔๕๐-๒๔๗๐ ชาวบ้านในเขตบ้านม่วงและตำบลเชียงม่วน ได้เห็นแสงแก้วพุ่งให้เห็นในวันพระหรือวันสำคัญในพระพุทธศาสนา ชาวบ้านจึงมักเรียกว่า “แก้วออกมาเล่น” โดยลักษณะแสงที่พุ่งออกมานั้น จะตั้งลำเป็นรูปพระธาตุเจดีย์ทั้งดงามมาก โดยปรากฏแก่สายตาทางด้านทิศตะวันตกของพระธาตุในปัจจุบัน ช่วงพ.ศ. ๒๔๗๐-๒๔๗๔ พ่อขุนประทาน เชียงเขตต์ (ก้านันปั่น เร่งเร็ว) ก้านันตำบลเชียงม่วนในขณะนั้น ได้เริ่มสร้างพระธาตุปูปอขึ้น โดยทำพิธีอันเชิญ “แสงแก้ว” ที่ปรากฏให้เห็นดังกล่าว ให้ขึ้นประดิษฐานบนยอดเขาที่เป็นพระธาตุในปัจจุบัน การก่อสร้างได้รวบรวมชาวบ้านม่วง บ้านแพด บ้างปงสนุก บรรทุกวัสดุเพื่อใช้ในการก่อสร้าง ทั้งการหาบหาม และบรรทุกด้วยล้อวัว ล้อควาย ขึ้นไปในการก่อสร้างพระธาตุดังกล่าวนี้นี้ หมื่นการุณย์ราษฎร์(ตันตระกุลรัตนแพทย์) เป็นผู้ช่วยดูแลงานด้านการออกแบบและก่อสร้าง เสร็จสิ้นประมาณปี พ.ศ. ๒๔๗๔ ต่อมาได้มีการบูรณะองค์พระธาตุ และพัฒนาในด้านต่างๆ ในสมัยของนายอินทร์ จันตา ก้านันตำบลบ้านม่วง เช่น ศาลาทำบุญ และสร้างถนนเพื่อให้เดินทางได้สะดวก

ประเพณีประจำปีทุกๆปีพอถึงวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๖ (แปดเหนือ) หรือเดือน ๘ เป็ง จะมีประเพณีปูจา (บูชา) พระธาตุปูปอ มีการทำบุญตักบาตร แข่งบอกลีไฟ และ ไม้ไฟดอก

ภาพที่ ๑๐ แผนที่แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในอำเภอเชียงใหม่

(๒) วัดพระธาตุคอยแก้ว ตั้งอยู่หมู่ที่ ๗ บ้านสบทราย ตำบลเชียงม่วน อำเภอเชียงม่วน จังหวัดพะเยาเป็นพระธาตุเก่าแก่ประจำหมู่บ้าน ในเขตอำเภอเชียงม่วน สร้างเมื่อ ปี พ.ศ ๒๕๒๒ มีพื้นที่ ประมาณ ๕ ไร่

ตำนานของพระธาตุคอยแก้ว ประวัติที่เล่าสืบต่อกันมา จากการสัมภาษณ์บุคคลต่างๆ เกี่ยวกับพระธาตุคอยแก้ว มีใจความว่าพ่อน้อยอิน เชื้อหมอ บ้านหลวง อำเภอเชียงม่วน จังหวัดพะเยา กล่าวว่า ในสมัยที่ท่านยังเป็นเณรอยู่ที่ วัดหลวง ตำบลเชียงม่วน ได้มีพระสงฆ์รูปหนึ่งเดินทางมาจากจังหวัดเชียงราย ชื่อ ครูบาหล้า ได้พาพ่อน้อยอิน ซึ่งเป็นเณรในขณะนั้น ไปคอยม่อนหลักปัน และห้วยขาม้าเพื่อไปอธิษฐาน และได้เล่าถึงพระเถระรูปหนึ่ง ชื่อ พระอุปติสสะ ได้นำบริวาร ๕๐๐ รูป มาพักที่คอยกว (พระธาตุคอยแก้ว) และในคอยแห่งนั้นเป็นที่อาศัยของพญาโลวะจะระ ซึ่งนอนอยู่ใต้พื้นดินของคอยม่อนนั้นมักจะขึ้นมาไหว้พระธาตุกับพระอินทร์ ^{๖๖}

จากการสัมภาษณ์ พ่ออาจารย์หนานศรีวรรณ มณีสว่าง ได้เล่าถึงความเป็นมาของพระธาตุคอยแก้วไว้ว่าพระธาตุคอยกวอยู่ติดกับห้วยทรายขาว และอยู่ใกล้กับพระธาตุเกศแก้วจุฬามณี (พระธาตุคอยตุง) ได้เล่าถึงถ้ำแห่งหนึ่ง ซึ่งเชื่อมระหว่างพระธาตุกับบ้านหนองหล่ม โดยในถ้ำนั้นมีทองคำ และพระพุทธรูปมากมายโดยเวลาน้ำหลากก็จะมีขี้ทองคำไหลออกจากถ้ำที่บ้านหนองหล่ม และบริเวณม่อนหินแว้งมักมีคนพบเห็นแก้วออกมาจากม่อนคอยแห่งนั้น ต่อมาเมื่อพระอาจารย์ธรรมชัย ซึ่งชาวบ้านเชื่อว่าเป็นเจ้าของพระธาตุและได้บูรณะพระธาตุในสมัยก้านนบุญ กองแก้ว^{๖๗}

จากการสัมภาษณ์ พ่ออาจารย์หนานบรรเลง คำบุญเรือง ได้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับพระธาตุคอยแก้วไว้ว่า พระธาตุคอยแก้ว หรือ คอยกว ในอดีตมีระยะวัดได้ ๑,๐๐๐ วา โดยในอดีตมีพระอรหันต์ ๔ รูปได้รู้ดงค์มาพักปฏิบัติธรรม ณ สถานที่แห่งนี้ โดยมีพญาจ้าว เป็นผู้อุปถัมภ์ พร้อมกับชาวบ้าน สบทรายเป็นระยะเวลานาน จนพระอรหันต์ทั้ง ๔ รูป ละสังขารและมรณภาพที่ม่อนคอยแห่งนี้ พระยาจ้าวและชาวบ้านสบทรายจึงได้ร่วมใจกันส่งสการพระอรหันต์ทั้ง ๔ รูป แล้วได้สร้างสถูปเพื่อบรรจุกระดูกของพระอรหันต์ไว้ ๔ ทิศ แล้วนำเอาพระพุทธรูปไปฝังไว้ ๑ องค์ ทางทิศเหนือของพระสถูป นับแต่นั้นมาชาวบ้านได้มีการจัดการสรงน้ำมาโดยตลอด ส่วนบริเวณของคอยกว (พระธาตุคอยแก้ว) นั้น ทางทิศตะวันออกติดกับภูเขาและมีลำห้วยที่ชาวบ้านเรียกกันว่า ห้วยทรายและในสมัยของพ่อก้านนบุญ กล้าหาญ (ก้านนในสมัยนั้น) ได้มีพระรูปหนึ่งชื่อว่า ครูบา

^{๖๖} สัมภาษณ์ อิน เชื้อหมอ, มักทายกวัดพระธาตุคอยแก้ว ตำบลเชียงม่วน อำเภอเชียงม่วน จังหวัดพะเยา,เมื่อวันที่ ๘ มกราคม พ.ศ.๒๕๕๘.

^{๖๗} สัมภาษณ์ ศรีวรรณ มณีสว่าง, ตำบลเชียงม่วน อำเภอเชียงม่วน จังหวัดพะเยา,เมื่อวันที่ ๕ มกราคม พ.ศ.๒๕๕๘.

ธรรมชัย ได้ชักชวนให้ชาวบ้านก่อสร้าง พระธาตุ โดย มีพ่อบุญ เชื้อหม่อ เป็นกำลังสำคัญในการก่อสร้างพระธาตุ และมีพ่อกำนันรุ่งเป็นผู้ริเริ่มในการก่อสร้างพระธาตุคอยแก้ว^{๖๘}

ประเพณีประจำปี วัดพระธาตุคอยแก้ว เป็นโบราณสถานคู่บ้านคู่เมืองอำเภอเชียงม่วน มาตั้งแต่อดีต จนถึงปัจจุบัน มีการทำบุญประจำปีทุกปี ได้แก่ การสงฆ์น้ำพระธาตุ ในเดือน ๖ เหนือในเดือนมีนาคม แต่ละปีจะมีการสงฆ์น้ำพระธาตุซึ่งได้กำหนดวัน เวลา เอาไว้ โดยเชิญหัววัด พระสงฆ์ทุกวัดในเขตอำเภอเชียงม่วนพร้อมศรัทธาพุทธศาสนิกชนทั่วทิศ หน่วยงานในพื้นที่ มาร่วมกันสงฆ์น้ำพระธาตุ มีการเวียนเทียนรอบพระธาตุของค์พระธาตุ โดยพร้อมเพรียงกัน เป็นการสืบสานประเพณีที่ดีงามของชุมชน สร้างความเป็นปึกแผ่นระหว่างพระสงฆ์ คนในชุมชน หน่วยงานทุกส่วน อนุรักษ์ประเพณีนิยมให้สืบทอดต่อไป นอกจากนี้ยังมีทำบุญตักบาตร หรือ เทศกาลวันสำคัญทางพระพุทธศาสนาตามาตรทุกวันนี้

(๓)วัดท่าฟ้าใต้ ตั้งอยู่ที่บ้านท่าฟ้าใต้ หมู่ ๒ ตำบลสระ อำเภอเชียงม่วน บนเส้นทางสาย ปง-เชียงม่วน สร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๓๑๑ โดยครูธรรมเสนา และพ่อเผ่าแสนอัฐิ ผู้นำชาวไทลื้อซึ่งอพยพ มาจากสิบสองปันนา

โบราณสถานในวัด พระอุโบสถ เป็นทรงเตี้ยก่ออิฐถือปูน หลังคาสามชั้นมุงด้วยแป้นเกล็ด ตามแบบสถาปัตยกรรมไทลื้อ องค์พระประธานแกะสลักจากไม้ประดู่เป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัย หน้าตักกว้าง ๑๑๗.๕ เซนติเมตร สูง ๒๒๗.๕ เซนติเมตร ซึ่งอัญเชิญมาจากสิบสองปันนา ประดิษฐานบนฐานชุกชี ทรงสี่เหลี่ยมย่อมุมศิลปะไทลื้อ ประดับด้วยลายปูนปั้นรูปเครือเถา ลงรักปิดทอง ประดับกระจก มีแท่นธรรมมาสน์ ลักษณะคล้ายมณฑปหรือปราสาท ฐานสี่เหลี่ยมย่อมุม ยี่สิบชั้น ประดับลายปูนปั้นรูปเครือเถาและสัตว์ต่างๆ เช่น กวาง ช้าง ม้า นกยูง ลักษณะเด่น คือ ลวดลายดอกไม้ ที่แพรวพราวไปด้วยกระจก ประดับหลากสี ส่วนวิหารเป็นศิลปะไทลื้อ รูปร่างทรงเตี้ยก่อด้วยอิฐถือปูน หลังคาสามชั้นมุงด้วยแป้นเกล็ด ชั้นที่ ๑ เป็นแบบปั้นหยา ครอบวิหารทั้ง ๔ ด้าน ชั้นที่ ๒-๓ ทรงแบบปราสาท มีหน้าบรรณทางด้านทิศตะวันตก มีหลังคาหันสาครับทั้งสอง ด้าน

^{๖๘} สัมภาษณ์ บรรเลง คำบุญเรือง, อดีต สมาชิกสภาเทศบาลตำบลเชียงม่วนจังหวัดพะเยา,เมื่อวันที่ ๕ มกราคม พ.ศ.๒๕๕๘.

๒.๔ บทสรุป

จากประวัติศาสตร์ และวัฒนธรรมที่ยาวนานของเมืองพะเยา จึงปรากฏหลักฐานด้านโบราณคดี ศิลาจารึก ดำนาน เอกสารบันทึก โบราณสถานและโบราณวัตถุที่พบในจังหวัดพะเยา เป็นจำนวนมาก ซึ่งกระจายกระจายอยู่ใน ๕ อำเภอได้สรุปประเด็นสำคัญที่เห็นถึงสถานภาพแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดพะเยา ดังต่อไปนี้

๒.๔.๑ ประเภทของโบราณสถานและโบราณวัตถุในแหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนา ในจังหวัดพะเยา แบ่งออกเป็น ๓ ประเภท ได้แก่ (๑) วัดเก่าแก่ที่มีประวัติศาสตร์ความเป็นมา เชื่อมโยงกับพื้นที่ ๑๒ แห่ง (๒) วัดพระธาตุที่มีตำนานเชื่อมโยงกับพุทธศาสนา ๓๐ แห่ง และ (๓) เมืองโบราณที่มีการบูรณะ ซึ่งมีกลุ่มโบราณสถานและเตาเผาโบราณ ๒ แห่ง รวมทั้งหมด ๔๔ แห่ง ดังแสดงในตารางที่ ๒.๑

ตารางที่ ๒.๑

สรุปข้อมูลแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดพะเยา

อำเภอ	แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนา	ตำบล
อำเภอเมืองพะเยา (๖ วัด ๔ พระธาตุ และ ๑ เวียงโบราณ)	๑. วัดศรีโคมคำ (วัดพระเจ้าตนหลวง) ๒. วัดลี ๓. วัดศรีอุโมงค์คำ ๔. วัดหลวงราชสันฐาน ๕. วัดป่าแดงขุนนา ๖. วัดอารามป่าน้อย ๗. พระธาตุจอมทอง ๘. พระธาตุคอกน้อย ๙. พระธาตุภูขวาง ๑๐. พระธาตุม่อนคำ ๑๑. เวียงบัว	เวียง เวียง เวียง เวียง ท่าวังทอง ท่าวังทอง ด้อม จำป่าหวาย แม่นาเรือ ท่าวังทอง แม่กา
อำเภอแม่ใจ (๕ พระธาตุ)	๑. วัดพระธาตุจอมก้อย ๒. วัดพระธาตุจำม่วง ๓. วัดดงขุนนา	เจริญราษฎร์ บ้านเหล่า บ้านเหล่า

อำเภอ	แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนา	ตำบล
	๔. วัดพระธาตุมุงเมือง ๕. วัดศรีสุพรรณ	ป่าแฝก แม่ใจ
อำเภอภูพานยาว (๕ พระธาตุ)	๑. วัดพระธาตุลานเตี้ย ๒. วัดพระธาตุภูป้อ ๓. วัดพระธาตุภูขวาง ๔. วัดพระธาตุคอกยอก ๕. วัดม่วงคำ (วัดพระธาตุภูพานยาว)	ห้วยแก้ว ดงเจน ห้วยแก้ว ดงเจน ห้วยแก้ว
อำเภอดอกคำใต้ (๕ พระธาตุ)	๑. วัดพระธาตุจอมศีล ๒. วัดพระธาตุจอมไกร ๓. วัดพระธาตุเจ้าโหว่ ๔. วัดพระธาตุจำไก่อ ๕. วัดพระธาตุแสงแก้วมงคล	บ้านถ้ำ ห้วยลาน ค้อเวียง สันโค้ง สันโค้ง
อำเภอจุน (๔ พระธาตุ และ ๑ เวียงโบราณ)	๑. เวียงโบราณเมืองลอ ๒. วัดพระธาตุหงส์หิน ๓. วัดพระธาตุจิงแกง ๔. พระธาตุทุ่งผาง ๕. พระธาตุม่อนหินขาว (พระธาตุห้วยไคร้)	ลอ หงส์หิน พระธาตุจิงแกง ห้วยข้าวเก่า ทุ่งรวงทอง
อำเภอเชียงคำ (๓ วัด และ ๓ พระ ธาตุ)	๑. วัดแสนเมืองมาหรือวัดมาง ๒. วัดนันทาราม ๓. วัดพระเจ้านั่งดิน ๔. วัดพระธาตุสบแวน ๕. วัดพระธาตุคอกคำ ๖. พระธาตุขุนห้วยสวดอรัญญ วาศิขสังฆาราม	ห้วยน ห้วยน ห้วยน เวียง ร่มเย็น ฝายกวาง
อำเภอภูซาง (๒ พระธาตุ)	๑. วัดพระธาตุภูซาง ๒. วัดพระธาตุขุนบง	ภูซาง ทุ่งกล้วย
อำเภอปง (๒ พระธาตุ)	๑. วัดพระธาตุคอกยอก ๒. วัดพระธาตุต้นฝาง	ปง ขุนควร

อำเภอ	แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนา	ตำบล
อำเภอเชียงม่วน (๑ วัด ๒ พระธาตุ)	๑. วัดท่าฟ้าใต้ ๒. วัดพระธาตุปูปอ ๓. วัดพระธาตุคอกแก้ว	บ้านม่วง สระ เชียงม่วน

๒.๔.๒ คำนาน เรื่องเล่าและประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวกับแหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนา ในจังหวัดพะเยา มีลักษณะที่สำคัญได้แก่

๑) ลักษณะที่เป็นตำนานทางพุทธศาสนาในท้องถิ่นที่มีความสัมพันธ์กับประวัติศาสตร์ของท้องถิ่น เช่น ตำนานพระธาตุคอกแก้ว และตำนานพระเจ้านั่งดิน ที่มีความสัมพันธ์เชิงพุทธระ (อำเภอเชียงคำในปัจจุบัน) ตำนานพระธาตุคอกแก้วที่มีความสัมพันธ์กับเมืองปง ตำนานพระธาตุปูปอที่มีความสัมพันธ์กับเมืองเชียงม่วน พระธาตุม่อนหินขาวที่มีความสัมพันธ์กับเมืองลอ ตำนานเจ้าหงส์หินซึ่งชาวบ้านเชื่อว่าเป็นพระโพธิสัตว์หรือคนบุญองค์เดียวในล้านนา ที่มีความสัมพันธ์กับพระธาตุหงส์หิน ตำนานหนองเอี้ยงที่มีความสัมพันธ์กับการสร้างวัดศรีโคมคำและพระเจ้าตนหลวง ซึ่งเชื่อมโยงไปถึงพระธาตุอื่นๆ ในบริเวณโดยรอบเช่น พระธาตุจอมศีล พระธาตุจอมทอง พระธาตุเจ้าโห่ว เป็นต้น

๒) ลักษณะที่เป็นตำนานทางพุทธศาสนาในท้องถิ่นที่มีความสัมพันธ์กับตำนานพระเจ้าเลียบโลก^๖ ที่กล่าวถึงการลงมาจากสวรรค์เพื่อโปรดสัตว์ขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ในตำนานพระเจ้าตนหลวง กล่าวถึง เมื่อคราวที่ท่านเสด็จมาประทับฉันภัตตาหารบนคอกพระธาตุจอมทอง เมื่อนั้นเสร็จได้ตรัสบอกให้พระเถระชื่อว่าอานนทลงมาเอาน้ำหนองเอี้ยง (บริเวณวัดศรีโคมคำ) เมื่อพระเถระไปถึงพญานาคไม่ให้น้ำ พระบรมศาสดาจึงดำริว่าเป็นที่เรากำลังจะไปโปรด

^๖ ตำนานพระเจ้าเลียบโลก เป็นวรรณกรรมทางพุทธศาสนา ที่เรียงร้อยเรื่องราวภายใต้ความศรัทธาเดียวกันของสังคม และวัฒนธรรมก่อเกิดเป็นดินแดนศักดิ์สิทธิ์ในอุดมคติ ที่แพร่กระจายอยู่ในดินแดนล้านนา สิบสองปันนา รัฐฉาน และล้านช้าง เนื้อหาของวรรณกรรมกล่าวถึงการเสด็จมาเผยแผ่พระศาสนาของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และพุทธสาวก ซึ่งมีการพรรณนาถึงสภาพแวดล้อมทางกายภาพ ที่เชื่อมโยงเข้ากับตำนานของแต่ละท้องถิ่น ผู้ประพันธ์คือ พระธรรมรส หรือพระธรรมโร โภกิชวามอญ เขียนราวปี พ.ศ. ๒๐๕๐ ในพุทธศตวรรษที่ ๒๑ ที่ได้รับการอุปถัมภ์จากกษัตริย์เมืองหงสาวดี ให้เดินทางไปศึกษางานพระศาสนา พร้อมกับได้รับรู้เรื่องราวของการประดิษฐานพระบรมธาตุและพระบาทินดินแดนต่างๆ โดยเฉพาะอาณาจักรมอญ ล้านนา ฉาน สิบสองปันนา รวมถึงจินตนาการเส้นทางดังกล่าวถูกสมมติขึ้นจากการเดินทางจาริกแสวงบุญของพระธรรมรส ผู้ประพันธ์พุทธตำนาน อ้างถึงใน เรือราชข อักษรดิษฐ์,การศึกษาพื้นที่ทางสังคมและวัฒนธรรมล้านนา ภูมิณามตำนาน ผู้คน, (เชียงใหม่: ธารปัญญา, ๒๕๕๒), หน้า ๖-๑๐.

พญานาคด้วยตนเอง เมื่อพระบรมศาสดาเสด็จไปถึงพญานาคเห็นรัศมีอันนำเลื่อมใสก็จึงได้ถวายน้ำ และทรงสั่งสอนพญานาคให้ดำรงอยู่ในคุณงามความดี พระองค์ก็ได้ทำนายว่า หนองนกเอี้ยงต่อไปนี้จะเป็นที่ประดิษฐานของปุษนิยสถานอันศักดิ์สิทธิ์บ้านคูเมืองพะเยา ในตำนานพระธาตุจอมศีล กล่าวถึง พญายักษ์สองสามีภรรยาที่อาศัยอยู่ในถ้ำ เห็นพระพุทธเจ้าเสด็จมาจะจับกินเป็นอาหาร ท่านจึงได้แสดงอิทธิฤทธิ์ ปาฏิหาริย์ จนยักษ์กลัว พระพุทธเจ้าก็ยกโทษให้แล้วทรงตรัสสั่งสอน และให้ดำรงอยู่ในศีล ๕ จากนั้นก็ทรงถอนเส้นพระเกศาให้ยักษ์ทั้ง ๒ เอาไปบูชาพญายักษ์ก็เลยเอามาสร้างเป็นเจดีย์เล็กๆ ไว้นูชา ส่วนในตำนานพระธาตุหลายแห่งที่กล่าวถึงการมอบพระบรมสารีริกธาตุของของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเช่น พระเกศาธาตุพระธาตุกระดูกเท้าข้างขวา ริมฝีปากล่าง พระหนูกา (กระดูกกลาง) พระจักขุ (กระดูกริมตาข้างขวา) โดยสร้างมีการสร้างพระธาตุเจดีย์ครอบไว้เช่น ตำนานพระธาตุภูซาง ตำนานพระธาตุภูซาวง ตำนานพระธาตุจอมไคร้ ตำนานพระธาตุสบแวน ตำนานพระธาตุคอกหยวก เป็นต้น

๓) ลักษณะที่เป็นประวัติศาสตร์ท้องถิ่น เช่น วัดป่าแดงบนนาเป็นวัดที่พญายุทธยิฐะเจ้าเมืองสองแควที่มาปกครองเมืองพะเยา ได้มาสร้างไว้เมื่อกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๕ ในสมัยพระเจ้าติโลกราช เป็นเจ้าเมืองเชียงใหม่ เป็นต้น

๔) ลักษณะที่เป็นการสร้างวัดตามความเชื่อของกลุ่มชาติพันธุ์ในท้องถิ่น ที่มีลักษณะเด่นของศิลปวัฒนธรรมของแต่ละชาติพันธุ์ บางพื้นที่จะมีชากวัดร้าง และเจดีย์เก่าแก่อยู่ก่อนแล้ว เช่น วัดพระธาตุจ๋าม่วง ที่ชาวบ้านอพยพมาจากจังหวัดลำปางมาตั้งถิ่นฐานร่วมกับครุบาได้สร้างวัดที่คอกจ๋าม่วงในเขตอำเภอแม่ใจ วัดแสนเมืองมาในอำเภอเชียงคำ ที่สร้างขึ้นโดยชาวไทยลื้อที่อพยพจากเมืองมวง แคว้นสิบสองปันนา มณฑลยูนนาน โดยมาตั้งถิ่นฐานอยู่ที่อำเภอเชียงม่วน จังหวัดพะเยา ต่อมาจึงอพยพมาตั้งถิ่นฐานอยู่ที่อำเภอเชียงคำ รวมทั้งวัดท่าฟ้าใต้ อำเภอเชียงม่วน ที่สร้างโดยผู้นำชาวไทยลื้อซึ่งอพยพมาจากสิบสองปันนา ส่วนวัดนันทาราม เดิมเป็นที่พำนักสงฆ์ของพระภิกษุชาวไทยใหญ่ซึ่งเดินทางมาจากเมืองตองจี รัฐฉาน ประเทศพม่า เพื่อให้พระสงฆ์มาจำพรรษา ภายหลังต่อมาได้มีการบริจาคที่ดินและถวายเงินทองเพื่อสร้างเป็นวัดในภายหลัง

๒.๔.๓กิจกรรม และประเพณีของแหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนาในจังหวัดพะเยา จะเป็นการประกอบกิจกรรมตามประเพณีประจำปีที่สำคัญมาตั้งแต่สมัยโบราณกาลในวันสำคัญทางพุทธศาสนา ได้แก่ วันมาฆบูชา (ขึ้น ๑๕ ค่ำเดือน ๔) วันวิสาขบูชา (ขึ้น ๑๕ ค่ำเดือน ๓) ลักษณะของการจัดงานโดยรวม จะมีการสงฆ์พระธาตุ สวดมนต์ไหว้พระ การฟังเทศน์ การปฏิบัติธรรมรักษาศีลอุโบสถ สวดมนต์ เจริญจิตภาวนา การสืบทอด และการदानตุง เป็นต้น ช่วงคำมีการเวียนเทียนมีมหรสพ การละเล่นพื้นบ้าน การนำของมาขาย

ปัจจุบันการจัดงานเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมในช่วงกลางคืนมีงานมหรสพ ร้านค้า เครื่องเล่น และร้านขายสินค้าเพิ่มมากขึ้น รวมไปถึงการแข่งขันวิ่งมินิมาราธอน การแข่งขันตีกลองบูชา การแข่งขันตอบปัญหาธรรมะชิงรางวัล การแข่งขันเรือพาย และการแข่งขันบั้งไฟ นอกจากนี้ยังมี ประเพณีตักบาตรเทโวโรหณะ ในวันออกพรรษา ประเพณีตานก๋วยสลากหรือประเพณีสลากภัต ประเพณีตานข้าวใหม่ การทำบุญช่วงเทศกาลปีใหม่ และประเพณีสงกรานต์ จะมีการสักการบูชา สรงน้ำพระพุทธรูป และสรงน้ำพระธาตุ เป็นต้น

บทที่ ๓

การจัดการแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดพะเยา

การนำเสนอข้อมูลในบทที่ ๓ ได้นำเสนอผลการศึกษาตามวัตถุประสงค์ข้อที่ ๒ เพื่อศึกษาการจัดการแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดพะเยา โดยนำเสนอข้อมูลในด้านรูปแบบการจัดการ การมีส่วนร่วมของชุมชน และสภาพปัญหาในการจัดการแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาทั้ง ๕ อำเภอในจังหวัดพะเยา

๓.๑ รูปแบบในการจัดการ

การจัดการแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดพะเยา มีรูปแบบการจัดการใน ๕ ลักษณะ ดังต่อไปนี้

๓.๑.๑ การจัดการโดยชุมชน

การจัดการในลักษณะนี้ จะเป็นรูปแบบการจัดการตามธรรมชาติ มีความไม่เป็นทางการ โดยพระสงฆ์ร่วมกันกับชาวบ้านในชุมชนได้ทำการบูรณปฏิสังขรณ์วัด พระธาตุ เจดีย์ต่างๆ ด้วยจิตศรัทธาที่มีต่อพระพุทธศาสนาโดยใช้งบประมาณที่ได้มาจากการบริจาค และระดมทุนจากแหล่งต่างๆ เป็นส่วนใหญ่ ซึ่งเป็นการจัดการโดยชุมชนที่มีรูปแบบไม่เป็นทางการ ได้แก่

๑) การจัดประเพณีดั้งเดิมในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนาเป็นประจำทุกปีเช่น ประเพณีสงกรานต์ในวันวิสาขบูชา ประเพณีขึ้นธาตุ บางพื้นที่เป็นประเพณีประจำของตำบล ซึ่งเป็นการจัดการของชาวบ้านเพื่ออนุรักษ์และรักษาสืบทอดประเพณีต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน โดยมีการจัดตั้งคณะกรรมการวัด โดยมีเป็นประธานดำเนินการ ซึ่งคณะกรรมการวัดมีหน้าที่จัดการประชุมร่วมกับทางวัดเมื่อมีกิจกรรม ประเพณีที่สำคัญต่าง ๆ เช่น การสงกรานต์ขึ้นซึ่งตรงกับวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๓ ได้ หรือตรงกับ ๕ เหนือ จึงเรียกประเพณีห้าเป้ง ประเพณีตานก๋วยสลาก ซึ่งเป็นประเพณีที่มีมาตั้งแต่ครั้งพุทธกาลได้มีการปฏิบัติสืบทอดกันมาจนถึงรุ่นคุณปู่ย่าตายาย พ่อแม่ และลูกหลาน รวมทั้งประเพณีในวันสำคัญทางศาสนา เช่น วันมาฆบูชา วันเข้าพรรษา วันออกพรรษา โดยการดำเนินการทำกิจกรรมในแต่ละครั้ง คณะกรรมการวัดมีการแบ่งบทบาทหน้าที่ ตามความถนัดของแต่ละบุคคลเช่น การจัดเตรียมสถานที่ เตรียมวัสดุอุปกรณ์ในการประกอบพิธีทางศาสนา และมีการประชาสัมพันธ์เสียงตามสาย ให้คนในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมเป็นต้น

๒) การพัฒนาแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนา ถือเป็นการพัฒนาในด้านวัตถุทุกอย่าง ไม่เฉพาะแต่ศาสนสถานเท่านั้น หากรวมไปถึงการทำแหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนาให้สะอาด ร่มรื่น สะดวก สบาย การทำถนนทางเดิน รวมถึงการตกแต่งแหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนาให้ดูสวยงามให้สบายตาแก่ผู้พบเห็นด้วย

๓) การบูรณะซ่อมแซม มีการซ่อมแซมแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาขึ้นมาใหม่ มาทดแทนองค์เดิมที่ทรุดโทรมไปตามกาลเวลา เช่น การบูรณะพระธาตุ โดยใช้วิธีก่อสร้างแบบก่ออิฐถือปูนทับของเดิมที่ชำรุดทรุดโทรม

๔) การเก็บรวบรวมศิลปาจาริก โบราณวัตถุ เพื่อเป็นหลักฐานและประวัติศาสตร์ที่สำคัญของพื้นที่นั้น ๆ เพื่อให้ชาวบ้านในชุมชนและผู้คนอื่นๆ ได้รับรู้รายละเอียดและประวัติศาสตร์ของพื้นที่นั้น ๆ ร่วมกัน บางแห่งมีการสร้างพิพิธภัณฑ์เพื่ออนุรักษ์โบราณวัตถุ และเก็บรวบรวมของใช้ในชีวิตประจำวันของชาวบ้านในท้องถิ่นในสมัยก่อน ๆ เพื่อสะท้อนให้เห็นถึงวิถีชีวิตของชาวบ้านในชุมชนสมัยก่อนเพื่อให้ลูกหลานและนักท่องเที่ยวที่สนใจได้มาศึกษาเรียนรู้ โดยการขอรับบริจาคโบราณวัตถุจากชาวบ้าน บางแห่งทำเป็นคลังเก็บโบราณวัตถุถึงจัดแสดงเป็นอาคารชั่วคราวภายในวัด ในกรณีพิพิธภัณฑ์ความทรงจำ วัดเชียงทอง ตำบลท่าวังทอง อำเภอเมือง มีการเก็บรวบรวมเครื่องใช้ที่เกี่ยวข้องกับอาหาร เช่น โถก ถ้วยแบน ครกมือ เครื่องใช้ในการทำเกษตร และเครื่องมือดักสัตว์ เช่น ไถ คราด แอก อุปกรณ์ทอผ้าและเครื่องนุ่งห่ม เช่น กี่ทอผ้า ไน เครื่องใช้ในครัวเรือน เช่น ตะเกียง ถ้วยชาม ปิ่นโต เงินตรา ดาชั่ง เป้ง เตาเริด อวูรต่าง ๆ เช่น ดาบ หอก ปืน เครื่องดนตรี เช่น กลอง ปี่ สะล้อ รวมไปถึงของใช้ร่วมสมัยต่างๆ ซึ่งยังคงมีการใช้งานอยู่ถึงปัจจุบัน เช่น กล้องถ่ายรูป เครื่องเล่นแผ่นเสียง วิทยุ โทรทัศน์ เก้าอี้ไม้ เป็นต้น

พระครูไพจิตรธรรมาภรณ์ เจ้าอาวาสวัดเชียงทอง* กล่าวว่า ก่อนจะรวบรวมเก็บสะสมวัตถุสิ่งของต่างๆ ได้เริ่มต้นตอนเป็นเด็กวัดอายุ ๑๓ ปี โดยเริ่มเก็บสะสมสิ่งของในเครื่องไทยทานที่ผู้คนมาทำบุญ สะสมมาเรื่อยๆ จนกระทั่งบวชเป็นพระปี พ.ศ. ๒๕๒๓ ก็ได้เริ่มนำมาไว้ที่วัดเก็บรวบรวมสิ่งของเครื่องใช้ตั้งแต่ของโบราณยุคกลางที่มีอายุกว่า ๑๐๐ ปี จนถึงปัจจุบัน นำมาเก็บไว้ในพิพิธภัณฑ์ความทรงจำ (ร่วมสมัย) ที่ได้ร่วมแรงร่วมใจกับชาวบ้านในชุมชนร่วมกันสร้างขึ้นมาเพื่อให้เป็นสถานที่ค้นคว้า ศึกษาเรียนรู้ ถึงความแตกต่างของอดีตกับปัจจุบัน สำหรับโบราณวัตถุศิลปวัตถุมีทั้งที่ได้เก็บสะสมมาเองและได้ร่วมแรงร่วมใจกับคนทั้งนอกและในชุมชนจัดทอดผ้าป่าของเก่าทุกอย่างที่ชาวบ้านไม่ใช้นำมาเก็บไว้ในพิพิธภัณฑ์ความทรงจำแห่งนี้ มีมากกว่า ๑,๐๐๐ ชิ้น จากความคิดที่ว่าตนเองชอบสะสมจึงเอาของเก่าที่สะสมนำมาเก็บไว้ เพื่อให้ผู้คนทุกช่วงอายุ ได้เห็น

* สัมภาษณ์ พระครูไพจิตรธรรมาภรณ์, เจ้าอาวาสวัดเชียงทอง หมู่ที่ ๘ ตำบลท่าวังทอง อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา, เมื่อวันที่ ๑๐ กุมภาพันธ์ พ.ศ.๒๕๕๘.

สิ่งของในพิพิธภัณฑ์ความทรงจำแห่งนี้ที่ได้เก็บรักษาไว้ให้ดูชม เพราะในปัจจุบันหาของที่ไหนไม่ได้
อีกแล้วเมื่อใครได้มาเห็นก็จะเกิดความทรงจำในอดีตขึ้นมา ควบคู่กับยุคสมัยปัจจุบัน ทางวัดได้เปิด
พิพิธภัณฑ์ความทรงจำให้ดูชมทุกวันไม่เสียค่าใช้จ่ายใดๆ

๓.๑.๒ การจัดการโดยภาครัฐ

การจัดการในลักษณะนี้ จะเป็นรูปแบบที่เป็นทางการ โดยหน่วยงานภาครัฐ โดยเฉพาะ
กรมศิลปากรถือเป็นหน่วยงานของรัฐ ที่มีการกิจคุ้มครอง ป้องกัน อนุรักษ์ บำรุงรักษา ฟื้นฟู
ส่งเสริม สร้างสรรค์ เผยแพร่ จัดการศึกษา ค้นคว้า วิจัย พัฒนา สืบทอดศิลปะและทรัพย์สินมรดก
ทางศิลปวัฒนธรรมของชาติ เพื่อธำรงคุณค่าและเอกลักษณ์ของความเป็นชาติ อันจะนำไปสู่การ
พัฒนาที่ยั่งยืนของสังคมไทยและความมั่นคงของชาติ

ในส่วนของจังหวัดพะเยา มีกรมศิลปากรที่ ๗ น่าน ซึ่งเป็นหน่วยงานหลักในการดูแล
รับผิดชอบโบราณสถาน ได้เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการ โดยใช้งบประมาณจากภาครัฐ และ
บางส่วนจากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในพื้นที่ ทำให้มีระบบการจัดการที่เป็นทางการมากขึ้น
โดยมีการสำรวจ ออกแบบ และวางแผนการบูรณปฏิสังขรณ์ ในกรณีของเวียงโบราณเมืองลอ ใน
เขตอำเภอจุน ซึ่งมีโบราณสถานร้างจำนวนมาก กรมศิลปากรที่ ๗ จังหวัดน่าน ได้มีการสำรวจ
ขอบเขตพื้นที่ของโบราณสถาน โดยมีโบราณสถานบางแห่งได้รับการบูรณปฏิสังขรณ์ นอกจากนี้
เทศบาลตำบลหงส์หิน ซึ่งเป็นองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในพื้นที่เวียงโบราณเมืองลอ ร่วมกับสภา
วัฒนธรรมตำบล และผู้นำชุมชนได้สำรวจพื้นที่เพื่อวางแผนและพัฒนาให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวทาง
วัฒนธรรมของตำบล^๒

๓.๑.๓ การจัดการโดยองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น

ภายหลังนโยบายการกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่น โดยการถ่ายโอนภารกิจการดูแล
ทรัพยากรวัฒนธรรมให้กับองค์การบริหารส่วนท้องถิ่นตามพระราชบัญญัติกำหนดแผนและ
ขั้นตอนการกระจายอำนาจ พ.ศ. ๒๕๔๒ ทำให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นทุกระดับไม่ว่าจะเป็น
องค์การบริหารส่วนจังหวัด เทศบาลตำบล องค์การบริหารส่วนตำบล ได้เข้ามามีบทบาทในการ
จัดการแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนา ร่วมกับวัดและชุมชนโดยการสนับสนุนงบประมาณใน
การทำกิจกรรมตามประเพณีเป็นประจำทุกปี เช่น ประเพณีสงกรานต์บูชาต่างๆ

ในแต่ละปีทางองค์การบริหารส่วนตำบล และเทศบาลตำบลบางแห่ง มีงบประมาณ
ส่งเสริมประเพณีวัฒนธรรมแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนา เพื่อสนับสนุนให้เป็นแหล่งเรียนรู้
ทางด้านประเพณีและวัฒนธรรม และเพื่อการปรับปรุงภูมิทัศน์ เป็นการนำร่องที่จะใช้ปรับปรุงและ

^๒ “โครงการจัดทำแผนแม่บทอนุรักษ์และพัฒนาเมืองโบราณเวียงลอ ต.ลอ และ ต.หงส์หิน อ.จุน จ.
พะเยา”, รายงานฉบับสรุปสำหรับผู้บริหาร, ๒๕๕๑ .

พัฒนาแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาให้มีอายุยืนนาน ให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงศึกษา ประเพณีและวัฒนธรรมและเป็นการเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ให้กับคนท้องถิ่นและนักท่องเที่ยว รวมทั้งเป็นการส่งเสริมและรักษาแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดพะเยาเพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุด ในทางปฏิบัติภาครัฐในท้องถิ่นยังไม่สามารถดำเนินงานตามนโยบายจาก ส่วนกลางได้ โดยเฉพาะในด้านวิชาการ ด้านข้อมูล ด้านบุคลากรที่มีความรู้ความสามารถเฉพาะ ทางด้านการจัดการทรัพยากรทางวัฒนธรรม แต่ทำได้เพียงสนับสนุนงบประมาณในการทำกิจกรรม เพียงบางส่วนเท่านั้น

การอนุรักษ์โบราณสถานและแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดพะเยา ใน ส่วนขององค์การบริหารส่วนตำบล และเทศบาล ได้มีส่วนร่วมในการจัดกิจกรรมทุกรูปแบบ ตลอดจนการเสนอให้ขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานต่อกรมศิลปากร รวมถึงการจัดสรรงบประมาณ ในการจัดงานประจำปี และส่งเสริมให้แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดพะเยา เป็นแหล่ง ท่องเที่ยวเชิงโบราณคดี และเชิงประเพณีวัฒนธรรม เช่น วัดพระธาตุดอยหยวก อำเภอปง วัดพระ ธาตุลานเตี้ย อำเภอภูพานยาว วัดพระธาตุดอยสว่น อำเภอเชียงคำ เป็นต้น

นอกเหนือจากการทำบุญสร้างพระธาตุตามประเพณีดั้งเดิมแล้ว ยังมีประเพณีที่สร้าง ขึ้นใหม่ เช่น งานปฐมาภิเษก ที่โบราณสถานเวียงลอ ตั้งอยู่ในเขตตำบลลอ อำเภอจุน ซึ่งเป็นเมือง โบราณ ที่กระทรวงวัฒนธรรมได้จัดให้เป็น ๑ ใน ๖ เวียง ของภาคเหนือตอนบน ตามโครงการ พัฒนาส่งเสริมและเชื่อมโยงศิลปวัฒนธรรมล้านนาตะวันออกและภูมิปัญญาท้องถิ่น ได้มีการจัด งานปฐมาภิเษก ณ บริเวณอนุสาวรีย์พญาลอ วัดศรีปิงเมือง บ้านลอ ช่วงก่อนเทศกาลสงกรานต์ ประมาณวันที่ ๙-๑๑ เมษายน วัดอุปสงฆ์ในการจัดงาน เพื่อสวดวิธกรรมของวิรบุรุษผู้สร้าง เมืองลอ เมืองโบราณของชาวอำเภอจุน เพื่อสร้างจิตสำนึกให้ลูกหลานชาวอำเภอจุน เกิดความ ภาคภูมิใจในบรรพบุรุษ ตลอดจนตระหนักในคุณค่าในการธำรงเอกลักษณ์ประเพณีทั้งดงามของ ชาวอำเภอจุนหรือเมืองลอ ส่งเสริมการมีส่วนร่วม และความสามัคคีของชาวอำเภอจุนทุกหมู่เหล่า เพื่อสืบสานอนุรักษ์ฟื้นฟู ประเพณีศิลปวัฒนธรรมดั้งเดิม ในงานจะมีกิจกรรมที่หลากหลาย ได้แก่ การบวงสรวงพญาลอ การประกวดอาหารพื้นเมือง นิทรรศการ ชมโบราณสถานเมืองลอ การแสดง พื้นบ้าน การแต่งกายชุดพื้นเมือง การแสดงแสงสีเสียงในช่วงกลางคืน เป็นต้น ซึ่งการจัดงานได้รับ การสนับสนุนจากอำเภอจุน องค์การปกครองส่วนท้องถิ่นในระดับจังหวัดได้แก่ องค์การบริหาร ส่วนจังหวัดพะเยา และเทศบาลตำบลเวียงลอ ในด้านบุคลากร วัสดุอุปกรณ์ และงบประมาณ^๓

^๓ ละอ่อน วัฒนกิจ, โบราณสถานเวียงลอ, (พะเยา : คณะกรรมการจัดงานปฐมาภิเษก, ๒๕๕๙), หน้า ๘.

๓.๑.๔ การจัดการในรูปแบบการศึกษาวิจัย

การจัดการในรูปแบบนี้ จะมีลักษณะที่เป็นงานวิจัยที่เป็นวิชาการ โดยมีการสืบค้น การจัดระบบความรู้ และจัดพิมพ์เป็นเอกสาร บางพื้นที่มีคนในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการทำวิจัย บางพื้นที่เป็นการศึกษาโดยพระสงฆ์ที่มีบทบาทในการดูแลโบราณสถาน และบางพื้นที่มีการว่าจ้างบริษัทที่ปรึกษาให้มาศึกษาวิจัย ดังกรณีศึกษาต่อไปนี้

๑) งานวิจัยเรื่องการศึกษาและพัฒนากองท้องเที่ยวเชิงนิเวศโดยชุมชน ตำบลแม่กา อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา ในปีพ.ศ. ๒๕๔๗ โดยชาวบ้านที่บ้านบัว ตำบลแม่กา อำเภอเมือง ได้ทำงานวิจัยร่วมกับอาจารย์จากมหาวิทยาลัยนเรศวร วิทยาเขตสารสนเทศพะเยา (ปัจจุบันเป็นมหาวิทยาลัยพะเยา) ในกระบวนการของการวิจัยชาวบ้านเวียงบัวกลุ่มหนึ่งได้ไปดูงานการจัดการพิพิธภัณฑ์เตาโบราณ บ้านจ๋ามนัส พิพิธภัณฑ์ที่วัดนาซาว จังหวัดน่าน มีความสนใจอยากจะทำพัฒนาแหล่งเตาโบราณที่บ้านเวียงบัว จึงได้เชิญศาสตราจารย์สาธิต ไพรชาญจิตร์ จากคณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ บรรยายเรื่องโบราณคดีชุมชนและการขุดค้นศึกษาพัฒนาแหล่งเตาโบราณ ให้เป็นแหล่งเรียนรู้ ที่ได้ทำที่ บ้านสวกพัฒนา อำเภอเมืองน่าน จังหวัดน่าน ให้แก่ชาวบ้านเวียงบัว ชาวบ้านเวียงบัวกลุ่มหนึ่ง ที่ไปดูงานการจัดการพิพิธภัณฑ์เตาโบราณ และพิพิธภัณฑ์ชุมชนท้องถิ่น ที่บ้านบ่อสวก และบ้านนาซาว จังหวัดน่าน ผลจากการศึกษาดูงานชาวบ้านเวียงบัว และ นักวิจัย สนใจจะพัฒนาแหล่งเตาเผาเครื่องถ้วยชาม รวมทั้งเมืองโบราณเวียงบัว ให้เป็นทรัพยากรทางการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ

หลังจากขออนุญาตกรมศิลปากรแล้ว ศ.สาธิต ไพรชาญจิตร์ได้ทำการขุดค้นศึกษาจึงเริ่มขึ้นในเดือนมีนาคม - เมษายน ๒๕๔๘ ตามวิธีการแบบโบราณคดีชุมชน โดยมีนักศึกษาคณะสังคมสงเคราะห์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ที่ได้ไปฝึกภาคปฏิบัติงานสังคมสงเคราะห์และพัฒนาชุมชนที่บ้านเวียงบัว ร่วมกับชาวบ้านขุดค้นศึกษาและพัฒนา พิพิธภัณฑ์แหล่งเตาเผา เครื่องถ้วยชามสมัยโบราณในเวียงบัว การขุดค้นศึกษา นอกจากได้พัฒนาศักยภาพและความเชื่อมั่นในการจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีของชาวบ้านเวียงบัวแล้ว ยังพบหลักฐานใหม่ ในรูปของหลักฐานทางโบราณคดีที่มีความสำคัญต่อการศึกษาประวัติศาสตร์ยุคโบราณของอนุภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขง ที่อาจจะเกี่ยวข้องกับยุคสมัยของ “ขุนเจือง” หรือ “พญาเจือง” อีกด้วย^๔

๒) การจัดทำแผนแม่บทอนุรักษ์และพัฒนาเมืองโบราณเวียงลอ หมู่ ๑, ๑๑ ตำบลลอ และ หมู่ ๗ ตำบลหงส์หิน ในปีพ.ศ. ๒๕๕๑ องค์การบริหารส่วนตำบลลอ (ปัจจุบันยกฐานะเป็น

^๔ สาธิต ไพรชาญจิตร์, *อารยพะเยาที่แหล่งเตาเวียงบัว*, (กรุงเทพฯ : สมาพันธ์จำกัด (มหาชน), ๒๕๕๕).

เทศบาลตำบลเวียงลอ) อำเภอจุน จังหวัดพะเยา “ได้ว่าจ้างห้างหุ้นส่วนจำกัดเหมอ กรีน ซึ่งเป็นบริษัท ที่ปรึกษาการศึกษาข้อมูลในด้านการปกครอง ด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม มรดกทาง วัฒนธรรมและธรรมชาติ ด้านการท่องเที่ยวในเมืองโบราณเวียงลอ ในพื้นที่ตำบลลอ และตำบล หงส์หิน อำเภอจุน เพื่อกำหนดเป็นแผนแม่บทอนุรักษ์และพัฒนาเมืองโบราณเวียงลอ

๓) การศึกษากระบวนการอนุรักษ์พุทธประติมากรรมหินทราย : กรณีศึกษาพิพิธภัณฑ ์เวียงพาว (วัดลี) (๒๕๕๔) โดยพระครูอนุรักษ์บุรณันท์ (บุญชื่น จิตฺตมฺโม) วิทยานิพนธ์พุทธ ศาสตร์มหาบัณฑิต (พระพุทธศาสนา) มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย^๖ ผลการวิจัยพบว่ การสร้างประติมากรรมหินทรายที่เกิดจากภูมิปัญญาของช่างพะเยา ทำให้เกิดมีสกุลช่างพะเยาที่มี ลักษณะความโดดเด่นในด้านศิลปะ ซึ่งโบราณวัตถุ พุทธประติมากรรมหินทรายมีอายุเก่าแก่ ประมาณราวพุทธศตวรรษที่ ๒๐ - ๒๑ เพราะเวียงพาวเป็นแหล่งหินทราย ประกอบการใช้หิน ทรายแกะเป็นพุทธประติมากรรม แสดงถึงความศรัทธาอย่างแรงกล้าของช่าง และผู้สร้างถวาย ทั้งนี้ พระครูอนุรักษ์บุรณันท์ เจ้าอาวาสวัดลี เจ้าคณะอำเภอเมืองพะเยา เป็นผู้ที่สนใจศึกษา ประวัติศาสตร์เมืองพะเยา และได้เก็บสะสมอนุรักษ์โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุที่ถูกทอดทิ้งตามวัดร้าง การเริ่มเก็บสะสมโบราณวัตถุ พุทธประติมากรรมหินทรายในชั้นแรก ก็ถือว่าเป็นการอนุรักษ์พุทธ ประติมากรรมหินทรายระดับหนึ่งที่ไม่ได้ถูกทิ้ง และถูกขโมยไป นำมาสู่การจัดตั้งพิพิธภัณฑ ์เวียง พาว (วัดลี) โดยได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานภาครัฐ

กล่าวได้ว่าจากการทำงานศึกษาวิจัยของหน่วยงาน และบุคคลต่างๆ ที่กล่าวมา ได้นำมา สู่การผลิตเอกสาร แผ่นพับประชาสัมพันธ์ และหนังสือเผยแพร่ต่อสาธารณะ ทำให้มีผู้ที่สนใจได้ เรียนรู้ และนำความรู้ไปใช้ประโยชน์ในทางวิชาการ เช่น (๑) สายันต์ ไพเราะญจิตร. การจัดการ ทรัพยากรทางโบราณคดีในงานพัฒนาชุมชน, ๒๕๕๐ (๒) สายันต์ ไพเราะญจิตร. อารยะพะเยาที่เตา เวียงบัว, ๒๕๕๕ (๓) สายันต์ ไพเราะญจิตร. กระบวนการโบราณคดีชุมชน, ๒๕๕๖ (๔) พระครู อนุรักษ์บุรณันท์. กระบวนการอนุรักษ์พุทธประติมากรรมหินทราย : กรณีศึกษาพิพิธภัณฑ ์เวียงพาว (วัดลี), ๒๕๕๔ (๕) ชุมชนวัดลี. พิพิธภัณฑ ์เวียงพาว (วัดลี), ๒๕๕๑. (๖) ละออง วัฒนกิจ. โบราณสถานเวียงลอ. ๒๕๓๖ เป็นต้น

^๕ “โครงการจัดทำแผนแม่บทอนุรักษ์และพัฒนาเมืองโบราณเวียงลอ ตำบลลอ และตำบลหงส์หิน อำเภอจุน จังหวัดพะเยา”, รายงานฉบับสรุปสำหรับผู้บริหาร, ๒๕๕๑.

^๖ พระครูอนุรักษ์บุรณันท์ (บุญชื่น จิตฺตมฺโม), “กระบวนการอนุรักษ์พุทธประติมากรรมหินทราย : กรณีศึกษาพิพิธภัณฑ ์เวียงพาว (วัดลี)”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (พระพุทธศาสนา) มหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔.

๓.๑.๕ การจัดการในรูปแบบพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นหรือศูนย์เรียนรู้ชุมชน

พิพิธภัณฑ์ในประเทศไทยเกิดขึ้นในราชสำนัก และในแวดวงราชการมาตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่ไม่ได้แพร่หลายสู่ชุมชน เพราะพิพิธภัณฑ์ไม่ใช่วัฒนธรรมดั้งเดิมของชาวสยาม ดังนั้นพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติจึงถูกจัดการโดยภาคราชการ และสถาบันการศึกษา โดยมีแบบแผนในการจัดการที่ใช้มาตรฐานสากล มีภารกิจและขั้นตอนการทำงานที่เป็นระบบค่อนข้างตายตัว มีการจัดโครงสร้างองค์กรที่มีการทำงานแยกส่วนกันไปตามความชำนาญระบบสากล มีการแบ่งพื้นที่ใช้สอยในอาคารตามแบบมาตรฐานสากล และมีวัตถุประสงค์ในการสงวนรักษาสมบัติทางวัฒนธรรมไว้สำหรับรัฐชาติ

เนื่องจากแบบแผนพิพิธภัณฑ์ที่เป็นมาตรฐานค่อนข้างตายตัวในลักษณะดังกล่าว องค์กรใดที่จะสร้างพิพิธภัณฑ์จะต้องได้รับอนุญาตจากกรมศิลปากร แต่ในความเป็นจริงแล้วกรมศิลปากรมีอำนาจหน้าที่ในการควบคุมดูแลเฉพาะพิพิธภัณฑ์ประเภทพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติเท่านั้น ปัจจุบันสังคมไทยไม่ว่าจะเป็นชุมชน วัด หน่วยงาน สถาบันการศึกษา ฯลฯ เริ่มมีการพัฒนาพิพิธภัณฑ์ของตนเอง รวมทั้งพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นซึ่งเป็นพิพิธภัณฑ์ขนาดเล็ก ดำเนินงานโดยบุคคล และองค์กรชุมชนในท้องถิ่น ซึ่งไม่มีแบบแผนและมาตรฐานในการจัดการเหมือนกับพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ซึ่ง สายันต์ ไพรชาญจิตร^๓ ได้ให้ความหมายของ พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น พิพิธภัณฑ์ชุมชน พิพิธภัณฑ์ชุมชนท้องถิ่น พิพิธภัณฑ์พื้นบ้านไว้ว่า หมายถึง

“แหล่งหรือสถานที่เก็บรวบรวมและจัดแสดงทรัพยากรทางโบราณคดี โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ สิ่งของเครื่องใช้ วัตถุทางวัฒนธรรม รวมทั้งความรู้ภูมิปัญญา ที่มีหรือเคยมีในชุมชนหรือท้องถิ่นนั้นๆ ซึ่งอาจเป็นสถานที่ บ้านเรือน สิ่งก่อสร้าง สมัยโบราณที่โดยอายุ รูปแบบทางศิลปะ สถาปัตยกรรมหรือประโยชน์ความเป็นมา ต่อการศึกษาเรื่องราวของชุมชนท้องถิ่นนั้นๆ ที่รวมเรียกว่า โบราณสถาน แหล่งโบราณคดี หรืออาคารสถานที่ที่ก่อสร้างขึ้นใหม่เพื่อใช้จัดแสดงข้อมูล หลักฐานทางโบราณคดี และทรัพยากรวัฒนธรรมประเภทต่างๆ ของชุมชนและท้องถิ่นนั้นๆ”^๓

การจัดการแหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนาในจังหวัดพะเยา ในรูปแบบพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นนั้น เป็นการพัฒนาต่อเนื่องจากการเก็บรักษาโบราณวัตถุ ศิลปวัตถุที่ถูกทอดทิ้งตามวัดร้างต่างๆ อีกส่วนหนึ่งได้ต่อยอดมาจากการศึกษาวิจัย และกระบวนการเก็บรวบรวมข้อมูลแหล่ง

^๓ สายันต์ ไพรชาญจิตร, การจัดการโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑ์สถานโดยองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น, (กรุงเทพฯ : ศูนย์การพิมพ์แก่นจันทร์ จำกัด, ๒๕๔๘), หน้า ๓๗.

โบราณสถานในท้องถิ่น อีกทั้งการไปศึกษาดูงานพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นในจังหวัดอื่น จึงเกิดความตระหนักและเห็นความสำคัญของการมีสถานที่เพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้ของชุมชนและคนภายนอกชุมชน เกิดการจัดตั้งเป็นพิพิธภัณฑ์ประจำท้องถิ่น ที่ได้รับการสนับสนุนงบประมาณส่วนหนึ่งจากภาครัฐ ภาคเอกชน และจิตศรัทธาจากประชาชนในพื้นที่ ซึ่งพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นเหล่านี้มีการจัดการโดยวัด องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และคนในชุมชนนั้นๆ เป็นฝ่ายดำเนินการ ได้แก่

๑) หอวัฒนธรรมนิทัศน์ ตั้งอยู่ภายในบริเวณวัดศรีโคมคำ ตำบลเวียง อำเภอเมืองพะเยาก่อตั้งด้วยแนวคิดของพระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (ปวง ธรรมปญฺโญ) เจ้าอาวาสวัดศรีโคมคำ ซึ่งท่านได้ศึกษาค้นคว้าและรวบรวมองค์ความรู้ รวมถึงศิลปวัตถุ โบราณวัตถุต่างๆ มาเป็นเวลานาน โดยเฉพาะอย่างยิ่งศิลปจารึก พระพุทธรูปหิน ซึ่งเป็นพุทธศิลป์สกุลช่างพะเยา เมื่อท่านได้วัตถุโบราณมา ก็นำมาเก็บไว้จนเต็มวัด ถ้าท่านรู้ว่ามิวัตถุโบราณที่ไหนก็ไปเอามารักษาไว้ที่วัด เมื่อมีนักท่องเที่ยวจากต่างถิ่นเข้ามาเที่ยวที่วัดพระเจ้าตนหลวง ได้ให้ความสนใจซักถามถึงที่มาของวัตถุโบราณ เมื่อมีวัตถุโบราณเพิ่มมากขึ้น ผนวกกับช่วงเวลาที่เริ่มมีผู้คน กลุ่ม องค์กรต่าง ๆ เริ่มมีความสนใจเข้ามาศึกษาค้นคว้า ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นพะเยา ท่านจึงมีความคิดรวบรวบวัตถุโบราณเหล่านี้ไว้เป็นพิพิธภัณฑ์ อีกส่วนเป็นแรงบันดาลใจมาจากการที่ท่านได้รับกระแสพระราชดำรัสของสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เมื่อครั้งเสด็จพระราชดำเนินทรงนำนักเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า มายังวัดศรีโคมคำในวันที่ ๒๑ พฤศจิกายน ๒๕๓๒ ที่จะให้จังหวัดพะเยามีสถานที่จัดแสดงศิลปวัตถุที่ท่านเก็บรวบรวมไว้ แรกเริ่มกรมศิลปากรจะสนับสนุนเงินงบประมาณ โดยมีเงื่อนไขต้องโอนทรัพย์สินทั้งหมดให้กับกรมศิลปากร แต่ท่านไม่ไว้วางใจ เพราะของเหล่านั้นเป็นของที่ท่านหามาทั้งชีวิต และเป็นของพื้นถิ่นพะเยา ประกอบกับในช่วงนั้นมีข่าวของในพิพิธภัณฑ์หายบ่อย ท่านจึงขอจัดตั้งเอง โดยมีคุณบรรคชัย บุญปาน จากสำนักพิมพ์มิชชัน เข้ามาช่วยในเรื่องงบประมาณ และวางรูปแบบการจัดแสดง^๔

หอวัฒนธรรมนิทัศน์เริ่มก่อสร้างในปี พ.ศ. ๒๕๓๖ แต่การก่อสร้างล่าช้าเนื่องจากปัญหาน้ำท่วม แล้วเสร็จในปีพ.ศ. ๒๕๓๘ และในวันพฤหัสบดีที่ ๑๘ มกราคม ๒๕๓๘ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ได้เสด็จมาเปิดหอวัฒนธรรมนิทัศน์ วัดศรีโคมคำอย่างเป็นทางการ ปัจจุบันหอวัฒนธรรมนิทัศน์ วัดศรีโคมคำ นับเป็นแหล่งเรียนรู้ประวัติศาสตร์พะเยาที่มีการจัดการโดยท้องถิ่น มีการจัดแสดงวัตถุโบราณ และสิ่งของต่าง ๆ มากกว่า ๕,๐๐๐ ชิ้น อันแสดงให้เห็นถึงวิถีวัฒนธรรมและความเป็นพะเยาในแต่ละยุคสมัยได้อย่างชัดเจน โดยเฉพาะอย่าง

^๔ พระครูศรีวรพินิจ และคณะ, “กระบวนการสร้างและสื่อสารองค์ความรู้ท้องถิ่นพะเยาของพระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (ปวง ธรรมปญฺโญ) วัดศรีโคมคำ อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา”, รายงานการวิจัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖, หน้า ๘๓-๘๔.

ยังศิลปวัตถุ งานพุทธศิลป์ และศิลปจารึกที่ทรงคุณค่าเป็นหลักฐานบ่งบอกถึงความเจริญรุ่งเรืองของเมืองพะเยา นอกจากห้องจัดแสดงวัตถุโบราณ และสิ่งของต่างๆ แล้ว ยังมีการจำหน่ายเอกสารหนังสือเกี่ยวกับเมืองพะเยา และของที่ระลึกเช่น เสื้อยืด พวงกุญแจ สมุดบันทึก เป็นต้น เวลาเปิดทำการของหอวัฒนธรรมนิทัศน์ ช่วงเวลา ๐๙.๐๐-๑๖.๐๐ น. หยุดวันจันทร์ และวันอังคาร ส่วนอัตราค่าเข้าชม ชาวต่างชาติ ๔๐ บาท ผู้ใหญ่ ๒๐ บาท เด็ก ๑๐ บาท^๕

๒) พิพิธภัณฑ์เวียงพายว (วัดลี) ตั้งอยู่ภายในบริเวณวัดลี ตำบลเวียง อำเภอเมืองพะเยา จุดเริ่มต้นจากพระครูอนุรักษ์บุรณันท์ เจ้าอาวาสวัดลี และเจ้าคณะอำเภอเมืองพะเยา เป็นผู้ที่สนใจศึกษาประวัติศาสตร์เมืองพะเยา และได้เก็บสะสมอนุรักษ์โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุที่ถูกทอดทิ้งตามวัดร้างต่างๆ ที่ถูกทอดทิ้ง และถูกทำลายจากความรู้เท่าไม่ถึงการณ์ของประชาชน พระครูอนุรักษ์บุรณันท์ ได้เริ่มเก็บรวบรวมโบราณวัตถุ พุทธประติมากรรมหินทราย ไว้ในวัดลิกองรวมกันเอาไว้มากมาย นายชนเสก อัสวานวัตร ผู้ว่าราชการจังหวัดพะเยาขณะนั้น ได้มาเห็นโบราณวัตถุ และพุทธประติมากรรมหินทราย จึงปรารถนาว่าควรหางบประมาณ จัดเก็บโบราณวัตถุ พุทธประติมากรรมหินทรายนี้ไว้ให้อนุชนรุ่นหลังได้ศึกษา จังหวัดพะเยาได้อนุมัติงบประมาณสนับสนุนในการก่อสร้างพิพิธภัณฑ์เวียงพายวขึ้น โดยปรับปรุงอาคารศาลาการเปรียญของวัดลีเป็นอาคารพิพิธภัณฑ์เวียงพายว นอกจากนี้ยังได้สนับสนุนงบประมาณจากองค์การบริหารส่วนจังหวัด เทศบาลเมืองพะเยา และเทศบาลตำบลท่าวังทอง ส่วนการดูแลโบราณวัตถุและการปรับปรุงนิทัศน์ได้รับการช่วยเหลือจากสำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดพะเยา สำนักงานโยธาธิการและผังเมืองพะเยา หอจดหมายเหตุแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติฯ พะเยา พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ น่าน ทำให้โบราณวัตถุและพุทธประติมากรรมหินทรายจึงมีการจัดเก็บอย่างเป็นหมวดหมู่ รักษาอย่างถูกต้องวิธีตามหลักวิชาการ นอกจากนี้ยังมีการอบรมให้ชาวบ้านวัดลีได้เป็นมัคคุเทศก์ และให้ชาวบ้านได้มีส่วนร่วมในรูปแบบของคณะกรรมการดูแลรักษาพิพิธภัณฑ์เวียงพายว^๖

กล่าวได้ว่าพิพิธภัณฑ์เวียงพายว (วัดลี) จึงเป็นสถานเก็บรักษามรดกทางวัฒนธรรมท้องถิ่นที่ทรงคุณค่าทางประวัติศาสตร์ของเมืองพะเยา และของประเทศ อันเกิดจากจิตสำนึกเพื่อส่วนรวม ของชุมชนในพื้นที่นั้น แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์อย่างแนบแน่นระหว่างบ้านกับวัดในสังคมไทยว่ามีการเกื้อกูลส่งเสริมกันและกันตลอดเวลา ยิ่งไปกว่านั้น พลังแห่งชุมชนที่ร่วมกันก่อตั้งและอนุรักษ์พุทธศิลปะหินทรายของพิพิธภัณฑ์เวียงพายว (วัดลี) ก่อให้เกิดประโยชน์มหาศาล

^๕ พระมหาโยธิน ฐานิสโร, นำชมหอวัฒนธรรมนิทัศน์วัดศรีโคมคำ แหล่งศิลปวัฒนธรรมและหลักฐานทางประวัติศาสตร์, (พะเยา : กอบการพิมพ์, ม.ป.ป.), หน้า ๒-๓.

^๖ สัมภาษณ์ พระครูอนุรักษ์บุรณันท์ (บุญขึ้น จิตฺตมโฆ), เจ้าอาวาสวัดลี ตำบลเวียง อำเภอเมืองจังหวัดพะเยา, เมื่อวันที่ ๑๐ กุมภาพันธ์ พ.ศ.๒๕๕๘.

ต่อผู้สนใจที่ได้เข้ามาศึกษาเรียนรู้ถึงภูมิปัญญาของบรรพชนในอดีต ผ่านโบราณวัตถุอันทรงคุณค่าเหล่านั้น

๓) พิพิธภัณฑ์เตาเผาโบราณบ้านบัว ตั้งอยู่ภายในบริเวณบ้านบัว หมู่ที่ ๗ ตำบลแม่กา อำเภอเมืองพะเยา จากการศึกษาเพื่อสำรวจศักยภาพของพื้นที่ตำบลแม่กา อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา ร่วมกันระหว่างชาวบ้านและนักวิชาการจากมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ พบว่าพื้นที่ดังกล่าวมีจุดเด่นที่สำคัญได้แก่ แหล่งโบราณคดี โดยพบแหล่งเตาเผาโบราณกว่า ๕๐ แห่ง และโบราณวัตถุประเภทเครื่องถ้วยดินเผาที่มีอายุสมัยร่วมกับยุคสุโขทัย หลุมเตาบางส่วนได้ถูกขุดเปิดขึ้นมาโดยมีนักวิชาการโบราณคดีให้ความรู้ทำงานร่วมกับชาวบ้าน กลายเป็นพิพิธภัณฑ์กลางแจ้ง คนในชุมชนศึกษาจึงได้ทราบความเป็นมา ความสำคัญของพื้นที่ คนนอกชุมชนเมื่อทราบข่าวก็เข้ามาศึกษาเรียนรู้ ประโยชน์ของการทำงานวิจัยโดยชุมชนผ่านกระบวนการทำงานวิจัย ชาวบ้านเกิดความรู้ ความเข้าใจคุณค่าของสิ่งที่มีอยู่ในพื้นที่ตัวเอง และนำข้อมูลความรู้ต่างๆ มาขยายสู่การพัฒนาชุมชนขึ้น เรื่องการจัดสร้างพิพิธภัณฑ์ชุมชนที่เป็นของชาวบ้านเอง เป็นแหล่งถ่ายทอดข้อมูลความรู้กับคนภายนอกชุมชน ขณะเดียวกันเศรษฐกิจชุมชน ชาวบ้านก็ได้รับงบประมาณส่งเสริมด้านอาชีพโดยการทำกาแฟปลูกกาแฟด้วยขามเลียนแบบของเก่าและจำหน่ายเป็นรายได้เสริมให้กับคนในชุมชน เกิดเป็นกลุ่มอาชีพขึ้นในอีกส่วนหนึ่งของชุมชน ขณะเดียวกันกลุ่มเยาวชนในหมู่บ้านเกิดการรวมกันตั้งเป็น “กลุ่มละอ่อนรักย์ดิน” ขึ้นจากเด็กที่ไม่ค่อยทำกิจกรรมก็กลายเป็น มัคคุเทศก์น้อย เป็นกลุ่มนักแสดงศิลปวัฒนธรรมฟื้นฟูเรื่องราวประเพณีศิลปะ การแสดงต่างๆ ที่เป็นของดีในชุมชน กลับคืนมา มีการทำงานร่วมกันกับกลุ่มผู้ใหญ่ แต่สิ่งที่สำคัญที่สุดคือการได้พื้นที่กระแสรองการอนุรักษ์ภายในชุมชน คนในชุมชนกลับมีการปรับเปลี่ยนแนวคิด เห็นสิ่งที่มีค่าในชุมชนมากขึ้น

ภายหลังได้มีการนำเสนอภาพของพื้นที่ กระบวนการทำงานของชุมชนผ่านสื่อหนังสือพิมพ์ ทำให้บริษัทกรุงเทพประกันภัย โดยมูลนิธิกรุงเทพประกันภัย และทีม BKI CARE CLUB ซึ่งเป็นทีมพนักงานอาสาสมัครทำกิจกรรมที่เป็นประโยชน์ต่อสังคม ร่วมจัดกิจกรรม “อนุรักษ์หลุมขุดค้นเศษเครื่องถ้วยและเตาเผาโบราณยุคล้านนา” ในโครงการพัฒนาแหล่งโบราณคดีและชุมชนท้องถิ่นเวียงบัว โดยทีมพนักงานกรุงเทพประกันภัย พร้อมด้วยชาวบ้านชุมชนเวียงบัว และนักศึกษาคณะโบราณคดี ร่วมใจกันในการสำรวจขุดค้นเศษเครื่องถ้วยและเตาเผาโบราณยุคล้านนา ทั้งนี้ กิจกรรม “BKI ร่วมใจอนุรักษ์หลุมขุดค้นเศษเครื่องถ้วยและเตาเผาโบราณยุคล้านนา” บริษัทฯ ได้ให้การสนับสนุนงบประมาณในการจัดสร้างพิพิธภัณฑ์แหล่งโบราณคดีชุมชนบ้านบัว จำนวน ๖ ล้านบาท เพื่อใช้ดำเนินกิจกรรมการพัฒนาแหล่งเรียนรู้ในพื้นที่ต่อ อาทิ การสร้างแหล่งฝึกอาชีพการปั้นเตาอบเลียนแบบเครื่องถ้วยขามโบราณให้ชุมชน การจัดสร้างอาคาร

คลุมหลุมเตาโบราณเพื่อเป็นพิพิธภัณฑสถานกลางแจ้ง และการปรับปรุงอาคารพิพิธภัณฑสถาน การฝึกฝนศิลปการแสดงกลุ่มเยาวชน เพื่อฟื้นฟูวัฒนธรรมประเพณีของชุมชน^{๑๑}

๔) ศูนย์ศึกษาข้อมูลเวียงลอ หรือพิพิธภัณฑสถานเวียงลอ ตั้งอยู่ในบริเวณวัดศรีปิงเมือง ตำบลลอ อำเภอลอง มีจุดเริ่มต้นมาจากการที่กรมศิลปากรได้ร่วมมือกับชาวบ้าน เทศบาลตำบลเวียงลอ และเทศบาลตำบลหงส์หิน อำเภอลอง ออกสำรวจพื้นที่ตั้งแต่บริเวณบ้านร่องช้าง ไปจรดบ้านศรีชุม ตำบลลอ รอยต่อของอำเภอลอง จังหวัดพะเยาและอำเภอเทิง จังหวัดเชียงราย มาเป็นระยะๆ ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๓๖ พบโบราณสถานเป็นจำนวนมากจึงได้ทยอยขุดแต่งและบูรณะในปี พ.ศ. ๒๕๔๗ เป็นต้นมา ในบริเวณเวียงลอ้นอกจากจะพบหลักฐานประวัติศาสตร์ ทั้งโบราณสถานและโบราณวัตถุที่สำคัญเป็นจำนวนมากแล้ว ยังพบว่าภูมิประเทศที่ราบลุ่มเชิงเขามีแม่น้ำไหลผ่านแห่งนี้อุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การตั้งรกรากชุมชนมาตั้งแต่สมัยยุคก่อนประวัติศาสตร์ โดยวัดสำคัญที่ยังคงอยู่ได้แก่วัดศรีปิงเมือง วัดศรีเกิด ซึ่งสร้างเมื่อพุทธศตวรรษที่ ๒๑ ขณะที่วัดต่างๆ และโบราณสถานจำนวนมากถูกกลบกลืนทำลายเพื่อหาโบราณวัตถุที่มีค่า เช่น พระพุทธรูปหินทราย พระพุทธรูปทองสัมฤทธิ์ และพระเครื่อง ที่ผ่านมามีการศึกษาด้านโบราณคดีเขตเมืองโบราณเวียงลอเป็นระยะ ภายใต้การควบคุมของสำนักศิลปากรที่ ๗ น่าน ส่วนโบราณสถานที่พบในเขตกำแพงเมืองโบราณเวียงลอ ได้แก่ โบราณสถานเสาหลักเมือง กู่พระแก้ว วัดพระเจ้าเจ้ากาด วัดสารภี วัดศรีชุม กู่หนองผ้า กู่บวกกู่ วัดเวียงป่าสัก กู่มะม่วงแก้มแดง เป็นต้น เมืองลอเมืองโบราณมีลำน้ำอิงไหลผ่าน ภายหลังแม่น้ำอิงเปลี่ยนทิศทาง ทำให้เมืองโบราณเวียงลอ ถูกแบ่งออกเป็น ๒ ส่วน ทิศใต้แม่น้ำอิงเป็นเขตตำบลลอ ส่วนทิศเหนือแม่น้ำอิงอยู่ในเขตตำบลหงส์หิน อำเภอลอง โดยมีสะพานแขวนเชื่อมเมืองโบราณทั้ง ๒ ตำบลเข้าด้วยกัน

ต่อมาในปีพ.ศ. ๒๕๕๑ กรมส่งเสริมปกครองส่วนท้องถิ่น กระทรวงมหาดไทยได้สนับสนุนงบประมาณในการก่อสร้างศูนย์ศึกษาข้อมูลเวียงลอ และกรมศิลปากรที่ ๗ น่านรับผิดชอบการออกแบบอาคารและตกแต่งภายใน เพื่อเป็นศูนย์จัดเก็บและจัดแสดงโบราณวัตถุที่ขุดค้นพบจากโบราณสถานเวียงลอบางส่วน ภายในศูนย์ฯ มีการจัดแสดงพระพุทธรูปเก่า ซึ่งบางองค์เหลือเพียงฐานส่วนล่าง มีน้อยองค์ที่จะสมบูรณ์ ไม่เพียงพระพุทธรูปเท่านั้น ยังมีชิ้นส่วนของถ้วยชามและวัตถุโบราณต่างๆ ที่จัดแสดงไว้ให้ผู้สนใจได้เข้ามาชมมาเรียนรู้ ประวัติความเป็นมาต่างๆ แต่โบราณวัตถุที่สำคัญบางชิ้นถูกเก็บรักษาที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ และหอวัฒนธรรมนิทัศน์ วัดศรีโคมคำ ปัจจุบันศูนย์ศึกษาข้อมูลเวียงลอมีอาสาสมัครดูแลทางวัฒนธรรมท้องถิ่นจากชุมชนบ้านลอ เป็นผู้ดูแล ให้ข้อมูลแก่นักท่องเที่ยว และผู้ที่สนใจเข้ามาเยี่ยมชม

^{๑๑} สายันต์ ไพรชาญจิตร์, อารยะพะเยาที่แหล่งเตาเวียงบัว, (กรุงเทพฯ : สมาพันธ์จำกัด (มหาชน), ๒๕๕๕), หน้า ๔๔.

นอกจากพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นที่กล่าวมาข้างต้นแล้ว พบว่าชุมชนต่างๆ ในจังหวัดพะเยายังมีการจัดการโบราณวัตถุในรูปแบบพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นอีกจำนวนหนึ่งที่ได้มาจากการเก็บรวบรวมของพระสงฆ์ และการบริจาคของคนในชุมชน โดยมีการจัดเก็บวัตถุโบราณ ข้าวของเครื่องใช้โบราณไว้ในวัด หรือศาลาประจำหมู่บ้าน ในอนาคตถ้ามีวัตถุโบราณจำนวนมาก และงบประมาณ อาจมีการสร้างอาคารที่ถาวรสำหรับเก็บวัตถุโบราณเหล่านั้นไว้ให้ลูกหลานได้ศึกษาต่อไป

กล่าวได้ว่า พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นเป็นกิจกรรมที่เสริมสร้างศักยภาพ และฟื้นฟูพลังของชุมชนท้องถิ่นให้สามารถจัดการทรัพยากรทางวัฒนธรรมของตนเองได้ ส่งเสริมให้ผู้คนในท้องถิ่นชาวบ้าน สมาชิกของชุมชนเข้าไปมีส่วนร่วมในกระบวนการจัดการตั้งแต่การศึกษาวิจัย การสำรวจ ค้นหา ทำแผนที่ ทำทะเบียนทรัพยากรทางโบราณคดี และทรัพยากรทางวัฒนธรรมอื่นๆ ก่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างคนในชุมชน กับนักวิชาการจากภายนอก ทำให้ชาวบ้านมีความภาคภูมิใจในชุมชน มีศักดิ์ศรี มีความรักในถิ่นฐานบ้านเกิด

๓.๒ การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการ

การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดพะเยา พบว่าการมีส่วนร่วมของผู้ที่เกี่ยวข้องได้แก่ ประชาชน วัด องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และองค์กรภาครัฐ โดยเฉพาะอย่างยิ่งกรมศิลปากร และสำนักศิลปากรที่ ๓ น่าน ซึ่งเป็นหน่วยงานระดับระดับภูมิภาคที่รับผิดชอบดูแลโบราณสถานในเขตจังหวัดพะเยา ดังนี้

๓.๒.๑ การมีส่วนร่วมของวัดกับคนในชุมชน

การมีส่วนร่วมของวัดกับคนในชุมชน เพื่อดำเนินการจัดการแหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนา พบว่า การตัดสินใจเกี่ยวกับการจัดการแหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนาในวัดโดยทั่วไปจะเป็นคนที่ประชาชนให้ความไว้วางใจ ส่วนใหญ่จะเป็นเจ้าอาวาสวัด และกรรมการวัด ซึ่งเป็นตัวแทนของชุมชน ในขณะที่คนในชุมชนส่วนใหญ่จะไม่ได้ให้ความสนใจเป็นการเฉพาะ มีบางชุมชนที่มีความเข้มแข็ง การตัดสินใจเกี่ยวกับการจัดการแหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนามักจะเป็นมติของที่ประชุมของชุมชน และการมีส่วนร่วมในระดับนโยบาย จะผ่านกลไกของสภาวัฒนธรรม

การมีส่วนร่วมในการดำเนินงานด้านวัฒนธรรมของคนในชุมชน เป็นลักษณะของการเข้าร่วมในกิจกรรมการพัฒนาวัด พระธาตุ แหล่งโบราณสถาน นอกจากนี้ยังมีการประกอบประเพณี พิธีกรรมประจำปีของวัดหรือพระธาตุ เช่น ชุมชน วัด โรงเรียนจะเข้าร่วมประเพณีขึ้นพระธาตุ การสรงน้ำพระธาตุประจำปี ในวันเพ็ญเดือน ๘ เหนือ (วันวิสาขบูชา) การดักบาตร ฟังเทศน์ สวดมนต์ ถือน้ำสวดมนต์ ประเพณีบุญบั้งไฟ เป็นต้น

ลักษณะของการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน จะเป็นการมีส่วนร่วมในระดับนโยบาย โดยผ่านกลไกของสภาวัฒนธรรมที่มีการจัดตั้งสภาวัฒนธรรมระดับจังหวัด อำเภอ และตำบล โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อประโยชน์ในการอนุรักษ์หรือฟื้นฟูจารีตประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปวัฒนธรรมอันดีงามของท้องถิ่นและของชาติและประสานการดำเนินงานวัฒนธรรมซึ่งภาคประชาสังคมและภาคประชาชนมีส่วนร่วม มีสถานภาพเป็นองค์กรภาคเอกชนที่ดำเนินงานวัฒนธรรมภายใต้การกำกับดูแลของกรมส่งเสริมวัฒนธรรม ตามที่กำหนดไว้ในพระราชบัญญัติ วัฒนธรรมแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๕๓

ในการปฏิบัติงานของสภาวัฒนธรรมแต่ละระดับจะมีคณะกรรมการทำหน้าที่เสนอ ข้อคิดเห็นหรือข้อเสนอแนะต่อคณะกรรมการเกี่ยวกับการกำหนดนโยบาย และแผนแม่บท วัฒนธรรมของชาติ ดังนั้นสภาวัฒนธรรมจึงเป็นกลไกหนึ่งในการทำให้เกิดช่องทางการเข้าไปมีส่วนร่วมของประชาชน และเปิดทางให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นนำไปบรรจุลงในแผน กิจกรรม ได้โดยใช้งบประมาณอย่างถูกต้อง ในการจัดงานประเพณีต่างๆ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นได้ สนับสนุนงบประมาณผ่านสภาวัฒนธรรมตำบล เช่น องค์การบริหารส่วนจังหวัดพะเยาสนับสนุน งบประมาณให้กับอำเภอจุนจัดงานประเพณีบูชาพญาลอ ผ่านสภาวัฒนธรรมอำเภอจุน เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีการสร้างเครือข่ายความร่วมมือ เป็นเครือข่ายของสภาวัฒนธรรมระดับจังหวัด อำเภอ และยังเป็นศูนย์กลางในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ด้านวัฒนธรรมท้องถิ่นของจังหวัดพะเยาอีกด้วย^{๑๒}

๓.๒.๒ การมีส่วนร่วมของชุมชนกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น

การมีส่วนร่วมของชุมชนกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นนั้น ในส่วนขององค์กร ปกครองส่วนท้องถิ่น จะเข้ามามีส่วนร่วมในการสนับสนุนงบประมาณ บุคลากร และวัสดุอุปกรณ์ ในการทำกิจกรรมทางวัฒนธรรมของชุมชนอย่างต่อเนื่องทุกปี เช่น เข้าร่วมประเพณีขึ้นพระธาตุใน ตำบลต่างๆ จะมีการสร้างพระธาตุ การออกร้านขายสินค้า และกิจกรรมบันเทิงอื่นๆ นอกจากนี้ ผู้บริหารขององค์การบริหารส่วนท้องถิ่นได้ให้การสนับสนุนกิจกรรมทางด้านวัฒนธรรมโดย เข้ามาเป็นพี่เลี้ยงของสภาวัฒนธรรมระดับตำบลอีกด้วย

นอกจากนี้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นยังมีส่วนร่วมในกิจกรรมการจัดการความรู้เรื่อง ทรัพยากร ยกตัวอย่าง การขุดค้นศึกษา และพัฒนาแหล่งเตาเผาเครื่องถ้วยชามสมัยโบราณที่บ้านบัว ตำบลแม่กา อำเภอเมือง ได้รับการสนับสนุนและการมีส่วนร่วมจากผู้บริหารและสมาชิกสภา เทศบาลตำบลแม่กา และองค์การบริหารส่วนจังหวัดพะเยา ในการเข้าร่วมศึกษาวิจัยร่วมกับชุมชน

^{๑๒} สัมภาษณ์ วัชร ศรีคำตัน, สภาวัฒนธรรมอำเภอจุน จังหวัดพะเยา, เมื่อวันที่ ๑๐ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๕๓.

สนับสนุนงบประมาณ พัฒนาระบบสาธารณูปโภคพื้นฐาน โดยการสร้างถนนเข้าสู่แหล่งโบราณคดี สร้างสิ่งอำนวยความสะดวกสำหรับการท่องเที่ยว และการจัดแสดงนิทรรศการในพิพิธภัณฑ์

ในกรณีของประเพณีสงกรานต์น้ำพระธาตุ ตำบลภูซาง อำเภอภูซาง ที่จัดขึ้นเป็นประจำทุกปี เพราะถือว่าเป็นประเพณีสำคัญของชาวตำบลภูซาง ประเพณีสงกรานต์น้ำพระธาตุเป็นประเพณีที่ได้สืบทอดกันมานาน โดยการมีส่วนร่วมของชาวบ้าน องค์การบริหารส่วนตำบลภูซาง รวมทั้งข้าราชการ นักเรียน นักศึกษาประชาชน แต่ละปีมีงบประมาณจากองค์การบริหารส่วนตำบลภูซางสนับสนุน ทุกๆ ปี เพื่อให้พระธาตุภูซางเป็นสถานที่กราบไหว้สักการบูชาแก่ประชาชนในอำเภอภูซาง ในการดำเนินงานมีการแบ่งบทบาท ดังนี้

๑. คณะสงฆ์ในอำเภอภูซางจะดำเนินการในการประกอบพิธี และเป็นแกนนำในการจัดทางด้านพิธีกรรมทางศาสนาที่เกี่ยวกับการสงกรานต์น้ำพระธาตุ

๒. ผู้นำชุมชนมีส่วนร่วมในการเป็นแกนนำและชักชวนให้คนในชุมชนมาร่วมสงกรานต์น้ำพระธาตุ และทำกิจกรรมร่วมกัน

๓. องค์การบริหารส่วนตำบลภูซางมีส่วนร่วมในการสนับสนุนด้านงบประมาณ

๔. ประชาชนในชุมชนนั้นทุกคนมีส่วนร่วมในการสงกรานต์น้ำพระธาตุภูซาง โดยทำตามหน้าที่ของตนเองที่ได้รับมอบหมายในการดำเนินแต่ละส่วน^{๑๑}

นอกจากประเพณีสงกรานต์น้ำพระธาตุแล้ว ยังมีประเพณีตานก๋วย (สลากกัณฑ์) เป็นประเพณีประจำปีของตำบลภูซางได้มีการปฏิบัติสืบทอดกันมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ในวันแรม ๘ ค่ำ เดือน ๑๑ ของทุกปี หรือหลังจากออกพรรษาแล้ว ๗ วัน ชาวตำบลภูซาง จะร่วมกันจัดงานทำบุญสลากกัณฑ์ วัดพระธาตุภูซาง เพื่อเป็นการสืบสานวัฒนธรรมอันดี และได้ทำบุญอุทิศส่วนบุญส่วนกุศลให้ญาติผู้ล่วงลับไปแล้ว สำหรับการมีส่วนร่วมในประเพณีตานก๋วยสลากนั้น ได้รับความร่วมมือจากประชาชนชุมชนเป็นอย่างดี รวมถึงพระภิกษุสงฆ์ในอำเภอภูซาง หน่วยงานภาครัฐ องค์การบริหารส่วนตำบลภูซาง ในการเข้าร่วมประเพณีตานก๋วยสลากของพระธาตุภูซาง จากการสัมภาษณ์ พระจรงค์ วรจิโร เจ้าอาวาสวัดพระธาตุภูซาง และนายสมพร บัวย้อย ผู้ใหญ่บ้านธาตุภูซาง กล่าวว่า

การทำบุญถวายสลากกัณฑ์ของพระธาตุภูซางนั้น ได้ทำต่อเนื่องกันมาทุกๆปี ส่วนการดำเนินงานนั้น ได้จัดให้มีการประชุมคณะกรรมการของวัดเพื่อปรึกษาในเรื่องการดำเนินงาน การจัดเจ้าหน้าที่ประจำฝ่ายต่างๆ เช่น เจ้าหน้าที่อำนวยความสะดวกทั่วไป เจ้าหน้าที่ประจำในพระวิหาร เจ้าหน้าที่ฝ่ายประชาสัมพันธ์ รวมถึงแม่ครัว

^{๑๑} สัมภาษณ์ สมพร บัวย้อย, สภาวัฒนธรรมตำบลภูซาง อำเภอภูซาง จังหวัดพะเยา, เมื่อวันที่ ๗ ธันวาคม พ.ศ.๒๕๕๗.

เป็นเจ้าของหน้าที่ด้านบริการด้านอาหาร ซึ่งกรรมการวัดที่ร่วมประชุมเมื่อได้รับมอบหมายแล้ว แต่ละคนก็จะสรรหาบุคลากรหรือประชาชนมาทำตามหน้าที่นั้น ๆ ต่อไป^{๑๔}

ทุกปี หลังจากออกพรรษา ๗ วัน จะมีการถวายสลากภัตที่พระธาตุภูซาง ในการเตรียมงานมีการประชุมชาวบ้านธาตุภูซาง และผู้นำชุมชนทุกหมู่บ้านในตำบลภูซาง เพื่อปรึกษาหารือการวางแผนและแบ่งหน้าที่กัน ว่าแต่ละหมู่บ้านมีหน้าที่อะไร และจัดเตรียมสถานที่ของแต่ละหมู่บ้านเพื่อความเป็นระเบียบในวันถวายสลากภัต เมื่อแบ่งหน้าที่ครบ แต่ละหมู่บ้านจะช่วยกันจัดเตรียมสถานที่ตลอด ๗ วันก่อนที่จะถึงวันถวายสลากภัตที่พระธาตุภูซาง^{๑๕}

กรณีของวัดพระธาตุคอกยหวก เทศบาลตำบลปง และเทศบาลตำบลน้ำยม ได้ส่วนร่วมในการจัดกิจกรรมทุกรูปแบบ ตลอดจนการเสนอให้พระธาตุคอกยหวกได้ขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานต่อกรมศิลปากรเขต ๗ น่าน การจัดสรรงบประมาณจัดงานประจำปี และส่งเสริมให้พระธาตุคอกยหวกเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงประเพณีวัฒนธรรมที่สำคัญของจังหวัดพะเยา จากการสัมภาษณ์ คุณจิระศักดิ์ อุตสาหะนันท์ นายกเทศมนตรี เทศบาลตำบลปง^{๑๖} ได้กล่าวว่า การจัดแหล่งโบราณสถานพระธาตุคอกยหวกนั้น มีผลประโยชน์ที่จะได้รับทั้งวัดพระธาตุคอกยหวก ชุมชน และประเทศชาติ เพราะการมีแหล่งโบราณสถานวัดพระธาตุคอกยหวกถือว่าเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงโบราณคดีที่สำคัญของจังหวัดพะเยา จากการสัมภาษณ์ คุณประพันธ์ ปันทวงศ์ นายกเทศมนตรี เทศบาลตำบลน้ำยม^{๑๗} กล่าวการจัดแหล่งโบราณสถานพระธาตุคอกยหวกนั้น การจัดสรรงบประมาณของเทศบาลเข้ามาดูแลรักษานั้น ต้องจัดทำแผนงาน และโครงการ ซึ่งขึ้นอยู่กับงบประมาณของแต่ละปี

กล่าวได้ว่า การมีส่วนร่วมขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น สรุปได้ดังนี้

^{๑๔} สัมภาษณ์ พระจงรักษ์ วุฒิจโร, เจ้าอาวาสวัดพระธาตุภูซาง ตำบลภูซาง อำเภอภูซาง จังหวัดพะเยา, เมื่อวันที่ ๗ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๕๗.

^{๑๕} สัมภาษณ์ สมพร บัวชัย, ผู้ใหญ่บ้านธาตุภูซาง หมู่ ๑๐ ตำบลภูซาง อำเภอภูซาง จังหวัดพะเยา, เมื่อวันที่ ๒๗ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๕๗.

^{๑๖} สัมภาษณ์ จิระศักดิ์ อุตสาหะนันท์, นายกเทศมนตรี เทศบาลตำบลปง อำเภอปง จังหวัดพะเยา, เมื่อวันที่ ๘ มกราคม พ.ศ. ๒๕๕๘.

^{๑๗} สัมภาษณ์ ประพันธ์ ปันทวงศ์, นายกเทศมนตรี เทศบาลตำบลน้ำยม อำเภอปง จังหวัดพะเยา, เมื่อวันที่ ๘ มกราคม พ.ศ. ๒๕๕๘.

- ๑) เข้าร่วมประชุมวางแผนในการดำเนินงานกับเจ้าอาวาสและคณะกรรมการวัด
 - ๒) สนับสนุนในเรื่องงบประมาณในการดำเนินการจัดการ
 - ๓) เป็นหน่วยงานประชาสัมพันธ์ระหว่างวัดกับชุมชน
 - ๔) เป็นหน่วยงานที่มีส่วนร่วมในการบูรณะแหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนาโดยตรง
- เมื่อแหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนาเกิดความเสียหาย รวมถึงการพัฒนาในด้านต่าง ๆ

๓.๒.๓ การมีส่วนร่วมขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นกับหน่วยงานภาครัฐ

การมีส่วนร่วมขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นกับหน่วยงานภาครัฐ เป็นการดำเนินงานร่วมกันขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นกับกรมศิลปากร ซึ่งเป็นหน่วยงานที่มีความเชี่ยวชาญ มีอำนาจตามกฎหมาย ในการดำเนินงานดูแลรักษาโบราณสถานตามหลักเกณฑ์ วิธีการ และเงื่อนไขที่กรมศิลปากรกำหนด โดยในการถ่ายโอนภารกิจด้านการจัดการทรัพยากรทางโบราณคดี แม้ว่ากรมศิลปากรอนุญาตให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นสามารถดำเนินการซ่อมแซม เบื้องต้นตามรูปแบบ การเสริมความมั่นคงแข็งแรง การบูรณะ การปฏิสังขรณ์การประยุกต์ใช้สอย โบราณสถานที่มีความสำคัญในระดับท้องถิ่น แต่เมื่อพิจารณาถึงเงื่อนไขและหลักเกณฑ์ที่กรมศิลปากรกำหนดให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นจะต้องมีเจ้าหน้าที่ผู้เชี่ยวชาญ และต้องดำเนินการตามขั้นตอนต่างๆ ที่ยุ่งยาก จึงเป็นภาระที่เกินกำลังความสามารถ

ในการดำเนินงานดูแลรักษาโบราณสถาน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น มีความจำเป็นจะต้องทำการซ่อมแซมเบื้องต้น การค้าขาย โบราณสถาน การสงวนรักษาโบราณสถานที่มีความสำคัญในระดับท้องถิ่นและในระดับชาติ (ไม่จำกัดเฉพาะ โบราณสถานระดับท้องถิ่นตามที่กรมศิลปากรกำหนดให้เท่านั้น) องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นก็สามารถดำเนินการร่วมกับกรมศิลปากรที่เป็นหน่วยงานเชี่ยวชาญได้โดยตรง

กรณีขององค์กรการบริหารส่วนตำบล (ปัจจุบันเป็นเทศบาลตำบลเวียงลอ) อำเภอจุน ได้จัดสรรงบประมาณเพื่อดำเนินการขุดค้นศึกษา ขุดแต่ง โบราณสถานในพื้นที่เมืองโบราณเวียงลอ โดยขอให้กรมศิลปากรจัดทำรูปแบบรายการ คุณลักษณะงาน และอบต.ลอ เป็นผู้ดำเนินการจัดซื้อ จัดจ้างบริษัทเอกชนที่มีประสบการณ์ในการจ้างเหมาขุดค้นศึกษาทางโบราณคดี โดยมีนักโบราณคดีของกรมศิลปากรเป็นผู้ควบคุมการปฏิบัติงาน การมีส่วนร่วมในลักษณะนี้้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นจัดสรรงบประมาณสำหรับดำเนินการเองทั้งหมด เป็นผู้รับผิดชอบด้านการบริหารจัดการงบประมาณ ส่วนกรมศิลปากรรับผิดชอบดำเนินการด้านวิชาการและเทคนิค

กรณีของการบูรณะ โบราณสถานวัดพระธาตุลานเตี้ย บ้านสันตันแห่น หมู่ที่ 9 ตำบลห้วยแก้ว อำเภอภูพาน จังหวัดพะเยา เป็นกลุ่มโบราณสถานขนาดใหญ่ประกอบด้วย เนิน

โบราณสถานไม่น้อยกว่า ๔ เนิน ในพ.ศ.๒๕๔๖ กรมศิลปากรได้ขุดแต่งโบราณสถานวัดพระธาตุลานเตี้ย เนินที่ ๑ พบโบราณสถานสำคัญคือ เจดีย์ศิลปะล้านนาขนาดใหญ่ มีฐานวิหารก่ออิฐอยู่ด้านหน้า นอกจากนั้นยังพบโบราณสถานก่ออิฐในผังสี่เหลี่ยมและฐานมณฑปก่ออิฐอยู่ทางทิศตะวันตกของเจดีย์ ในปี พ.ศ.๒๕๕๕ พระอธิการสังข์ทอง จันทุสโร เจ้าอาวาสวัดสันตน์แหน และคณะศรัทธาวัดสันตน์แหนร่วมกับ อบต.ห้วยแก้ว อ.ภูพานยาว มีความประสงค์ที่จะขุดแต่งแนวกำแพงแก้วและบันไดทางขึ้นโบราณสถานวัดพระธาตุลานเตี้ย โดยได้รับความเห็นชอบจากอธิบดีกรมศิลปากร โดยใช้งบประมาณที่ได้รับการบริจาคตามวัตถุประสงค์ของคณะศรัทธาวัดสันตน์แหน เพื่ออนุรักษ์มรดกวัฒนธรรมของท้องถิ่นและพัฒนาให้เป็นแหล่งเรียนรู้ทางวัฒนธรรม และแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญของอำเภอภูพานยาว จังหวัดพะเยา^{๙๕}

๓.๒.๔ การมีส่วนร่วมของชุมชนกับหน่วยงานภาครัฐ

การมีส่วนร่วมของชุมชนกับหน่วยงานภาครัฐนั้นคือ กรมศิลปากรซึ่งเป็นหน่วยงานรับผิดชอบหลักในด้านการบูรณะซ่อมแซมโบราณสถาน แต่บางครั้งงบประมาณมีไม่เพียงพอที่จะดำเนินการได้ทุกแห่ง ดังนั้นชุมชนจึงเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดหางบประมาณ ในกรณีของพระธาตุคอกยหวก ตำบลปง อำเภอปง ซึ่งพระธาตุคอกยหวกได้ขึ้นทะเบียน ต่อกรมศิลปากร เขต ๙ น่าน ในปีพ.ศ. ๒๕๒๔ องค์พระธาตุคอกยหวกนั้น ครั้งแรกเดิมเป็นลักษณะพระธาตุก่ออิฐถือปูนด้วยปูนขาว การอนุรักษ์พระธาตุคอกยหวกขึ้นพื้นฐาน คือการทาสีบำรุงเบื้องต้น เช่นการทำความสะอาดองค์พระธาตุและบริเวณรอบพระธาตุ กำจัดวัชพืชรอบองค์พระธาตุ เนื่องจาก ชั้นในขององค์พระธาตุมีความชื้น ปูนขาวที่ใช้ฉาบเปื้อนอยู่เป็นผงละเอียด ในปีพ.ศ. ๒๕๕๔ พระอธิการคำมา จันทุสโร เจ้าอาวาสวัดพระธาตุคอกยหวก และคนในชุมชน จึงได้จัดหางบประมาณจากการทอดผ้าป่าได้งบประมาณจำนวน ๔,๐๐๐,๐๐๐ บาท ให้กรมศิลปากรได้จัดบูรณะองค์พระธาตุคอกยหวก ซึ่งทางกรมศิลปากร ได้ออกแบบโบราณสถานพระธาตุคอกยหวก จัดบุคลากรชำนาญการลงพื้นที่ โดยการกะเทาะปูนเก่าองค์พระธาตุ ฉาบปูนใหม่ตามแบบโบราณ และปิดทองรอบองค์พระธาตุ^{๙๖}

^{๙๕} สัมภาษณ์ พระครูโสภณปริยัติสุธี, เจ้าคณะอำเภอภูพานยาว จังหวัดพะเยา, เมื่อวันที่ ๓๐ มกราคม พ.ศ.๒๕๕๘.

^{๙๖} สัมภาษณ์ พระอธิการคำมา จันทุสโร, เจ้าอาวาสวัดพระธาตุคอกยหวก ตำบลปง อำเภอปง จังหวัดพะเยา, เมื่อวันที่ ๑๒ ธันวาคม พ.ศ.๒๕๕๗.

พระครูพิทักษ์จิตสังวร เจ้าคณะตำบลปง ได้กล่าวเสริมว่า การมีส่วนร่วมของงานแต่ละอย่างต้องอาศัยหลักศรัทธา ความเชื่อมั่นในตัวบุคคล การไว้วางใจซึ่งกันและกัน การยอมรับฟังความคิดเห็น และการเสียสละ^{๒๐}

นอกจากกรมศิลปากรแล้ว หน่วยงานภาครัฐในพื้นที่ ได้แก่ ที่ว่าการอำเภอ สำนักงานการศึกษาออกโรงเรียนและการศึกษาตามอัธยาศัย (กศน.) โรงเรียนในพื้นที่ ได้เข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมตามประเพณีของชุมชนอย่างต่อเนื่อง ในกรณีการจัดงาน ๑๑๑ ปีเมืองเชียงคำ ซึ่งเป็นกิจกรรมที่เกิดขึ้นจากความร่วมมือของภาครัฐทุกภาคส่วนในอำเภอเชียงคำ นายอำเภอเชียงคำ สมาชิกองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และภาคประชาชนได้แก่ สภาวัฒนธรรมอำเภอ สโมสรโรตารีเชียงคำ กิจกรรมได้กำหนดขึ้นตั้งแต่วันที่ ๑ มกราคม ๒๕๕๘ ถึงสิ้นปี ๒๕๕๘ ถือว่าเป็นการเฉลิมฉลองของอำเภอเชียงคำที่ก่อตั้งมาได้ครบ ๑๑๑ ปี มีการจัดกิจกรรมที่เป็นการร่วมเฉลิมฉลอง ๑๑๑ ปี เชียงคำรำลึก เช่น ประเพณี ๓ ปี ๔ รวงข้าว บวงสรวงเจ้าหลวงเมืองลำ ของพี่น้องชาวไทยลื้อในพื้นที่ ต.น้ำแวน และ ต.เชียงบาน การจัดงานมหกรรมชาติพันธุ์เชียงคำ ๑๑๑ ปี เชียงคำรำลึก การจัดงานวันสตรีสากล การจัดงานคอนเสิร์ต โครงการประกวดหนังสือ “๑๑๑ ปีเชียงคำรำลึก” การจัดงานสืบชะตา “๑๑๑ ปี” เชียงคำรำลึก ตำบลฝายกวาง โครงการท่องเที่ยว “เที่ยว ๑ วัน ๑๑๑ ปีเชียงคำ” การจัดงาน “ฟลายอิง แอท เชียงคำ” (Flying @ Chiang Kham) ร่วมเฉลิมฉลองในโอกาสครบรอบ ๑๑๑ ปี แห่งการก่อตั้งอำเภอเชียงคำ เป็นต้น ^{๒๑}

๓.๒.๕ การมีส่วนร่วมของชุมชนกับสถาบันการศึกษา

การมีส่วนร่วมของชุมชนกับสถาบันการศึกษา จะเป็นลักษณะของการมีส่วนร่วมในการศึกษา วิจัย ขุดค้นแหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนา และพัฒนามาสู่การจัดทำเป็นพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น เพื่ออนุรักษ์วัตถุทางวัฒนธรรมของท้องถิ่นให้คนในท้องถิ่น และคนภายนอกได้เข้ามาศึกษาเรียนรู้ถึงประวัติศาสตร์รากเหง้าของท้องถิ่นนั้นๆ ยกตัวอย่างที่บ้านบัว ตำบลแม่กา จังหวัดพะเยา ซึ่งเป็นชุมชนโบราณ ชาวบ้านได้พบถ้วยชามสมัยโบราณจำนวนมาก ตามไร่นาและบ้านเรือน ได้มีอาจารย์จากคณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร วิทยาเขตสารสนเทศพะเยา (ปัจจุบันเป็นมหาวิทยาลัยพะเยา) ได้ชักชวนให้ชาวบ้านการทำวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

^{๒๐} สัมภาษณ์ พระครูพิทักษ์จิตสังวร, เจ้าคณะตำบลปง และเจ้าอาวาสวัดทัศนาราม ตำบลปง อำเภอปง จังหวัดพะเยา, เมื่อวันที่ ๑๒ ธันวาคม พ.ศ.๒๕๕๗.

^{๒๑} สัมภาษณ์ ประพล ประวัง, ประธานสภาวัฒนธรรมอำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา, เมื่อวันที่ ๑๒ มิถุนายน พ.ศ.๒๕๕๗.

เพื่อศึกษาและพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยชุมชน นำมาสู่การไปศึกษาดูงานพิพิธภัณฑ์ที่จังหวัดน่าน

หลังจากนั้นได้ประสานงานกับโครงการโบราณคดีชุมชน คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ได้พานักศึกษามาขุดค้นเตาเผาโบราณ และการจัดสร้างพิพิธภัณฑ์ชุมชน ซึ่งต่อมามีภาครัฐกิจเข้ามาสนับสนุนการสร้างอาคารพิพิธภัณฑ์ที่ถาวรมากขึ้น และเทศบาลตำบลแม่กาได้มาทำถนน เพื่อให้มีความสะดวกในการเดินทางไปเยี่ยมชมพิพิธภัณฑ์ รวมทั้งการผลิตเป็นหนังสือเผยแพร่ต่อสาธารณะ ได้แก่ การจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีในงานพัฒนาชุมชน อารยะพะยาที่เตาเวียงบัว, กระบวนการโบราณคดีชุมชน กล่าวได้ว่าการมีส่วนร่วมของชุมชนกับสถาบันการศึกษา ได้ยกระดับความรู้ท้องถิ่นให้มีความเป็นวิชาการมากขึ้น การเผยแพร่องค์ความรู้ชุมชนสู่สาธารณะ ทำให้คนในชุมชนมีความภาคภูมิใจในประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของตนเองมากขึ้น

กล่าวได้ว่า การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการแหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนาในจังหวัดพะเยานั้น ในด้านกระบวนการเริ่มตั้งแต่

- (๑) การพูดคุยกัน และการวิเคราะห์สภาพปัญหา
- (๒) การวางแผนงาน
- (๓) การดำเนินงานตามแผนงาน โดยได้รับความร่วมมือเป็นอย่างดีจากผู้นำชุมชนแต่ละภาคส่วน และผู้ที่เกี่ยวข้องทุกภาคส่วนของสังคม

โดยลักษณะการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการแหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนานั้น แบ่งออกเป็น ๗ ลักษณะ ดังนี้

๑) การได้รับข้อมูลข่าวสารจากทางวัด เช่น เอกสารสิ่งพิมพ์ การเผยแพร่ข้อมูลข่าวสารผ่านทางสื่อต่าง ๆ การจัดนิทรรศการ จัดหม้ายข่าว การจัดงานแถลงข่าว การติดประกาศ การประกาศเสียงตามสายของวัด

๒) การรับฟังความคิดเห็น จากการประชุมในการจัดงานประเพณีที่สำคัญต่าง ๆ เป็นกระบวนการที่เปิดให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการให้ข้อมูลข้อเท็จจริง เช่น การรับฟังความคิดเห็น การสำรวจความคิดเห็น การจัดเวทีสาธารณะ การแสดงความคิดเห็นในการประชุม

๓) ในการบูรณะแหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนาแต่ละครั้ง ได้เปิดโอกาสให้ชุมชนมีส่วนร่วมเสนอแนะแนวทางที่นำไปสู่การตัดสินใจ เพื่อสร้างความมั่นใจให้กับชุมชนว่าข้อมูลที่ได้รับมานั้นเกิดจากความคิดเห็น และความต้องการของชุมชน

๔) การสร้างความร่วมมือระหว่างคณะสงฆ์ และคณะศรัทธาในการปรึกษาหาในการจัดการบูรณะแหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนา และการจัดงานประเพณีที่สำคัญต่าง ๆ เป็นการให้

ชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมและมีการดำเนินกิจกรรมร่วมกันอย่างต่อเนื่อง เช่น คณะกรรมการที่มาจากชุมชนเข้าร่วมเป็นกรรมการวัด

๕) การเสริมอำนาจในการตัดสินใจทั้งการจัดการบูรณะแหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนาในจังหวัดพะเยา และการจัดงานประเพณีที่สำคัญต่าง ๆ เช่น การศึกษาวิจัย การทำกิจกรรมในการพัฒนาแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาที่เกิดจากความต้องการของชุมชนอย่างแท้จริง

๖) การมีส่วนร่วมของชาวบ้านในชุมชน ในด้านการใช้แรงงานในการพัฒนา การบูรณะ และการจัดงานประเพณีต่าง ๆ

ถ้าแบ่งตามบทบาทการมีส่วนร่วมของชุมชนนั้น จะเห็นได้ว่ามีหลายภาคส่วนเข้ามามีส่วนร่วม ได้แก่ เจ้าอาวาสวัด คณะสงฆ์อำเภอ องค์การบริหารส่วนตำบล ผู้นำชุมชนและชาวบ้านในชุมชน ทุก ๆ ครั้งที่มีการบูรณะซ่อมแซมหรือมีการพัฒนาบริเวณแหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนา ทางเจ้าอาวาสจะมีการประชุมคณะกรรมการวัดก่อนเพื่อปรึกษาหารือเกี่ยวกับแนวทางการการบูรณะซ่อมแซมหรือมีการพัฒนาบริเวณวัด เมื่อได้ข้อตกลงตามมติในที่ประชุมแล้ว คณะกรรมการวัดจะนำข้อเสนอที่ประชุมไปร่วมประชุมกับชาวบ้านในชุมชนและหน่วยงานที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับวัด เพื่อจัดแบ่งหน้าที่ในการมีส่วนร่วมและการทำงานแต่ละฝ่าย ได้แก่

(๑) เจ้าอาวาสและพระสงฆ์ จัดประชุมร่วมกับคณะกรรมการวัด ชาวบ้านเพื่อวางแผนในการพัฒนาบูรณะในการพัฒนาหรือการจัดการก่อสร้างสิ่งต่าง ๆ ภายในแหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนา

(๒) ผู้นำชุมชน เป็นแกนนำของชาวบ้านการทำกิจกรรมต่าง ๆ เช่น การพัฒนารอบบริเวณแหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนา การปรับแต่งสถานที่ให้สัปปายะ

(๓) ชาวบ้านในชุมชน ที่ได้รับมอบหมายหน้าที่ในการทำงานหน้าที่รับผิดชอบในแต่ละฝ่ายในการดำเนินงาน และการพัฒนา

(๔) องค์การปกครองส่วนท้องถิ่น สนับสนุนงบประมาณในการบูรณะซ่อมแซมและงานประเพณีประจำปี

ทั้งนี้ การมีส่วนร่วมของชุมชนต้องอาศัยความร่วมมือจากวัด ชุมชน คณะศรัทธา และการร่วมมือจากภาครัฐ องค์การบริหารส่วนตำบล เทศบาล และหน่วยงานอื่นๆ โดยมีความคิดและจุดมุ่งหมายเดียวกัน ต้องอาศัยหลักศรัทธา ความเชื่อมั่นในตัวบุคคล การไว้วางใจซึ่งกันและกัน การยอมรับฟังความคิดเห็น และการเสียสละหากมีการจัดการ อบรมหรือประชุม ชาวบ้านในพื้นที่ทั้งในส่วนของหน่วยงานราชการ ภาครัฐจะมีส่วนร่วมด้วยกันทุกฝ่าย ซึ่งในการพัฒนาบูรณะซ่อมแซม การจัดประเพณีต่างๆ ชาวบ้านในชุมชนต้องร่วมแรงร่วมใจกัน ร่วมด้วยช่วยกันในส่วน

ของการก่อสร้าง หรือการทาสีอาคาร มีการระดมความคิดเห็นร่วมกันในชุมชน และมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหา และมีส่วนร่วมในการคิดหาวิธีการแก้ไขปรับปรุงและพัฒนาให้ดียิ่งขึ้นไป

๓.๓ สภาพปัญหาในการจัดการ

สภาพปัญหาที่พบในการจัดการแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดพะเยา มี ๔ ด้าน ดังต่อไปนี้

๓.๓.๑ ด้านกายภาพ

การเสื่อมสลายด้านกายภาพของแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนา เกิดจากกระบวนการทางธรรมชาติ และกาลเวลา ได้แก่ แผ่นดินไหว ลมพายุ ฝนตกฟ้าร้อง ไฟป่า แคว้นร้อนจัด การเสื่อมสลายเนื่องจากวัชพืช และต้นไม้ขนาดใหญ่ขึ้นปกคลุม การเสื่อมสลายของโบราณสถานจากการกระทำของคน การกระทำที่นำไปสู่การทำลายนั้น มีทั้งทำไปโดยรู้เท่าไม่ถึงการณ์ การก่อสร้างสิ่งใหม่ๆ หรือการพยายามซ่อมแซมโบราณสถานโดยขาดความรู้ และที่นำไปโดยจงใจ เช่น การลักลอบขุดหาโบราณวัตถุเพื่อนำไปขาย หรือเก็บเป็นของส่วนตัว

๓.๓.๒ ด้านการจัดการ

๑) องค์การปกครองส่วนท้องถิ่นหลายแห่ง ยังไม่สามารถปฏิบัติตามข้อกำหนดและเงื่อนไขของ กรมศิลปากรในเรื่องการมีบุคลากรเชี่ยวชาญเฉพาะทางประจำหน่วยงาน รวมทั้งยังไม่มีความพร้อมด้านอื่นๆ เช่น ความรู้ทางวิชาการ ประสบการณ์ และงบประมาณเพียงพอจะเข้าไปมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรทางแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาได้อย่างเต็มรูปแบบ หรือเข้าไปมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการโบราณสถานที่ตั้งอยู่ในพื้นที่ปกครองขององค์กรทั้งในปัจจุบันและในอนาคต

๒) การจัดการที่ขาดข้อมูลและการสำรวจอย่างแท้จริง การจัดสภาพแวดล้อมยังไม่มีระบบ เช่น การสร้างอาคาร สถานที่ตามบริเวณพระธาตุไม่มีการวางแผน การวางผังให้เป็นระเบียบ รวมถึงการขาดแคลนทุนทรัพย์ในการบูรณะ ขาดการพัฒนาบุคลากรและการพัฒนาศักยภาพของคนในชุมชนในการบูรณะ ดูแลรักษาแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนา ในกรณีพระธาตุคอกยหวก ที่มีความเสื่อมโทรม จึงได้บูรณปฏิสังขรณ์แหล่งโบราณคดีขึ้นมาใหม่ โดยรวบรวมงบประมาณจากชาวบ้านและผู้มีจิตศรัทธามาซ่อมแซมแหล่งโบราณคดี ส่งผลให้เอกลักษณ์หรือลักษณะสำคัญของแหล่งโบราณคดีได้สูญหายหรือแปรเปลี่ยนไปจากรูปแบบดั้งเดิม จากการสัมภาษณ์ พระอธิการคำ

มา จันทูปโม เจ้าอาวาสวัดพระธาตุคอกยหวก ปัญหาของการบูรณะพระธาตุคอกยหวกตั้งแต่เข้ามา
รับการแต่งตั้งเป็นเจ้าอาวาสวัดพระธาตุคอกยหวก^{๒๒}

จากความเลื่อมโทรมของพระธาตุคอกยหวก จึงได้บูรณปฏิสังขรณ์องค์พระธาตุ
คอกยหวกขึ้นมาใหม่ โดยได้รวบรวมงบประมาณจากผู้มีจิตศรัทธามาซ่อมแซมองค์
พระธาตุคอกยหวกโดยหุ้มด้วยแผ่นทอง ทำให้ลักษณะสำคัญของพระธาตุคอกยหวก
ได้หายไป คือประเพณีนำปูนขาวทาทองค์พระธาตุเดือน ๘ เป้ง เพราะองค์พระธาตุเดิม
เป็นสีขาว จึงมีชื่อว่าพระธาตุภูเดิม

๓) ขาดแคลนงบประมาณในการบูรณะซ่อมแซม เนื่องจากการจัดหางบประมาณของ
กรมศิลปากร และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ซึ่งเป็นหน่วยงานภาครัฐ ต้องจัดทำโครงการ และ
ขึ้นอยู่กับงบประมาณประจำปี

๔) ขาดบุคลากรที่มีความชำนาญการเพื่อรับผิดชอบดูแลแหล่งโบราณคดีทางพุทธ
ศาสนา

๕) ชุมชนขาดความรู้ในการจัดการแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนา ในบางกรณี
เมื่อโบราณสถานได้รับความเสียหายจากธรรมชาติ ต้องซ่อมแซมอย่างเร่งด่วน การบูรณะซ่อมแซม
ที่ขาดหลักทางวิชาการอาจก่อให้เกิดความเสียหายแก่โบราณสถาน หรือการก่อสร้างสิ่งก่อสร้างมา
บดบัง หรือทำลายสภาพภูมิทัศน์ของโบราณสถาน

๖) การเปลี่ยนแปลงผู้บริหารองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น มีผลกระทบในเรื่องของ
งบประมาณที่นำมาพัฒนาแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนา การจัดกิจกรรมประเพณี และการ
ประชาสัมพันธ์แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนา

๓.๓.๓ ด้านการท่องเที่ยว และการใช้ประโยชน์

๑) การทำลายแหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนา มีทั้งทำไปโดยรู้เท่าไม่ถึงการณ์ การ
ก่อสร้างสิ่งใหม่ๆ หรือการพยายามซ่อมแซมโบราณสถานโดยขาดความรู้ เป็นต้น และที่ทำไปโดย
จงใจ เช่น การลักลอบขุดหาโบราณวัตถุเพื่อนำไปขายหรือเก็บเป็นของส่วนตัว ส่งผลให้แหล่ง
โบราณคดีทางพุทธศาสนาในหลายพื้นที่ถูกทำลายโดยมนุษย์ เพื่อค้นหาของที่มีค่าต่างๆ จนไม่คง
สภาพเดิม

^{๒๒} สัมภาษณ์ พระอธิการคำมา จันทูปโม, เจ้าอาวาสวัดพระธาตุคอกยหวก ตำบลปง อำเภอลอง
จังหวัดพะเยา, เมื่อวันที่ ๑๒ ธันวาคม พ.ศ.๒๕๕๗.

๒) การบูรณกุศลพื้นที่บริเวณโบราณสถาน เพื่อเป็นที่อยู่อาศัย พื้นที่การเกษตร ทำนา ทำสวนของประชาชนในตำบล และนอกตำบล

๓) การดำเนินการก่อสร้างและปรับปรุงภายในบริเวณโบราณสถานวัด ต้องได้รับอนุญาตจากกรมศิลปากร และสำนักงานพระพุทธศาสนา ก่อนถึงจะสามารถดำเนินการได้ ชุมชนไม่สามารถดำเนินการได้เอง อีกทั้งต้องรายงานผลการดำเนินงาน ทำให้เกิดความล่าช้า และความไม่สะดวกในการดำเนินงาน

๓.๓.๔ ด้านการมีส่วนร่วมของชุมชน

๑) ชุมชนยังไม่มีแผนพัฒนาแหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนา และยังไม่แนวปฏิบัติอย่างต่อเนื่อง แต่มีการประชุมหารือในการดำเนินการกิจกรรมต่างๆ ของวัด รวมถึงการบริหารจัดการของวัดโดยขอความเห็นชอบจากที่ประชุมของหมู่บ้านเป็นครั้งๆ ไป ซึ่งในการจัดทำแผนพัฒนาวัดนั้น ไม่มีหน่วยงานหรือองค์กรภาครัฐยังส่งเจ้าหน้าที่ให้ความรู้และทำความเข้าใจให้กับผู้นำชุมชน ในกรณีของการบูรณปฏิสังขรณ์พระธาตุคอกยหวก กรมศิลปากร โดยได้เข้ามาช่วยการบูรณปฏิสังขรณ์พระธาตุคอกยหวก โดยการเริ่มจากการออกแบบพระธาตุคอกยหวกจากพระธาตุองค์เดิม ให้มีการลงรักปิดทององค์พระธาตุ ซึ่งไม่ได้เข้าชี้แจงต่อคณะกรรมการวัดพระธาตุคอกยหวก จึงเกิดการเข้าใจคลาดเคลื่อนในการปิดทององค์พระธาตุเพียงแค่ทรงระฆังคว่ำ ซึ่งคณะกรรมการและคณะศรัทธาผู้เป็นเจ้าของในการหางบประมาณ จำนวน ๔,๐๐๐,๐๐๐ บาทมาให้กรมศิลปากร จึงทำให้คณะกรรมการศิลปากรเขต ๙ นานทำงานต่อไม่ได้ และไม่ได้เข้ามาชี้แจงชาวบ้านแต่ประการใด ทำให้คณะศรัทธาชาวบ้าน ส่วนราชการในอำเภอปง และมีผู้มีจิตศรัทธาจากนอกชุมชน ได้บริจาคทุนทรัพย์มาทำการปิดทองทั่วทั้งองค์พระธาตุและบูรณะรอบองค์พระธาตุอย่างเสร็จสมบูรณ์

๒) การแบ่งแยกหมู่บ้าน ในกรณีโบราณสถานเวียงลอ หมู่บ้านล่อ ตำบลล่อ อำเภอจุน ซึ่งแต่ก่อนรับผิดชอบเพียงหมู่บ้านเดียว แต่เมื่อมีการแบ่งแยกหมู่บ้านออกเป็นสองหมู่บ้าน ทำให้มีความสะดวกในการดูแล แต่กลับส่งผลต่อการมีส่วนร่วมและความรู้สึกเป็นเจ้าของโบราณสถานเวียงลอ ของชาวบ้านลดลง

๓) ในการจัดการแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดพะเยานั้น องค์การปกครองส่วนท้องถิ่น มีสถานะเป็นเจ้าของทรัพยากรทางโบราณคดีในท้องถิ่น มีสิทธิและหน้าที่ในการจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีต่างๆ ที่มีอยู่ในพื้นที่ปกครองของตนเอง ซึ่งองค์การปกครองส่วนท้องถิ่นจำนวนมากก็ตระหนักในสิทธิและหน้าที่ดังกล่าว และมีความต้องการที่จะเข้าไปมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีร่วมกับกรมศิลปากรมากขึ้นตามลำดับ แต่ติดอยู่ที่ว่ากรม

ศิลปากรถ่ายโอนภารกิจที่ไม่สำคัญให้ดำเนินการและกำหนดเงื่อนไขให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นต้องรับภาระมากมายจนไม่สามารถปฏิบัติตามข้อกำหนดและเงื่อนไขทั้งหมดได้

กล่าวโดยสรุป การจัดการแหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนาในจังหวัดพะเยา ในด้านรูปแบบการจัดการพบว่า มีการจัดการใน ๕ รูปแบบ ได้แก่ การจัดการโดยชุมชน การจัดการโดยหน่วยงานภาครัฐ ที่มีหน่วยงานหลักคือ กรมศิลปากร การจัดการโดยองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น การจัดการโดยการศึกษาวิจัยและการจัดการในรูปแบบพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นหรือศูนย์เรียนรู้ชุมชน การมีส่วนร่วมของชุมชน แบ่งออกเป็นกระบวนการมีส่วนร่วม ลักษณะการมีส่วนร่วม และบทบาทของฝ่ายต่างๆ ที่เข้ามามีส่วนร่วม และสภาพปัญหาในการจัดการแหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนา มี ๔ ด้าน ได้แก่ ด้านกายภาพ ด้านการจัดการ ด้านการท่องเที่ยวและการใช้ประโยชน์ และด้านการมีส่วนร่วมของชุมชน

บทที่ ๔

วิเคราะห์แนวทางการจัดการแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนา ในจังหวัดพะเยา โดยการมีส่วนร่วมของชุมชน

การนำเสนอข้อมูลในบทที่ ๔ ได้นำเสนอผลการศึกษาตามวัตถุประสงค์ข้อที่ ๓ เพื่อวิเคราะห์แนวทางการจัดการแหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนาในจังหวัดพะเยาโดยการมีส่วนร่วมของชุมชน ในด้านกระบวนการจัดการแหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนา ด้านวิธีการจัดการแหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนา และแนวทางการจัดการแหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนาในจังหวัดพะเยาโดยการมีส่วนร่วมของชุมชน ซึ่งเป็นการประมวลสรุปแนวทางการจัดการแหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนาในจังหวัดพะเยาโดยการมีส่วนร่วมของชุมชน จากการจัดเวทีประชุมทั้ง ๕ อำเภอ และเวทีระดับจังหวัด รายละเอียดดังต่อไปนี้ รายละเอียดดังต่อไปนี้

๔.๑ กระบวนการในการจัดการแหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนาในจังหวัดพะเยา

จากการวิเคราะห์แนวทางการจัดการแหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนาในจังหวัดพะเยา ในด้านกระบวนการจัดการแหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนา ผู้วิจัยได้ใช้กรอบคิดการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมโดยชุมชนของสายันต์ ไพรชาญจิตร์ มาเป็นกรอบในการอธิบายดังนี้

๔.๑.๑ การสร้างเครือข่ายความร่วมมือ (Networking)

การสร้างเครือข่ายความร่วมมือ เป็นการแสวงหาความร่วมมือจากสถาบัน กลุ่ม ชุมชน องค์กรอื่นๆ ทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาสังคม ภาคประชาชน โดยการสร้างเครือข่ายในการจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีที่ก่อให้เกิดการช่วยเหลือเกื้อกูลกันและกัน เป็นกระบวนการเสริมพลังซึ่งกันและกัน ซึ่งจะช่วยให้การจัดการเกิดประโยชน์อย่างกว้างขวางและยั่งยืน เนื่องจากแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาเป็นสมบัติของส่วนรวม มีหน่วยงานภาครัฐ คนในชุมชน ท้องถิ่น และภาคส่วนอื่นๆ เกี่ยวข้องเป็นเจ้าของร่วมกันหลายกลุ่มหลายฝ่าย ดังนั้นในการจัดการแหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนาจำเป็นต้องแสวงหาความร่วมมือจากหน่วยงานต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง

การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการแหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนา ก่อให้เกิดผลดีต่อการขับเคลื่อนของเครือข่ายเพราะจะมีผลในทางปฏิบัติงานเป็นอย่างดี เนื่องจากชาวบ้านในชุมชน ผู้ที่เข้ามามีส่วนร่วม จะได้รับความภาคภูมิใจที่ได้เป็นส่วนหนึ่งของการมีส่วนร่วมในการดูแล รักษา จัดการแหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนา การมีส่วนร่วมในการเสนอความคิดเห็น และ

ข้อเสนอแนะของชุมชนตามขั้นตอนต่าง ๆ รวมถึงได้เข้าร่วมรับฟังเพื่อจะได้นำไปปฏิบัติและดำเนินการตามกระบวนการจัดการแหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนาให้ดียิ่งขึ้น ในขณะที่เดียวกัน ชุมชน องค์การชุมชน หน่วยงานภาครัฐ องค์การปกครองส่วนท้องถิ่น คณะกรรมการวัด เจ้าหน้าที่ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องทุกภาคส่วนก็จะได้เรียนรู้ร่วมกัน ก่อให้เกิดการพัฒนาต่อการจัดการแหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนาในที่สุด

ชาวบ้านในชุมชนมีความสำคัญเป็นอย่างยิ่งต่อการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการแหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนา ในจังหวัดพะเยา ดังนั้นชาวบ้านในชุมชนจึงต้องมีความตระหนักในการอนุรักษ์ประเพณีและวัฒนธรรม แหล่งโบราณคดีและโบราณสถาน รวมถึงสืบทอดประเพณีต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับทางพุทธศาสนา เพื่อรักษาและอนุรักษ์รวมถึงป้องกันการเสียหายที่อาจจะเกิดขึ้นกับแหล่งโบราณคดีและโบราณสถานต่าง ๆ รวมถึงเห็นคุณค่าและความสำคัญของแหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนา มีความเสียสละ มีจิตสาธารณะหรือจิตอาสาในการมีส่วนร่วมในการจัดการแหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนา มีความรู้ ความเข้าใจเรื่องการมีส่วนร่วมในการจัดการแหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนาที่ดีและถูกต้อง มีความเข้าใจในการมีส่วนร่วม ให้มีความสำคัญ และมีความเชื่อถือ ไม่ลบหลู่ ถือเป็นจุดศูนย์รวมของชาวบ้านในชุมชน ให้ความเคารพนับถือแหล่งโบราณคดีและโบราณสถานต่าง ๆ

๔.๑.๒ การสงวนและการอนุรักษ์ (Preservation)

การสงวนและการอนุรักษ์ หมายถึง การคงไว้ซึ่งสภาพทางกายภาพและคุณค่าของทรัพยากรทางวัฒนธรรมและ โบราณคดี เพื่อประโยชน์ในการศึกษา การทัศนศึกษาหรือการท่องเที่ยวโดยใช้เทคนิควิธีการต่างๆ ตามความเหมาะสมในสภาพแวดล้อมของทรัพยากรวัฒนธรรมแต่ละประเภทแต่ละแห่ง การอนุรักษ์โบราณสถานและแหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนาในจังหวัดพะเยา ในส่วนขององค์การบริหารส่วนตำบล และเทศบาล ได้มีส่วนร่วมในการจัดกิจกรรมด้านการสงวนและการอนุรักษ์ทุกรูปแบบ ตลอดจนการเสนอให้ขึ้นทะเบียนเป็น โบราณสถานต่อกรมศิลปากร รวมถึงการจัดสรรงบประมาณในการจัดงานประจำปี และส่งเสริมให้แหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงโบราณคดี และเชิงประเพณีวัฒนธรรมที่สำคัญของจังหวัดพะเยา

ในการสงวนและการอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนานั้น จำเป็นต้องมีการพัฒนาระบบสาธารณูปโภค และสาธารณูปการเพื่ออำนวยความสะดวกให้แก่บุคคลที่เข้ามาเยี่ยมชมหรือทัศนศึกษาตามแหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนา เช่น การพัฒนาแหล่งอำนวยความสะดวกขั้นพื้นฐาน เช่น การขนส่ง การสื่อสาร ถนน ไฟฟ้า น้ำประปา ป้ายบอกทาง เป็นต้น รวมถึงการบริการสาธารณะเพื่ออำนวยความสะดวกให้แก่ชาวบ้าน หรือผู้ที่ต้องการเข้ามาเยี่ยมชมแหล่งโบราณคดี

ทางพุทธศาสนา เช่น ศูนย์บริการข้อมูล ห้องสุขา ร้านขายของที่ระลึก ร้านอาหาร ถึงขยะสวนสาธารณะพื้นที่สำหรับนั่งพักผ่อนหย่อนใจ เป็นต้น

การสงวนและการอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนา เพื่อให้สามารถดำรงอยู่คู่กับจังหวัดพะเยาได้ยาวนาน ต้องมีหน่วยงานของรัฐที่มีหน้าที่รับผิดชอบในการดูแลแหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนา รวมถึงการร่วมมือกับชุมชน และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในตำบลนั้นๆ เพื่อร่วมกันดูแลรักษาสาธารณูปโภคและสาธารณูปการรอบ ๆ บริเวณแหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนา รวมถึงการดูแลรักษาความสะอาด การตรวจสอบสภาพ และการซ่อมแซมเพื่อให้แหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนา ระบบสาธารณูปโภคและสาธารณูปการต่าง ๆ อยู่ในสภาพที่สามารถใช้งานได้ อย่างมีประสิทธิภาพได้ยาวนานสืบไป

๔.๑.๓ การเผยแพร่องค์ความรู้ (Knowledge Dissemination)

องค์ความรู้ นั้น รวมไปถึงกระบวนการเรียนรู้ การจัดระบบข้อมูล และการถ่ายทอดประสบการณ์ให้แก่คนอื่น ๆ ทั้งในและนอกชุมชน ถือว่าเป็นกิจกรรมที่สำคัญในกระบวนการเรียนรู้และให้การศึกษา อาจจะจัดให้มีสิ่งพิมพ์หรือสื่อต่างๆออกเผยแพร่ โดยการจำหน่าย หรือให้เปล่าซึ่งขึ้นอยู่กับความสามารถของกลุ่มคนที่จัดการ ในการจำหน่ายสื่อสิ่งพิมพ์ หรือข้อมูลต่างๆจะเชื่อมโยงกับการจัดการเชิงธุรกิจ ซึ่งการการเผยแพร่องค์ความรู้ ข้อมูล ประสบการณ์ให้แก่คนอื่น ๆ ทั้งในและนอกชุมชน ต้องอาศัยความร่วมมือจากวัด ชุมชน คณะศรัทธา และการร่วมมือจากภาครัฐ เช่น องค์การบริหารส่วนตำบล เทศบาล และหน่วยงานอื่นๆ โดยมีความคิดและจุดมุ่งหมายเดียวกัน ต้องอาศัยหลักศรัทธา ความเชื่อมั่นในตัวบุคคล การไว้วางใจซึ่งกันและกัน การยอมรับฟังความคิดเห็น และการเสียสละ

หากมีการจัดการ อบรมหรือประชุม ชาวบ้านในพื้นที่ ทั้งในส่วน of หน่วยงานราชการ ภาครัฐจะมีส่วนร่วมด้วยกันทุกฝ่าย ซึ่งในการพัฒนานูระซ่อมแซม การจัดประเพณีต่างๆ ชาวบ้านในชุมชนต้องร่วมแรงร่วมใจกัน ร่วมด้วยช่วยกันในส่วนของการก่อสร้าง หรือการทำนุบำรุง มีการระดมความคิดเห็นร่วมกันในชุมชน และมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหา และมีส่วนร่วมในการคิดหาวิธีการแก้ไขปรับปรุงและพัฒนาให้ดียิ่งขึ้นไป เพื่อปลูกฝังจิตสำนึกให้ชาวบ้านในชุมชนเห็นคุณค่าและความสำคัญของแหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนาโดยวิธีการถ่ายทอดความรู้และวิธีการดูแลรักษาแหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนาให้กับชุมชนและส่งเสริมให้ชาวบ้านในชุมชนตระหนักถึงคุณค่าของแหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนาเป็นการจัดหาแนวทางที่เหมาะสมที่ส่งเสริมให้ชาวบ้านในชุมชนเข้ามามีบทบาทในการดูแลรักษาแหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนาอย่างถูกวิธี

ทั้งนี้ หน่วยงานภาครัฐและสถาบันการศึกษา ต้องถ่ายทอดองค์ความรู้ ข้อมูล ประสบการณ์และวิธีการดูแลรักษาแหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนาให้กับองค์กรส่วนท้องถิ่นที่มี

ส่วนเกี่ยวข้องกับการดำเนินการ และริเริ่มการปฏิบัติงานด้านการดูแลแหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนา รวมถึงถ่ายทอดองค์ความรู้ให้แก่ชาวบ้านในชุมชนในรูปแบบของกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจแก่องค์กรส่วนท้องถิ่นและชาวบ้านในชุมชน อีกทั้งเพื่อเป็นการพัฒนาบุคลากรด้านการดูแลแหล่งโบราณสถาน และสามารถเผยแพร่ความรู้ที่จำเป็นได้ เช่น มีการจัดสัมมนาภายในชุมชน มีการจัดอบรมเพื่อเผยแพร่ความรู้และข้อมูลเกี่ยวกับการอนุรักษ์และดูแลรักษาเบื้องต้น โดยมีผู้เชี่ยวชาญรวมถึงผู้ปฏิบัติในพื้นที่จากหน่วยงานราชการ หรือเอกชนเข้าร่วมดำเนินการเพื่อให้คำปรึกษาแนะนำต่าง ๆ รวมถึงมีการจัดทำคู่มือการดูแลรักษาแหล่งโบราณสถานทางพุทธศาสนาเพื่อเป็นแนวทางให้ในแต่ละชุมชนต่อไป

๔.๑.๔ การศึกษาวิจัยหรือการสร้างองค์ความรู้ (Resource Research)

การศึกษาวิจัยจะเป็นกระบวนการที่ทำให้เกิดความรู้ที่แท้จริงเกี่ยวกับทรัพยากรทางวัฒนธรรมทั้งในเชิงกายภาพและคุณลักษณะทางนามธรรม ประวัติศาสตร์ ประโยชน์ใช้สอยในอดีต ศักยภาพคุณค่า และข้อจำกัดของทรัพยากรทางโบราณคดีนั้นๆ ต่อชุมชนปัจจุบันในระดับต่างๆ มีลักษณะที่เป็นงานวิจัยที่เป็นวิชาการ โดยมีการสืบค้น การจัดระบบความรู้ และจัดพิมพ์เป็นเอกสารบางพื้นที่มีคนในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการทำวิจัย บางพื้นที่เป็นการศึกษาโดยพระสงฆ์ที่มีบทบาทในการดูแลโบราณสถาน และบางพื้นที่มีการว่าจ้างบริษัทที่ปรึกษาให้มาศึกษาวิจัย

ผลจากการทำการศึกษาวิจัยของหน่วยงาน และบุคคลต่างๆ จะนำไปสู่การผลิตเอกสาร แผ่นพับประชาสัมพันธ์ และหนังสือเผยแพร่ต่อสาธารณะ ทำให้มีผู้ที่สนใจได้เรียนรู้ และนำความรู้ไปใช้ประโยชน์ในทางวิชาการต่อไป รวมถึงมีการจัดสัมมนาทางวิชาการ และจัดสัมมนาภายในชุมชนเพื่อเผยแพร่ความรู้และข้อมูลเกี่ยวกับแหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนา โดยมีผู้ทรงคุณวุฒิ หรือผู้เชี่ยวชาญและหน่วยงานที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับแหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนา ได้เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดกิจกรรมการสัมมนา เพื่อแลกเปลี่ยนความคิดเห็น และยังเป็นการเผยแพร่ความรู้และสร้างความเข้าใจที่ถูกต้องแก่ประชาชน และชาวบ้านในชุมชนให้เห็นถึงความสำคัญ ตระหนักถึงคุณค่า และเกิดความรู้สึกหวงแหนแหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนาที่มีอยู่ในชุมชนต่อไป

๔.๑.๕ การดำเนินกิจกรรมทางธุรกิจที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรวัฒนธรรม (Resource Based Community Business)

การดำเนินกิจกรรมทางธุรกิจที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรวัฒนธรรมในปัจจุบัน เป็นกิจกรรมที่ปฏิเสธไม่ได้ว่ามีความจำเป็นต้องเข้ามาเกี่ยวข้องในกระบวนการจัดการ เนื่องจากเราอยู่ในกระแสการพัฒนาแบบทุนนิยมเสรี ที่มีการคิดเรื่องลงทุน-ขาดทุน-กำไร อยู่ตลอดเวลา แม้ว่าในกรอบคิดเรื่องการพัฒนาที่ยั่งยืนและแนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียงจะพยายามไม่ให้คิดเรื่องกำไร-ขาดทุนมากนัก แต่ในการจัดการจะต้องมีค่าใช้จ่ายตลอดเวลา ดังนั้นกิจกรรมเชิงธุรกิจจึงมี

ความสำคัญในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม สามารถสร้างรายได้โดยการจัดพิมพ์หนังสือ เอกสาร รูปภาพ ภาพวาด ภาพถ่าย สื่ออิเล็กทรอนิกส์ ของที่ระลึก ซึ่งเป็นการผลิตสินค้าเอกลักษณ์ของแหล่ง โบราณคดีและชุมชนออกจำหน่าย การจัดเก็บค่าธรรมเนียมการเข้าเยี่ยมชม การให้บริการนำชม การตั้งตู้รับบริจาค เป็นต้น

นอกจากนี้ยังมีการจัดทำแหล่งเรียนรู้ท้องถิ่นหรือจัดทำศูนย์ข้อมูลประจำท้องถิ่นที่ รวบรวมเอกสารเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาและภูมิปัญญาท้องถิ่น มีการจัดทำสื่อเพื่อการศึกษาและ เผยแพร่ความรู้เกี่ยวกับแหล่ง โบราณคดีทางพุทธศาสนาและความเป็นมาของท้องถิ่นในรูปแบบต่าง ๆ เช่น แผ่นพับ หนังสือ วิทยุทัศน์ การจัดทำเว็บไซต์ เพื่อเผยแพร่แก่นักท่องเที่ยว เป็นต้น

๔.๑.๖ การฟื้นฟู ผลิตซ้ำ และสร้างใหม่ (Resource rehabilitation / revitalization)

การฟื้นฟู ผลิตซ้ำ และสร้างใหม่ เป็นการสร้างความหมาย คุณค่า และกำหนดบทบาท และหน้าที่ใหม่ให้กับทรัพยากรทางโบราณคดีที่อาจจะไม่ได้ทำหน้าที่ดั้งเดิมอย่างที่เคยเป็น (De-Functioned resource) และมีการนำเอาทรัพยากรทางโบราณคดีนั้นมาปรับปรุงและพัฒนาเพื่อใช้ ประโยชน์ในบทบาทใหม่ (Re-functioning) เพื่อใช้ในการแก้ปัญหาของชุมชน หรือสร้างประโยชน์ ใหม่ให้กับชุมชน เช่น การฟื้นฟูประเพณี พิธีกรรมบางอย่างที่เคยปฏิบัติกันในสถานที่บางแห่ง ขึ้นมา รวมทั้งการสร้างวัฒนธรรมใหม่ขึ้นมา เพื่อเป็นวิธีการในการระดมพลังของชุมชนในการ พัฒนาชุมชน การสร้างความสัมพันธ์ของคนในชุมชน การสร้างเครือข่าย การส่งเสริมการท่องเที่ยว เชิงวัฒนธรรมในท้องถิ่น เป็นต้น

๔.๒ วิธีการในการจัดการแหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนาในจังหวัดพะเยา

แนวทางการจัดการแหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนาในจังหวัดพะเยา ในด้านวิธีการในการจัดการแหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนา ประกอบด้วย

๔.๒.๑ การเก็บรวบรวมโบราณวัตถุ

การเก็บรวบรวมโบราณวัตถุ มีเป้าหมายเพื่อรวบรวมสิ่งสำคัญ หลักฐานและ ประวัติศาสตร์ที่สำคัญของพื้นที่นั้น ๆ เพื่อให้ชาวบ้านในชุมชนและผู้คนอื่น ๆ ได้รับรู้รายละเอียด และประวัติศาสตร์ของพื้นที่ร่วมกัน โดยการสร้างพิพิธภัณฑ์เพื่ออนุรักษ์โบราณวัตถุเป็นคลังเก็บ โบราณวัตถุที่จัดแสดง โบราณวัตถุที่เก็บรักษา เครื่องสักการบูชาที่เกิดจากความศรัทธาใน พระพุทธศาสนาของพุทธศาสนิกชน พระพุทธรูปหินทรายปางต่าง ๆ และประติมากรรมหินทราย สกลช่วงพะเยา เช่น พระพุทธรูปหินทรายปางมารวิชัย พระพุทธรูปปางประทับยืนหินทราย รวมทั้ง ศิลารึกของเมืองพะเยา ซึ่งเป็นประติมากรรมหินทรายที่ทรงคุณค่า เพื่อสะท้อนให้เห็นถึงความมี เอกลักษณ์เฉพาะตัว มีความสวยงามโดดเด่นที่ยังคงสืบทอดมาจนถึงปัจจุบันนี้ กล่าวได้ว่า การเก็บ

รวบรวมโบราณวัตถุเป็นขั้นตอนแรกที่จะนำไปสู่การจัดตั้งพิพิธภัณฑสถานท้องถิ่น ที่มีการรวบรวมโบราณวัตถุโดยพระสงฆ์ และคนในชุมชน

๔.๒.๒ การจัดทำพิพิธภัณฑสถานท้องถิ่น

การจัดทำพิพิธภัณฑสถานท้องถิ่น มีเป้าหมายเพื่ออนุรักษ์และเก็บรวบรวมโบราณวัตถุ และของใช้ในชีวิตประจำวันของชาวบ้านในท้องถิ่นในสมัยก่อน ๆ เช่น พิพิธภัณฑสถานโบราณบ้านบัว ตำบลแม่กา อำเภอเมืองพะเยา ได้ขอรับบริจาคโบราณวัตถุจากชาวบ้าน ประกอบด้วยเครื่องปั้นดินเผาจากแหล่งเตาภาคเหนือ เครื่องถ้วยจีน และของใช้เก่า ๆ มารวบรวมไว้ที่พิพิธภัณฑสถานในส่วนของ พิพิธภัณฑสถานเวียงพายว (วัดลี) เกิดขึ้นมาจากการที่จังหวัดพะเยา มีการสร้างประติมากรรมหินทรายที่เกิดจากภูมิปัญญาของช่างพะเยา ทำให้เกิดมีสกุลช่างพะเยาที่มีลักษณะความโดดเด่นในด้านศิลปะ ซึ่งโบราณวัตถุ เหล่านั้นมีอายุเก่าแก่ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๒๐-๒๑ เพราะเวียงพายวเป็นแหล่งหินทราย ประกอบการใช้หินทรายแกะเป็นพุทธประติมากรรม แสดงถึงความศรัทธาอย่างแรงกล้าของช่าง และผู้สร้างถวาย ทั้งนี้พระครูอนุกฤษฎ์ บุราณันท์ เจ้าอาวาสวัดลี เจ้าคณะอำเภอเมืองพะเยา เป็นผู้หนึ่งที่สนใจศึกษาประวัติศาสตร์เมืองพะเยา และได้เก็บสะสมอนุรักษ์โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุที่ถูกทอดทิ้งตามวัดร้าง การเริ่มเก็บสะสมโบราณวัตถุ พุทธประติมากรรมหินทรายในชั้นแรก ถือว่าเป็นการอนุรักษ์พุทธประติมากรรมหินทรายระดับหนึ่งที่ไม่ได้ถูกทิ้ง และถูกขโมยไป นำมาสู่การจัดตั้งพิพิธภัณฑสถานเวียงพายว (วัดลี) โดยได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานภาครัฐ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ธุรกิจเอกชน และประชาชนผู้มีจิตศรัทธา

นอกจากนี้ บางพิพิธภัณฑสถานได้รวบรวมเครื่องใช้ที่เกี่ยวข้องกับอาหาร เครื่องใช้ในการทำเกษตร เครื่องมือดักสัตว์ อุปกรณ์ทอผ้าและเครื่องนุ่งห่ม เครื่องใช้ในครัวเรือน เครื่องดนตรี รวมไปถึงของใช้ร่วมสมัยต่างๆ ที่ยังคงมีการใช้งานอยู่ถึงปัจจุบัน เช่น กล้องถ่ายรูป เครื่องเล่นแผ่นเสียง วิทยุ โทรทัศน์ เป็นต้น เพื่อให้ลูกหลาน คนในชุมชน และนักท่องเที่ยวที่สนใจได้มาศึกษาเรียนรู้

กล่าวได้ว่า การจัดตั้งพิพิธภัณฑสถานท้องถิ่นเป็นวิธีการหนึ่งในการจัดการแหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนาที่ต่อเนื่องมาจากการรวบรวมวัตถุโบราณที่ส่วนใหญ่พระสงฆ์เป็นผู้เก็บรวบรวม จึงนำมาสู่การริเริ่มสร้างสถานที่ในการเก็บวัตถุโบราณเหล่านั้น การจัดระบบของวัตถุโบราณ และจัดทำทะเบียนวัตถุโบราณ โดยให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วม รวมทั้งขอรับการสนับสนุนจากภาครัฐ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ธุรกิจเอกชน และประชาชนที่มีจิตศรัทธาร่วมบริจาคทรัพย์ นอกจากการริเริ่มของพระสงฆ์แล้ว พิพิธภัณฑสถานท้องถิ่นยังเกิดจากการริเริ่มของนักวิชาการที่เข้ามาทำวิจัยร่วมกับชุมชน และพัฒนามาสู่การจัดตั้งพิพิธภัณฑสถานท้องถิ่นในที่สุด

๔.๒.๓ การจัดตั้งศูนย์การเรียนรู้ท้องถิ่น

การอนุรักษ์โบราณสถานและแหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนาในจังหวัดพะเยา ในส่วนขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นได้มีส่วนร่วมในการจัดกิจกรรมทุกรูปแบบ การเสนอให้ขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานต่อกรมศิลปากร การจัดสรรงบประมาณในการจัดงานประจำปี และส่งเสริมให้แหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนาในจังหวัดพะเยาเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงโบราณคดีที่สำคัญและเชิงประเพณีวัฒนธรรมที่สำคัญของจังหวัดพะเยา รวมถึงการจัดตั้งศูนย์การเรียนรู้ท้องถิ่นเพื่อให้เป็นสถานที่ในการจัดแสดงโบราณวัตถุ การนำเสนอข้อมูลของแหล่งโบราณสถานในเชิงวิชาการ โดยมีผู้ดูแลรักษาและบริหารจัดการโดยการมีส่วนร่วมจากชุมชน และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ในกรณีของศูนย์การเรียนรู้โบราณสถานเวียงลอ อำเภอจุน จัดตั้งขึ้นมาจากการจัดทำแผนการศึกษาและพัฒนาเมืองโบราณเวียงลอ จากบริษัทที่ปรึกษา โดยการว่าจ้างจากเทศบาลเวียงลอ จึงได้ขอรับการสนับสนุนงบประมาณในการก่อสร้าง เพื่อสนับสนุนให้เป็นแหล่งเรียนรู้ทางด้านประเพณีและวัฒนธรรม การปรับปรุงภูมิทัศน์ เป็นการนำร่องที่จะใช้ปรับปรุงและพัฒนาแหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนาให้มีอายุยืนนาน ให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงศึกษาประเพณีและวัฒนธรรมและเป็นการเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ให้กับคนท้องถิ่นและนักท่องเที่ยว รวมทั้งเป็นการส่งเสริมและรักษาแหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนาในจังหวัดพะเยา ในการบริหารจัดการศูนย์การเรียนรู้ เทศบาลเวียงลอได้มีส่วนร่วมร่วมกับชุมชนบ้านลอ

กล่าวได้ว่า ศูนย์การเรียนรู้ท้องถิ่น เป็นอีกวิธีการหนึ่งในการจัดการแหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนา มีความเหมือนกับพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น แต่เกิดขึ้นจากการสนับสนุนขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในพื้นที่ในการสนับสนุนงบประมาณก่อสร้าง จัดทำทะเบียนโบราณวัตถุ และจัดระบบข้อมูลในศูนย์การเรียนรู้ โดยการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนที่เข้ามาจัดการ ดูแล และให้ความรู้แก่ผู้ที่สนใจเข้ามาศึกษาเรียนรู้ อีกทั้งเป็นการกระจายอำนาจที่นำไปสู่การสร้างคามเข้มแข็งของท้องถิ่นในการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรทางวัฒนธรรม ตามพระราชบัญญัติกำหนดแผนและขั้นตอนการกระจายอำนาจพ.ศ. ๒๕๔๒ ในกรณีนี้กรมศิลปากรต้องถ่ายโอนภารกิจการจัดการ ดูแล โบราณสถาน โบราณวัตถุ และการจัดการดูแลพิพิธภัณฑ์ หอจดหมายเหตุให้กับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น

๔.๒.๔ การสร้างองค์ความรู้ท้องถิ่น

การสร้างองค์ความรู้ท้องถิ่น เป็นวิธีการในการจัดการแหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนาในจังหวัดพะเยา ผ่านกระบวนการศึกษาวิจัยจากนักวิชาการในมหาวิทยาลัย บริษัทที่ปรึกษา และวิทยานิพนธ์นักศึกษาปริญญาโท กระบวนการศึกษาวิจัยนอกจากจะได้ข้อมูล องค์ความรู้แล้ว ยังเกิดการพัฒนาศักยภาพแกนนำในชุมชน และนำมาสู่การพัฒนาเป็นศูนย์การเรียนรู้และพิพิธภัณฑ์ใน

ท้องถิ่นหลายแห่ง เช่น (๑) การศึกษาและพัฒนากองท้องที่เชิงนิเวศโดยชุมชน ตำบลแม่กา อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา โดยชาวบ้านบ้านบัว ตำบลแม่กา อำเภอเมือง ได้ทำงานวิจัยร่วมกับ อาจารย์จากมหาวิทยาลัยนเรศวร วิทยาเขตสารสนเทศพะเยา (ปัจจุบันเป็นมหาวิทยาลัยพะเยา) (๒) การจัดทำแผนแม่บทอนุรักษ์และพัฒนาเมืองโบราณเวียงลอ หมู่ ๑ และ หมู่ ๑๑ ตำบลลอ และ หมู่ ๗ ตำบลหงส์หิน อำเภอจุน จังหวัดพะเยา ได้ว่าจ้างห้างหุ้นส่วนจำกัดเฉอ กรีน ซึ่งเป็นบริษัทที่ปรึกษาการศึกษาข้อมูลในด้านการปกครอง เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม มรดกทางวัฒนธรรม และธรรมชาติ ด้านการท้องที่ในเมืองโบราณเวียงลอ เพื่อกำหนดเป็นแผนแม่บทอนุรักษ์และพัฒนาเมืองโบราณเวียงลอ (๓) การศึกษากระบวนการอนุรักษ์พุทธประติมากรรมหินทราย : กรณีศึกษาพิพิธภัณฑสถานเวียงพาว (วัดลี) โดยพระครูอนุรักษ์นันทน์ วิทยานิพนธ์พุทธศาสนมหาบัณฑิต (พระพุทธศาสนา) มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีงานศึกษาวิจัยเกี่ยวกับแหล่งโบราณคดีในจังหวัดพะเยาของนักวิชาการ และนิสิตนักศึกษา มหาวิทยาลัยต่างๆ อีกมากมาย

กล่าวได้ว่า การสร้างองค์ความรู้ท้องถิ่นพะเยา เป็นการสร้างความรู้ผ่านกระบวนการศึกษาวิจัยโดยนักวิชาการในท้องถิ่น และคนภายนอก ซึ่งกระบวนการวิจัยนำมาสู่การพัฒนาคนในชุมชน และการจัดตั้งศูนย์การเรียนรู้และพิพิธภัณฑสถานท้องถิ่น

๔.๒.๕ การสืบสานและการสร้างใหม่ของวัฒนธรรมท้องถิ่น

การสืบสาน และการสร้างใหม่ของวัฒนธรรมท้องถิ่น เป็นกระบวนการสร้างพลังจิตสำนึกทางประวัติศาสตร์ การสร้างความหมายใหม่ และกำหนดบทบาทใหม่ให้กับอัตลักษณ์ของท้องถิ่นโดยเชื่อมโยงสัมพันธ์กับพลังต่างๆ ในบริบทของโลกาภิวัตน์ เพื่อนำอัตลักษณ์นั้นๆ มาใช้ในการแก้ปัญหาหรือสร้างประโยชน์ใหม่ให้แก่ชุมชน ในการจัดการแหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนา ในจังหวัดพะเยา ได้นำวิธีการนี้มาใช้ในการจัดการใน ๒ ลักษณะดังนี้

๑) การจัดงานตามประเพณีดั้งเดิมในวันสำคัญทางพุทธศาสนา เช่น ประเพณีไหว้พระเจ้าตนหลวง (แปดเป็ง) ประเพณีสงกรานต์พระธาตุ ประเพณีขึ้นธาตุ ประเพณีตานก๋วยสลาก เป็นต้น การจัดงานประเพณีเหล่านี้ส่วนใหญ่เป็นการจัดกิจกรรมระดับหมู่บ้าน บางพื้นที่เป็นกิจกรรมระดับตำบล ที่จัดขึ้นเป็นประจำทุกปี ซึ่งเป็นการจัดการของชาวบ้านเพื่ออนุรักษ์และรักษาสืบทอดประเพณีต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน มีการจัดตั้งคณะกรรมการวัด เมื่อมีกิจกรรมประเพณีที่สำคัญต่างๆ จะทำหน้าที่จัดการประชุมร่วมกับทางวัด ในการจัดงานได้รับการสนับสนุนจากคณะศรัทธาชาวบ้าน และงบประมาณบางส่วนจากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น นอกเหนือจากการทำบุญ การสงกรานต์พระธาตุ การไหว้พระสวดมนต์แล้ว ยังมีกิจกรรมอื่นๆ เพิ่มเติมขึ้นตามสมัยนิยม เช่น การละเล่น ชกมวย การแสดงมหรสพ การออกร้านขายของ เครื่องเล่นต่างๆ เป็นต้น

ทำให้งานประเพณีในปัจจุบันมีสีสัน และความสนุกสนานมากยิ่งขึ้น

๒) การจัดงานประเพณีที่มีการสร้างขึ้นใหม่ ซึ่งเป็นงานที่ประดิษฐ์ขึ้นมาจากการริเริ่มของทุกภาคส่วนที่มีส่วนเกี่ยวข้องทั้งภาครัฐ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และคนในชุมชน เพื่อสร้างอัตลักษณ์ของพื้นที่ให้มีความสอดคล้องกับการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ในกรณีของโบราณสถานเวียงลอ ได้มีการจัดงานปฐชาญาณลอ ในช่วงเดือนเมษายน ซึ่งเป็นการสร้างความหลากหลายของวัฒนธรรมผ่านระบบความเชื่อเรื่องผี สิ่งศักดิ์สิทธิ์ และผู้นำทางวัฒนธรรม (พญาลอ) ซึ่งเป็นที่เคารพนับถือของคนในชุมชนมาเป็นจุดรวมจิตใจคนในชุมชน ที่ถือว่าเป็นลูกหลานของพญาลอให้มาทำกิจกรรมร่วมกัน อีกทั้งยังเป็นการส่งเสริมการท่องเที่ยวในบริเวณโบราณสถานเวียงลออีกด้วย

กล่าวได้ว่า การสืบสานและการสร้างใหม่ของวัฒนธรรมท้องถิ่นของชุมชนนั้น เป็นปฏิกิริยาตอบรับ และปรับตัวของท้องถิ่นที่มีต่อความเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรมในยุคโลกาภิวัตน์ ทำให้ทรัพยากรทางโบราณคดีมีคุณค่ามากขึ้น และการจัดงานสามารถสร้างรายได้ให้แก่คนในชุมชนอีกด้วย

๔.๓ วิเคราะห์แนวทางการจัดการแหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนาในจังหวัดพะเยา โดยการมีส่วนร่วมของชุมชน

ในการนำเสนอแนวทางการจัดการแหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนาในจังหวัดพะเยา โดยการมีส่วนร่วมของชุมชนนั้น กลไกทุกภาคส่วนทั้งคนในชุมชน สถาบันศาสนา องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ภาครัฐ สถาบันการศึกษาในท้องถิ่น ถือว่าเป็นผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย จะต้องเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการในเชิงสถาบัน ใน ๔ ด้าน ต่อไปนี้

๔.๓.๑ ด้านการสร้างองค์ความรู้และสถาบันจัดการองค์ความรู้ท้องถิ่น

๑) สนับสนุนให้มีการศึกษาวิจัย การสร้างองค์ความรู้ในการจัดแหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนาในลักษณะของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

๒) สนับสนุนให้นำองค์ความรู้ที่เกิดจากการศึกษาวิจัย มาจัดทำแผนงาน โครงการ กิจกรรม เช่น การอบรมให้ความรู้ ความเข้าใจ ในเรื่องการจัดการแหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนา หลักการปฏิบัติ การดูแลรักษาแหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนาที่มีอยู่ในท้องถิ่น

๓) สนับสนุนให้ชุมชนท้องถิ่น จัดทำศูนย์การเรียนรู้ในการจัดการแหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนา ในรูปแบบพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น พิพิธภัณฑ์ชุมชน หรือพิพิธภัณฑ์พื้นบ้าน เพื่อให้เป็นคนในท้องถิ่นได้รู้จักรากเหง้าของตนเอง และผู้ที่สนใจได้เข้ามาศึกษาเรียนรู้

๔) สนับสนุนให้มีการศึกษาดูงาน เพื่อเพิ่มพูนความรู้ ประสบการณ์จากแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมหลาย ๆ แห่ง เพื่อนำมาปรับปรุงแหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนาในพื้นที่

๕) สนับสนุนให้เกิดกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างคนในชุมชน องค์การปกครองส่วนท้องถิ่น นักวิชาการจากภายนอกในการจัดการแหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนาอย่างต่อเนื่อง

๔.๓.๒ ด้านการมีส่วนร่วม

๑) สร้างกระบวนการมีส่วนร่วมในการจัดการแหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนาในแต่ละพื้นที่ของทุกภาคส่วน เริ่มตั้งแต่การระดมความคิดเห็นในการจัดการ เพื่อกำหนดเป็นแผนงาน และมาตรการในการจัดการแหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนาอย่างบูรณาการ

๒) การจัดตั้งคณะกรรมการที่มาจากทุกภาคส่วน โดยการสนับสนุนจากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ทำหน้าที่ดูแลรักษา พัฒนาบริเวณโดยรอบบริเวณแหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนาในแต่ละพื้นที่ การปรับสภาพภูมิทัศน์รอบ ๆ แหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนา ให้เกิดความสวยงาม ในกรณีที่แหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนา เกิดความเสียหายซึ่งจำเป็นต้องบูรณะหรือซ่อมแซม ควรประสานงานกับกรมศิลปากรเพื่อบูรณะซ่อมแซม เป็นต้น

๓) สนับสนุนให้มีกฎระเบียบ กติกาชุมชนหรือข้อตกลงร่วมในการพัฒนาแหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนาอย่างยั่งยืน โดยการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วน

๔) สนับสนุนให้มีการจัดประเพณีในวันสำคัญทางพุทธศาสนา เช่น วันมาฆบูชา วันเข้าพรรษา วันออกพรรษา ฯลฯ โดยการดำเนินการทำกิจกรรมในแต่ละครั้ง คณะกรรมการดังกล่าวจะต้องแบ่งบทบาทหน้าที่ ตามความถนัดของแต่ละบุคคลเช่น การจัดเตรียมสถานที่ เตรียมวัสดุอุปกรณ์ในการประกอบพิธีทางศาสนา การประชาสัมพันธ์เสียงตามสาย ให้คนในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วม เป็นต้น

๕) สนับสนุนให้ชุมชนท้องถิ่นที่มีการจัดการแหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนา ในรูปแบบพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น เพื่อเสริมสร้างความสามารถ พื้นฟูพลัง สิทธิ และอำนาจในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมให้คนในชุมชนท้องถิ่นได้อย่างอิสระและมีความต่อเนื่อง

๖) องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่มีแหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนาในพื้นที่ ควรกำหนดงบประมาณประจำปี เพื่อจัดทำกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการจัดการแหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนาอย่างต่อเนื่อง

๗) สร้างกระบวนการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วนในการตรวจสอบโครงการต่างๆ ของภาครัฐ และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เพื่อให้เกิดความถูกต้อง โปร่งใส ไม่ใช่อำนาจหน้าที่ในการตัดสินใจพัฒนาแหล่งโบราณคดีในท้องถิ่น โดยขาดการมีส่วนร่วมของชุมชน

๔.๓.๓ ด้านการท่องเที่ยว และการใช้ประโยชน์

๑) หน่วยงานภาครัฐในระดับจังหวัด และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ควรนำองค์ความรู้จากการศึกษาวิจัยที่มี มาทำแผนงานพัฒนาแหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนา และจัดทำเส้นทางแหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนา เพื่อจัดทำแหล่งท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ เพื่อเป็นสถานที่ในการศึกษาเรียนรู้วัฒนธรรมท้องถิ่น รวมถึงแหล่งเรียนรู้การดำรงชีวิตของชาวบ้านในท้องถิ่นในอดีตจนถึงปัจจุบัน

๒) ควรมีการรวบรวมประวัติของแหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนา ตลอดจนประวัติศาสตร์ชุมชนในท้องถิ่น เพื่อจัดทำเป็นเอกสารเผยแพร่ให้ความรู้

๓) การจัดอบรมให้ความรู้และส่งเสริมให้ชาวบ้านในชุมชน เด็กและเยาวชนมีความรู้เกี่ยวกับแหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนาในท้องถิ่นของตนเอง เพื่อให้เป็นมัลลเทศก์ท้องถิ่นสมัครเล่น ให้ถ่ายทอดความรู้ความเข้าใจแก่นักท่องเที่ยวหรือผู้ที่สนใจแหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนา เพื่อสร้างรายได้เสริมให้แก่คนในชุมชนอีกด้วย

๔) หน่วยงานภาครัฐในระดับจังหวัด และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และคนในชุมชน ควรพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยวในพื้นที่ในระดับอำเภอและระดับตำบล โดยมีการเผยแพร่ประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยว การนำเสนอเส้นทางท่องเที่ยวในเว็บไซต์ และสื่อสาธารณะต่างๆ

๕) หน่วยงานภาครัฐในระดับจังหวัด และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ควรสนับสนุนงบประมาณในการพัฒนาระบบสาธารณูปโภค และสิ่งอำนวยความสะดวกขั้นพื้นฐานในแหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนา เช่น การคมนาคม ถนน ไฟฟ้า น้ำประปา ป้ายบอกทาง ป้ายประชาสัมพันธ์ข้อมูลของแหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนาแก่นักท่องเที่ยว รวมถึงการสร้างจุดเด่น และมีความเป็นเอกลักษณ์ของแหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนา เพื่อสร้างความดึงดูดใจให้นักท่องเที่ยว

๔.๓.๔ ด้านกฎหมาย

๑) แหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนาในจังหวัดพะเยาที่ไม่ได้ขึ้นทะเบียนกับกรมศิลปากร ในการดูแลรักษาการบูรณะและซ่อมแซม หน่วยงานภาครัฐและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ควรมีส่วนร่วมกับพระสงฆ์และชาวบ้านในชุมชน ในการบูรณะซ่อมแซม หากเกิดความเสียหายจากภัยธรรมชาติ หรือเปลี่ยนแปลงตามธรรมชาติ

๒) กรมศิลปากรและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ควรมีการจัดอบรม การแลกเปลี่ยนความรู้เกี่ยวกับการบูรณะซ่อมแซมแหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนาเบื้องต้นให้แก่ชาวบ้าน โดยการประสานงานกับและร่วมมือกับผู้เชี่ยวชาญจาก เพื่อมาให้ความรู้และความเข้าใจเกี่ยวกับแหล่ง

โบราณคดีทางพระพุทธศาสนา ทั้งในส่วนของการดูแลรักษาแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนา เบื้องต้น ตลอดจนแนวทางในการปฏิบัติกรณีเกิดจากภัยธรรมชาติ

๓) กรมศิลปากร ควรร่วมมือกับองค์กรปกครองท้องถิ่น และคนในชุมชน เพื่อจัดให้มี อาสาสมัครชุมชนในการดูแลรักษาแหล่งโบราณคดีในท้องถิ่น

๔) ในการกระจายอำนาจการดูแลรักษาแหล่งโบราณคดีในท้องถิ่น การถ่ายโอนอำนาจ และภารกิจในการจัดการจากกรมศิลปากรให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ควรมีการเตรียมความพร้อมในการถ่ายโอนในด้านต่างๆ ได้แก่ ความรู้ด้านวิชาการ เทคนิคการดูแลรักษาการซ่อมแซม การจัดการที่ถูกต้องตามหลักวิชาการ การเสริมศักยภาพคนทำงาน การจัดกิจกรรมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ศึกษาดูงาน การสนับสนุนบุคลากรในการทำงาน รวมทั้งงบประมาณบางส่วนให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัย ข้อค้นพบ และข้อเสนอแนะ

๕.๑ สรุป

การวิจัยเรื่อง “การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดพะเยา” มีวัตถุประสงค์เพื่อสำรวจสถานภาพของแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดพะเยา ศึกษาการจัดการแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดพะเยา และวิเคราะห์แนวทางการจัดการแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดพะเยา โดยการมีส่วนร่วมของชุมชน

ประชากรและกลุ่มตัวอย่างในการศึกษาครั้งนี้ประกอบด้วย พระสงฆ์ คณะกรรมการสภาวัฒนธรรมตำบล คณะกรรมการสภาวัฒนธรรมอำเภอ ผู้นำชุมชน ผู้นำอาวุโส ตัวแทนจากหน่วยงานภาครัฐ และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ๕ อำเภอในจังหวัดพะเยา ผู้วิจัยคัดเลือกพื้นที่ในการศึกษาด้วยวิธีการเฉพาะเจาะจง จากแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาใน ๑ ลักษณะได้แก่ วัดเก่าแก่ที่มีประวัติศาสตร์ความเป็นมาเชื่อมโยงกับพื้นที่ จำนวน ๑๒ แห่ง พระธาตุที่เชื่อมโยงกับตำนานในพระพุทธศาสนา จำนวน ๓๐ แห่ง และเมืองโบราณที่มีการบูรณะ ซึ่งมีกลุ่มโบราณสถานและเตาเผาโบราณ จำนวน ๒ แห่ง ได้แก่ เวียงลอ และเวียงบัว รวมทั้งหมด ๔๔ แห่งใน ๕ อำเภอ ได้แก่ อำเภอเมือง อำเภอแม่ใจ อำเภอภูกามยาว อำเภอดอกคำใต้ อำเภอจุน อำเภอเชียงคำ อำเภอภูซาง อำเภอปง และอำเภอเชียงม่วน จังหวัดพะเยา

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการศึกษาเชิงคุณภาพ โดยการศึกษาข้อมูลจากเอกสารทุติยภูมิ การศึกษาภาคสนามโดยการลงพื้นที่สำรวจ จัดเวทีประชุมเพื่อระดมความคิดเห็นสถานภาพ การจัดการและแนวทางการจัดการแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนา ๕ อำเภอ ในจังหวัดพะเยา โดยการมีส่วนร่วมของหน่วยงานภาครัฐ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และเครือข่ายภาคประชาชน ในการวิเคราะห์ข้อมูลโดยใช้แนวคิดการจัดการทรัพยากรทางวัฒนธรรม และแนวคิดการมีส่วนร่วมของประชาชน มาเป็นกรอบในการวิเคราะห์เพื่อหาแนวทางการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดพะเยา

ผลการศึกษานำเสนอตามวัตถุประสงค์ทั้ง ๓ ข้อ ดังต่อไปนี้

๕.๑.๑ สถานภาพของแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดพะเยา

พะเยาในอดีตเป็นอาณาจักรหนึ่งในล้านนามีชื่อว่าเมืองพยาว หรือภูกามยาว มีอายุกว่า ๕๐๐ ปี ตามประวัติศาสตร์เมืองพะเยา แบ่งออกได้เป็น ๓ ยุค คือ ยุคตำนาน ยุคประวัติศาสตร์ และ ยุคฟื้นฟู ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕ หัวเมืองในล้านนาถูกเปลี่ยนให้มิตฐานะเป็นจังหวัดขึ้นต่อกระทรวงมหาดไทย เมืองเชียงรายได้เปลี่ยนเป็นจังหวัดเชียงราย และเมืองพยาวได้กลายเป็นอำเภอพะเยา จังหวัดเชียงราย และยกฐานะขึ้นเป็นจังหวัดพะเยา จากประวัติศาสตร์ และวัฒนธรรมที่ยาวนานของเมืองพะเยา ปรากฏหลักฐานด้าน โบราณคดี ศิลาจารึก ตำนาน เอกสาร บันทึก โบราณสถานและโบราณวัตถุที่พบในจังหวัดพะเยาใน ๕ อำเภอ โดยพบว่า

๑) ประเภทของโบราณสถานและโบราณวัตถุในแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนา ในจังหวัดพะเยาที่สำคัญได้แก่ พระธาตุ วิหาร อุโบสถ พระพุทธรูปสัมฤทธิ์ พระพุทธรูปหินทราย รอยพระพุทธบาทจำลอง ศิลาจารึก คูเมือง ซากวัดและพระธาตุร้าง ซากโบราณสถาน ซากกำแพงเมืองโบราณ ฐานพระพุทธรูป ฐานเจดีย์ทรงกลม เป็นต้น ซึ่งอยู่ในสภาพภาพที่ได้รับการบูรณปฏิสังขรณ์ และมีการดูแลรักษาจากวัด ชุมชน ภาคธุรกิจ และหน่วยงานภาครัฐ เพื่อให้พุทธศาสนิกชนได้มากราบไหว้บูชา อีกสภาพภาพเป็นโบราณสถานและโบราณวัตถุที่ถูกทิ้งร้าง เนื่องจากขาดการดูแลรักษา ขาดการศึกษาวิจัย ไม่ได้ได้รับความสำคัญจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง และขาดงบประมาณในการดูแลรักษา

๒) ประเภทของตำนาน เรื่องเล่า และประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวกับแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดพะเยา มี ๔ ลักษณะ ได้แก่ ลักษณะที่เป็นตำนานทางพระพุทธศาสนาในท้องถิ่นที่มีความสัมพันธ์กับประวัติศาสตร์ของท้องถิ่น ลักษณะที่เป็นตำนานทางพระพุทธศาสนาในท้องถิ่นที่มีความสัมพันธ์กับตำนานพระเจ้าเลียบโลก ที่กล่าวถึงการลงมาจากสวรรค์เพื่อโปรดสัตว์ขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตามสถานที่ต่างๆ และทรงมอบพระบรมสารีริกธาตุ โดยมีการสร้างพระธาตุเจดีย์ครอบพระบรมสารีริกธาตุไว้ ลักษณะที่เป็นประวัติศาสตร์ท้องถิ่นพะเยา และลักษณะที่เป็นการสร้างวัดตามความเชื่อของกลุ่มชาติพันธุ์ในท้องถิ่น ที่มีลักษณะเด่นของศิลปวัฒนธรรมของแต่ละชาติพันธุ์

๓) การดำเนินกิจกรรม และประเพณีของแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดพะเยา จะเป็นการประกอบกิจกรรมตามประเพณีประจำปีที่สำคัญทั้งวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา กิจกรรมในวันหยุดทางราชการ และกิจกรรมที่สร้างขึ้นใหม่

๕.๑.๒ การจัดการแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดพะเยา

๑) รูปแบบการจัดการ ในการจัดการแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดพะเยา มีรูปแบบการจัดการ ๕ ลักษณะคือ (๑) การจัดการโดยชุมชน เป็นรูปแบบการจัดการตาม

ธรรมชาติ ไม่เป็นทางการด้วยจิตศรัทธาที่มีต่อพระพุทธศาสนาโดยพระสงฆ์เป็นแกนนำร่วมกันกับชาวบ้านในชุมชน เช่น การบูรณปฏิสังขรณ์วัด พระธาตุ เจดีย์ต่างๆ การพัฒนาแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนา การบูรณะซ่อมแซม การเก็บรวบรวมศิลาจารึก โบราณวัตถุ โดยใช้งบประมาณที่ได้มาจากการบริจาค และการระดมทุนจากแหล่งต่างๆ รวมทั้งการจัดประเพณีในวันสำคัญทางพุทธศาสนาเป็นประจำทุกปี (๒) การจัดการโดยภาครัฐ เป็นรูปแบบการจัดการที่เป็นทางการ โดยหน่วยงานภาครัฐ โดยเฉพาะกรมศิลปากร ในจังหวัดพะเยา มีกรมศิลปากรที่ ๗ น่าน ซึ่งเป็นหน่วยงานหลักในการดูแลรับผิดชอบโบราณสถาน ได้เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการ โดยใช้งบประมาณจากภาครัฐ และงบประมาณบางส่วนจากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในพื้นที่ (๓) การจัดการโดยองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ที่เข้ามาบทบาทในการจัดการแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนา ร่วมกับวัดและชุมชนโดยการสนับสนุนงบประมาณในการทำกิจกรรมตามประเพณีเป็นประจำทุกปี การเสนอให้ขึ้นทะเบียนโบราณสถานต่อกรมศิลปากร การส่งเสริมแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาเป็นสถานที่ท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมของจังหวัดพะเยา(๔) การจัดการในรูปแบบการศึกษาวิจัย มีการสืบค้น การจัดระบบความรู้ และจัดพิมพ์เป็นเอกสาร โดยชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการทำวิจัยในลักษณะการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เป็นการศึกษาโดยพระสงฆ์ที่มีบทบาทในการดูแลโบราณสถานนั้นๆ และการว่าจ้างบริษัทที่ปรึกษาให้มาศึกษาเพื่อทำแผนการพัฒนาแหล่งโบราณคดีในชุมชน และ (๕) การจัดการในรูปแบบพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นหรือศูนย์เรียนรู้ชุมชน ที่มีการดำเนินงานโดยบุคคล และองค์กรชุมชนในท้องถิ่น เป็นรูปแบบของการพัฒนาที่มีความต่อเนื่องจากการเก็บรักษาโบราณวัตถุ ศิลปวัตถุที่ถูกทอดทิ้งตามวัดร้างต่างๆ รวมทั้งการต่อยอดมาจากการศึกษาวิจัย กระบวนการเก็บรวบรวมข้อมูลแหล่งโบราณสถานในท้องถิ่น ซึ่งพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นเหล่านี้มีการจัดการโดยวัด องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และคนในชุมชน

๒) การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการ เป็นลักษณะการมีส่วนร่วมของผู้ที่เกี่ยวข้อง คือ ประชาชน วัด องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และองค์กรภาครัฐ ได้แก่ (๑) การมีส่วนร่วมของวัดกับคนในชุมชน ผู้ที่ทำการตัดสินใจในการจัดการแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในวัด โดยทั่วไปจะเป็นคนที่ประชาชนให้ความไว้วางใจ ส่วนใหญ่จะเป็นเจ้าอาวาส และกรรมการวัด ซึ่งเป็นตัวแทนของชุมชน โดยคนในชุมชนจะเข้ามามีส่วนร่วมช่วยเหลือด้านแรงงาน การเข้าร่วมในกิจกรรมการพัฒนาวัด พระธาตุ และแหล่งโบราณสถาน (๒) การมีส่วนร่วมของชุมชนกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น จะมีส่วนร่วมในการสนับสนุนงบประมาณ บุคลากร และวัสดุอุปกรณ์ในการทำกิจกรรมทางวัฒนธรรมของชุมชนอย่างต่อเนื่อง รวมทั้งเข้าร่วมศึกษาวิจัยร่วมกับชุมชนสนับสนุนงบประมาณ พัฒนาระบบสาธารณูปโภคพื้นฐาน การร่วมประชุมวางแผนการดำเนินงาน

กิจกรรมของชุมชนกับทางวัด (๓) การมีส่วนร่วมขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นกับหน่วยงานภาครัฐ ในการดำเนินงานดูแลรักษาโบราณสถาน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเป็นหน่วยงานที่มีส่วนร่วมกับกรมศิลปากรในการบูรณะแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนา กรณีที่แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาเกิดความเสียหาย โดยองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นจัดสรรงบประมาณสำหรับดำเนินการ ส่วนกรมศิลปากรรับผิดชอบดำเนินการด้านวิชาการและเทคนิค (๔) การมีส่วนร่วมของชุมชนกับหน่วยงานภาครัฐ กรมศิลปากรซึ่งเป็นหน่วยงานรับผิดชอบหลักในการดำเนินการบูรณะซ่อมแซมโบราณสถาน แต่บางครั้งงบประมาณมีไม่เพียงพอที่จะดำเนินการได้ทุกแห่ง ชุมชนจึงเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดหาทุนทรัพย์โดยอาศัยจิตศรัทธาของคนในชุมชนและนอกชุมชน นอกจากนี้เมื่อมีกิจกรรมในวัด หน่วยงานภาครัฐในพื้นที่ได้เข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมอย่างต่อเนื่อง และ (๕) การมีส่วนร่วมของชุมชนกับสถาบันการศึกษา เป็นลักษณะของการมีส่วนร่วมในการศึกษา วิจัย ขุดค้นแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนา และพัฒนามาสู่การจัดทำเป็นพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น เพื่ออนุรักษ์วัตถุทางวัฒนธรรมของท้องถิ่น รวมทั้งการเผยแพร่องค์ความรู้ชุมชนสู่สาธารณะ

๓) สภาพปัญหาในการจัดการ ได้แก่ (๑) ด้านกายภาพ การเสื่อมสลายด้านกายภาพของแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนา เกิดจากกระบวนการทางธรรมชาติ กาลเวลา และจากการกระทำของมนุษย์ (๒) ด้านการจัดการ โดยชุมชน และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นขาดบุคลากรเชี่ยวชาญเฉพาะประจำหน่วยงาน ขาดข้อมูลอย่างแท้จริง ขาดการพัฒนาบุคลากรและการพัฒนาศักยภาพของคนในชุมชนในการดูแลรักษา และขาดแคลนงบประมาณในการบูรณะซ่อมแซม (๓) ด้านการท่องเที่ยว และการใช้ประโยชน์ มีการทำลายแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนา มีทั้งทำไปโดยรู้เท่าไม่ถึงการณ์ การก่อสร้างสิ่งใหม่ๆ หรือการพยายามซ่อมแซมโบราณสถานโดยขาดความรู้ การบุกรุกพื้นที่บริเวณโบราณสถาน เพื่อเป็นที่อยู่อาศัย และพื้นที่การเกษตร และ (๔) ด้านการมีส่วนร่วมของชุมชน ชุมชนยังไม่มีแผนพัฒนาแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนา ทำให้ไม่มีแนวปฏิบัติในการจัดการแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนา

๕.๑.๓ แนวทางการจัดการแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดพะเยา

๑) กระบวนการในการจัดการแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดพะเยา

ประกอบด้วย (๑) การสร้างเครือข่ายความร่วมมือ ระหว่างชุมชน องค์กรชุมชน หน่วยงานภาครัฐ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น คณะกรรมการวัด เจ้าหน้าที่ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องทุกภาคส่วนได้เรียนรู้ร่วมกัน (๒) การสงวนและการอนุรักษ์ สภาพทางกายภาพและคุณค่าของทรัพยากรทางวัฒนธรรมและโบราณคดี เพื่อประโยชน์ในการศึกษา และการท่องเที่ยว (๓) การเผยแพร่องค์ความรู้ มีการจัดทำแหล่งเรียนรู้ท้องถิ่นหรือจัดทำศูนย์ข้อมูลประจำท้องถิ่นที่รวบรวมเอกสาร

เกี่ยวกับประวัติความเป็นมา และภูมิปัญญาท้องถิ่น การจัดทำสื่อเพื่อการศึกษาและเผยแพร่องค์ความรู้เกี่ยวกับแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนา (๔) การศึกษาวิจัยหรือการสร้างองค์ความรู้ มีลักษณะที่เป็นงานวิจัยที่เป็นวิชาการ โดยมีการสืบค้น การจัดระบบความรู้ และจัดพิมพ์เป็นเอกสารเพื่อนำไปเผยแพร่ความรู้และสร้างความเข้าใจที่ถูกต้องแก่ประชาชนทั่วไปและชาวบ้านในชุมชนให้เห็นถึงความสำคัญ ตระหนักถึงคุณค่าและเกิดความรู้สึกรักและหวงแหนแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนา (๕) การดำเนินกิจกรรมทางธุรกิจที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรวัฒนธรรม เพื่อให้เกิดการสร้างรายได้ให้แก่ชุมชนและพิพิธภัณฑสถานท้องถิ่น และระดมทุนนำมาใช้ในการบริหารจัดการแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาต่อไป และ (๖) การฟื้นฟู และสร้างใหม่ โดยนำทรัพยากรทางโบราณคดีมาพัฒนาเพื่อใช้ประโยชน์ในบทบาทใหม่ เพื่อแก้ไขปัญหาของชุมชน รวมทั้งการสร้างวัฒนธรรมใหม่ขึ้นมา เพื่อระดมพลังของชุมชนในการพัฒนาชุมชน การสร้างความสัมพันธ์ของคนในชุมชน การสร้างเครือข่าย การส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในท้องถิ่น เป็นต้น

๒) วิธีการในการจัดการแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดพะเยา ประกอบด้วย (๑) การเก็บรวบรวมโบราณวัตถุ เป็นขั้นตอนแรกที่จะนำไปสู่การจัดตั้งพิพิธภัณฑสถานท้องถิ่น ที่มีการรวบรวมโบราณวัตถุโดยพระสงฆ์ และคนในชุมชน (๒) การจัดทำพิพิธภัณฑสถานท้องถิ่น เพื่ออนุรักษ์และเก็บรวบรวมโบราณวัตถุ และของใช้ในชีวิตประจำวันของชาวบ้านในท้องถิ่นในสมัยก่อน ที่มาจากการเก็บรักษา และการรับบริจาคโบราณวัตถุจากชาวบ้านมารวบรวมไว้ที่พิพิธภัณฑสถาน โดยได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานภาครัฐ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ธุรกิจเอกชน และประชาชนผู้มีจิตศรัทธา (๓) การจัดตั้งศูนย์การเรียนรู้ท้องถิ่น จากการสนับสนุนขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นด้านงบประมาณก่อสร้าง จัดทำทะเบียนโบราณวัตถุ และจัดระบบข้อมูลในศูนย์การเรียนรู้ โดยการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนที่เข้ามาจัดการ ดูแล และให้ความรู้แก่ผู้ที่สนใจเข้ามาศึกษาเรียนรู้ (๔) การสร้างองค์ความรู้ท้องถิ่น ผ่านกระบวนการศึกษาวิจัยจากนักวิชาการในมหาวิทยาลัย บริษัทที่ปรึกษา และวิทยานิพนธ์ของนักศึกษาระดับบัณฑิตศึกษา และ (๕) การสืบสานและการสร้างใหม่ของวัฒนธรรมท้องถิ่น โดยการจัดงานตามประเพณีดั้งเดิมในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา และการจัดงานประเพณีที่มีการสร้างขึ้นมาใหม่ เพื่อสร้างอัตลักษณ์ของพื้นที่ให้มีความสอดคล้องกับการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม

๕.๑.๔ วิเคราะห์แนวทางการจัดการแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดพะเยา โดยการมีส่วนร่วมของชุมชน

๑) ด้านการสร้างองค์ความรู้และสถาบันจัดการองค์ความรู้ท้องถิ่น สนับสนุนให้มีการศึกษาวิจัย การสร้างองค์ความรู้ในการจัดแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในลักษณะของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม นำองค์ความรู้ที่เกิดจากการศึกษาวิจัย มาจัดทำแผนงาน โครงการ

กิจกรรม ให้ชุมชนท้องถิ่น จัดทำศูนย์การเรียนรู้ในการจัดการแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนา ในรูปแบบพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น พิพิธภัณฑ์ชุมชน หรือพิพิธภัณฑ์พื้นบ้าน

๒) ด้านการมีส่วนร่วม สร้างกระบวนการมีส่วนร่วมในการจัดการแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในแต่ละพื้นที่ของทุกภาคส่วน จัดตั้งคณะกรรมการที่มาจากทุกภาคส่วน โดยการสนับสนุนจากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ทำหน้าที่ดูแลรักษา พัฒนাবริเวณโดยรอบบริเวณแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนา สนับสนุนให้มีกฎระเบียบ กติกาชุมชนหรือข้อตกลงร่วมในการพัฒนาแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนา มีการจัดประเพณีในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา

๓) ด้านการท่องเที่ยว และการใช้ประโยชน์ หน่วยงานภาครัฐในระดับจังหวัด และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ควรนำองค์ความรู้จากการศึกษาวิจัย มาทำแผนงานพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนา การรวบรวมข้อมูลประวัติของแหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนา ตลอดจนประวัติศาสตร์ชุมชน เพื่อจัดทำเป็นสื่อเผยแพร่ จัดอบรมและส่งเสริมให้ชาวบ้านในชุมชน เด็กและเยาวชนมีความรู้เกี่ยวกับแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในท้องถิ่น การพัฒนาระบบสาธารณูปโภค และสิ่งอำนวยความสะดวกขั้นพื้นฐานในแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนา

๔) ด้านกฎหมาย กรมศิลปากรและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ควรมีการจัดอบรม การแลกเปลี่ยนความรู้เกี่ยวกับการบูรณะซ่อมแซมแหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนาเบื้องต้นให้แก่ชาวบ้าน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และคนในชุมชน เพื่อจัดให้มีอาสาสมัครชุมชนในการดูแลรักษา แหล่งโบราณคดีในท้องถิ่น รวมทั้งการเตรียมความพร้อมในการถ่ายโอนอำนาจและภารกิจในการจัดการจากกรมศิลปากรให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น

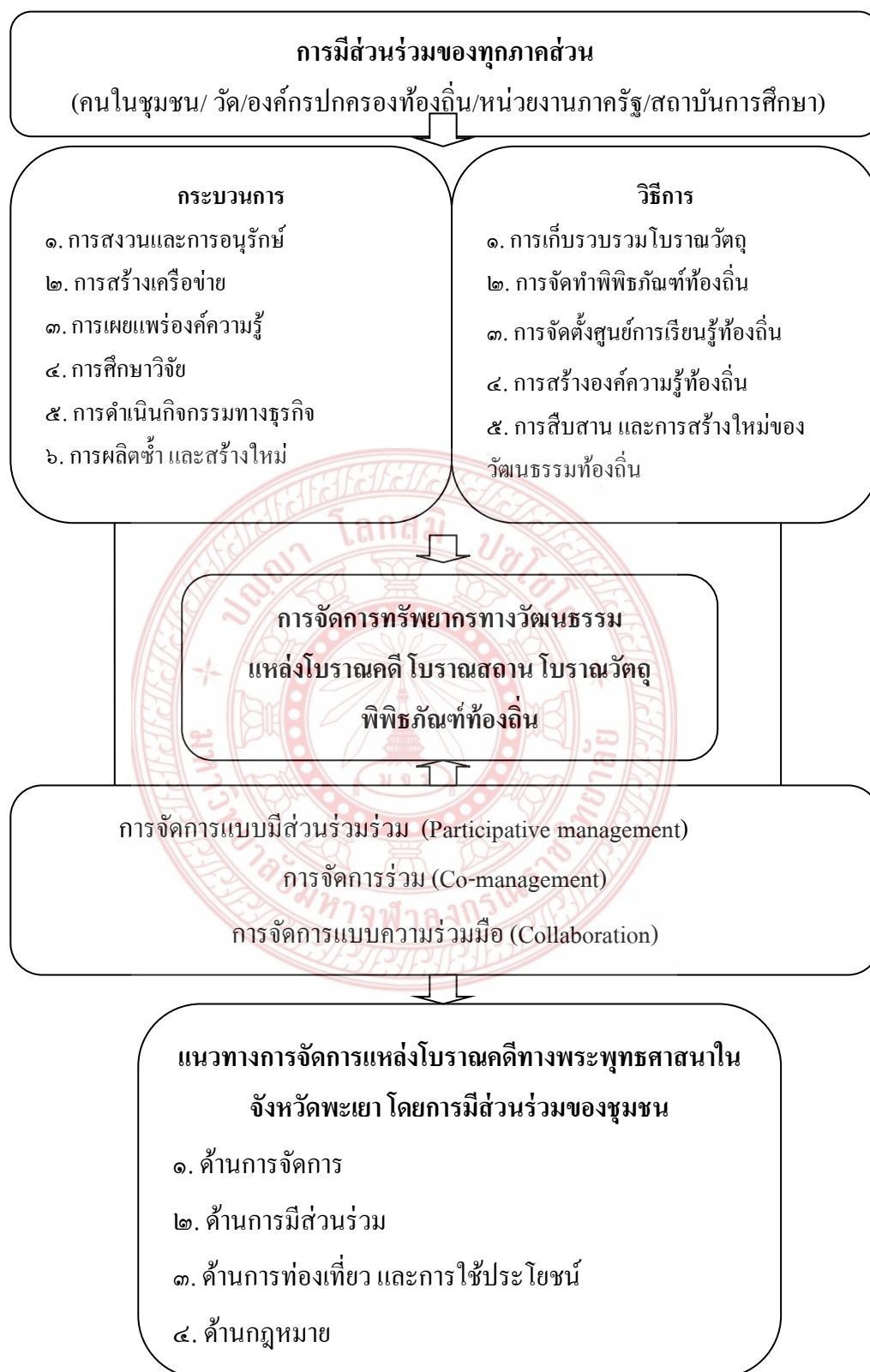
๕.๒ ข้อค้นพบ

๕.๒.๑ การจัดการแบบมีส่วนร่วม (Participative management) เป็นรูปแบบของการมีส่วนร่วมของผู้ที่เกี่ยวข้องได้แก่ พระสงฆ์ ประชาชนในพื้นที่ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น องค์กรภาครัฐ และสถาบันการศึกษาในพื้นที่ ซึ่งเป็นการมีส่วนร่วมของผู้ที่มีส่วนได้ส่วนเสียในลักษณะที่เป็นกระบวนการ เริ่มตั้งแต่การมีส่วนร่วมในศึกษา ค้นหาปัญหา สาเหตุของปัญหาและความต้องการของชุมชน การมีส่วนร่วมคิดและสร้างรูปแบบ รวมทั้งวิธีการพัฒนาเพื่อแก้ไขปัญหาของชุมชน การมีส่วนร่วมวางนโยบาย แผนงาน โครงการหรือกิจกรรมเพื่อแก้ไขปัญหา การมีส่วนร่วมตัดสินใจใช้ทรัพยากร การมีส่วนร่วมในการปฏิบัติตามแผนงาน โครงการ กิจกรรมให้บรรลุตามเป้าหมาย และการมีส่วนร่วมในการควบคุม ติดตาม ประเมินผลแผนงาน โครงการ กิจกรรม และการมีส่วนร่วมในการเป็นเจ้าของ การดูแล รักษาแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาให้เกิดประโยชน์ได้ตลอดไป

๕.๒.๒ การจัดการร่วม (Co-management) เป็นการมีส่วนร่วมในการจัดการร่วมกันของผู้ที่เกี่ยวข้อง เป็นกระบวนการจัดสรรอำนาจ หน้าที่ ความรับผิดชอบและผลประโยชน์ที่เป็นธรรม ทั้งในรูปแบบที่เป็นทางการ และไม่เป็นทางการระหว่างหน่วยงานรัฐและกลุ่มเป้าหมาย ตามแนวทางของการกระจายอำนาจการตัดสินใจ มีวัตถุประสงค์เพื่อเพิ่มขีดความสามารถ อำนาจและบทบาทของแต่ละองค์กรในฐานะที่เป็นผู้มีส่วนร่วมในการจัดการ ได้แก่ ชุมชน สถาบันศาสนา สถาบันการศึกษา องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น หน่วยงานรัฐ และองค์กรธุรกิจ เพื่อให้การจัดการมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น ในการจัดการร่วมมีการจัดตั้งคณะกรรมการร่วม การกำหนดกฎกติกา และการทำกิจกรรมร่วมกันที่มาจากทุกภาคส่วน

๕.๒.๓ การจัดการแบบความร่วมมือ (Collaboration) เป็นลักษณะหนึ่งของการมีส่วนร่วมในการปฏิบัติการ เป็นการพฤติกรรมของบุคคลที่ทำร่วมกัน หรือช่วยเหลือซึ่งกันและกัน เป็นความร่วมมือระหว่างรัฐและผู้ใช้ประโยชน์จากแหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนา รวมถึงชุมชน เข้ามาร่วมกันในการวางมาตรการในการจัดการ ความร่วมมือจึงเป็นการช่วยเหลือด้วยความสมัครใจ อาจเป็นการสนับสนุนทรัพยากร การประสานงาน และการขอความร่วมมือจากภาคส่วนต่างๆ

ในการจัดการแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดพะเยา โดยการมีส่วนร่วมของชุมชนนั้น สามารถสรุปเป็นแผนภาพแสดงความสัมพันธ์ของกระบวนการ วิธีการในการจัดการ และ แนวทางการจัดการแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดพะเยา โดยการมีส่วนร่วมของชุมชน ได้ดังนี้

ภาพที่ ๕.๑ การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนา
จังหวัดพะเยา

๕.๓ ข้อเสนอแนะ

๕.๓.๑ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

๑) กรมศิลปากร ควรจะมีการวางแผนสำรวจโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดพะเยา และจัดอบรมคนในชุมชนให้มีความรู้ในเรื่องการดูแลรักษา และบูรณะโบราณสถานและโบราณวัตถุทางพระพุทธศาสนา

๒) ในระดับนโยบายท้องถิ่น หน่วยงานภาครัฐ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น สถาบันการศึกษาในจังหวัดพะเยา ควรนำแนวทางการจัดการแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดพะเยา โดยการมีส่วนร่วมของชุมชนไปปฏิบัติให้เป็นรูปธรรม โดยการจัดทำแผนงานโครงการ กิจกรรมที่มีความสอดคล้องกับบริบททางวัฒนธรรมในแต่ละพื้นที่

๕.๓.๒ ข้อเสนอแนะในการนำผลวิจัยไปปฏิบัติ

๑) จัดทำเส้นทางการเรียนรู้แหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนาทุกอำเภอในจังหวัดพะเยา และเผยแพร่ประชาสัมพันธ์ทางสื่อต่างๆ เพื่อให้คนที่สนใจได้เข้ามาศึกษาเรียนรู้

๒) จัดทำหลักสูตรท้องถิ่นและสื่อการจัดการเรียนการสอนที่เกี่ยวข้องกับแหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนาในจังหวัดพะเยา

๓) สร้างเครือข่ายความร่วมมือในการจัดการแหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนาในจังหวัดพะเยา ทั้งคนในท้องถิ่น ภาครัฐ ภาคเอกชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น สถาบันการศึกษา และภาคประชาสังคม เพื่อสร้างกิจกรรมการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และการช่วยเหลือซึ่งกันและกันในกิจกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับแหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนาในจังหวัดพะเยา

๕.๓.๓ ข้อเสนอแนะในการศึกษาวิจัยครั้งต่อไป

๑) การศึกษารูปแบบการจัดการพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นในจังหวัดพะเยาโดยการมีส่วนร่วมของชุมชน

๒) การศึกษาวิเคราะห์ตำนานของพระธาตุต่างๆ ในจังหวัดพะเยาที่มีความสัมพันธ์กับความเชื่อเรื่องพระเจ้าสิบโลก

๓) การศึกษาการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ๕ อำเภอ ๕ พระธาตุ ในจังหวัดพะเยา

๔) การศึกษาประวัติศาสตร์ศิลปะของโบราณสถานและโบราณวัตถุในแหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนาในจังหวัดพะเยา

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย

(๑) หนังสือ

กรมศิลปากรที่ ๗ น่าน. วัดพระธาตุคอกยหยา. กรุงเทพฯ : ม.ป.พ., ๒๕๕๖.

กลุ่มอนุรักษ์วัฒนธรรมพื้นบ้าน. ตำนานพระธาตุจอมศีล. ม.ป.ท. : ม.ป.พ., ๒๕๓๕.

เกรียงศักดิ์ ชัยคุณ. วัดโบราณในเมืองพะเยา. พะเยา : นครนิวส์การพิมพ์, ๒๕๕๔.

_____. โบราณวัตถุและศิลปวัตถุในพิพิธภัณฑ์เวียงพายว (วัดลี). พะเยา : นครนิวส์การพิมพ์, ๒๕๕๑.

คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ. วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์
เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดพะเยา. ม.ป.ท. : ม.ป.พ., ๒๕๔๕.

จิตร ภูมิศักดิ์. ความเป็นมาของคำ สยาม ไทย ลาว และขอบและลักษณะทางสังคมของชื่อชนชาติ.
พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ : สำนักสยาม, ๒๕๕๐.

ถวิลดี บุรีกุล. พลวัตการมีส่วนร่วมของประชาชน : จากอดีตจนถึงรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักร
ไทย พุทธศักราช ๒๕๕๐. กรุงเทพฯ : บริษัทเอ.พี.กราฟิค ดีไซน์และการพิมพ์, ๒๕๕๒.

บุญส่ง สมฤทธิ์. ตำนานวัดพระธาตุสบแวน ต. ห้วยน อ. เมือง จ. พะเยา. ม.ป.ท. : ม.ป.พ., ม.ป.ป.

ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ. กระบวนการและเทคนิคการทำงานของนักพัฒนา. กรุงเทพฯ : อุษา
การพิมพ์, ๒๕๔๓.

ประคอง นิมนานเหมินทร์. ลานนาไทยคดี. เชียงใหม่ : ศูนย์หนังสือเชียงใหม่, ๒๕๒๑.

ประเสริฐ ณ นคร. ประวัติศาสตร์เบ็ดเตล็ด. กรุงเทพฯ : มติชน, ๒๕๔๕.

พรพิไล เลิศวิชา และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. ชุมชนหมู่บ้านลุ่มน้ำขาน. ม.ป.ท. : ม.ป.พ., ๒๕๔๖.

พระธรรมวิมลโมลี (ปวง ทุมมปญโญ). อัครคุณกวีบัณฑิตแห่งภูมิกายาว. ม.ป.ท. : ม.ป.พ., ๒๕๕๐.
(อัครคานา).

_____. ความเป็นมาในอดีตของเมืองพะเยา. เชียงราย : เชียงรายการพิมพ์, ๒๕๔๓.

_____. เรียบเรียง. เกรียงศักดิ์ ชัยคุณ, บรรณาธิการ. เมืองพะเยาสืบอดีตเมื่อร้อยปี
ก่อน. พะเยา : โรงพิมพ์นครนิวส์การพิมพ์, ๒๕๔๕.

_____. ประวัติศาสตร์ สังคมและวัฒนธรรมเมืองพะเยา. ม.ป.ท. : ม.ป.พ., ๒๕๓๕.

พระธาตุภูขวางกับพระครูบาศรีวิชัย. พะเยา : เจริญอักษรการพิมพ์, ๒๕๓๘.

พระมหาไยจีน ฐานิสสโร. นำชมหอวัฒนธรรมนิทัศน์วัดศรีโคมคำ แหล่งศิลปวัฒนธรรม และ
หลักฐานทางประวัติศาสตร์. พะเยา : กอบการพิมพ์. มปป.

พระมหาศรีบรรณดร ธีระธมโม. สังคมทางการเมือง การปกครองในอาณาจักรญากยาว (รัฐพะเยา
ในอดีต). ม.ป.ท. : ม.ป.พ., ๒๕๔๘.

พระราชวิสุทธิโสภณ, ศรีศักร วัลลิโกดม และพิเศษ เจียจันทร์พงษ์. เมืองพะเยา. กรุงเทพฯ : มติชน,
๒๕๒๓.

พระธรรมวิมลโมลี. เมืองพะเยาจากตำนานและประวัติศาสตร์. พะเยา : นครนิเวศการพิมพ์, ๒๕๔๖.

พระยาประชาภิจักรจักร. พงศาวดารโยนก. ม.ป.ท. : ม.ป.พ., ๒๕๑๕.

ชนิก เลิศชาญฤทธิ. การจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม. กรุงเทพฯ : ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร,
๒๕๕๔.

เชิรราช อักษรดิษฐ์. การศึกษาพื้นที่ทางสังคมและวัฒนธรรมล้านนา ภูมินาม ตำนาน ผู้คน.
เชียงใหม่ : ชารปัญญา, ๒๕๔๒.

นิรันดร์ จงวุฒิเวศย์. การมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนา. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยมหิดล,
๒๕๒๓.

มานะ ไชยสถาน. วัดพระธาตุดอยหยวก “ขึ้นธาตุแปดเป้ง”. พะเยา : ต้นกล้าวิชาการ, ๒๕๕๓.

ศรีศักร วัลลิโกดม. ล้านนาประเทศ. กรุงเทพฯ : บริษัทพิมพ์เนศ พรินต์ติ้ง เซ็นเตอร์ จำกัด, ๒๕๔๕.

สงวน โชติสุขรัตน์. ตำนานเมืองเหนือ. พิมพ์ครั้งที่ ๔. นนทบุรี : ศรีปัญญา, ๒๕๕๒.

สายันต์ ไพรัชญจักร. โบราณคดีชุมชนที่เมืองน่าน. กรุงเทพฯ : โครงการโบราณคดีชุมชน,
๒๕๔๓.

_____. การฟื้นฟูพลังชุมชนด้วยการจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีและพิพิธภัณฑ์ :
แนวคิด วิธีการและประสบการณ์จากจังหวัดน่าน. กรุงเทพฯ : โครงการเสริมสร้างการ
เรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข, ๒๕๔๓.

_____. การจัดการโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑ์สถานโดย
องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น. กรุงเทพฯ : ศูนย์การพิมพ์แก่นจันทร์ จำกัด, ๒๕๔๘.

_____. อารยะพะเยาที่แหล่งเตาเวียงบัว. กรุงเทพฯ : สมาพันธ์จำกัด (มหาชน),
๒๕๕๕.

สรวิศ อ่องสกุล. ประวัติศาสตร์ล้านนา. กรุงเทพฯ : อมรินทร์ พรินต์ติ้งกรุ๊ป, ๒๕๓๕.

สุจิตต์ วงษ์เทศ, บรรณาธิการ. ประชุมจารึกเมืองพะเยา. กรุงเทพฯ : มติชน, ๒๕๓๘.

_____. ประวัติศาสตร์ สังคม และวัฒนธรรมเมืองพะเยา. กรุงเทพฯ : บริษัทพิมพ์เนศ
พรินต์ติ้งเซ็นเตอร์ จำกัด, ๒๕๓๘.

..... จังหวัดพะเยามาจากไหน?. กรุงเทพฯ : มติชน, ๒๕๕๒.

สุภัทรดิศ ดิศกุล, หม่อมเจ้า. ศิลปะลพบุรี. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๗.

สุมิตรา กันทมิตร และคณะ. วัดลี : ที่ระลึกเนื่องในโอกาสครบรอบวันเกิด ๖๔ ปี พระครูอนุรักษ์นันทน์. พะเยา : นครนิวส์การพิมพ์, ๒๕๔๔.

สำนักมาตรฐานการศึกษา, สำนักงานสภาพัฒนาการศษ, กระทรวงศึกษาธิการ, สำนักมาตรฐานอุดมศึกษา และทบวงมหาวิทยาลัย. ชุดการเรียนรู้ด้วยตนเอง ชุดวิชาการวิจัยชุมชน. กรุงเทพฯ : เอส. อาร์. พรินตติ้ง, ๒๕๔๖.

อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ เดวิด เค. ้วยอาจ. ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่. พิมพ์ครั้งที่ ๒. เชียงใหม่ : ซิลค์เวอร์มบุคส์, ๒๕๔๗.

อานันท์ กาญจนพันธุ์. ความคิดทางประวัติศาสตร์และศาสตร์ของวิถีคิด. กรุงเทพฯ : อัมรินทร์, ๒๕๔๓.

วันรักษ์ มิ่งมณีนาคิน. การพัฒนาชนบทไทย. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๑.

วัดพระธาตุภูซาง. หนังสือประวัติพระธาตุภูซาง. ม.ป.ท. : ม.ป.พ., มปป.

(๒) บทความ

พรรณวลัย ศิริวงศ์วัฒนา และ สมหมาย แจ่มกระจ่าง. “การจัดการทรัพยากรทางวัฒนธรรม : การอนุรักษ์จิตรกรรมฝาผนังในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ”, วารสารการศึกษาและพัฒนาสังคม มหาวิทยาลัยบูรพา. ปีที่ ๘ ฉบับที่ ๑ (๒๕๕๕) : หน้า ๓๓-๔๖.

(๓) รายงานการวิจัย

“การขุดค้นและบูรณะพระเจดีย์วัดพระธาตุหนองห้า ต. หงส์หิน อ. จุน จ. พะเยา.”, รายงานการศึกษา, ๒๕๓๕.

“โครงการจัดทำแผนแม่บทอนุรักษ์และพัฒนาเมืองโบราณเวียงลอ ต. ลอ และ ต. หงส์หิน อ. จุน จ. พะเยา”. รายงานฉบับสรุปสำหรับผู้บริหาร, ๒๕๕๑.

พระครูศรีวรพินิจ และคณะ. “กระบวนการสร้างและสื่อสารองค์ความรู้ท้องถิ่นพะเยาของพระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (ปวง ฐมฺมปญฺโญ) วัดศรีโคมคำ อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา”. รายงานการวิจัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖.

ปรัชญา เวสารัชช์. “การมีส่วนร่วมของประชาชนในกิจกรรมเพื่อพัฒนาชนบท”. รายงานการวิจัย สถาบันไทคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๘.

รัศมี ชูทรงเดช และคณะ. “โครงการสืบค้นและจัดการมรดกทางวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนในอำเภอยาย- ปางมะผ้า - ขุนยวม”. รายงานการวิจัย สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๕๒.

สาธิต ไพรัชญจิตร. “โครงการสืบค้นและจัดการมรดกทางวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนในอำเภอยาย- ปางมะผ้า-ขุนยวม”. รายงานการวิจัย สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๕๒.

สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดนครสวรรค์. “การบริหารจัดการวัฒนธรรมแบบมีส่วนร่วมของชุมชน : กรณีศึกษาการบริหารจัดการประเพณีสลากภัตของหมู่บ้านหนองไทร ตำบลเขาชายธง อำเภอตากฟ้า จังหวัดนครสวรรค์”. รายงานการวิจัย, ๒๕๕๑.

(๔) เอกสารอัดสำเนา

ปรีชา นุ่นสุข. การอนุรักษ์และพัฒนาโบราณวัตถุสถานในท้องถิ่น. ม.ป.ท. : ม.ป.พ., ม.ป.ป. (อัดสำเนา).

พระครูปริยัติกิตติคุณ. แก้ววัดเก่าพระธาตุในเมืองพะเยา. ม.ป.ท. : ม.ป.พ., ม.ป.ป. (อัดสำเนา).

พระครูโสภณปริยัติสุธี. ตำนานพระธาตุในจังหวัดพะเยา. ม.ป.ท. : ม.ป.พ., ม.ป.ป. (อัดสำเนา).

พระอธิการอัครเดช อังสุคุตโต. ประวัติความเป็นมาวัดทุ่งผาแดง. ที่ระลึกในงานฉลองอุโบสถและผูกพัทธสีมา วันที่ ๑๕ มีนาคม ๒๕๕๐. (อัดสำเนา).

เพ็ญศรี ดิสถาพร. ดินแดนศักดิ์สิทธิ์ และมหัศจรรย์ ณ พระธาตุทุ่งผาแดง อำเภอจุน. ม.ป.ท. : ม.ป.พ., ม.ป.ป. (อัดสำเนา).

รายงานประวัติศาสตร์ของเวียงลอ. ม.ป.ท. : ม.ป.พ. ๒๕๓๐. (อัดสำเนา).

วิเศษ สันดุสิต. หนองเล็งทรายและแม่ใจที่เปลี่ยนไป. ม.ป.ท. : ม.ป.พ., ๒๕๕๓. (อัดสำเนา).

(๕) สัมภาษณ์

ขันทอง จอมใจ. มัคคทายกวัดพระธาตุคอกยหวก ตำบลปง อำเภอปง จังหวัดพะเยา. สัมภาษณ์, ๑๒ ธันวาคม ๒๕๕๖.

จำลอง พุ่มเพื่อง. ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน หมู่ ๑๑ ตำบลต้อม อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา. สัมภาษณ์, ๒๓ มกราคม ๒๕๕๘.

พระครูธรรมธรมณูเทียง พุทฺธสาวิโก. เจ้าอาวาสวัดพระธาตุจอมทอง อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา.
 สัมภาษณ์, ๒๓ มกราคม ๒๕๕๘.

พระครูไพจิตรธรรมากรณ์. เจ้าอาวาสวัดเชียงทอง ตำบลท่าวังทอง อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา.
 สัมภาษณ์, ๑๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๘.

พระครูวิมลศิริทัตติริทัตโต. รองเจ้าคณะอำเภอปง เจ้าอาวาสวัดใหม่บ้านบอน ตำบลปง อำเภอปง
 จังหวัดพะเยา. สัมภาษณ์, ๑๒ ธันวาคม ๒๕๕๗.

พระครูพิทักษ์จิตสังวร. เจ้าคณะตำบลปง เจ้าอาวาสวัดทัศนาราม ตำบลปง อำเภอปง จังหวัดพะเยา.
 สัมภาษณ์, ๑๒ ธันวาคม ๒๕๕๗.

พระครูสังฆบริรักษ์ (ทา รชดาโก). เจ้าอาวาสวัดป่าแดงบุญนาค ตำบลเวียง อำเภอเมือง จังหวัด
 พะเยา. สัมภาษณ์, ๒๕ มกราคม ๒๕๕๘.

พระครูโสภณปริยัติสุธี. เจ้าคณะอำเภอภูพานยาว จังหวัดพะเยา. สัมภาษณ์, ๓๐ มกราคม ๒๕๕๘.

พระครูอนุรักษบุรณันท์ (บุญชื่น จิตฺมโม). เจ้าอาวาสวัดลี ตำบลเวียง อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา.
 สัมภาษณ์, ๑๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๘.

พระจงรักษ์ วรจิโร. เจ้าอาวาสวัดพระธาตุภูซาง ตำบลภูซาง อำเภอภูซาง จังหวัดพะเยา. สัมภาษณ์,
 ๗ ธันวาคม ๒๕๕๗.

พระธีรพัฒน์ ปิยสีโล. วัดป่าแดงบุญนาค ตำบลเวียง อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา. สัมภาษณ์, ๒๕
 มกราคม ๒๕๕๘.

พระอธิการคำมา จนูปโม. เจ้าอาวาสวัดพระธาตุคอกหยวก ตำบลปง อำเภอปง จังหวัดพะเยา.
 สัมภาษณ์, ๑๒ ธันวาคม ๒๕๕๗.

วัชระ ศรีคำตัน. สภาวัฒนธรรมอำเภอจุน จังหวัดพะเยา. สัมภาษณ์, ๑๐ มิถุนายน ๒๕๕๗.

บรรเลง คำบุญเรือง. อดีตสมาชิกสภาเทศบาลตำบลเชียงม่วน. สัมภาษณ์, ๕ มกราคม ๒๕๕๘.

ประพล ประวัง. ประธานสภาวัฒนธรรมอำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา. สัมภาษณ์, ๑๒ มิถุนายน
 ๒๕๕๗.

ประพันธ์ ปันทวงศ์. นายกเทศมนตรี เทศบาลตำบลน้ำยม อำเภอปง จังหวัดพะเยา. สัมภาษณ์, ๕
 มกราคม ๒๕๕๘.

ระศักดิ์ อุดสาหะนันท์. นายกเทศมนตรี เทศบาลตำบลปง อำเภอปง จังหวัดพะเยา. สัมภาษณ์, ๘
 มกราคม ๒๕๕๘.

อิน เชื้อหมอ. มัคทายกวัดพระธาตุคอกแก้ว ตำบลเชียงม่วน อำเภอเชียงม่วน จังหวัดพะเยา.
 สัมภาษณ์, ๘ มกราคม ๒๕๕๘.

ศรียรรณ มณีสว่าง. ตำบลเชียงม่วน อำเภอเชียงม่วน จังหวัดพะเยา. สัมภาษณ์, ๕ มกราคม ๒๕๕๘.

สมพร บัวชัย. สภาวัฒนธรรมตำบลภูซาง อำเภอภูซาง จังหวัดพะเยา. สัมภาษณ์, ๗ ธันวาคม ๒๕๕๗.

แสง ยะมงคล. ไวยาวัจกรวัดพระธาตุภูซาง ตำบลภูซาง อำเภอภูซาง จังหวัดพะเยา. สัมภาษณ์, ๗ ธันวาคม ๒๕๕๗.

ชุมพล อินยอม. กำนันตำบลปง อำเภอปง จังหวัดพะเยา. สัมภาษณ์, ๕ มกราคม ๒๕๕๘.

(๖) ข้อมูลออนไลน์

จังหวัดพะเยา. วัดแสนเมืองมา. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://www.visitphayao.com/th/destination/watsanmuangma>. (๔ สิงหาคม ๒๕๕๖).

แดนนิพนพาน. วัดพระธาตุม่อนหินขาว. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา : <http://www.dannipparn.com/thread-738-1-4.html>. (๑๔ สิงหาคม ๒๕๕๖).

_____ . วัดพระธาตุสบแวน. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://www.dannipparn.com/thread-740-1-4.html>. (๑๔ สิงหาคม ๒๕๕๖).

เทศบาลตำบลปง. ประวัติความเป็นมา. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา : <http://ponglocal.go.th/modules.php?name=Content&pa=showpage&pid=6>. (๑๐ กรกฎาคม ๒๕๕๗).

ไทยตำบลดอทคอม. ประวัติอำเภอเชียงม่วน. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://www.thaitambon.com/tambon/ttambon.asp?ID=560401>. (๑๐ กรกฎาคม ๒๕๕๗).

รัตนา อินทียโกเศศ. การขุดค้นหลักฐานทางโบราณคดีในบริเวณเมืองสอ. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา : <http://www.rerk.net/chun/courses/5/wl-p.pdf>. (๑๔ สิงหาคม ๒๕๕๖).

โรงพยาบาลจุน. ประวัติอำเภอจุน. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://www.reocities.com/chunhospital/historychun.html>. (๑๕ กรกฎาคม ๒๕๕๗).

โรงพยาบาลแม่ใจ. ประวัติอำเภอแม่ใจ. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://www.maechaihospital.net/address.php>. (๑๘ กรกฎาคม ๒๕๕๗).

ศูนย์การศึกษานอกกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย. ประวัติอำเภอเชียงม่วน. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา : <http://c.cmpnfe.com/?name=page&file=page&op=ประวัติอำเภอเชียงม่วน>. (๑๐ กรกฎาคม ๒๕๕๗).

ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร. ฐานข้อมูลพิพิธภัณฑ์ในประเทศไทย. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: http://www.sac.or.th/databases/museumdatabase/review_inside_ByMember_Detail.php?id=727&CID=17131. (๑๕ กรกฎาคม ๒๕๕๗).

ศูนย์บริการข้อมูลอำเภอภูพานยาว. ประวัติอำเภอภูพานยาว. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา : <http://www.amphoe.com/menu.php?am=843&pv=32&mid=1>. (๑๘ กรกฎาคม ๒๕๕๗).

ศูนย์บริการข้อมูลอำเภอ. ประวัติอำเภอเชียงคำ. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา : <http://www.amphoe.com/menu.php?mid=1&am=382&pv=32>. (๑๕ กรกฎาคม ๒๕๕๗).

ศูนย์บริการข้อมูลอำเภอ. ประวัติอำเภอภูซาง. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา : <http://www.amphoe.com/menu.php?am=844&pv=32&mid=1>. (๑๕ กรกฎาคม ๒๕๕๗).

สำนักงานเกษตรอำเภอดอกคำใต้. ประวัติอำเภอดอกคำใต้. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา :

<http://dokkhamtai.phayao.doe.go.th/agri%20data.htm>. (๑๕ กรกฎาคม ๒๕๕๗).

วัดนันทาราม. ประวัติวัดนันทาราม. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา : <http://watnantaram.net/home/?pageid=23>. (๑๕ กรกฎาคม ๒๕๕๗).

วัดลีเมืองพะเยา. ประวัติวัดลี. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา : <http://www.watleephayao.com/27/>. (๒๓ กรกฎาคม ๒๕๕๗).

วัดแสนเมืองมา วัดศิลปะไตลื้อ (ไทลื้อ). [ออนไลน์]. แหล่งที่มา : <http://writer.dek-d.com/KirEiJuNG/story/view.php?id=210647>. (๔ สิงหาคม ๒๕๕๖).

องค์การบริหารส่วนตำบลแม่นาเรือ. ตำนานวัดพระธาตุภูขาง. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา : <http://www.maenarua.com/index.php/2013-09-24-15-11-51/2013-10-21-08-12-32.html?showall=&start=3>. (๑๔ สิงหาคม ๒๕๕๗).

๒. ภาษาอังกฤษ

Cohen, J and N.T. Uphoff. **Rural Development Participation**. Ithaca : Cornell University, ๑๙๗๗.

ภาคผนวก ก บทความการวิจัย

การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนา ในจังหวัดพะเยา

Community Participation in the Buddhist Archaeological Management in Phayao Province

พระครูศรีวรพินิจ,ดร.^๑ และ ดร.สหทัย วิเศษ ^๒

บทคัดย่อ

การศึกษานี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ (๑) สำรวจสถานภาพของแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดพะเยา (๒) ศึกษาการจัดการแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดพะเยา และ (๓) วิเคราะห์แนวทางการจัดการแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดพะเยาโดยการมีส่วนร่วมของชุมชน การศึกษานี้ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ โดยใช้วิธีการศึกษาเอกสาร การสำรวจแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนา ๔๔ แห่ง และการสนทนากลุ่มผู้ที่เกี่ยวข้อง ๕ อำเภอๆ ละ ๑๕ คน รวมทั้งหมด ๑๓๕ คน

ผลการวิจัยพบว่า

๑) สถานภาพของแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดพะเยา แบ่งออกเป็น ๓ ด้าน (๑) ประเภทของโบราณสถานและโบราณวัตถุทางพระพุทธศาสนาที่สำคัญได้แก่ พระธาตุวihar อุโบสถ พระพุทธรูป รอยพระพุทธบาทจำลอง ศิลาจารึก เป็นต้น (๒) ลักษณะของตำนานและประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวกับแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนา ได้แก่ ตำนานทางพุทธศาสนาในท้องถิ่นที่มีความสัมพันธ์กับประวัติศาสตร์ของท้องถิ่น ตำนานทางพุทธศาสนาในท้องถิ่นที่มีความสัมพันธ์กับตำนานพระเจ้าเลียบโลก ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเมืองพะเยา และการสร้างวัดตามความเชื่อของกลุ่มชาติพันธุ์ในท้องถิ่น และ (๓) การประกอบประเพณีพิธีกรรมของแหล่ง

^๑ ผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตพะเยา

^๒ อาจารย์ประจำสาขาวิชารัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตพะเยา

โบราณคดีทางพระพุทธศาสนา จะเป็นการทำกิจกรรมตามประเพณีในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา ที่สืบทอดกันมาตั้งแต่โบราณกาล

๒) การจัดการแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดพะเยา แบ่งออกเป็น ๓ ด้าน (๑) รูปแบบการจัดการ ได้แก่ ๑) การจัดการโดยชุมชน เป็นรูปแบบการจัดการตามธรรมชาติ ไม่เป็นทางการ โดยคนในชุมชนร่วมกับวัด ๒) การจัดการโดยภาครัฐ เป็นการจัดการที่เป็นทางการ โดยกรมศิลปากร ๓) การจัดการโดยองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น โดยสนับสนุนงบประมาณให้แก่ชุมชนในการทำกิจกรรมตามประเพณี ๔) การจัดการในรูปแบบการศึกษาวิจัย เป็นการทำงานเชิงวิชาการที่ได้รับการสนับสนุนจากสถาบันการศึกษา และ ๕) การจัดการในรูปแบบพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น (๒) การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการ ประกอบด้วย การมีส่วนร่วมของวัดกับคนในชุมชน การมีส่วนร่วมของชุมชนกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น การมีส่วนร่วมขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นกับหน่วยงานภาครัฐ การมีส่วนร่วมของชุมชนกับหน่วยงานภาครัฐ และการมีส่วนร่วมของชุมชนกับสถาบันการศึกษา และ (๓) สภาพปัญหาในการจัดการ ได้แก่ ๑) การเสื่อมสลายด้านกายภาพของแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาที่เกิดจากธรรมชาติ กาลเวลา และการกระทำของมนุษย์ ๒) ระบบในการจัดการไม่ชัดเจน ๓) การทำลายแหล่งโบราณคดีจากการท่องเที่ยว และ ๔) ขาดการมีส่วนร่วมของชุมชนอย่างแท้จริง

๓) แนวทางการจัดการแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดพะเยา โดยการมีส่วนร่วมของชุมชน ได้แก่ (๑) สนับสนุนให้มีการศึกษาวิจัย การสร้างองค์ความรู้ในลักษณะของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (๒) สร้างกระบวนการมีส่วนร่วมในการจัดการแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนา โดยจัดตั้งคณะกรรมการที่มาจากทุกภาคส่วน (๓) นำองค์ความรู้จากการศึกษาวิจัย มาทำแผนงานพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนา จัดทำเป็นสื่อเผยแพร่และประชาสัมพันธ์ผ่านเว็บไซต์และสื่อสาธารณะ และ (๔) การเตรียมความพร้อมในการถ่ายโอนอำนาจและภารกิจในการจัดการจากกรมศิลปากรให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น

ABSTRACT

This research is aimed to (1) survey existing conditions of Buddhist Archaeological in Phayao Province, (2) study the management of Buddhist Archaeological in Phayao province and (3) analyze management process for Buddhist Archaeological in Phayao province with the community participation in the area. This research implements qualitative methodology by gathering consistent historical documents as well as exploring 4 4 places of Buddhist Archaeological sites and by group discussion 135 people in ๕ districts of Phayao province.

Findings in this study indicate that,

1) The existing conditions of Buddhist Archaeological sites in Phayao Province are categorized into 3 aspects : (1) the types of important Buddhist Archaeological in Phayao Province are Pagoda, Vihara , Chapel, Buddha Statues, Buddha footprint and stone inscription etc. (2) Characteristic of legends and histories involving Buddhist Archaeological such as local Buddhist legends related to the history of the area, local Buddhist legends related to the legend of Phra Chao Liab Loke and the local history of Phayao and the construction of temple influenced by the beliefs of people from different races and (3) ritual activities in Buddhist Archaeological sites celebrated regularly of traditional religion calendar.

2) The management of Buddhist Archaeological in Phayao province is divided into 3 aspects: (1) The Management Types can be divided into 5 types : 1. The management by the community which is informal management according to their faith on Buddhism. 2. The management by official authorities, which is Fine Arts Department. 3. The management by local administrative organization which support budgets to the community for the traditional activities

4. The management in the forms of research and academic supports given by educational institutes and 5. The management in the forms of local museum administration. (2) The Community Participation in the management including participation of the temple to the community, community participation with local administrative organization, participation of local administrative organization with the governmental organization, community participation with governmental organization , participation of the community with educational institutes. (3) The Management Problems are ; The physical deterioration of Buddhist Archaeological Remains sites caused by nature, time and human. The indistinctness of the management system. 3. The deterioration of Buddhist Archaeological Remains sites caused by tourism. And ୪. Lacking of the community participation.

3) The Management process for Buddhist Archaeological in Phayao province, by the community participation, are : (1) Support the research and knowledge gaining in forms of participatory action research (2) Support the creating of participation processes involving in the management of Buddhist Archaeological by forming the local committees of people from all of community parts (3) Apply knowledge from relevant research to make plans to develop religious

tourism sites and to distribute such knowledge to public via medias and (4) Prepare to transfer the authorization and mission from Fine Art Department to Local Administrative Organization.

๑. บทนำ

โบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุเป็นทรัพยากรทางวัฒนธรรมที่จับต้องได้ มีฐานะเป็นทรัพย์สินของแผ่นดิน เรียกว่าเป็นทรัพยากรทางโบราณคดี หมายถึง สถานที่ สิ่งก่อสร้าง รวมถึงวัตถุสิ่งของที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์ และวัฒนธรรมในทุกยุคทุกสมัย ทรัพยากรทางวัฒนธรรมที่มีอยู่ตามท้องถิ่นต่างๆ ได้แก่ โบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ จังหวัดพะเยา เป็นเมืองเก่าแก่เมืองหนึ่งในแถบลานนาไทย เดิมมีชื่อว่า ภูคามขาว หรือ พยาว มีอายุกว่า ๕๐๐ ปี ตามตำนานเมืองพะเยาระบุว่า สร้างขึ้นโดยขุนศรีจอมธรรม ราชบุตรขุนลาวเงินหรือขุนเงิน เจ้าผู้ครองนครเงินยางเชียงแสน ได้เข้ามาสร้างเมืองพยาวในแอ่งที่ราบลุ่มแม่น้ำอิง ในสมัยขุนเจืองได้แผ่ขยายอาณาเขตไปจนประเทศเวียดนาม ในสมัยพญางำเมืองเป็นกษัตริย์ ที่มีเมืองในกำกับของอาณาจักรพะเยา ๒๒ พันนา เมื่อพม่าเข้ามายึดครองล้านนา เมืองพะเยาได้หายไปจากประวัติศาสตร์ ช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ พม่าได้ออกไปจากล้านนา ผู้คนจากเมืองแพร่ เมืองลำปาง รวมทั้งคนไตที่ถูกกวาดต้อนมาจากสิบสองปันนา ได้เข้ามาอยู่ในเมืองพะเยา ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง เมืองพยาวได้กลายเป็นอำเภอพะเยา จังหวัดเชียงราย และได้ยกฐานะขึ้นเป็นจังหวัดพะเยาเมื่อวันที่ ๒๐ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๒๐

จากประวัติศาสตร์ และวัฒนธรรมที่ยาวนานของเมืองพะเยา จึงปรากฏหลักฐานด้านโบราณคดี ศิลปจารึก ตำนาน เอกสารบันทึก โบราณสถานและโบราณวัตถุที่พบในจังหวัดพะเยาจำนวนมากมายที่แสดงถึงความเจริญทางด้านศิลปวัฒนธรรมของเมืองพะเยา แต่ในการจัดการนั้น ยังไม่มีการรวบรวมฐานข้อมูลของแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนา ขาดการศึกษาสถานภาพของแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน และขาดแนวทางการจัดการในอนาคต ผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะสำรวจสถานภาพของแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน ศึกษาการจัดการแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดพะเยา และหาแนวทางการจัดการแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาโดยการมีส่วนร่วมของชุมชนอย่างยั่งยืน

๒. วัตถุประสงค์

- ๒.๑ เพื่อสำรวจสถานภาพของแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดพะเยา
- ๒.๒ เพื่อศึกษาการจัดการแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดพะเยา
- ๒.๓ เพื่อวิเคราะห์แนวทางการจัดการแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดพะเยา โดยการมีส่วนร่วมของชุมชน

^๑ พระธรรมวิมลโมลี, ความเป็นมาในอดีตของเมืองพะเยา, (เชียงราย : เชียงรายการพิมพ์, ๒๕๔๓).

๓. วิธีการดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการศึกษาเชิงคุณภาพ โดยการศึกษาข้อมูลจากเอกสารทุติยภูมิ การศึกษาภาคสนามโดยการลงพื้นที่สำรวจ จัดเวทีประชุมเพื่อระดมความคิดเห็นสถานภาพ การจัดการและแนวทางการจัดการแหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนา ๕ อำเภอ ในจังหวัดพะเยา โดยมีส่วนร่วมของหน่วยงานภาครัฐ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และเครือข่ายภาคประชาชน ในการวิเคราะห์ข้อมูลโดยใช้แนวคิดการจัดการทรัพยากรทางวัฒนธรรม และแนวคิดการมีส่วนร่วมของประชาชน มาเป็นกรอบในการวิเคราะห์เพื่อหาแนวทางการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดพะเยา

ประชากรในการศึกษานี้ประกอบด้วย พระสงฆ์ คณะกรรมการสภาวัฒนธรรม ตำบล คณะกรรมการสภาวัฒนธรรมอำเภอ ผู้นำชุมชน ผู้นำอาวุโส ตัวแทนจากหน่วยงานภาครัฐ และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ๕ อำเภอในจังหวัดพะเยา ผู้วิจัยคัดเลือกพื้นที่ในการศึกษาด้วยวิธีการเฉพาะเจาะจง จากแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาใน ๓ ลักษณะได้แก่ วัดเก่าแก่ที่มีประวัติศาสตร์ความเป็นมาเชื่อมโยงกับพื้นที่ จำนวน ๑๒ แห่ง พระธาตุที่เชื่อมโยงกับตำนานในพระพุทธศาสนา จำนวน ๑๐ แห่ง และเมืองโบราณที่มีการบูรณะ ซึ่งมีกลุ่มโบราณสถานและเตาเผาโบราณ จำนวน ๒ แห่ง ได้แก่ เวียงลอ และเวียงบัว รวมทั้งหมด ๔๔ แห่ง ใน ๕ อำเภอ ได้แก่ อำเภอเมือง อำเภอแม่ใจ อำเภอภูกามยาว อำเภอดอกคำใต้ อำเภอจุน อำเภอเชียงคำ อำเภอภูซาง อำเภอปง และอำเภอเชียงม่วน จังหวัดพะเยา

๔. ผลการวิจัย

๔.๑ สถานภาพของแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดพะเยา

พะเยาในอดีตเป็นอาณาจักรหนึ่งในล้านนามีชื่อว่าเมืองพยาว หรือภูกามยาว มีอายุกว่า ๕๐๐ ปี ตามประวัติศาสตร์เมืองพะเยา แบ่งออกได้เป็น ๓ ยุค คือ ยุคตำนาน ยุคประวัติศาสตร์ และยุคฟื้นฟู ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕ หัวเมืองในล้านนาถูกเปลี่ยนให้มียุทธฐานะเป็นจังหวัดขึ้นต่อกระทรวงมหาดไทย เมืองเชียงรายได้เปลี่ยนเป็นจังหวัดเชียงราย และเมืองพยาวได้กลายเป็นอำเภอพะเยา จังหวัดเชียงราย และยกฐานะขึ้นเป็นจังหวัดพะเยา จากประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมที่ยาวนานของเมืองพะเยา ปรากฏหลักฐานด้านโบราณคดี ศิลาจารึก ตำนาน เอกสารบันทึก โบราณสถานและโบราณวัตถุที่พบในจังหวัดพะเยาใน ๕ อำเภอ โดยพบว่า

๑) ประเภทของโบราณสถานและโบราณวัตถุในแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดพะเยาที่สำคัญได้แก่ พระธาตุ วิหาร อุโบสถ พระพุทธรูปสัมฤทธิ์ พระพุทธรูปหินทราย รอยพระพุทธรูปบาทจำลอง ศิลาจารึก คูเมือง ซากวัดและพระธาตุร้าง ซากโบราณสถาน ซากกำแพง

เมืองโบราณ ฐานพระพุทธรูป ฐานเจดีย์ทรงกลม เป็นต้น ซึ่งอยู่ในสภาพภาพที่ได้รับการบูรณปฏิสังขรณ์ และมีการดูแลรักษาจากวัด ชุมชน ภาคธุรกิจ และหน่วยงานภาครัฐ เพื่อให้พุทธศาสนิกชนได้มากราบไหว้บูชา อีกสภาพภาพเป็นโบราณสถานและโบราณวัตถุที่ถูกทิ้งร้าง เนื่องจากขาดการดูแลรักษา ขาดการศึกษาวิจัย ไม่ได้ได้รับความสำคัญจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง และขาดงบประมาณในการดูแลรักษา

๒) ประเภทของตำนาน เรื่องเล่า และประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวกับแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดพะเยา มี ๔ ลักษณะ ได้แก่ ลักษณะที่เป็นตำนานทางพระพุทธศาสนาในท้องถิ่นที่มีความสัมพันธ์กับประวัติศาสตร์ของท้องถิ่น ลักษณะที่เป็นตำนานทางพระพุทธศาสนาในท้องถิ่นที่มีความสัมพันธ์กับตำนานพระเจ้าเลียบโลก ที่กล่าวถึงการลงมาจากสวรรค์เพื่อโปรดสัตว์ขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตามสถานที่ต่างๆ และทรงมอบพระบรมสารีริกธาตุ โดยมีการสร้างพระธาตุเจดีย์ครอบพระบรมสารีริกธาตุไว้ ลักษณะที่เป็นประวัติศาสตร์ท้องถิ่นพะเยา และลักษณะที่เป็นการสร้างวัดตามความเชื่อของกลุ่มชาติพันธุ์ในท้องถิ่น ที่มีลักษณะเด่นของศิลปวัฒนธรรมแต่ละชาติพันธุ์

๓) การดำเนินกิจกรรม และประเพณีของแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดพะเยา จะเป็นการประกอบกิจกรรมตามประเพณีประจำปีที่สืบทอดกันมา ทั้งกิจกรรมในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา กิจกรรมในวันหยุดทางราชการ และกิจกรรมที่สร้างขึ้นใหม่

๔.๒ การจัดการแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดพะเยา

๑) รูปแบบการจัดการ ในการจัดการแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดพะเยา มีรูปแบบการจัดการ ๕ ลักษณะคือ (๑) การจัดการโดยชุมชน เป็นรูปแบบการจัดการตามธรรมชาติ ไม่เป็นทางการด้วยจิตศรัทธาที่มีต่อพระพุทธศาสนาโดยพระสงฆ์เป็นแกนนำร่วมกับชาวบ้านในชุมชน เช่น การบูรณปฏิสังขรณ์วัด พระธาตุ เจดีย์ต่างๆ การพัฒนาแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนา การบูรณะซ่อมแซม การเก็บรวบรวมศิลปจารึก โบราณวัตถุ โดยใช้งบประมาณที่ได้มาจากการบริจาค และการระดมทุนจากแหล่งต่างๆ รวมทั้งการจัดประเพณีในวันสำคัญทางพุทธศาสนาเป็นประจำทุกปี (๒) การจัดการโดยภาครัฐ เป็นรูปแบบการจัดการที่เป็นทางการ โดยหน่วยงานภาครัฐ โดยเฉพาะกรมศิลปากร ในจังหวัดพะเยา มีกรมศิลปากรที่ ๗ น่าน ซึ่งเป็นหน่วยงานหลักในการดูแลรับผิดชอบโบราณสถาน ได้เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการ โดยใช้งบประมาณจากภาครัฐ และงบประมาณบางส่วนจากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในพื้นที่ (๓) การจัดการโดยองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ที่เข้ามาบทบาทในการจัดการแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนา ร่วมกับวัดและชุมชนโดยการสนับสนุนงบประมาณในการทำกิจกรรมตามประเพณีเป็นประจำทุกปี การเสนอให้ขึ้นทะเบียนโบราณสถานต่อกรมศิลปากร การส่งเสริมแหล่ง

โบราณคดีทางพระพุทธศาสนาเป็นสถานที่ท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมของจังหวัดพะเยา (๔) การจัดการในรูปแบบการศึกษาวิจัย มีการสืบค้น การจัดระบบความรู้ และจัดพิมพ์เป็นเอกสาร โดยชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการทำวิจัยในลักษณะการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เป็นการศึกษาโดยพระสงฆ์ที่มีบทบาทในการดูแลโบราณสถานนั้นๆ และการว่าจ้างบริษัทที่ปรึกษาให้มาศึกษาเพื่อทำแผนการพัฒนาแหล่งโบราณคดีในชุมชน และ (๕) การจัดการในรูปแบบพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นหรือศูนย์เรียนรู้ชุมชน ที่มีการดำเนินงานโดยบุคคล และองค์กรชุมชนในท้องถิ่น เป็นรูปแบบของการพัฒนาที่มีความต่อเนื่องจากการเก็บรักษาโบราณวัตถุ ศิลปวัตถุที่ถูกทอดทิ้งตามวัดร้างต่างๆ รวมทั้งการต่อยอดมาจากการศึกษาวิจัย กระบวนการเก็บรวบรวมข้อมูลแหล่งโบราณสถานในท้องถิ่น ซึ่งพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นเหล่านี้มีการจัดการโดยวัด องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และคนในชุมชน

๒) การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการ เป็นลักษณะการมีส่วนร่วมของผู้ที่เกี่ยวข้อง คือ ประชาชน วัด องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และองค์กรภาครัฐ ได้แก่ (๑) การมีส่วนร่วมของวัดกับคนในชุมชน ผู้ที่ทำการตัดสินใจในการจัดการแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในวัด โดยทั่วไปจะเป็นเจ้าอาวาส และกรรมการวัดซึ่งเป็นตัวแทนของชุมชน โดยคนในชุมชนจะเข้ามามีส่วนร่วมช่วยเหลือด้านแรงงาน การเข้าร่วมในกิจกรรมการพัฒนาวัด พระธาตุ และแหล่งโบราณสถาน (๒) การมีส่วนร่วมของชุมชนกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น จะมีส่วนร่วมในการสนับสนุนงบประมาณ บุคลากร และวัสดุอุปกรณ์ในการทำกิจกรรมทางวัฒนธรรมของชุมชนอย่างต่อเนื่อง รวมทั้งเข้าร่วมศึกษาวิจัยร่วมกับชุมชน สนับสนุนงบประมาณ พัฒนาระบบสาธารณูปโภคพื้นฐาน การร่วมประชุมวางแผนการดำเนินงานกิจกรรมของชุมชนกับทางวัด (๓) การมีส่วนร่วมขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นกับหน่วยงานภาครัฐ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเป็นหน่วยงานที่มีส่วนร่วมกับกรมศิลปากรในการบูรณะแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนา กรณีที่เกิดความเสียหาย ในบางพื้นที่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นจัดสรรงบประมาณสำหรับดำเนินการ ส่วนกรมศิลปากรรับผิดชอบดำเนินการด้านวิชาการและเทคนิคในการบูรณะซ่อมแซม (๔) การมีส่วนร่วมของชุมชนกับหน่วยงานภาครัฐ กรมศิลปากรซึ่งเป็นหน่วยงานรับผิดชอบหลักในด้านการบูรณะซ่อมแซมโบราณสถาน แต่บางครั้งงบประมาณมีไม่เพียงพอที่จะดำเนินการได้ทุกแห่ง ชุมชนจึงเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดหาทุนทรัพย์โดยอาศัยจิตศรัทธาของคนในชุมชนและนอกชุมชน นอกจากนี้เมื่อมีกิจกรรมในวัด หน่วยงานภาครัฐในพื้นที่ได้เข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมอย่างต่อเนื่อง และ (๕) การมีส่วนร่วมของชุมชนกับสถาบันการศึกษา เป็นลักษณะของการมีส่วนร่วมในการศึกษาวิจัย ขุดค้นแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนา และนำมาสู่การตั้งพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น เพื่ออนุรักษ์วัตถุทางวัฒนธรรม และการเผยแพร่องค์ความรู้ชุมชนสู่สาธารณะ

๓) สภาพปัญหาในการจัดการ ได้แก่ (๑) ด้านกายภาพ การเสื่อมสลายด้านกายภาพของแหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนา เกิดจากกระบวนการทางธรรมชาติ กาลเวลา และจากการกระทำของมนุษย์ (๒) ด้านการจัดการ ชุมชน และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นขาดบุคลากรเชี่ยวชาญเฉพาะประจำหน่วยงาน ขาดข้อมูลอย่างแท้จริง ขาดการพัฒนาบุคลากรและการพัฒนาศักยภาพของคนในชุมชนในการดูแลรักษา และขาดแคลนงบประมาณในการบูรณะซ่อมแซม (๓) ด้านการท่องเที่ยวและการใช้ประโยชน์ มีการทำลายแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนา มีทั้งทำไปโดยรู้เท่าไม่ถึงการณ์ การก่อสร้างสิ่งใหม่ๆ หรือการพยายามซ่อมแซมโบราณสถานโดยขาดความรู้ และการบุกรุกพื้นที่บริเวณโบราณสถาน เพื่อเป็นที่อยู่อาศัย และพื้นที่เกษตร และ (๔) ด้านการมีส่วนร่วมของชุมชน ชุมชนยังไม่มีแผนพัฒนาแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนา ทำให้ไม่มีแนวปฏิบัติในการจัดการ

๔.๓ แนวทางการจัดการแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดพะเยา

๑) กระบวนการในการจัดการแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดพะเยา ประกอบด้วย (๑) การสร้างเครือข่ายความร่วมมือระหว่างชุมชน องค์กรชุมชน หน่วยงานภาครัฐ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น คณะกรรมการวัด เจ้าหน้าที่ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องทุกภาคส่วนได้เรียนรู้ร่วมกัน (๒) การสงวนและการอนุรักษ์ สภาพทางกายภาพและคุณค่าของทรัพยากรทางวัฒนธรรม และโบราณคดี เพื่อประโยชน์ในการศึกษา และการท่องเที่ยว (๓) การเผยแพร่องค์ความรู้ มีการจัดทำแหล่งเรียนรู้ท้องถิ่นหรือจัดทำศูนย์ข้อมูลประจำท้องถิ่นที่รวบรวมเอกสารเกี่ยวกับประวัติความเป็นมา และภูมิปัญญาท้องถิ่น การจัดทำสื่อเพื่อการศึกษาและเผยแพร่องค์ความรู้เกี่ยวกับแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนา (๔) การศึกษาวิจัยหรือการสร้างองค์ความรู้ มีลักษณะที่เป็นงานวิจัยที่เป็นวิชาการ โดยมีการสืบค้น การจัดระบบความรู้ และจัดพิมพ์เป็นเอกสาร เพื่อนำไปเผยแพร่ความรู้และสร้างความเข้าใจที่ถูกต้องแก่ประชาชนทั่วไปและชาวบ้านในชุมชนให้เห็นถึงความสำคัญ ตระหนักถึงคุณค่าและเกิดความรู้สึกรักและหวงแหนแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนา (๕) การดำเนินกิจกรรมทางธุรกิจที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรวัฒนธรรม เพื่อให้เกิดการสร้างรายได้ให้แก่ชุมชนและพิพิธภัณฑสถานท้องถิ่น และระดมทุนนำมาใช้ในการบริหารจัดการแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนา และ (๖) การฟื้นฟู และสร้างใหม่ โดยนำทรัพยากรทางโบราณคดีมาพัฒนาเพื่อใช้ประโยชน์ในบทบาทใหม่ เพื่อแก้ไขปัญหาของชุมชน รวมทั้งการสร้างวัฒนธรรมใหม่ขึ้นมา เพื่อระดมพลังของชุมชนในการพัฒนาชุมชน การสร้างความสัมพันธ์ของคนในชุมชน การสร้างเครือข่าย การส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในท้องถิ่น เป็นต้น

๒) วิธีการในการจัดการแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดพะเยา ประกอบด้วย (๑) การเก็บรวบรวมโบราณวัตถุ เป็นขั้นตอนแรกที่จะนำไปสู่การจัดตั้งพิพิธภัณฑสถาน

ท้องถิ่น ที่มีการรวบรวมโบราณวัตถุโดยพระสงฆ์ และคนในชุมชน (๒) การจัดทำพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น เพื่ออนุรักษ์และเก็บรวบรวมโบราณวัตถุ และของใช้ในชีวิตประจำวันของชาวบ้านในท้องถิ่นในสมัยก่อน ที่มาจากการเก็บรักษา และการรับบริจาคโบราณวัตถุจากชาวบ้านมารวบรวมไว้ที่พิพิธภัณฑ์โดยได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานภาครัฐ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ธุรกิจเอกชน และประชาชนผู้มีจิตศรัทธา (๓) การจัดตั้งศูนย์การเรียนรู้ท้องถิ่น จากการสนับสนุนขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นด้านงบประมาณก่อสร้าง จัดทำทะเบียนโบราณวัตถุ และจัดระบบข้อมูลในศูนย์การเรียนรู้ โดยการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนที่เข้ามาจัดการ ดูแล และให้ความรู้แก่ผู้ที่สนใจเข้ามาศึกษาเรียนรู้ (๔) การสร้างองค์ความรู้ท้องถิ่น ผ่านกระบวนการศึกษาวิจัยจากนักวิชาการในมหาวิทยาลัย บริษัทที่ปรึกษา และวิทยานิพนธ์ของนักศึกษาระดับบัณฑิตศึกษา และ (๕) การสืบสานและการสร้างใหม่ของวัฒนธรรมท้องถิ่น โดยการจัดงานตามประเพณีดั้งเดิมในวันสำคัญทางพุทธศาสนา และการจัดงานประเพณีที่มีการสร้างขึ้นใหม่ เพื่อสร้างอัตลักษณ์ของพื้นที่ให้มีความสอดคล้องกับการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม

๔.๔ วิเคราะห์แนวทางการจัดการแหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนาในจังหวัดพะเยา โดยการมีส่วนร่วมของชุมชน

๑) ด้านการสร้างองค์ความรู้และสถาบันจัดการองค์ความรู้ท้องถิ่น สนับสนุนให้มีการศึกษาวิจัย การสร้างองค์ความรู้ในการจัดแหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนาในลักษณะของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม นำองค์ความรู้ที่เกิดจากการศึกษาวิจัย มาจัดทำแผนงาน โครงการ กิจกรรม ให้ชุมชนท้องถิ่น จัดทำศูนย์การเรียนรู้ในการจัดการแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนา ในรูปแบบพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น พิพิธภัณฑ์ชุมชน หรือพิพิธภัณฑ์พื้นบ้าน

๒) ด้านการมีส่วนร่วม สร้างกระบวนการมีส่วนร่วมในการจัดการแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในแต่ละพื้นที่ของทุกภาคส่วน จัดตั้งคณะกรรมการที่มาจากทุกภาคส่วน โดยการสนับสนุนจากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ทำหน้าที่ดูแลรักษา พัฒนาบริเวณโดยรอบบริเวณแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนา สนับสนุนให้มีกฎระเบียบ กติกาชุมชนหรือข้อตกลงร่วมในการพัฒนาแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนา มีการจัดประเพณีในวันสำคัญทางพุทธศาสนา

๓) ด้านการท่องเที่ยว และการใช้ประโยชน์ หน่วยงานภาครัฐในระดับจังหวัด และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ควรนำองค์ความรู้จากการศึกษาวิจัย มาทำแผนงานพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนา การรวบรวมข้อมูลประวัติของแหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนา ตลอดจนประวัติศาสตร์ชุมชน เพื่อจัดทำเป็นสื่อเผยแพร่ จัดอบรมและส่งเสริมให้ชาวบ้านในชุมชน เด็กและเยาวชนมีความรู้เกี่ยวกับแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในท้องถิ่น การพัฒนาระบบสาธารณูปโภค และสิ่งอำนวยความสะดวกขั้นพื้นฐานในแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนา

๔) **ด้านกฎหมาย** กรมศิลปากรและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ควรมีการจัดอบรม การแลกเปลี่ยนความรู้เกี่ยวกับการบูรณะซ่อมแซมแหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนาเบื้องต้นให้แก่ ชาวบ้าน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และคนในชุมชน เพื่อจัดให้มีอาสาสมัครชุมชนในการดูแลรักษา แหล่งโบราณคดีในท้องถิ่น รวมทั้งการเตรียมความพร้อมในการถ่ายโอนอำนาจและภารกิจในการ จัดการจากกรมศิลปากรให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น

๕. ข้อค้นพบ

ในการวิจัยครั้งนี้ ได้มีข้อค้นพบในเชิงแนวคิดการมีส่วนร่วมของชุมชนในการ จัดการ ทรัพยากรวัฒนธรรม ดังนี้

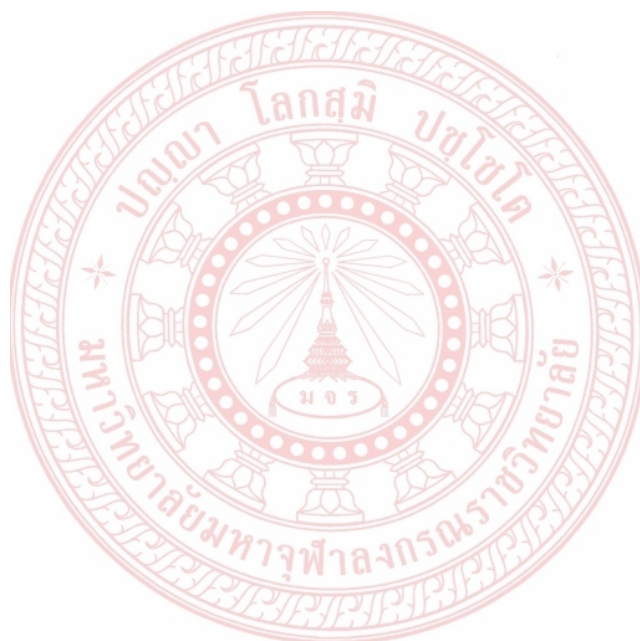
๕.๑ การจัดการแบบมีส่วนร่วม (Participative management) เป็นรูปแบบของการมี ส่วนร่วมของผู้ที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ พระสงฆ์ ประชาชนในพื้นที่ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น องค์กร ภาครัฐ และสถาบันการศึกษาในพื้นที่ ซึ่งเป็นการมีส่วนร่วมของผู้ที่มีส่วนได้ส่วนเสียในลักษณะที่ เป็นกระบวนการ เริ่มตั้งแต่การมีส่วนร่วมในศึกษา ค้นหาปัญหา สาเหตุของปัญหาและความ ต้องการของชุมชน การมีส่วนร่วมคิดและสร้างรูปแบบ รวมทั้งวิธีการพัฒนาเพื่อแก้ไขปัญหาของ ชุมชน การมีส่วนร่วมวางแผนงาน โครงการหรือกิจกรรมเพื่อแก้ไขปัญหา การมีส่วนร่วม ตัดสินใจใช้ทรัพยากร การมีส่วนร่วมในการปฏิบัติตามแผนงาน โครงการ กิจกรรมให้บรรลุตาม เป้าหมาย และการมีส่วนร่วมในการควบคุม ติดตาม ประเมินผลแผนงาน โครงการ กิจกรรม และ การมีส่วนร่วมในการเป็นเจ้าของ การดูแล รักษาแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาให้เกิด ประโยชน์ได้ตลอดไป

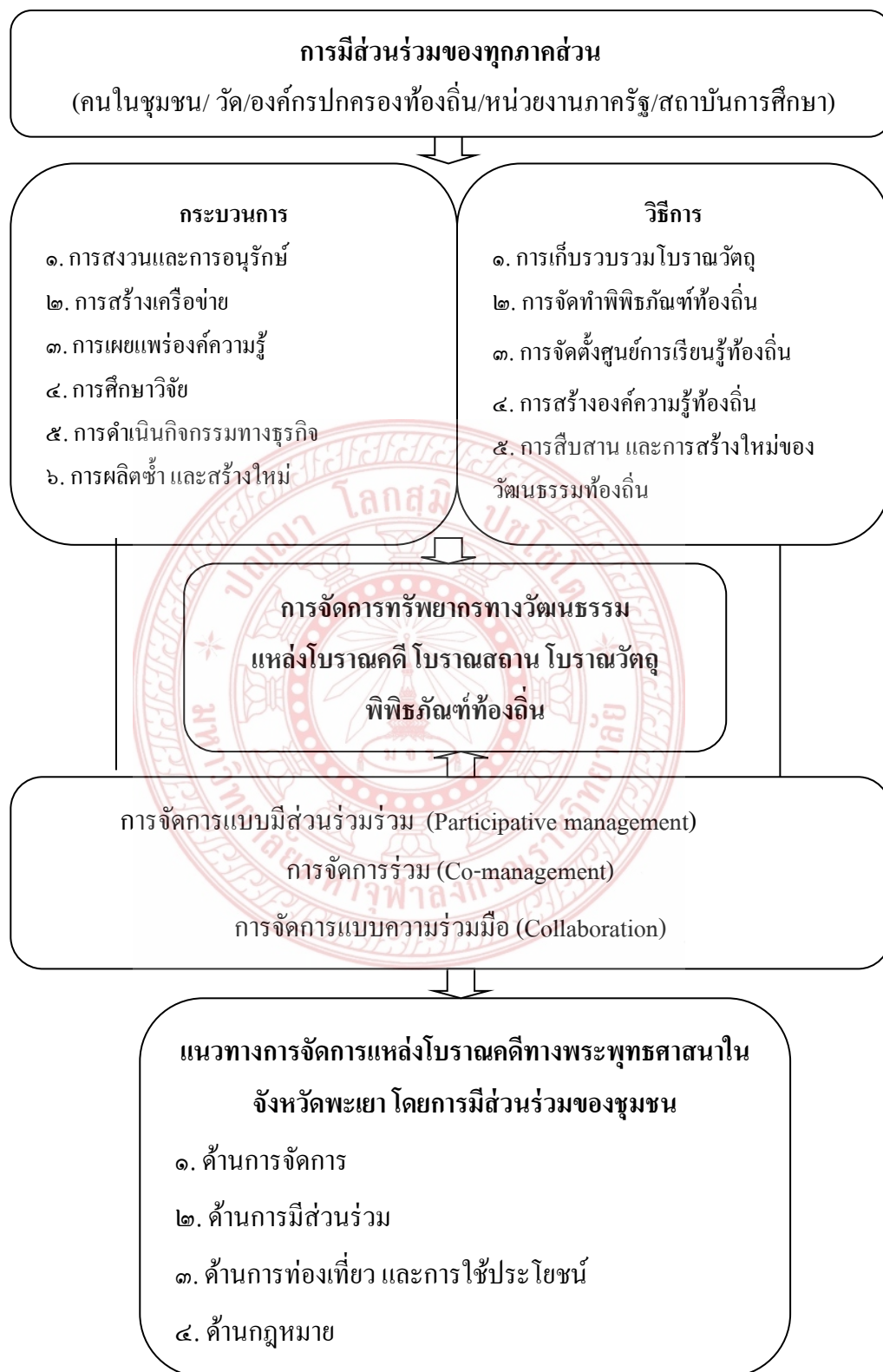
๕.๒ การจัดการร่วม (Co-management) เป็นการมีส่วนร่วมในการจัดการร่วมกันของผู้ ที่เกี่ยวข้อง เป็นกระบวนการจัดสรรอำนาจ หน้าที่ ความรับผิดชอบและ ผลประโยชน์ที่เป็นธรรม ทั้งในรูปแบบที่เป็นทางการ และไม่ใช่วิธีการระหว่างหน่วยงานรัฐและกลุ่มเป้าหมาย ตาม แนวทางของการกระจายอำนาจการตัดสินใจ มีวัตถุประสงค์เพื่อเพิ่มขีดความสามารถ อำนาจและ บทบาทของแต่ละองค์กรในฐานะที่เป็นผู้มีส่วนร่วมในการจัดการ ได้แก่ ชุมชน สถาบันศาสนา สถาบันการศึกษา องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นหน่วยงานรัฐ และองค์กรธุรกิจ เพื่อให้การจัดการมี ประสิทธิภาพยิ่งขึ้น ในการจัดการร่วมมีการจัดตั้งคณะกรรมการร่วม การกำหนดกฎกติกา และการ ทำกิจกรรมร่วมกันที่มาจากทุกภาคส่วน

๕.๓ การจัดการแบบความร่วมมือ (Collaboration) เป็นลักษณะหนึ่งของการมีส่วน ร่วมในการปฏิบัติการ เป็นการพฤติกรรมของบุคคลที่ทำร่วมกัน หรือช่วยเหลือซึ่งกันและกัน เป็น ความร่วมมือระหว่างรัฐและผู้ใช้ประโยชน์จากแหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนา รวมถึงชุมชน เข้า

มาร่วมกันในการวางมาตรการในการจัดการ ความร่วมมือจึงเป็นการช่วยเหลือด้วยความสมัครใจ อาจเป็นการสนับสนุนทรัพยากร การประสานงาน และการขอความร่วมมือจากภาคส่วนต่างๆ

ในการจัดการแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดพะเยา โดยการมีส่วนร่วม ของชุมชนนั้น สามารถสรุปเป็นแผนภาพแสดงความสัมพันธ์ของกระบวนการ วิธีการในการจัดการ และ แนวทางการจัดการแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดพะเยา โดยการมีส่วนร่วม ของชุมชน ได้ดังนี้

๖. ข้อเสนอแนะ

๖.๑ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

๑) กรมศิลปากร ควรจะมีการวางแผนสำรวจโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดพะเยา และจัดอบรมคนในชุมชนให้มีความรู้ในเรื่องการดูแลรักษา และบูรณะโบราณสถานและโบราณวัตถุทางพระพุทธศาสนา

๒) ในระดับนโยบายท้องถิ่น หน่วยงานภาครัฐ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น สถาบันการศึกษาในจังหวัดพะเยา ควรนำแนวทางการจัดการแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดพะเยา โดยการมีส่วนร่วมของชุมชนไปปฏิบัติให้เป็นรูปธรรม โดยการจัดทำแผนงานโครงการ กิจกรรมที่มีความสอดคล้องกับบริบททางวัฒนธรรมในแต่ละพื้นที่

๖.๒ ข้อเสนอแนะในการนำผลวิจัยไปปฏิบัติ

๑) จัดทำเส้นทางการเรียนรู้แหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนาทุกอำเภอในจังหวัดพะเยา และเผยแพร่ประชาสัมพันธ์ทางสื่อต่างๆ เพื่อให้คนที่สนใจได้เข้ามาศึกษาเรียนรู้

๒) จัดทำหลักสูตรท้องถิ่นและสื่อการจัดการเรียนการสอนที่เกี่ยวข้องกับแหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนาในจังหวัดพะเยา

๓) สร้างเครือข่ายความร่วมมือในการจัดการแหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนาในจังหวัดพะเยา ทั้งคนในท้องถิ่น ภาครัฐ ภาคเอกชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น สถาบันการศึกษา และภาคประชาสังคม เพื่อสร้างกิจกรรมการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และการช่วยเหลือซึ่งกันและกันในกิจกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับแหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนาในจังหวัดพะเยา

กิตติกรรมประกาศ

ผู้วิจัย ขอกราบขอบพระคุณพระเถระชั้นผู้ใหญ่ที่ได้ให้ความกรุณา ขอขอบคุณผู้นำชุมชน และชาวบ้านในชุมชน ในการให้ข้อมูลที่เป็นประโยชน์ต่อการทำงานวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยหวังเป็นอย่างยิ่งว่างานวิจัยนี้จะเป็นประโยชน์สำหรับผู้สนใจ และผู้ที่เกี่ยวข้องในการที่จะเป็นแนวทางในการศึกษา การสืบค้น และจัดระบบข้อมูลแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดพะเยา เพื่อพัฒนาแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม หรือศูนย์ข้อมูลท้องถิ่นด้านวัฒนธรรมของจังหวัดพะเยาในอนาคต

บรรณานุกรม

เกรียงศักดิ์ ชัยคุณ. วัดโบราณในเมืองพะเยา. พะเยา : นครนิวส์การพิมพ์, ๒๕๕๔.

เกรียงศักดิ์ ชัยคุณ. โบราณวัตถุและศิลปวัตถุในพิพิธภัณฑสถานเวียงพายว (วัดลี). พะเยา : นครนิวส์การพิมพ์, ๒๕๕๑.

ถวิลวดี บุรีกุล. การมีส่วนร่วม แนวคิด ทฤษฎีและกระบวนการ. กรุงเทพฯ : บริษัทพานิชพระนคร (๒๕๓๕) จำกัด, ๒๕๔๘.

ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ. กระบวนการและเทคนิคการทำงานของนักพัฒนา. กรุงเทพฯ : อูษาการพิมพ์, ๒๕๔๓.

ปรีชา นุ่นสุข. การอนุรักษ์และพัฒนาโบราณวัตถุสถานในท้องถิ่น. ม.ป.ท. : ม.ป.พ., ม.ป.ป. (อัสสัมชัญ).

พระครูโสภณปริยัติสุข. ตำนานพระธาตุในจังหวัดพะเยา. ม.ป.ท. : ม.ป.พ., ม.ป.ป. (อัสสัมชัญ).

พระธรรมวิมลโมลี. ความเป็นมาในอดีตของเมืองพะเยา. เชียงราย : เชียงรายการพิมพ์, ๒๕๔๓.

_____. ประวัติศาสตร์ สังคมและวัฒนธรรมเมืองพะเยา. ม.ป.ท. : ม.ป.พ., ๒๕๓๕.

ชนิก เลิศชาญฤทธ์. การจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม. กรุงเทพฯ : ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, ๒๕๕๔.

เชียรชาย อักษรดิษฐ์. การศึกษาพื้นที่ทางสังคมและวัฒนธรรมล้านนา ภูมินาม ตำนาน ผู้คน. เชียงใหม่ : ธารปัญญา, ๒๕๕๒.

นิรันดร์ จงวุฒิเวศย์. การมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนา. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๒๓.

สงวน โชติสุขรัตน์. ตำนานเมืองเหนือ. พิมพ์ครั้งที่ ๔. นนทบุรี : ศรีปัญญา, ๒๕๕๒.

สายันต์ ไพเราะญัตร์. การฟื้นฟูพลังชุมชนด้วยการจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถาน : แนวคิด วิธีการและประสบการณ์จากจังหวัดน่าน. กรุงเทพฯ : โครงการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข, ๒๕๔๗.

สรวดี อ่องสกุล. ประวัติศาสตร์ล้านนา. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป, ๒๕๓๕.

สุจิตต์ วงษ์เทศ, บรรณาธิการ. ประชุมจารึกเมืองพะเยา. กรุงเทพฯ : มติชน, ๒๕๓๘.

_____. ประวัติศาสตร์ สังคมและวัฒนธรรมเมืองพะเยา. กรุงเทพฯ : บริษัทพิมพ์เนศ พริ้นติ้งเซ็นเตอร์ จำกัด, ๒๕๓๘.

_____. จังหวัดพะเยามาจากไหน?. กรุงเทพฯ : มติชน, ๒๕๕๒.

ภาคผนวก ข กิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการนำโครงการวิจัยไปใช้ประโยชน์

๑. โครงการวิจัยฯ ได้ร่วมกับสถาบันปวงศณาพยาว จัดทำหนังสือภาพออนไลน์ชุด ๕ อำเภอ ๕ พระธาตุ เพื่อถวายพระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (ปวง ธรรมปญฺญมหาเถระ) วัดศรีโคมคำ อำเภอเมือง จังหวัดพะเยาในโอกาสอายุวัฒนมงคล ๘๘ ปี ในวันที่ ๑๑ กรกฎาคม ๒๕๕๘ ได้แก่

๑.๑ พระธาตุลานเตี้ย อำเภอภูพานยาว <http://issuu.com/bychaiwatphayao/docs/lantia1>

๑.๒ พระธาตุภูป้อ อำเภอเชียงม่วน <http://issuu.com/bychaiwatphayao/docs/phupo>

๑.๓ พระธาตุภูซาง อำเภอภูซาง <http://issuu.com/bychaiwatphayao/docs/phuzang>

๑.๔ พระธาตุคอกยหวก อำเภอปง <http://issuu.com/bychaiwatphayao/docs/doi yok>

๑.๕ พระธาตุอิงแกง อำเภอจุน <http://issuu.com/bychaiwatphayao/docs/kingkang>

๑.๖ พระธาตุคอกคำ อำเภอเชียงคำ <http://issuu.com/bychaiwatphayao/docs/doikham>

๑.๗ พระธาตุจอมทอง อำเภอเมือง <http://issuu.com/bychaiwatphayao/docs/jomtong>

๒. โครงการวิจัยฯ ได้ร่วมกับคณะสงฆ์ ชาวอำเภอจุน หน่วยงานราชการ สถาบันการศึกษา และองค์กรภาคประชาชนในอำเภอจุน ได้จัดทำโครงการ 5 วัน 5 พระธาตุ ธรรมยาตรา รักษาศีล ๕ สืบชะตา ๕๐ ปี อำเภอจุน ถวายพระบรมโอรสาธิราชฯ ระหว่างวันที่ ๒๓ – ๒๘ กรกฎาคม ๒๕๕๘ โดยมีการเดินธรรมยาตราไปทุกตำบล เทศนาธรรมที่ พระธาตุอิงแกง ต.พระธาตุอิงแกง พระธาตุทุ่งฝาง ต.ห้วยข้าวก่ำ พระธาตุม่อนหินขาว ต.ทุ่งรวงทอง (แวนมัสการพระธาตุ) วัดพญาลอ ต.ทุ่งรวงทอง พระธาตุหนองห้า ต.หงส์หิน พระธาตุวัดศรีปิงเมือง ต.ล่อ พระธาตุศรีรัตนสุदारาม (ก๊วแก้วนอก) ต.ห้วยข้าวก่ำ และประตูเมืองจุน (ก๊วแก้ว) มีการสานเสวนา นิทรรศการเกี่ยวกับอำเภอจุน ส่งเคราะห์ สืบชะตา และปลูกป่า

๓. วิทยาเขตพะเยา พัฒนาโครงการวิจัยต่อยอด ในเรื่อง ๕ อำเภอ ๕ พระธาตุ : จากตำนานสู่การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมในจังหวัดพะเยา เพื่อขอรับการสนับสนุนทุนวิจัยจากสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ ในปีงบประมาณ ๒๕๖๐

ภาคผนวก ค เครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูล

แบบสำรวจแหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนา

โครงการวิจัยเรื่อง การมีส่วนร่วมในการจัดการแหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนาในจังหวัดพะเยา

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตพะเยา

๑. ชื่อแหล่งโบราณคดี

.....

๒. ที่ตั้ง

.....

.....

๓. เส้นทาง/ การเดินทาง

.....

.....

.....

.....

๔. ประเภทของแหล่งโบราณคดี

.....

๕. ลักษณะทางภูมิศาสตร์ – ธรณีวิทยา และจำนวนของแหล่งโบราณสถาน และโบราณวัตถุ

.....

.....

.....

.....

๖. ตำนาน /เรื่องเล่า

.....

.....

.....

.....

.....

๗. สาระสำคัญทางโบราณคดี (การสำรวจ/ การศึกษา /ชื่อผู้ศึกษา/ หน่วยงาน/ปีที่ศึกษา)

.....

.....

.....

.....

๘. การจัดการ (หน่วยงานที่ดูแล /การขึ้นทะเบียนของกรมศิลปากร)

.....

.....

.....

.....

๙. การมีส่วนร่วมของชุมชน

.....

.....

.....

๑๐. สภาพปัญหา

ด้านกายภาพและธรณีวิทยา

.....

.....

.....

ด้านการจัดการและการใช้ประโยชน์

.....

.....

.....

ด้านการมีส่วนร่วมของชุมชน

.....

.....

.....

๑๑. การมีส่วนร่วมของชุมชนและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น

.....

.....

๑๒. แนวทางการจัดการในอนาคด ทำอย่างไร

.....

.....

.....

.....

.....

ผู้ให้ข้อมูล ตำแหน่ง.....

ที่อยู่.....หมายเลขโทรศัพท์.....

ประเด็นคำถามการจัดเวทีสนทนากลุ่ม

๑) ประเภทของแหล่งโบราณคดีที่มีในแต่ละตำบล (วาดแผนที่ประเภทของแหล่งโบราณคดี)

๒) สถานภาพของแหล่งโบราณคดี

- อธิบายสภาพที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน
- มีการจัดการและการใช้ประโยชน์ โดยหน่วยงานหรือชุมชนอย่างไร

๓) การมีส่วนร่วมในการจัดการแหล่งโบราณคดี (มีประเพณี/ ทำกิจกรรมอะไรบ้าง)

- ชุมชน / วัด / โรงเรียน
- องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น
- หน่วยงานภาครัฐ

๔) สภาพปัญหาที่เกิดขึ้น

- ด้านกายภาพและธรณีวิทยา
- ด้านการจัดการและการใช้ประโยชน์
- ด้านการมีส่วนร่วมของชุมชน

๕) แนวทางในการจัดการแหล่งโบราณคดี โดยการมีส่วนร่วมของชุมชนในอนาคต

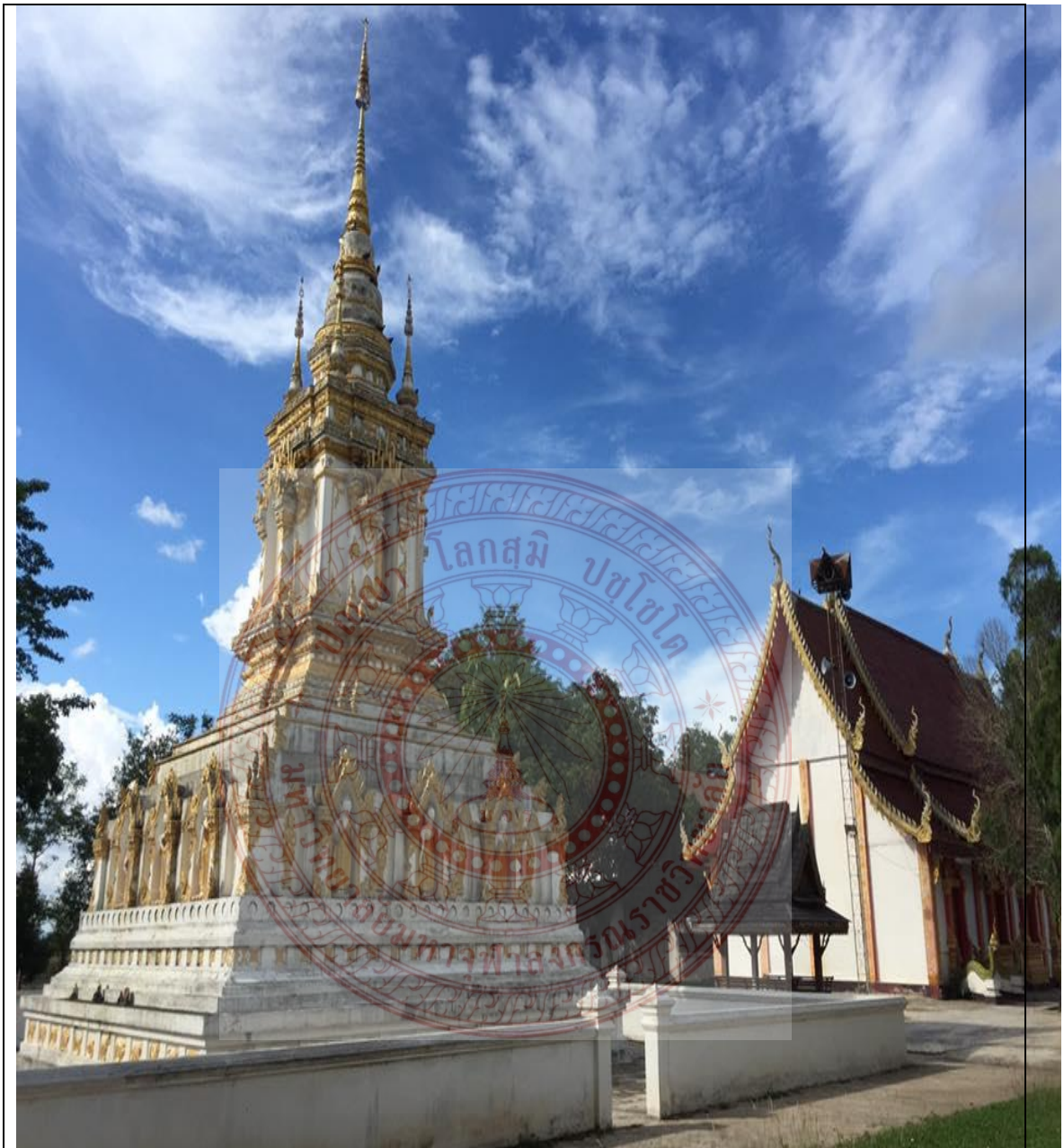
ภาคผนวก ง รูปภาพแหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนาในจังหวัดพะเยา

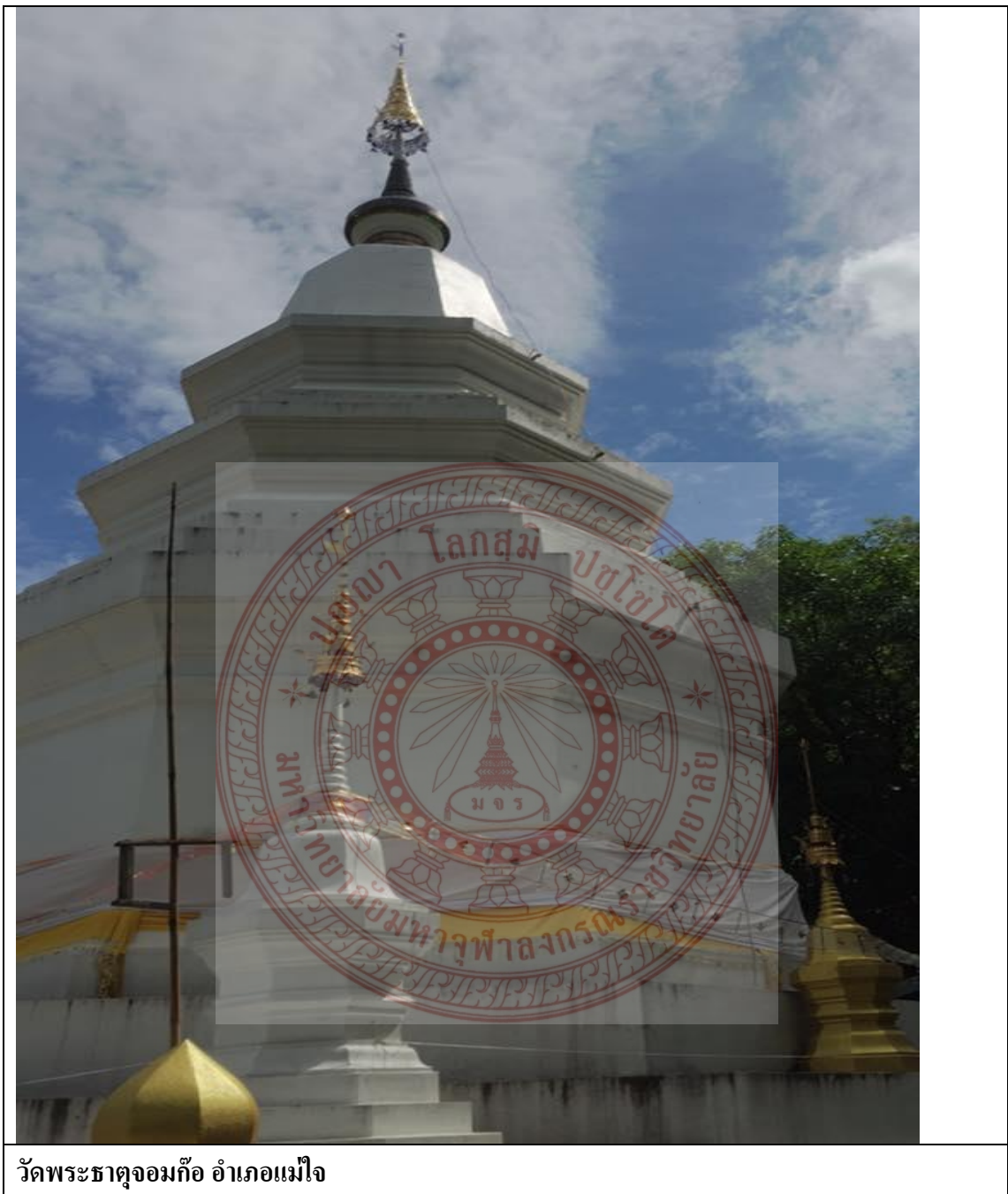
พระเจ้าตนหลวง อำเภอเมืองพะเยา

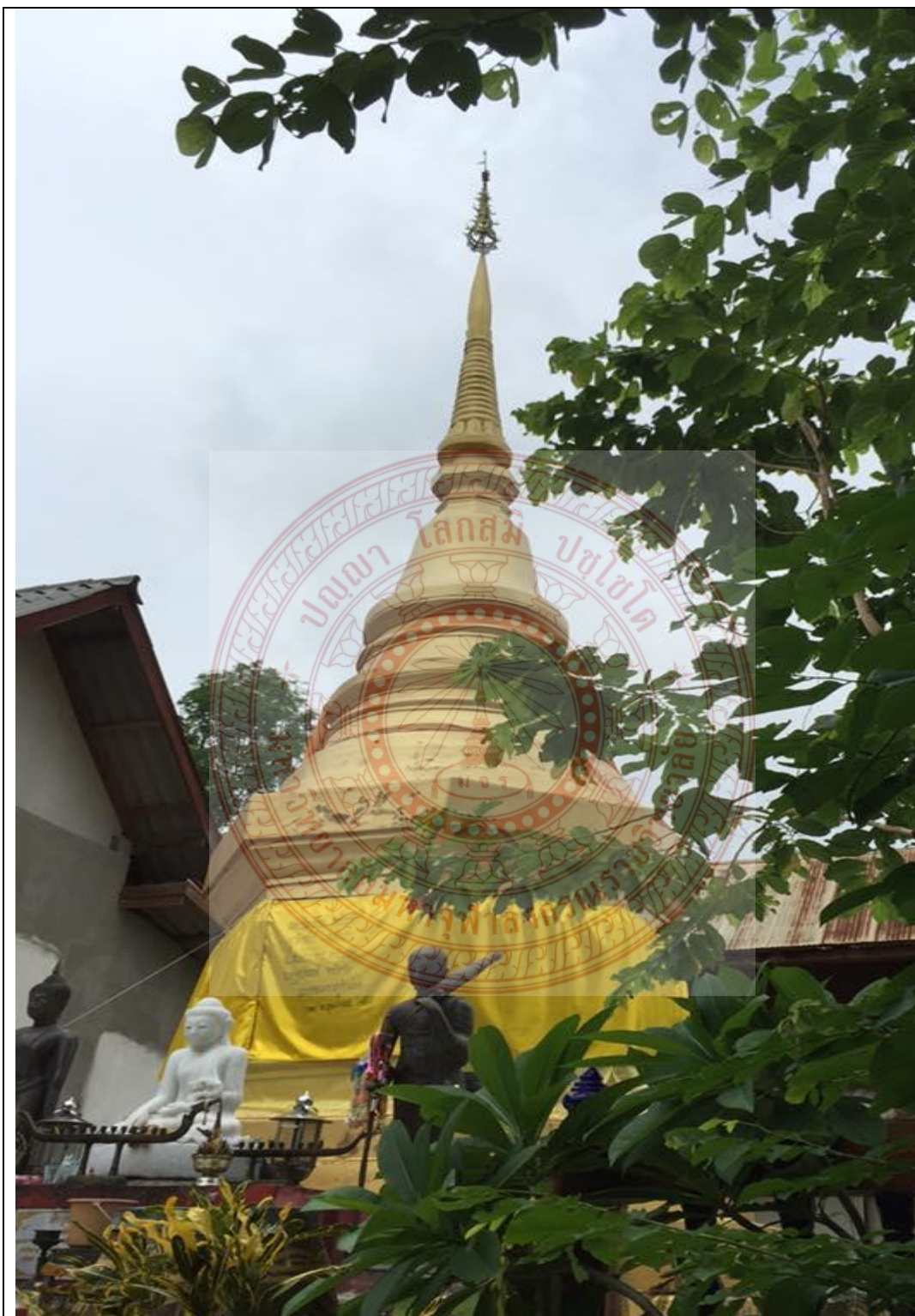
วัดพระธาตุจอมทอง อำเภอเมืองพะเยา

วัดดงบุญนาคน อำเภอมะนัง

วัดพระธาตุจอมก้อย อำเภอแม่ใจ

พระธาตุจ๋าม่วง อำเภอแม่ใจ

พระหินทิพย์ อำเภอมะนัง

พระธาตุมุงเมือง อำเภอแม่ใจ

พระธาตุลานเตี้ย อำเภอภูพานยาว

พระธาตุอิงแกง อำเภोजุน

พระธาตุคู่แฝดกลาง อำเภोजุน

พระธาตุม่อนหินขาว อำเภอจุน

พระธาตุยวนสวด อำเภอเชียงคำ

พระธาตุดอยคำ อำเภอเชียงคำ

วัดนันทาราม อำเภอเชียงคำ

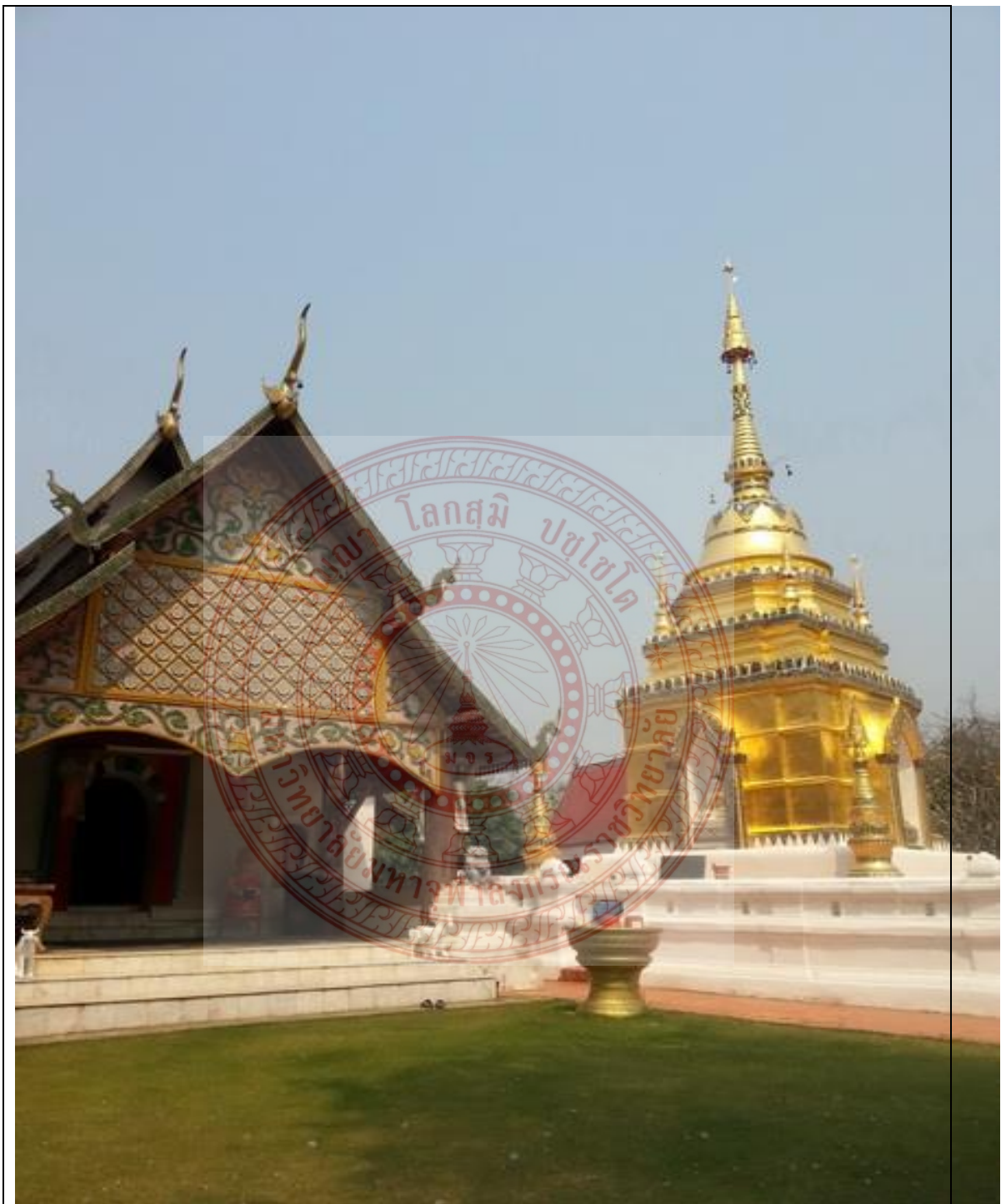
วัดแสนเมืองมา อำเภอเชียงคำ

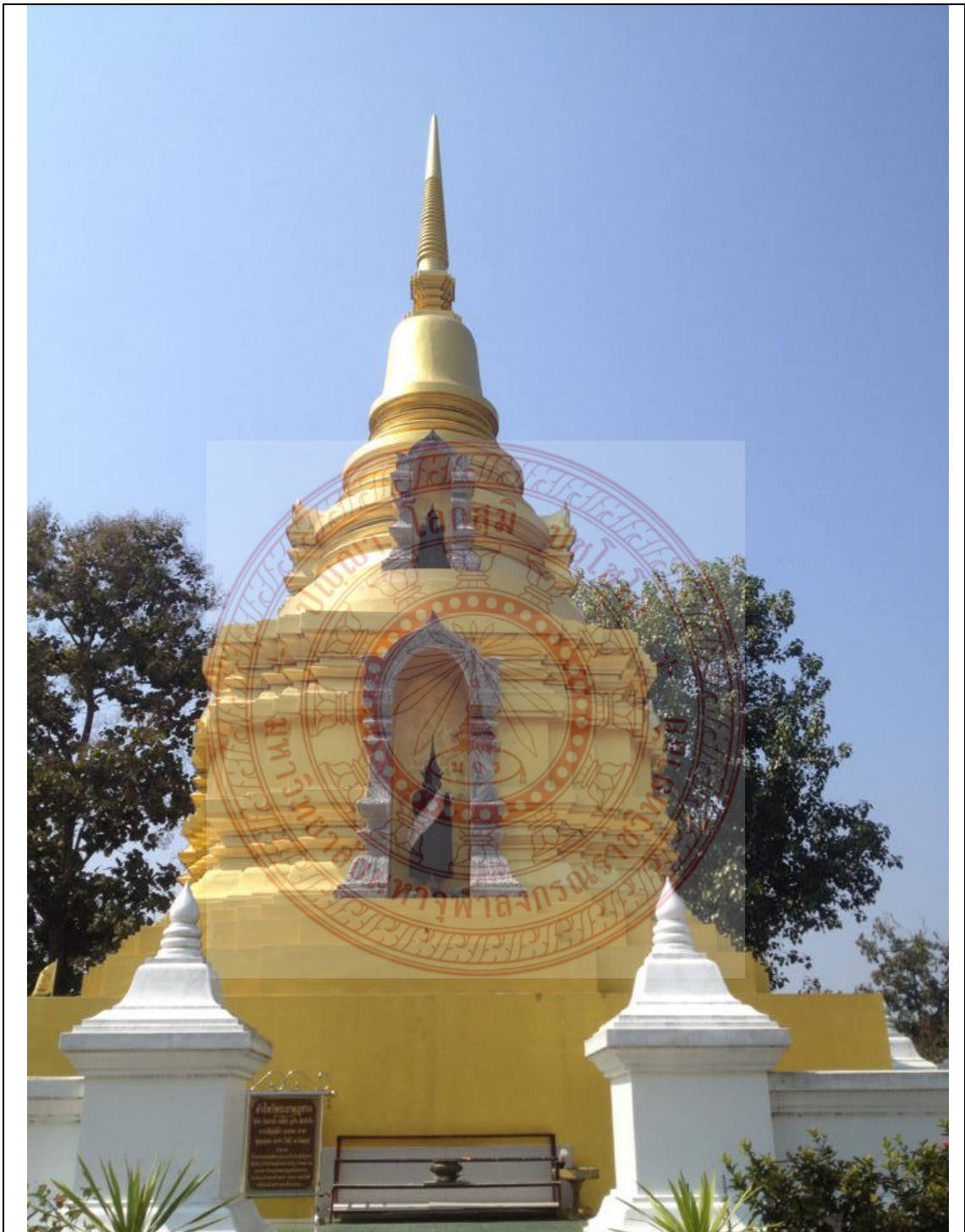
วัดท่าฟ้าใต้ อำเภอเชียงม่วน

พระธาตุดอยแก้ว อำเภอเชียงม่วน

พระธาตุออยหลวง อำเภอปง

พระธาตุภูซาง อำเภอภูซาง

พระธาตุยูนง อำเภอกุฉินารายณ์

ภาคผนวก จ ประวัติคณะผู้วิจัย

๑. หัวหน้าโครงการ

ชื่อ-สกุล (ภาษาไทย) พระครูศรีวรพินิจ (สมคิด กมภิรตญาโม)

ชื่อ-สกุล (ภาษาอังกฤษ) Phrakhrusriworapinij

เลขหมายบัตรประจำตัวประชาชน

ตำแหน่ง ผู้อำนวยการ

หน่วยงานและสถานที่อยู่ติดต่อ วิทยาลัยสงฆ์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขต

พะเยา วัดศรีโคมก ๑.เมือง จ.พะเยา ๕๖๐๐๐

โทรศัพท์ ๐๘๑-๙๖๖๑๔๘

ไปรษณีย์อิเล็กทรอนิกส์ somkidin2508@hotmail.com , somkidin2508@gmail.com

ประวัติการศึกษา

พ.ศ. ๒๕๒๕ สอบได้นักธรรมชั้นเอก สำนักศาสนศึกษาวัดป่าจั่ว

อำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงราย

พ.ศ. ๒๕๓๐ สอบได้เปรียญธรรม ๖ ประโยค สำนักศาสนศึกษา

วัดป่าจั่ว อำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงราย

พ.ศ. ๒๕๓๕ ปริญญาตรีพุทธศาสตรบัณฑิต (บริหารรัฐกิจ)

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พ.ศ. ๒๕๔๐ ปริญญาโท (ปรัชญา) มหาวิทยาลัยมหิดล ประเทศอินเดีย

พ.ศ. ๒๕๕๗ ปริญญาเอกพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต (พระพุทธศาสนา) มหาวิทยาลัย

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

สาขาวิชาการที่มีความชำนาญพิเศษ

ปรัชญาอินเดีย พุทธศาสนาและปรัชญา บริหารรัฐกิจ

ประสบการณ์ที่เกี่ยวข้องกับการบริหารงานวิจัยทั้งภายในและภายนอกประเทศ

๑) หัวหน้าโครงการวิจัย : ชื่อโครงการวิจัย ไม่มี

๒) งานวิจัยที่ทำเสร็จแล้ว : ชื่อผลงานวิจัย ปีที่พิมพ์ การเผยแพร่ และแหล่งทุน

- การสานเสวนาหาทางออกในการแก้ไขปัญหาภัยวันพะเยา แหล่งทุนจากสำนักวิจัยและ

พัฒนา สถาบันพระปกเกล้า. ๒๕๕๔.

- กระบวนการสร้างและสื่อสารองค์ความรู้ท้องถิ่นพะเยาของพระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (ปวง ธรรมปญโญ) วัดศรีโคมค ๑ อ.เภอเมือง จังหวัดพะเยา. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๕๖.

๒. ประวัติผู้ร่วมวิจัย

ชื่อ-สกุล (ภาษาไทย) นางสาวสัทธา วิเศษ

ชื่อ-สกุล (ภาษาอังกฤษ) Miss Sahathaya Wises

เลขหมายบัตรประจำตัวประชาชน

ตำแหน่ง อาจารย์

หน่วยงานและสถานที่ติดต่อ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตพะเยา วัดศรี โคมค ๑ อ.เมือง จ.พะเยา

โทรศัพท์มือถือ ๐๘๓-๕๐๓๓๕๖๓

ไปรษณีย์อิเล็กทรอนิกส์ kungwises@hotmail.co.th

ประวัติการศึกษา

ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยแม่ฟ้าหลวง, ๒๕๕๖

พัฒนาชุมชนมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๐

ศิลปศาสตรบัณฑิต (บ้านและชุมชน) มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๓๒

สาขาวิชาการที่มีความชำนาญพิเศษ ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น นิเวศวัฒนธรรม, ภูมิปัญญาท้องถิ่น, การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างมีส่วนร่วม

ประสบการณ์ที่เกี่ยวข้องกับการบริหารงานวิจัยทั้งภายในและภายนอกประเทศ

หัวหน้าโครงการวิจัย : ชื่อโครงการวิจัย

๑) การจัดการทรัพยากร ธรรมชาติในกลุ่มน้ำลาว-ยวน โดยองค์กรชุมชน.

๒) กฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการจัดการกว๊านพะเยา

๓) วิถีชีวิตและสถานภาพชาวประมงกว๊านพะเยา

๔) ความมั่นคงทางอาหารในพื้นที่ชุ่มน้ำบ้านม่วงชุม อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย

งานวิจัยที่ทำเสร็จแล้ว : ชื่อผลงานวิจัย ปีที่พิมพ์ การเผยแพร่ และแหล่งทุน

๑) กระบวนการและเทคนิคการทำงานของนักพัฒนา, ๒๕๔๒. แหล่งทุนจากสำนักงาน กองทุนสนับสนุนการวิจัย

๒) การจัดการทรัพยากร ธรรมชาติในกลุ่มน้ำลาว-ยวน โดยองค์กรชุมชน, ๒๕๔๓. แหล่ง ทุนจาก สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

๓) กฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการจัดการกว๊านพะเยา, ๒๕๔๕. แหล่งทุนจากโครงการพะเยา เพื่อการพัฒนา

๔) วิถีชีวิตและสถานภาพชาวประมงกว๊านพะเยา, ๒๕๔๗. แหล่งทุนจากมูลนิธิกองทุน ไทย.

๕) ภูมิปัญญาการพัฒนาและการใช้ประโยชน์จากหนองเล็งทราย, ๒๕๔๗ แหล่งทุนจาก โครงการพะเยาเพื่อการพัฒนา และโครงการนำร่องเพื่อพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนของเกษตรกรราย ย่อย ภูมินิเวศน์ภูมิกายาว

๖) โครงการความร่วมมือระหว่างเครือข่ายภาคประชาชนกับสภาที่ปรึกษาเศรษฐกิจและ สังคมแห่งชาติ, ๒๕๔๗. แหล่งทุนจากสภาที่ปรึกษาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ

๗) กระบวนการเรียนรู้และการจัดการความรู้ของชุมชน: การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ โดยองค์กรชุมชน, ๒๕๔๘. แหล่งทุนจาก สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

๘) ความมั่นคงทางอาหารในพื้นที่ชุ่มน้ำบ้านม่วงชุม อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย, ๒๕๔๘ แหล่งทุนจาก โครงการส่งเสริมการแลกเปลี่ยนองค์ความรู้และจิตสำนึกด้านการจัดการ ทรัพยากรธรรมชาติ

๙) การประเมินผล ป้องกันและแก้ไขปัญหาหยาเสพติด สำนักงาน ปปส., ๒๕๕๑. แหล่งทุน จาก มูลนิธิภูมิพลังชุมชนไทย

๑๐) การประเมินองค์การปกครองส่วนท้องถิ่นที่มีความเป็นเลิศ เพื่อรับรางวัลพระปกเกล้า ประจำปี พ.ศ. ๒๕๕๒. แหล่งทุนจากสถาบันพระปกเกล้า.

๑๑) การพัฒนาความเข้มแข็งของกลไกการพัฒนาเด็กเยาวชนระดับตำบล ศึกษากรณี ต.ทุ่ง กลัวย อ.ภูซาง จ.พะเยา, ๒๕๕๔. แหล่งทุนจากมูลนิธิสยามกัมมาจล ธนาคารไทยพาณิชย์

๑๒) การสานเสวนาหาทางออกในการแก้ไขปัญหากว๊านพะเยา แหล่งทุนจากสำนักวิจัย และพัฒนา สถาบันพระปกเกล้า. ๒๕๕๕.

๑๓) กระบวนการสร้างและสื่อสารองค์ความรู้ท้องถิ่นพะเยาของพระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (ปวง ฐมฺมปญฺโญ) วัดศรีโคมคำ อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา. แหล่งทุนจากสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๕๖.

๑๔) การสานเสวนาหารูปแบบธรรมนุกว๊านพะเยาที่พึงปรารถนา แหล่งทุนจากสำนักวิจัย และพัฒนา สถาบันพระปกเกล้า. ๒๕๕๖.

งานวิจัยที่กำลังทำ

๑) การพัฒนาข้อเสนอและรูปแบบของการปฏิรูปประเทศไทยของกลุ่มการเมืองใน จังหวัดพะเยา. แหล่งทุนจากสำนักวิจัยและพัฒนา สถาบันพระปกเกล้า.

๒) สุรา นรี กับการจัดการตนเองของชุมชนในจังหวัดพะเยา. แหล่งทุนจากศูนย์วิจัยปัญหาสุรา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

๓) ประเพณีตักบาตรสองแผ่นดินไทย-ลาว: การสร้างพื้นที่วัฒนธรรมข้ามพรมแดนระหว่างเมืองคอบ แขวงไชยะบูลี สปป.ลาว และอำเภอภูซาง จังหวัดพะเยา ประเทศไทย แหล่งทุนจากกรมส่งเสริมวัฒนธรรม

ภาคผนวก ฉ แบบสรุปโครงการวิจัย

แบบสรุปโครงการวิจัย

สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

สัญญาเลขที่ MCU RS 0656090

ชื่อโครงการ การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาใน
จังหวัดพะเยา

หัวหน้าโครงการ พระครูศรีวรพินิจ, คร.

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตพะเยา

โทรศัพท์ ๐๕๘ - ๓๔๗๒๑๑๗ โทรสาร ๐๕๔๔๑๑๕๕๖

Email : somkidin2508@hotmail.com

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหาในการวิจัย

โบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุเป็นทรัพยากรทางวัฒนธรรมที่จับต้องได้ มีฐานะเป็นทรัพย์สินของแผ่นดิน เรียกว่าเป็นทรัพยากรทางโบราณคดี หมายถึง สถานที่ สิ่งก่อสร้าง รวมถึงวัตถุสิ่งของที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์ และวัฒนธรรมในทุกยุคทุกสมัย ทรัพยากรทางวัฒนธรรมที่มีอยู่ตามท้องถิ่นต่างๆ ได้แก่ โบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ จังหวัดพะเยา เป็นเมืองเก่าแก่เมืองหนึ่งในแถบลานนาไทย เดิมมีชื่อว่า ภูคามยาว หรือ พยาว มีอายุกว่า ๕๐๐ ปี ตามตำนานเมืองพะเยาระบุว่า สร้างขึ้นโดยขุนศรีจอมธรรม ราชบุตรขุนลาวเงินหรือขุนเงิน เจ้าผู้ครองนครเงินยางเชียงแสน ได้เข้ามาสร้างเมืองพยาวในแอ่งที่ราบลุ่มแม่น้ำอิง ในสมัยขุนเจืองได้แผ่ขยายอาณาเขตไปจนประเทศเวียดนาม ในสมัยพญาเจ้าเมืองเป็นกษัตริย์ ที่มีเมืองในกำกับของอาณาจักรพะเยา ๒๒ พันนา เมื่อพม่าเข้ามายึดครองล้านนา เมืองพะเยาได้หายไปจากประวัติศาสตร์ ช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ พม่าได้ออกไปจากล้านนา ผู้คนจากเมืองแพร่ เมืองลำปาง รวมทั้งคนไตที่ถูกกวาดต้อนมาจากสิบสองปันนา ได้เข้ามาอยู่ในเมืองพะเยา ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง เมืองพยาวได้กลายเป็นอำเภอพะเยา จังหวัดเชียงราย และได้ยกฐานะขึ้นเป็นจังหวัดพะเยาเมื่อวันที่ 20 สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๒๐

จากประวัติศาสตร์ และวัฒนธรรมที่ยาวนานของเมืองพะเยา จึงปรากฏหลักฐานด้านโบราณคดี ศิลปจารึก ตำนาน เอกสารบันทึก โบราณสถานและโบราณวัตถุที่พบในจังหวัดพะเยา จำนวนมากมายที่แสดงถึงความเจริญทางด้านศิลปวัฒนธรรมของเมืองพะเยา แต่ในการจัดการนั้น ยังไม่มีการรวบรวมฐานข้อมูลของแหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนา ขาดการศึกษาสถานภาพของแหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนาที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน และขาดแนวทางการจัดการในอนาคต ผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะสำรวจสถานภาพของแหล่ง โบราณคดีทางพุทธศาสนาที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน ศึกษาการจัดการแหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนาในจังหวัดพะเยา และหาแนวทางการจัดการแหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนาโดยการมีส่วนร่วมของชุมชนอย่างยั่งยืน	วัตถุประสงค์โครงการ ๑) เพื่อสำรวจสถานภาพของแหล่ง โบราณคดีทางพุทธศาสนาในจังหวัดพะเยา ๒) เพื่อศึกษาการจัดการแหล่ง โบราณคดีทางพุทธศาสนาในจังหวัดพะเยา ๓) เพื่อวิเคราะห์แนวทางการจัดการแหล่ง โบราณคดีทางพุทธศาสนาในจังหวัดพะเยา โดยการมีส่วนร่วมของชุมชน
ผลการวิจัย ๑) สถานภาพของแหล่ง โบราณคดีทางพุทธศาสนาในจังหวัดพะเยา แบ่งออกเป็น ๓ ด้าน (๑) ประเภทของ โบราณสถานและโบราณวัตถุทางพุทธศาสนาที่สำคัญได้แก่ พระธาตุ วิหาร อุโบสถ พระพุทธรูป รอยพระพุทธรูปจำลอง ศิลปจารึก เป็นต้น (๒) ลักษณะของตำนาน และประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวกับแหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนา ได้แก่ ตำนานทางพุทธศาสนาในท้องถิ่นที่มีความสัมพันธ์กับประวัติศาสตร์ของท้องถิ่น ตำนานทางพุทธศาสนาในท้องถิ่นที่มีความสัมพันธ์กับตำนานพระเจ้าเลียบโลก ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเมืองพะเยา และการสร้างวัดตามความเชื่อของกลุ่มชาติพันธุ์ในท้องถิ่น และ (๓) การประกอบประเพณีของแหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนา จะเป็นการทำกิจกรรมตามประเพณีในวันสำคัญทางพุทธศาสนา ที่สืบทอดกันมาตั้งแต่โบราณกาล	๒) การจัดการแหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนาในจังหวัดพะเยา แบ่งออกเป็น ๓ ด้าน (๑) รูปแบบการจัดการ ได้แก่ การจัดการโดยชุมชน เป็นรูปแบบการจัดการตามธรรมชาติ ไม่เป็นทางการ ทำด้วยแรงศรัทธาที่มีต่อพระพุทธศาสนา การจัดการโดยภาครัฐ เป็นการจัดการที่เป็นทางการโดยกรมศิลปากร การจัดการโดยองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น โดยสนับสนุนงบประมาณให้แก่ชุมชนในการทำกิจกรรมตามประเพณีอย่างต่อเนื่อง การจัดการในรูปแบบการศึกษาวิจัย เป็นการงานเชิงวิชาการที่ได้รับการสนับสนุนจากสถาบันการศึกษา และ การจัดการในรูปแบบพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น

(๒) การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการ ประกอบด้วย การมีส่วนร่วมของวัดกับคนในชุมชน การมีส่วนร่วมของชุมชนกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น การมีส่วนร่วมขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นกับหน่วยงานภาครัฐ การมีส่วนร่วมของชุมชนกับหน่วยงานภาครัฐ และ การมีส่วนร่วมของชุมชนกับสถาบันการศึกษา และ (๓) สภาพปัญหาในการจัดการ ได้แก่ การเสื่อมสลายด้านกายภาพของแหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนาที่เกิดจากธรรมชาติ กาลเวลา และการกระทำของมนุษย์ ระบบในการจัดการไม่ชัดเจน การทำลายแหล่งโบราณคดีจากการท่องเที่ยว และ ขาดการมีส่วนร่วมของชุมชนอย่างแท้จริง

๓) วิเคราะห์แนวทางการจัดการแหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนาในจังหวัดพะเยา โดยการมีส่วนร่วมของชุมชน ได้แก่ (๑) สนับสนุนให้มีการศึกษาวิจัย การสร้างองค์ความรู้ในลักษณะของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (๒) สร้างกระบวนการมีส่วนร่วมในการจัดการแหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนา โดยจัดตั้งคณะกรรมการที่มาจากทุกภาคส่วน (๓) นำองค์ความรู้จากการศึกษาวิจัย มาทำแผนงานพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวทางพุทธศาสนา จัดทำเป็นสื่อเผยแพร่ และ ประชาสัมพันธ์ผ่านเว็บไซต์และสื่อสาธารณะ และ (๔) การเตรียมความพร้อมในการถ่ายโอนอำนาจและภารกิจในการจัดการจากกรมศิลปากรให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น

การนำผลงานวิจัยไปใช้ประโยชน์

๑) โครงการวิจัยฯ ได้ร่วมกับสถาบันปวงศณาพยาว จัดทำหนังสือภาพออนไลน์ชุด ๕ อำเภอ ๕ พระธาตุ เพื่อถวายพระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (ปวง ฐมฺมปญฺญมหาเถระ) วัดศรีโคมคำ อำเภอเมือง จังหวัดพะเยาในโอกาสอายุวัฒนมงคล ๘๘ ปี ในวันที่ ๑๑ กรกฎาคม ๒๕๕๘ ได้แก่

๑.๑ พระธาตุลานเตี้ย อำเภอภูพานยาว <http://issuu.com/bychaiwatphayao/docs/lantia1>

๑.๒ พระธาตุภูป้อ อำเภอเชียงม่วน <http://issuu.com/bychaiwatphayao/docs/phupo>

๑.๓ พระธาตุภูซาง อำเภอภูซาง <http://issuu.com/bychaiwatphayao/docs/phuzang>

๑.๔ พระธาตุคอกยหวก อำเภอปง <http://issuu.com/bychaiwatphayao/docs/doiyok>

๑.๕ พระธาตุขิงแกง อำเภอจุน <http://issuu.com/bychaiwatphayao/docs/kingkang>

๑.๖ พระธาตุคอกคำ อำเภอเชียงคำ <http://issuu.com/bychaiwatphayao/docs/doikham>

๑.๗ พระธาตุจอมทอง อำเภอเมือง <http://issuu.com/bychaiwatphayao/docs/jomtong>

๒) โครงการวิจัยฯ ได้ร่วมกับคณะสงฆ์ ชาวอำเภอจุน หน่วยงานราชการ สถาบันการศึกษา และ องค์กรภาคประชาชนในอำเภอจุน ได้จัดทำโครงการ 5 วัน 5 พระธาตุ ธรรมยาตรา รักษาศีล ๕ สืบชะตา ๕๐ ปี อำเภอจุน ถวายพระบรมโอรสาธิราชฯ ระหว่างวันที่ ๒๓ – ๒๘ กรกฎาคม ๒๕๕๘ โดยมีการเดินธรรมยาตราไปทุกตำบล เทศนาธรรมที่ พระธาตุขิงแกง ต.พระธาตุขิงแกง พระธาตุคู่แฝดกลาง ต.ห้วยข้าวเก่า พระธาตุม่อนหินขาว ต.ทุ่งรวงทอง (แวนมัสการพระธาตุ) วัดพญาลอ ต.ทุ่ง

รวงทอง พระธาตุหนองห้า ต.หงส์หิน พระธาตุวัดศรีปิงเมือง ต.ล่อ พระธาตุศรีรัตนสุदारาม (แก้วแก่นอก) ต.ห้วยข้าวก่ำ และประตุมืองจุน (แก้วแก้ว) มีการสานเสวนา นิทรรศการเกี่ยวกับอำเภอจุน ส่งเคราะห์ สืบชะตา และปลูกป่า

๓) วิทยาเขตพะเยา พัฒนาโครงการวิจัยต่อยอด ในเรื่อง ๕ อำเภอ ๕ พระธาตุ : จากตำนานสู่การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมในจังหวัดพะเยา เพื่อขอรับการสนับสนุนทุนวิจัยจากสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ ในปีงบประมาณ ๒๕๖๐

การประชาสัมพันธ์

๑) มีการประชาสัมพันธ์กิจกรรม และเผยแพร่ผ่านทางเว็บไซต์ของสถาบันปวงศญาพยาว www.phayaoforum.com และเฟสบุ๊ก “สถาบันปวงศญาพยาว”

